

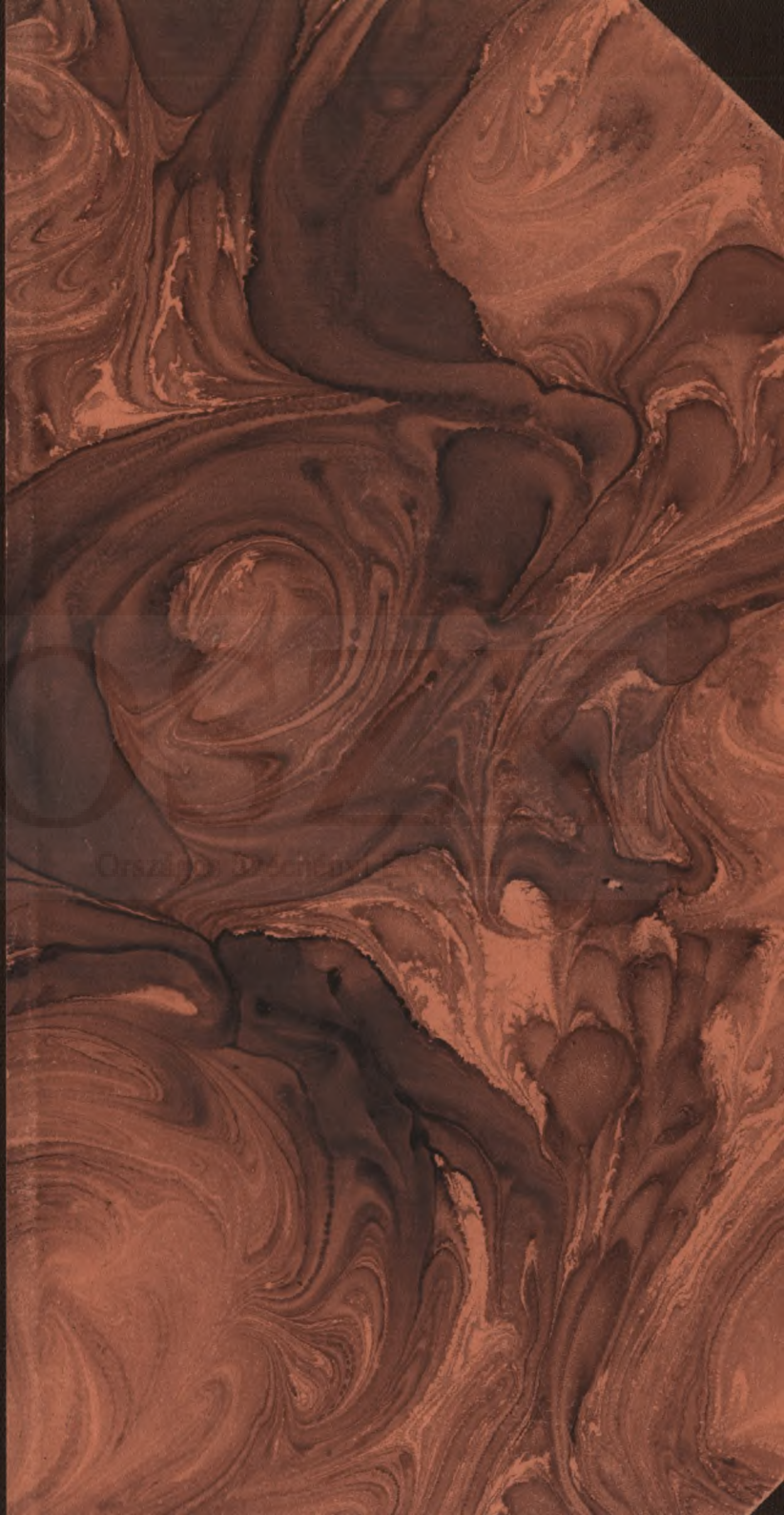
.....
67.690/2

OSZK

Irodalom-
történeti
emlékek
II.

OSZK

Nemzeti Széchenyi Könyvtár

IRODALOMTÖRTÉNETI

EMLÉKEK.

II

IRODALOMTÖRTÉNETI EMLÉKEK.

MÁSODIK KÖTET.

KIADJA A M. T. AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI BIZOTTSÁGA.

BUDAPEST

1890.

OLASZORSZÁGI

XV. SZÁZADBELI IRÓKNAK

MÁTYÁS KIRÁLYT DICSŐITŐ MŰVEI

KÖZREBOCSÁTJA

ÁBEL JENŐ.

KIADJA A M. T. AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI BIZOTTSÁGA.

BUDAPEST

1890.

~~568~~
568

67690

BEVEZETÉS.

FRAKNÓI VILMOSTÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának kiadásában 1886-ban jelent meg az *Irodalomtörténeti Emlékek* I. kötete.

Két, XV. századbeli magyarországi író: *Andreas Pannonius* és *Nicolaus de Mirabilibus* munkáit tartalmazza, melyeket, történeti bevezetéssel ellátva, e sorok írója és dr. Ábel Jenő, a budapesti egyetem tanára, az Akadémia levelező tagja, bocsátottak közre.

Két esztendő multával ment sajtó alá a második kötet, mely kizárólag Ábel Jenő közleményeit és bevezető értekezését volt hivatva magában foglalni. Mindazáltal, mielőtt nyomtatása befejeztetett, szerkesztője fejezte be rövid, de eredményekben és érdemekben gazdag életpályáját. († 1889. decz. 13-án.)

Ábel Jenő kiváló tehetségeit és kivételes munkaerejét egyenlő lelkesedéssel osztotta meg a classikai philologia és Magyarország régibb irodalmi s műveltségtörténetének művelése között. Mindkét téren nagyszámú, jelentékeny művek tartják fenn emlékezetét. Irodalom- és műveltségtörténeti dolgozatai közül legfontosabbak azok, melyek az Akadémia kiadványainak sorában, önállóan jelentek meg. Úgy mint:

Corvin-codexek, 1879 ;

Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság, 1880 ;

Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon, 1880 ;

Egyetemeink a középkorban, 1881;

A bártfai Szent-Egyed-templom könyvtárának története, 1885.

Fáradhatatlanul folytatta mindvégig a hazai és külföldi könyv- és levéltárakban nyomozásait. Gazdag anyagkészletet halmozott föl XV. és XVI. századbeli magyarországi írók munkáiból, — külföldi íróknak magyar királyokhoz, főpapokhoz és világi urakhoz intézett dedicatoriáiból, magyarországi írók levelezéseiből, magyarországi iskolák történetére vonatkozó emlékekből.¹

Ezeknek közzétételében és felhasználásában betegsége és kora halála akadályozta meg.

Az alig harminczkét esztendőös ifjú tudósnek ravatalánál mélyen meghatva állottak mesterei, társai és tanítványai.

És e sorok írója, most, mikor ifjú pályatársának befejezetlenül hagyott munkáját közrebocsátja, emlékezetének a kegyelet koszorújával annál őszintébb fájdalommal áldoz, mert tudományos munkásságuk rokon feladatainak megoldásában gyakran nyújtottak egymásnak segítő kezet, és épen az ő élete legutolsó esztendejében, a távol külföldön, a Vatikán levéltáraiban és a Serail csarnokaiban együtt fáradoztak a nemzeti múlt felderítésén!

*

A jelen kötetben elhunyt szerkesztője olyan irodalmi emlékeket állított össze, melyek Hunyadi Mátyás korában élt olaszországi íróktól származnak, s a nagy király egyéniségével foglalkoznak.

I. Első helyen Brandolini művei állanak.

Brandolini Aurél, flórenczi nemes család sarja, 1440 táján született. Gyermekkorában az a csapás érte, hogy szeme világát elvesztette. Vaksága miatt a «Lippus» melléknevet nyerte, a melyet ő maga is használt. Mindazáltal ezen szerencsétlenség nem szolgált akadályul tudományos kikép-

¹ Ezen kéziratgyűjteményt a M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága szerezte meg és fogja értékesíteni.

zésében, sőt azon vágyának kielégítésében sem, hogy egészen a tudományos munkásságnak szentelje életét.¹

Élete körülményeiről kevés biztos adat maradt fenn. Egykorú író följegyzésén alapuló, a magyar történetírók által általánosan elfogadott azon nézetet, mely szerint valamelyik magyarországi főiskolán tanári állást foglalt volna el, épen Ábel Jenő már egy évtized előtt alaposan megczáfolta.²

Számos éven át tartózkodott Rómában, honnan humanista tudományosságának, ékes latin irányának hire Mátyás királyhoz eljutván, általa 1489-ben udvarához hivatott meg. Mikor ide megérkezett, a király köszvénybaja és lázak által gyötörtetvén, nem fogadhatta őt azonnal.³ De ő késedelem nélkül ki akarta fejezni háladatosságát meghívásáért és jogczímet kívánt szerezni a király nagylelkűségére. Ezért azonnal hozzáfogott a beteg király vigasztalására hivatott munka megírásához, a mivel rövid idő alatt el is készült. Címe:

«De humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine ad Mathiam Corvinum Hungariae et Bohemiae Regem et Beatricem Reginam Dialogus.»

A humanista írók által gyakran használt párbeszédformát választván, Mátyás királyt, Beatrix királynét és Ranzan lucerai püspököt, a nápolyi király követét, szerepelteti, mint a kik az emberi betegségek és fájdalmak türelmes elviselésének módjáról beszélgetnek.

A munka, melyet írója kéziratban nyújtott át Mátyásnak, később nyomtatásban is közzé tétetett. Több kiadást ért: 1541-ben, 1543-ban Baselben, 1541-ben Bécsben, 1562-ben Párisban.

Ábel az 1541-ik évi baseli kiadást, melyet az erdélyi Brenner Márton az erdélyi püspöknek, Gerendi Miklósnak ajánlva bocsátott közre, használta.

¹ Brandolini legkimerítőbb életrajzát tartalmazza: *Tiraboschi* Storia della letteratura italiana. Milano, 1834. XVII. 208—216. ll.

² Az egykorú Bergamoi Fülöp az ő krónikájában írja Brandoliniról: «A Mathia gloriosissimo Pannoniorum Rege ascitus, et Budae ac Strigonii multis annis publico munere magna cum laude Oratoriam docuit.» V. Ö. Ábel: Egyetemeink a középkorban. 37., 38. ll.

³ Ezt maga említi ajánló levelében.

Brandolini ezen munkájának megírása után egy másikhoz fogott, melyben jártasságát a politikai tudományok terén kívánta fejedelmi pártfogója előtt föltárni. Címe:

«*De comparatione reipublicae et regni.*»

Szintén párbeszéd formájában van írva. Tárgya a következő: Corvin János herceg a farsang utolsó napjaiban, kerülve a vigalmakat, királyi atyjával államtudományi kérdéseket tárgyalva, tölti szabad idejét. Azon kérdés kerül szőnyegre: vajjon a monarchiai vagy pedig a köztársasági kormányforma-e helyesebb és czélszerűbb? A király vállalkozik a monarchia védelmére. János a köztársasági kormányforma védelmére maga helyett a flórenczi származású Giugnio Domonkos királyi tanácsost ajánlja. Ez meghivatik. Mire megindul a király és tanácsosa között a vitatkozás.

Mielőtt ezen munka megírásával elkészült volna Brandolini, meghalt Mátyás király.¹

Brandolini ekkor visszatért szülővárosába Flórenczbe, hol a munkát befejezván, Medici Lőrincznek ajánlotta.

Nyomtatásban nem jelent meg a könyv. Csak egyetlen kézirati példánya maradt fenn, melyet a szerzőnek öcsce,

¹ Brandolini a király környezetében volt élete utolsó hónapjaiban Bécsben. Itteni tartózkodásáról érdekes adatot tartott fenn a bécsi egyetem bölcsészeti karának 1490-ik évi jegyzőkönyve: «Decima nona die february congregata est facultas ad audiendum quedam proponenda per decanum utpote quidam poeta Lippus Brendellinus et cecus a natiuitate regie maiestatis Vngarie petiuit aliquot libros ex biblioteca facultatis artium qui tamen noluit locare pignora uel dare fideiussoriam cautionem iuxta ordinationem facultatis. Idem voluit habere clauem ad cancellum bibliotece facultatis et ut bedellus aperiat sibi bibliotecam; si autem facultas artium noluerit illa facere ipse vellet illa deducere ad aures regie maiestatis. Placuit facultati, quod talis poeta induci debeat ut det cautionem fideiussoriam aut pignoratam aut literatoriam. Si autem facere noluerit quod debeat visitari dominus reuerendissimus episcopus Simiriensis, ut sit facultati auxilio apud regiam majestatem; demum tamen poeta ille inductus per magistros aliquos et dedit cautionem literatoriam; de clauis placuit facultati quod sibi concedi non debeat, nisi petat iuxta ordinationem facultatis; de apertione bibliotece placuit facultati ut bedellus aperiat poete, ita tamen quod claudat post eum.» (Acta Fac. Artium. Lib. III. fol. 137. b.)

Brandolini Rafael díszesen állíttatott ki, és Medici János bíbornoknak, ki később X. Leo névvel pápa lett, ajánlott föl. Jelenleg a flórenczi Medici könyvtárban őriztetik.¹

Brandolini kevéssel Mátyás halála után, a szent Ágoston szerzetébe lépett és mint egyházi szónok híressé lett. Nápolyban 1497. évi október hóban múlt ki.

II. *Carbo Lajos* hírneves latin költő és szónok 1456-tól kezdve a ferrarai főiskolán működött mint tanár. Később rövid ideig a bolognai egyetemen foglalt el tanszéket. Majd ismét visszatért Ferrarába, hol 1482. táján meghalt.²

Tanítványai között sok magyar ifjú is volt. Ezeknek

¹ Ezen codexnek Ábel hátrahagyott jegyzetei között következő leírását találjuk: «Brandolini munkáját a florenczi Biblioteca Laurenziana plut. 77., cod. 11 jelű XV-ik századbéli hártycodexéből közlöm. A codex 164 levélből áll, mindegyik oldalon 19 sor; gyönyörű kerek olasz írás. Mátyás nevének kezdőbetűi arannyal, Dominicuséi kék, János herczegéi piros festékekkel vannak írva. Az egyes könyvek felírásai sötét violaszínű alapra arannyal vannak írva. Az 1., 4., 9., 58. és 103. lap gyönyörű lapszéli díszítményekkel és kezdőbetűkkel van ékesítve, az 1-ső és 58-ik lap alsó szélén Medici János bíbornok címere, a 4-ik lap alsó szélén a Medici-család címere, a 103-ik lapon e címeres helyen két cornu copiae között egy szárnyas bot tetején két kigyóval látható. A 9-ik lapon három alak van egymás mellett ábrázolva: közepén egy ülő alak arany palásttal, derekán fehér övvel, lelógó hosszú hajjal, turbános koronával fején (Mátyás király), előtte hosszú barnahajú ifjú áll aranyszegélyű és aranyújjú piros zubbonyban, kék nadrághan és sárga csizmában (Corvin János herczeg), a királytól bal kézre egy férfiú ül hosszú zöld ruhában, hosszú barna hajjal, vörös kötésű könyvvvel kezében (a könyv szerzője?). Mind a három alak magasra emeli jobb kezének mutatóujját. Az alsó lapszálen azon keretben, melyben a címér szokott lenni, vörös alapon e szavak: FILII AVDI PRECEPTA PT (Patris). Az első lap jobb szélén Medici János bíbornok mellképe e felirással: *Jo. M.*, a felső lapszálen, valamint a 103-ik lap bal szélén egy komoran tekintő férfiarcz, szakál nélkül, rövid hajjal, fején babérkoszorúval, az utóbbi helyen az *R. F.* felirással. Két akar ábrázolni, nem tudom. (Talán Rafael (Brandolinus) Fratert.) A 4-ik lap bal margóján egy csúnya férfiut ábrázoló mellkép e körirattal: *MAGNVS LAVREN. MED.*»

² Életrajzát adja Tiraboschi. VI. köt. III. rész. 849. l. És Kazinczy Gábor is: Mátyás király kortársai tanúsága szerint. (Pest, 1863.) 191. l.

élén áll: Csezmiczai János (Janus Pannonius), kinek főnmaradt költői művei között Carbóhoz intézett két epigramm található.¹ Ennek a pécsi püspöki széken utódja Ernest Zsigmond, mikor 1473 végén mint kiskorú ifjú elnyerte a püspökséget, Ferrarában Carbo vezetése alatt tanult. Kétségkívül az ő figyelmeztetésére írta meg Carbo 1475 táján — mint a tartalomból kitűnik — munkáját, melynek címe: *«Dialogus de laudibus rebusque gestis Regis Matthiae.»*

A szerző és a pécsi püspök között folytatott párbeszédet tartalmaz, a király jeles tulajdonságai és dicső tettei felől. Értékét emeli az, hogy a magasztaló phrásisok árjában tények és jellemző részletek is fordulnak elő. A párbeszéd élén Mátyáshoz intézett ajánló levél áll.

A munka nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratban is csak egy példánya maradt fenn, az, a mit szerzője Mátyás számára íratott. Ez gróf Teleki József birtokába s ennek gyűjteményével a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárába került.²

III. A Mátyás udvaránál tartózkodó humanisták között a narnii származású *Galeotti Martius* az, kinek művei reánk nézve legbecsesebbek, mert Mátyás egyéniségére legtöbb világosságot vetnek.

Galeotti viszontagságteljes élettörténetét, magyarországi tartózkodásának körülményeit és irodalmi munkásságát Ábel Jenő egyik korábbi munkájában alaposan és kimerítőn ismerteti.³

A jelen kötetben Ábel közli Galeotti két munkájából az irodalomtörténeti vonatkozású részeket.

Az egyik munkát, Galeotti 1485. táján Mátyás udvarában írta: *«De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis S. Regis Mathiae ad inclitum Ducem Johannem eius filium*

¹ Kazinczy is közli ezeket. I. m. 193. l.

² Az egyszerű kiállítású hátyakézirat címlapját arabeszk-díszkeret foglalja be, alul Mátyás címerével. Egykorú vörös selyemkötése is főnmaradt. A munkát magyar fordításban Kazinczy Gábor közrehozásította idézett művében 75—114 ll. Toldy Ferencs fölvette *«Analecta»* című gyűjteményébe, a mely azonban nem bocsáttatott közre.

³ Adalékok. 231—294.

liber». Eredeti nyelvén és magyar fordításban több kiadást ért.¹

A másik munkát korábban írta meg és Mátyásnak ajánlotta 1477 táján. Címe: «*De incognitis vulgo*».

Ebben sokféle hittudományi, erkölcsi és bölcsészeti kérdéseket fejtet.²

A könyv kézirati példányai elterjedvén, a benne foglalt némely eretnek tanok (egyebek között az, hogy a ki a józan ész sugallatai és a természet törvényei szerint él, az örök boldogságot elnyeri) a velencei inquisitio üldözését vonták a szerzőre. És mikor ez Bolognából velencei területen lakó családjának látogatására jött, elfogatott s Velenczében börtönbe vettetett, honnan Mátyás király és Medici Lőrincz közbenjárása szabadította ki.³

Háladatosságát Mátyás iránt ugyanezen munka élére helyezett ajánlólevelében tolmácsolta. A munka szövegében is négy helyen, valamint zársoraiban, alkalmat talál Mátyás dicsőítésére.

A könyv nyomtatásban nem jelent meg. Ábel a bécsi udvari könyvtárnak két codexét (3166. és 12509. számúakat) használta föl kiadásában.

IV. A prózairók után következnek a költők, kiket a magyar király dicső tettei és bőkezűségének hire egyaránt

¹ Önállóan megjelent 1563-ban Tordas Zsigmond, 1611-ben Kasán Bocatius János és 1723-ban Bécsben névtelen kiadó által közrebocsátva; egyszersmind Bongarsius és Schwandtner «*Scriptores Rerum Hungaricarum*» gyűjteményeiben. (Frankfurt 1600 és Bécs 1746.) Magyar fordítását Kazinczy Gábor (1863.) és Barna Ferdinánd (1864.) tette közzé. — Ábel felhasználta a Nemzeti Múzeum könyvtárának 301. latin 8-ad jelezetű XV. századbéli kéziratát.

² Ugy mint: De chao sive materia prima — De forma hominis et anima eiusque immortalitate — De fide — De Deo — De cultu et adoratione Dei — De beatitudine et vita aeterna — De praedestinatione — De oratione et precibus — De fato et constellationibus — De obligatione hominum ad se invicem et charitate — De necessitate revelationum et prophetarum — De excellentia fidei christianae — Quatenus cum fide christiana concordet religio antiquorum philosophorum ethnicorum. (Ábel i. h. 265).

³ Ábel i. h. 263.

lelkésítettek arra, hogy versben ünnepeljék. Nem tartoznak ugyan a humanista-irodalom első rangú kitünőségeihez; az irodalom-történet keveset jegyzett fel rólok.

Naldi Naldus felől csak annyit tudunk, hogy Flórenczben tartózkodott és latin verseket írt.¹

Ő maga beszéli el, hogy mikor Ugoletti Tádé, Corvin János herczeg nevelője, Mátyás megbízásából a budai könyvtár számára megrendelt kéziratok ügyében, Flórenczbe jött, ezzel több ízben társalgott a királyról; mire a hallottak által föllelkésítve határozta el magát arra, hogy a királyt és különösen az általa megalapított budai könyvtár dicsőítésére költői művet ír. Ezt *«De Laudibus Augustae Bibliothecae libri quatuor ad Mathiam Corvinum Pannoniae Regem Serenissimum»* czimmel és prózában írt ajánlólevéllel látta el.

Az 1853 hexameterből álló munkában előbb Mátyás és neje, Corvin János és nevelője egyéniségét magasztalja; azután tér át a könyvtár külső berendezésének és diszítményeinek, végre pedig az abban elhelyezett könyveknek ismertetésére.

A munkának az a kézirati példánya, a mit Naldus a király számára (1484—6. táján) készíttetett és Magyarországra küldött, fönmaradt. Thorn városába a gymnasium könyvtárába került. Az ívrétű hártya-kézirat, művészi kiviteltű, Attavante, a híres miniature-festő kezére valló, két címlappal bir, melyeken lombozatos diszítések között Mátyás czimere és jelvényei, valamint arczképek is szemlélhetők.²

Ezen kéziratból két kiadás jelent meg.³

Ábel a munkából csak mutatóványokat közöl.⁴

¹ Tiraboschi XVI. 214.

² A codex az 1882-ik évi budapesti kiállításon látható volt. Rövid leírását és egyik címlapjának színnyomatát közli a *«Könyvkiállítás Kalauza»*. 57. 79. ll.

³ 1731-ben Thornban: *«Monumenta Thorunensia»* III. 97—185. ll. — 1737-ben Bécsben, Bél Mátyás *«Notitia Hungariae Novae»* III. kötetének 595—642. ll.

⁴ Ábel, ki a két kiadást a codexszel összevetette, csak az első könyvet adja teljesen. A II. könyv 388 verséből 100-at közöl. A III. könyvet mellőzi. A IV. könyv 588 verséből 397-et közöl.

V. A Rómában élő költők hódolatának tolmácsa *Cortesi* *Sándor*, ki már gyermekkorában kitűnt verselési és szónoki tehetségeivel, mint tizenkilencz éves ifjú a vatikáni bazilika szószékén lépett föl, és 1494-ben, harmincz éves korában mult ki.¹

Mátyás király hadi dicsőségét énekelte meg, 1486 táján irt ily czimű művében:

«*T. Alexandri Cortesii Liber unus de virtutibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae Regis invictissimi.*»

Rövid ajánlólevél előzi meg, melyben egyebek között kiemeli, hogy Róma (Mátyás őseinek is szülővárosa) halálját fejezi ki. Ezt «*Ad librum*» czimű epigramm követi.

Maga a költői mű 1198 hexameterből áll. A görög és latin eposok mintájára készült égbeli jelenésekkel, beszédekkel stb. Történelmi részletekben szegény.

A kézirat, melyet a költő Mátyásnak megküldött, a budai könyvtárból Brandenburgi György örgróf birtokába került, s általa, a mikor (1525) Magyarországból távozott, Ansbachba vitetett, honnan a wolfenbütteli hercegi könyvtárba került.»

A könyv két ízben látott sajtó útján napvilágot.²

VI. *Ugolino de Vieri* (Verinus) flórenczi költőről az irodalomtörténet csak annyit jegyez föl, hogy a XV. század vége felé 75 éves korában halt meg, és hogy századának legtermékenyebb, de nem legkiválóbb költőjéhez tartozott.³

Verseiben gyakran énekelte meg Mátyást, Beatrixot és a királyi udvar előkelő tagjait, magyarokat és idegeneket egyaránt.

1484-ben költői műveit hét könyvben, «*Epigrammatum libri septem*» czím alatt egybegyűjtván, a gyűjteményt Mátyás királynak és Beatrix királynénak ajánlotta. A kézirat átnyújtásával egyik fiát (Silvestro d'Ugolino de Vieri)

¹ Tiraboschi XVII. 205.

² *Hain* az ősnymtatványok Repertoriumában 5774. szám alatt említi, mint év és hely megnevezése nélkül kiadott nyomtatványt. — Az ansbachi kéziratból 1531-ben Hagenauban adatott ki. Ezt a kiadást használta föl Ábel, és egész terjedelmében közli.

³ Tiraboschi XVII. 141.

bizta meg. Ez a királyi udvarnál kitüntető fogadtatásban részesült. Pénzzel, lovakkal, királyi kiváltságlevelekkel alkalmazva tért vissza hazájába. De mikor Zengből Pesaro felé vitorlázott, a velencei köztársaság egyik főtisztviselője által megtámadtatott és kifosztatott. ¹

Ugolino epigramm-gyűjteményének azon kézirati példányát, melyet Mátyás király számára készíttetett, nem birjuk. Egy másik egykorú példányát a florenczi Laurentiana-könyvtár őrizi. A gyűjtemény nyomtatásban is megjelent. ²

Ábel a vers-gyűjteményben foglalt mindazon darabokat közli, a melyek Magyarországra vonatkoznak.

Ezek közül tizenkettő Mátyás királyhoz, három Beatrixhoz, kettő Florenczi Fülöp festőhöz, ki a király számára képet festett, egy-egy Péter kalocsai érsekhez, Péter esztergomi főespereshez, Bandini Báthory Miklós váci püspök könyvtárnokához, Bresciai Ferencz királyi orvoshoz, a toscanai Callimachus költőhöz

¹ Az erre vonatkozó érdekes iratot, melyet dr. Weisz Ignác hazánkfia másolt le a florenczi állami levéltárban s Ábel hagyatékában találtunk, egész terjedelmében közöljük. Petro Philippo Pandolfino die XIII. Augusti 1484. Lo egregio S. Ugolino di Vieri homo doctissimo come tu sai et specialmente in poesia, havendo composto in versi in laude del gloriosissimo Re d'Ungheria e della sua Serma Consorte septe libri in uno volume li mandò alla Mrà S. per Salvestro d'Ugolino di Vieri, il quale fu ricevuto per rispetto di decto Poema dalle Mrà loro molto gratamente et nel ritorno li donarono etiam et danari et cavalli, et inter cetera li dectono certi singulari privilegii in remuneratione et premio di decta opera. Essendo questo Salvestro in cammino in sù certa barcha presso alla città di Pesero a uno miglio adi 16. di luglio prossimo passato, fu preso da M. Thommaso Duodo proveditore viniziano, et li tolse ducati (L) cinquanta d'oro ed i decti privilegi, et con certe lettere de prefati Re et Regina di Ungheria scripte dalle Mrà loro a S. Ugolino. Et oltre a questo li pose una taglia di Cento ducati Carghi pel mezzo die certi mercatanti fu ridocta a sessantaotto e pagata al do M. Thomaso. Non vogliamo arguire se questo caso fu fatto legitimamente o no ; ma bene vogliamo ricordare che noi in questa guerra passata ci siamo portati più humanamente inverso li uomini e subditi de' Vineziani etc. (A florenczi állami levéltárban. Lettere degli otto die Pratica. Filza VII. pag. 87).

² Bartholmi Miklós adta ki Lyonban 1679. Ábel ezt a kiadást a florenczi codexxet összevetve használta föl.

«Mátyás barátjához», De Termo Jeromos Magyarországbán tartózkodó tudóshoz van intézve, egy Scolari Fülöp (Ozorai Pipo) Zsigmond király hírneves hadvezére emlékének van szentelve.

VII. A jelen kötet befejező részét képezi *«Joannis Francisci Marliani Epithalamium in Nuptiis Blancae Mariae Sphortiae Vicecomitis et Ducis Joannis Corvini.»* Azon beszéd, amit Marliani János jogtudós, a milánói fejedelem tanácsosa Milánóban 1487. november 25-ikén, azon ünnepélyes alkalommal mondott el, mikor Corvin János herceg és Sforza Blanca hercegnő között a házasság megkötött.

Tárgyát a Sforza és a Hunyadi családok dicsőítése képezi.

Marliani ezen beszédet, 1488. január 1-én kelt ajánló-levelével, megküldötte Mátyásnak, kilátásba helyezvén, hogy később történetírója lesz dicső tetteinek, melyekkel — úgy mond — «az atheneiek, spartaiak, perzsák, thébaiak, assiriak, macedonok, carthagóiak és rómaiak összes csodálatra méltó tényeit felülmúlja!»

A Mátyás király és Sforza-család czimerével ékeskedő hártyakéziratot Olaszország egyik kis városában, Voletterában, a Guarnacci-Múzeum könyvtárában Ábel Jenő fedezte föl 1888-ban, tehát iratásának épen négyszázados évfordulóján! ¹

¹ Tüzetes ismertetését két címlapjának fénynyomatú hasonmásáról a «Magyar Könyvszemle» 1888-ik évfolyamában 140—156. ll. közölte.

AURELII BRANDOLINI

DE HUMANÆ VITAE CONDITIONE

ET

TOLERANDA CORPORIS AEGRITUDINE

AD MATHIAM CORVINUM HUNGARLÆ ET BOHEMLÆ REGEM

ET

BEATRICEM REGINAM

DIALOGUS

*Reverendissimo D. D. Nicolao de Gerend, Episcopo Transsylvaniensi, Sereniss. Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Regis Consiliario, Domino observandissimo Martinus Brennerus Bistricien. Transsylvanus salutem plurimam dicit.*¹

Etsi vereor, ornatissime praesul, ne forte a quibusdam male audiam aut etiam in publicum peccare videar, qui hoc tempore edere novos libros audeam, praesertim cum in ea re a plerisque² idque multis iam annis gravius peccatum esse multi dictitent, adeo ut plerosque qui hac tempestate scribunt suas nescio quas lucubrationes prorsus impudenter aut certe parum verecunde evulgare atque legendos non citra temporis, rei omnium praeciosissimae,³ iacturam obtrudere existimant, atque ita studiosos a priscis ac gravissimis authoribus, quorum lectione et animus excolitur et humanae vitae ratio constituitur, usque adeo avertunt, ut priscos nunc authores a paucissimis, novos autem ab

¹ „Lippi Brandolini de humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine: ad Mathiam Corvinum Hungariae et Bohemiae Regem et Beatricem Reginam dialogus. Cum praefatione ad Reverendiss. D. Nicolaum de Gerend Episcopum Transsylvanum. Basileae.“ 12-edrét. 11 számozatlan levél + 115 oldal + 3 számozatlan oldal, melyeken a kiadónak Brenner Mártonnak megjegyzései („Annotations in aliquot loca Authoris“) olvashatók. Ezeket az illető helyen jegyzetben közöltem. A kiadás kisebb sajtóhibáit (pl. *solnm* s több efféle) hallgatva javítottam ki; a többiről a jegyzetekben adtam számot.

² plaerisque C. ³ praeciosissimam C.

omnibus fere legi videas. Ea denique re effectum putant, ut etiam docti viri libros suos omni posteritate dignos edere ac citra reprehensionem in lucem proferre non bene audeant. Quorum equidem opinionem seu, ut verius dicam, censuram reformidans libellum hunc optimum, in quem ante aliquot annos bono sane genio incideram, vix iam tandem luci permittere census fuero, atque eo constantius quod liber non meus, sed alienus esset, et quod inde ad me parum laudis, invidiae autem seu infamiae plurimum, si eum diutius detinerem, pervenire arbitrabar. Excitavit autem non-nihil cunctationem meam argumenti nobilitas, quod ea ratione ac dignitate author ipse tractavit, ut antiquis scriptoribus comparandus videatur, praecipue vero nomen et rara quaedam Regis Mathiae virtus, cuius fuisse librum videbam, effecit, ne diutius premerem ¹ neve immortalitati tam optimi ingeniorum Moecenatis invidere, id quod a me alienissimum est, forte iudicaret. Quis autem tam iniquus rerum aestimator esse possit, qui eorum aliquid quae memoriam qualemcunque referunt abdere, nedum ea quae ab optimis et praeclarissimis ingeniis ad nominis immortalitatem ² prodita et consecrata sunt suppressere vellet vel etiam posset? Iam cum philosophiae studio nec ad vitae constantiam nec ad delectationem animi nullum maius aut melius a Deo munus homini datum sit, quis non eam optimam partem philosophiae esse censeat, quae casus quibus humana obnoxia sunt fortiter ferendos esse docet, quae motus animi, quos Graeci πάθη vocant, nos appetitiones, aut prorsus fugat aut sedat in animo inque ordinem cogit? Unde cernere est viros alioquin claros, quod eam partem eruditionis neglexerint, quam reflante quandoque fortuna animo humili, demisso fractoque sint, quantos eiulatus morbo quopiam impediti emittant; qui si doloris medicinam a philosophia petere didicissent, nae illi perpensa apud se rei iuxta Epicteti sententiam diligenter natura foelices se potius quam miseros esse dicerent. Hanc rem Lippus noster minime lippus, immo acerrime perspicuus, hoc in libro

¹ praemerem C. ² immortalitatis C.

(quod vel titulus ipse indicat) oratorio more doctissime complexus est. Qui cum potentissimo olim et citra controversiam invictissimo omnium suae aetatis principi scriptus et hactenus pressus fuisset, in communem nunc omnium utilitatem a me in lucem est editus. Nam cum domi gravioribus in dies malis et periculis concutiamur neque ullus adhuc finis tantarum calamitatum nobis appareat, ad ea incommoda vitanda aut, si declinari non possunt, saltem moderatius ferenda non parum momenti hic liber afferet. Res enim graves verbis electis graviter ornatæque dictatas quis non summa cum animi delectatione legat? Quis autem aut quotusquisque ¹ non dico ex communi hominum vita, sed eorum qui se philosophos profitentur reperitur, qui taedio **adversarum rerum**, quibus assidue nunc undiquaque concutimur, **affectus sententiam** illam quam M. Cicero a Sileno profectam scribit non continuo usurpet: Aut non nasci aut quam **citissime** aboleri optimum esse? Hanc vocem tanquam **ethnicam** ² et rege Christiano minime dignam in pedum doloribus, quibus extremo aetatis suae tempore gravius nonnumquam excruciabatur, Mathias Rex, ne, ut antea solebat, repeteret usurparetve, Lippus divina quadam ratione argumentis partim e philosophia, partim ex mediis theologiae penetralibus desumptis prudenter persuasit. Ad haec ne dolorem porro ³ in malis poneret, id quoque quanta gravitate ex adytis Stoycorum, qui dolorem in malis non ponunt, quanta rerum praeclarissimarum copia (omnibus namque modis fulciendi sunt qui ruunt nec cohaerere possunt propter magnitudinem doloris), quanta disserendi subtilitate, quo denique verborum nitore ac elegantia id effecit, quis non videt? Profecto etsi parum compertum habeam, quisnam ille Lippus fuit, nisi quis eum fuisse putet, cuius alicubi Pontanus meminit, qui rerum antiquarum ac Latini sermonis impendio studiosus erat quique, cum paupertate simul et caecitate laboraret, utrumque tamen malum ea aequitate ferebat, ut neutrum sentire videretur, fuit profecto vir ille, quisquis is fuit, mira ingenii ac iudicii laude ⁴

¹ quotusquisque C. ² ethnicum C. ³ poro C. ⁴ laudae C.

praeditus et disciplina exquisitarum literarum eruditissimus, ut qui tanto iudicio ac prudentia res alioqui graves et ab opinione hominum nedum delicatissimis regum auribus abhorrentes lumine interpretationis atque adeo Socratica quadam lenitate ac lepore ita illustraverit, ut communem veterum in hoc scribendi genere laudem citra controversiam assecutus esse videatur. Socrates dicebat se nullam ei habere gratiam qui dedisset pecuniam, sed qui liberasset inscitia. Quanta autem ei gratia debetur, qui splendore orationis et sententiarum gravitate non inscitia solum, sed dolore affectionum omnium quibus humanus animus *ἄγεται καὶ φέρεται* gravissimo ¹ liberat? Huiusmodi opinionibus a tenebris si imbuti essemus, ferremus utramque ² fortunam maiori profecto cum constantia et laude. Nunc Terentiani Pamphili instar omnibus nobis ut res dant sese, ita magni atque humiles sumus. Habuit superior aetas apud Italos multos viros utriusque literaturae peritissimos, qui libris in omni genere artium editis ³ aeterna nominis sui monimenta post se reliquere; habuit et nostra aetas Erasmum illum Roterodamum in nulla non re antiquis scriptoribus comparandum, aliosque multos, quorum catalogum recensere instar voluminis esset. Quid mirum? Principum liberalitate illorum studia excitabantur atque, ut quisque ingenio, eruditione maxime excelebat, ita summis et praemiis et honoribus a magnis viris decorabatur. Quae virtus inter reliquas inclyti Mathiae Regis popularis nostri virtutes tanquam smaragdus quidam in praeiosissimarum gemmarum acervo enitebat, cui summo studio fuit omnes virtutes sectari ac ex multis unam quandam perfectam absolutamque virtutem reddere. Qui cum tot variis bellis distraheretur, doctissimos tamen quosque viros, immo quoscumque dote aliqua ingenii virtuteque nobilitatos videret, in summo honore habuit amplissimisque praemiis ornavit. Cuius rei praeter insignem Bibliothecam Budaë in regia a se aedificata erectam, quam selectissimis ⁴ Graecis et Latinis autoribus ex ipsa Asia, Graecia, Italia undiquaque conquisitis non ornatissimam solum, sed etiam

¹ grauiss. (igy) C. ² utranque C. ³ aeditis C. ⁴ selectissime C.

copiosissime omni librorum genere instructam superioribus annis Asiatica barbaries devastavit (me enim ante biennium diligenter eam perlustrante vix ulla pristini ornatus, si unum atque alterum autorem Graecum excipias, illic extabant vestigia) testes sunt tot doctissimorum virorum lucubrationes ac volumina ex omnibus orbis partibus ipsi nominatim dicata ac inscripta. Qui ad exemplum Alexandri, quem sibi imitandum proposuerat, non tam rebus praeclare gestis quam humanitate, liberalitate, clementia aeternum laudis ac iudicii testimonium consequi studuit, adeo ut nemo post Alexandrum illud Homeri de Agamemnone melius usurparit:

¹ Ἀμρότερον βασιλεὺς τ' ἀγαθός, κρατερός τ' ἄιχμητις. ¹

Ergo vel sola regis tam illustris, tam bene de omnibus meriti immortalis gloria, quae in hoc libro aliqua ex parte expressa continetur, etiam si argumenti praestantia et dictionis nitor non accederet, me commonere poterant ad editionem maturandam. Caeterum, praesul amplissime, tu nobis post Reverendum D. Laurentium praepositum Albensem, integritate, virtute, constantia singulari virum, avunculum meum de me optime meritum, primus occurrebas (nam Reverendissimum D. Stephanum Brodericum, Episcopum Vaciensem alterum Moecenatem meum, fata iniqua nuper nobis eripueres), cui hunc librum non congrue nuncuparem, vel ob eam maxime causam, quod videris Regem Mathiam in hac ² parte quodammodo referre. Nam ut ille persuasus efficacissimis rationibus dolorem corporis levius ferret cruciatuque in posterum ne in ³ malis quidem poneret, ita tu ⁴ excelsa et invicta animi tui constantia, quam ex praeclaris studiis, quibus a teneris ⁵ annis deditus fuisti, tibi comparasti, utramque fortunam summa animi magnitudine ferre, in dies magis ac crebrius delectare soles, dum adversis rebus quas annis iam aliquot pertulisti non frangeris, prosperis autem ita moderate uteris, ut quamvis iam rursus ad summum honorum fastigium collocatus atque propemodum in gradum repositus sis, fastus tamen usque adeo nihil

¹ A görög idézetet úgy adom a mint az eredetiben van. ² hoc C.

³ tu C. ⁴ in C. ⁵ quibus aeternis. C.

accedit, ut ad reliquas virtutes, quibus innumeris ornatus es, magnum incrementum ingensque facta sit accessio. Siquidem hac tua singulari aequabilitate ac incredibili animi constantia adductus est ¹ prudentissimus Rex Ferdinandus, te sibi ut a consiliis statueret operaque tua arduis in rebus inque re publica constituenda honestissime uteretur. Qua in re industriam tuam foelicem ac labores, quos per hosce annos in Regni Hungariae amplitudine restauranda et imperii dignitate augenda posuisti, quis non laudet? Praesertim cum te videat totum in hoc occupatum, ut Hungariam non tam intestinis discordiis labefactatam, verum potentissimorum principum bellis perculsam, Turcarum immanitate barbaraque feritate prostratam sublevares. Ad haec proceres dissidentes ad concordiam ac iucundissimam vitae coniunctionem revocare, ² ut odiorum facibus depositis paceque conciliata in unum iam tandem nomen coirent, perficere, quantum in te fuit, adnixus es. Admirabili enim sapientia tua perspicis, quanta saevissimo Christiani nominis hosti amissa Hungaria ad debellandas vicinas nationes fenestra pateat; ruere certe Hungaria non potest, ut vicinae Germaniae gentes eodem labefactatae motu non cadant. ³ Hac tua praestanti industria ac sapientia, qua difficillimis hisce rei publicae temporibus et maximis Hungariae periculis usus es, cum optimi quique incredibili gaudio afficiuntur, gratulantur, virtutem laudibus efferunt ac singulari studio in omni genere officii, quod ad amplitudinem et gloriam tuam pertinere putant, certatim et pro se quisque declarare student, equidem ne officio deessem, nihil prius mihi faciendum putavi quam curare, ut hac maxime in re, quam te ab ineunte aetate studiose sequi intelligebam et ex qua vera laus nasci potest, animum meum et voluntatem honestissimo officio incensam probarem nomenque tuum cum praeclaris immortalitatis monumentis ad posteritatem commendarem. Quod quidem recte et commode fieri posse putabam, si te nomini ac famae tam magni et numquam intermorituri regis coniungerem librumque autoritate nominis tui decora-

¹ est hiányzik C-ben. ² revocares C. ³ cidant C.

tum in lucem emitterem. Equidem putabam hoc esse pulcherrimum munus et utilissimum, maxime conveniens tum donanti mihi, tum accipienti tibi, qui arduis gravissimisque ¹ negotiis lassatus ad fugandam perturbationum illam molem ad libros tamquam in portum te conferre soleas, tum etiam ut studia tua hac qualicunque accessione adjuvarem et bibliothecam augerem. Audiebam enim ab his, qui tibi propius noti sunt, te doctissimorum virorum scriptis usque adeo delectari, ut nulla tam difficili occupatione detineri queas, quin seposita aliquantisper gravissimarum rerum cura ad libros te reciperes, sine quorum lectione vix ullam diem sineres tibi effluere. Huic rei non parvum profecto testimonium exhibet vita tua, cuius bonus odor in omnes late diffunditur. Ut enim rivus fontem, fructus arborem, opus artificem, ita vita Christianum hominem ceu Lydius lapis indicat atque declarat. Sed iam sentio me esse longius provectum quam proposita ratio postularet; finem igitur faciam, si unum adiecero, me tui et esse et fore semper studiosissimum. Amplitudinem tuam Christus in multos annos incolumem ² conservet, cui me ut singulari studiosorum patrono diligenter commendo. Viennae Calend. Augusti. Anno Domini M.D.XLI.

*Reverendissimo D. Nicolao Gerendi Episcopo
Transsylvano.*

Magna olim fuerat Corvino cura Mathiae
Pannoniam libris accumulare bonis,
Quod Ptolemeaeae demonstrant aemula thecae,
Scriinia ab hostili depopulata manu.
Magna illi fuerat doctis prodesse voluptas
Et regni vires hinc stabilire sui,
Et tamen ingentis confecit munia belli
Nec timuit fastus, barbare Turca, tuos.
Quod passim a doctis inscripta volumina monstrant,
Quae facti laudes huius et huius habent.
In quibus est Lippi doctissimus ille labor, qui
Prodiit auspitiis, docte Gerende, tuis.
Quem latitare situ ulterius non passus inert
Martinus donat Brennius ille tibi.

*Jo. Lud. Brassicanus,
J. V. Consultus.*

¹ gravissimisque C. ² incolumen C.

Lippi Brandolini in dialogum de humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine ad Mathiam Corvinum illustrissimum Pannoniae ac Boemiae regem et ad Beatricem Aragoniam illustrissimam reginam eius uxorem praefatio.

Cum in omni hominum genere virtus amanda et magni facienda est, tum in principibus et supremæ¹ fortunæ viris est vel maxime veneranda. Caeteri enim homines qui privatam vitam ducunt, cum eorum cura non late pateat neque ad multos pertineat, sibi tantum aut paucis admodum suo consilio ac virtutibus prosunt. Reges vero et principes,² quos omnium salutis consulere et universum rei publicae corpus suis humeris sustinere necesse est, quamplurimis suarum virtutum fructum impartiunt suamque industriam ad communem humani generis salutem atque utilitatem exponunt. Illi praeterea institutis tantum homines atque artibus iuvant eosque tanquam ex humili loco praeceptis adhortantur, hi³ humanum genus non modo legibus ac praeceptis instituunt, verum etiam tanquam ex altissima vitae specula propriis ad bene beateque vivendum exemplis incendunt. Nam ut vitia ita virtutes in principibus maxime elucent, adeo ut propter altissimum in quo sunt constituti dignitatis gradum minima quaeque ac tenuissima virtus maxima in illis et clarissima videatur. Huc accedit quod pauci admodum hoc tempore principes reperiuntur, qui virtutes et bonas artes aut ipsi habeant aut in aliis probent. Quodsi qui sunt, illi profecto summis laudibus efferendi et prope numinum loco in terris colendi sunt. Si cuius autem principis hoc tempore virtus honore aut laude aliqua digna est, tua profecto incredibilis ac divina virtus, Mathia prae-

¹ supraemae C. ² principes C. ³ Hii C.

stantissime, tua inquam virtus et sapientia omni non modo laude verum etiam veneratione atque admiratione dignissima iudicanda est. Nam ut genus et maiores tuos Romanam illam nobilitatem atque antiquitatem referentes omittam, quorum splendorem tu non modo conservasti, sed amplissime quoque auxisti, ut taceam, quanto labore, quanta virtute regnum tibi amplissimum comparaveris, quibus virtutibus, quo ingenio, qua modestia, qua mansuetudine partum non retinueris modo, sed longe etiam lateque propagaveris, tu tuis innumeris divinisque virtutibus toto terrarum orbe nomen tibi amplissimum et immortalem gloriam comparasti. Tu enim unus regum ac principum omnium militaris disciplinae scientiam tantam habes, ut non modo nostris; sed veteribus quoque ducibus atque imperatoribus possis non dico conferri, sed magna etiam ex parte praeferri. Tu tantam in ea re auctoritatem tuis maximis rebus gestis es consecutus, ut non modo praesentiam tuam, sed tuum quoque et tuae gentis nomen etiam apud remotissimas ac bellicosissimas nationes terribile ac formidolosum reddideris. Eas res gessisti, quarum fama totum terrarum orbem compleverit. Ea vero mansuetudine atque humanitate praeditus es, ut tibi non minus benivolentiae apud omnes nationes mansuetudo, quam terroris tui nominis auctoritas ¹ comparaverit, ita ut quantum te omnes metuunt ob virtutem, tantum ob humanitatem amare compellantur. Quid de liberalitate aut magnificentia dicam tua, cuius tam multa tamque insignia exempla passim video, ut mihi tu non unus rex beneficus ac liberalis esse, sed omnium regum ac principum liberalitate et beneficentia ² uti videre? Ita ut quum tui regni opes mecum reputo, vix te satis copiarum ad id tuendum habere arbitrer; quum tuam contra in omnes homines munificentiam video, te unum omnium regum ac nationum opes et copias sortitum esse existimem. Optimarum vero artium studia liberalesque disciplinas tanto studio atque amore complecteris, ut ad te unum omnes ex universo terrarum orbe tanquam ad asylum quoddam convolasse et commigrasse videantur. Quum enim

¹ auctoritatis C. ² beneficentia C.

tu in illis excellere pulchrum et amplitudine regia dignum existimaveris, praestantes etiam in illis viros maximis ornamentis afficere et ingentibus ad te praemiis allicere atque advocare non dubitasti. Quibus rebus effectum est, ut et quae vigeant in aliqua orbis parte disciplinae tua munificentia maiorem in modum extollerentur, et si quae adhuc neglectae atque incognitae latitabant, tua opera in lucem redirent. Accessit ad has laudes tuas Beatrix uxor optima et doctissima tuisque moribus omni ex parte simillima. Quae quidem quum rege optimo virtutumque omnium amantissimo exorta sit, tum paterna educatione, tum imitatione tui eo virtutis claritatisque processit, ut sui pene sexus oblita tuas virtutes ac res gestas aemulari studeat. Qua quidem in re tu quoque maximam es laudem assecutus, qui eam et tam sapienter elegeris et tam apte tuis studiis accommodaveris.¹ Quae quum ita sint, convertistis vos quidem ambo omnium in vos regum ac nationum oculos, omnes mortales ad vestrarum virtutum admirationem et venerationem concitavistis, ita ut tum gloria rerum gestarum, tum hominum benivolentia (quod optimum imperandi genus est) totum pene terrarum orbem complexi sitis. Ego quidem quum antea semper ita vos dilexi, ita vestri nominis studiosus fui, ut cuperem de vobis aliquid scribere et incredibiles virtutes vestras quibuscunque possem literarum monumentis commendare, tum vero postquam tantarum laudum fama compulsus in vestrum regnum vestri salutandi gratia veni, quum multo plura de vobis et maiora quam audieram re ipsa comperissem, continere me non potui, quin hunc meum erga vos animum aliquo testimonio declararem. Quum autem aliquid hoc tempore ad vos scribere decrevissem, ab eo potissimum incipere volui, quod esset et vestrum utrique acceptissimum, et a mea gravitate minime alienum. Itaque quum tu proximis his diebus, praestantissime rex, gravius solito ex pedibus laborares atque ad id etiam tertianae facta esset accessio quumque ea res aliquamdiu meum ad te aditum et salutationem retardasset, digna mihi res visa

¹ accommodaveris C.

est, quam et ego quantum possem oratione et consolatione lenirem et uterque vestrum non invitus audiret. Videbam enim reginam uxorem tuam non minus atque haud scio an etiam magis quam te ipsum de tua valitudine anxiam et sollicitam esse. Scripsi itaque his diebus librum, in quo sum utrumque vestrum non solum de corporis aegritudine, sed de universa quoque humanae vitae conditione consolatus. Quoniam autem et disputatio iucundior et consolatio efficacior ¹ esse solet, quum allatis utrinque Academico more rationibus verum ipsum pervestigatur et quasi e tenebris ipsis eruitur, ut sermo coram et tanquam ad praesentes haberi videretur, Petrum Ransanum episcopum Lucerinum Ferdinandi regis apud vos oratorem, gravissimum atque eloquentissimum virum, vobiscum introduxi hac de re disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quae de humanae vitae conditione et de corporis aegritudine disputaret, quamvis ² qui et in omni disciplinarum genere peritissimus haberetur et diu in omni vitae varietate versatus plurima etiam experimento didicisset. Hunc autem librum utriusque vestrum nomini dedicavi, nam et causa mihi utrique communis videbatur et vos, qui in virtutibus, in amore, in vita, in animo coniuncti essetis, non existimavi debere in meis scriptis esse disiunctos. Accipietis itaque hunc librum ut primum animi testem atque indicem erga vos mei; ita vero legetis, ut Petrum in eo, non me loqui arbitremini. Fiet enim hac opinione, ut et librum fortasse libentius legatis et quae in eo dicuntur utpote ab homine doctissimo dicta veriora gravioraque existimetis. Ego quidem si vobis aliqua ex parte satisfactum esse intellexero, et me satis magnum mearum lucubrationum fructum percepisse existimabo, et alacrior ad alia conscribenda efficiar. Sed vos iam Petrum ipsum loquentem audiat.

¹ efficacior C. ² quasi ?

Lippi Brandolini dialogus de humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine, in quo Matthias rex, Beatrix regina et Petrus episcopus Lucerinus loquentes inducuntur.

Petrus. Vereor ne adventu meo perturbam sermones vestros, qui gravius fortasse aliquid et secretius colloquimini. Ego vero, ut Flacci verbis utar, in publica comoda peccem, si longo sermone morer tua tempora, Caesar. *Matth.* Immo vero tuo adventu, Petre, et sermones nostros confirmas et nos ambos (ut tibi etiam pro uxore respondeam) maiorem in modum ¹ recreas. Nam quum ob ipsam diei observationem, quae nobis divino instituto septimo quoque die ad quietem est tradita, tum ob hanc meam pedum aegritudinem, quae me solito gravius vexat, otiosi sumus atque hac ipsa de re nunc maxime colloquentes in eum forte sermonem incideramus, ut humanas misérias deploraremus, quae nobis tam multae ac tam magnae videbantur, ut non dubitarem id prope affirmare, quod nonnulli etiam celebres philosophi putavere, optimum esse homini aut non nasci aut quam celerrime aboleri.² *Pet.* Adeone tibi, rex, valitudo gravis est tua, ut ex te omnes homines iudices et quod de te ipso sentis de universo humano genere sentire non dubites? Memento te et Christianum et regem et Mathiam esse, qui et sapientia caeteris antecellas et Christianam religionem armis defendere consueveris. *Matth.* Absit, ut ego quicquam non modo dicam verum etiam cogitem quod a Christiana veritate abhorreat, pro qua vitam ipsam profundere pulcherrimum ducere. Sed tanta est interdum vis morbi (quod mihi proxime acci-

¹ m. immodum C.

² Optimum esse homini non nasci etc. Praeter Erasmum, qui in Chiliadibus suis hoc proverbium copiose tractavit, lege Lactantium lib. 3. cap. 9. Divinarum Institut. *Brenner Márton jegyzete p. 116.*

dit) ut opprimar et vix resistam dolori. Quo mihi iucundior atque optabilior ¹ est adventus tuus, qui me et labantem confirmare et moerentem consolari tua oratione et sapientia possis. Nam quum propter ea quae ipse de tuo ingenio ac doctrina saepenumero vidi, tum ob ea quae ex uxore audivi cupio equidem, et iam pridem cupio, te aliqua de re audire disputantem, atque his maxime de rebus, quae possint nos non solum in praesentia delectare, sed alacres quoque in posterum ad ferendam aegritudinem reddere. Credo hoc etiam uxori, quae meo dolore moeret, non iniucundum fore. *Beat.* Mihi vero, coniunx, hoc tam gratum erit quam quod gratissimum; nam et de te, ut debeo, anxia et sollicita sum, quem non ut virum amo, sed ut parentem alterum observo ac veneror, et Petrum ipsum audire summopere aveo, quem iam diu per tuam istam valitudinem audire non licuit. Quamquam tu et eius copiosissima atque elegantissima scripta, quibus omnium saeculorum, regum ac nationum res gestas memoriae mandavit, ut existimo, legisti, et eum in ipso legationis munere, quo apud te aliquot iam annis patris mei nomine fungitur, satis expertus es, tamen eum nobis hodie oblatum esse, quem audire possimus de rebus gravissimis disputantem, maiorem in modum ² gaudeo, ut et nos ambos sua oratione consoletur, et opinioni quam tu de eo ex meis potissimum verbis concepisti cumulate respondeat. Augebit, mihi crede, sua praesentia et meam praedicationem et expectationem tuam. Gratissimum igitur ambobus feceris, Petre (ut tibi etiam pro rege promittam), si de hoc toto humanae conditionis genere copiose, ut soles, ornateque disputaveris nosque ad omnem corporis ferendam aegritudinem tua oratione confirmaveris, ut et ego sim posthac ad meas, si quae acciderint, aegritudines tolerandas paratior, et eum quem ex regis valetudine capio dolorem aut magna ex parte deponam, aut aequiore certe animo feram. Nam tametsi pro mea in regem singulari benivolentia incredibilique observantia tute id existimare satis potes, tamen mihi affirmanti credas velim, me non minus de eius vali-

¹ oprabilior C. ² m. immodum C.

tudine laborare, quam ipsum de sua. Regem vero si hac molestia¹ liberaveris, magno tibi beneficio in perpetuum devinxeris. *Math.* Est ita sane, ut dicis, uxor. Proinde nisi quid forte aliud negotii gravioris te huc adduxit, Petre, quando et res utilissima est tuaque doctrina dignissima, et nos ociosi sumus, conside, si placet, et utrique nostrum in re honestissima morem gere. *Pet.* Mihi quidem nihil gratius aut optabilius posset accidere, quam ut vestris commodis inservirem vobisque aliqua in re gratificarer, quibus dignitatem meam omnem salutemque debeo, neque vobis dare quicquam sed referre, immo a vobis accipere ipse ingens beneficium viderer, cum vobis aliquid quod acceptum esset prae-stitissem. Praesertim quum et vos hoc magnopere desiderare intelligam, et ego sim ociosus atque ad vos ob hanc ipsam regiae valitudinis causam salutandos venerim. Sed et res ipsa per se difficillima est, quippe quae adversari sensibus et naturae quodammodo repugnare videatur, et ego ad eam rem imparatus accessi. Neque vos mea confirmatione indigetis, qui vestra sapientia non modo vestro dolori resistere, sed alios quoque confirmare possitis. Tamen ne videar aut vestris precibus² obsequi aut vestro imperio obtemperare noluisse, vobis invitantibus assidebo libens, quando id et aetas et corpulentia mea postulat, et dicam ea de re ut potero, vestra magis auctoritate quam doctrina mea fretus. Nam quod mihi tantum tribuitis, quantum ego vix unquam optare, sperare certe nunquam sum ausus, facitis id quidem vos ex abundantia quadam humanitatis vestrae summaeque ergo me benivolentiae, cui quidem non aliquo saltem vel tenui officio respondere turpe admodum mihi atque indignum putarem. Dabo igitur operam, ut me imperitiae potius quam ingratitude accusare possitis et quicquid hac de re in memoriam venerit, nescio quam bene, certe breviter et, ut potero, dilucide explicabo. Vos modo animum parumper advertite et aures mihi non attentas modo, sed aequas quoque propitiasque praebete, ut si quid aut erratum a me aut praeteritum fuerit, vel

¹ molesta C. ² praecibus C.

emendare vel in memoriam redigere non gravemini. Nam Graecorum olim propria fuit ista consuetudo ex tempore de quavis proposita materia disserendi, quae a Gorgia Leontino primum inventa manavit per Graeciam postea latius; nos eam minus frequentavimus. Placet autem mihi hoc maxime tempore et in hac potissimum quaestione morem illum servare disputandi, quem Plato et vetus Academia a Socrate acceptum diu tenuit, intermissum vero aliquanto post Arcesilas revocavit, ut ad utramque partem disputemus, quo facilius percontando respondendoque ex ipsis utrinque allatis rationibus veritas elucescat, praesertim quum et ego mihi nihil arrogem, et vos sapientissimos esse sciam. Neque igitur grave vobis erit si quid interrogati fueritis respondere, neque si quid dubitabitis interrogare. Si quid autem ex iis quae a me dicuntur probabit, libere id constanterque refellendi potestas sit. Ego enim, ut certum apud vos praesertim nihil asseram, sententiam tantum meam exponam et affirmandi arrogantiam vitabo, quae a sapiente dissidet plurimum; vos non expectato fine orationis meae, ut quicque maxime probabit, ita primum concedetis; quae vero vobis minus probabilia videbuntur, e vestigio refellitis. *Math.* Age sane ut libet, nos tibi ut voles obsequentes erimus, modo nos hac molestia liberes. *Beat.* Immo vero hoc malo; nam molestiae leviores sunt. *Pet.* Quid tu hoc malum vocas, regina? *Beat.* Quidni vocem, cum corpus pariter animumque debilitet? *Pet.* Quam recte id facias, postea viderimus. Interea Horatianum illud ambo mementote: Durum, sed levius fit patientia, quidquid corrigere est nephas. *Math.* Ego quidem Terentianum illud magis memini: Facile omnes quum valemus recta consilia aegrotis damus; tu si hic sis, aliter sentias. *Pet.* Profecto neque ego si istic essem, aliter sentirem, neque tu paulo post aliter, ut spero, senties. Illud interim mihi responde, quod initio dicebas: utrum existimes homini optimum esse aut non nasci aut quam celerrime¹ extingui? *Math.* Equidem, si libere loqui liceret, ita putarem. *Pet.* Cur non

¹ celerrime C.

liceat? *Math.* Christiana me auctoritas prohibet. *Pet.* Utrum tandem Christianos theologos censes aliqua ratione ut hoc dicerent esse adductos, an omnino nulla? *Math.* Aliqua profecto illis fortasse probabili, alii minus verisimili, mihi certe incognita. *Pet.* Ne igitur de re incognita iudicium feras; poteris enim eam quum audieris tu quoque fortasse non improbare. Sed de illorum ratione paulo post disseremus; fingamus interea nullam esse quae id suadeat rationem et libera cogitatione quo volumus pervagemur. Quaero igitur abs te primum, si quid velis loqui non liceat, quis te id sentire prohibeat, quum tuam sententiam reprehendere, quia non proferas nemo possit, quia rex sis nemo audeat? Deinde si boni viri esse non putas aliter sentire, aliter loqui, neque vis committere ut te ipsum potius fallere videare, quaero an ita maxime sentias? *Math.* Equidem quum innumerabiles hominum miseras mecum reputo, ita plane sentire compellor. *Pet.* Quare, obsecro, ita sentis? Nisi molestum est, explica mihi. *Math.* Quasi vero id explicare difficile sit! Quia nascimur in plurimas, maximas sempiternasque miseras. *Pet.* Quas istas? *Matth.* Rogas? Homo primum e materia vilissima conceptus, antequam nascatur decem mensium tenebris vinclisque coercitus iam tum carcerem pati discit, effusus deinde non sine maximis matris doloribus humique abiectus, nudus atque invalidus, a lachrymis vitam auspicatur, iterum deinde in vincula coniectus non ferme ante bimatum sui compos efficitur et sibi quodammodo ¹ redditur, ac ne tunc quidem potens aut sui satis compos pueritiam totam invalidus atque iners et linguae pariter rationisque expers partim inter mulierum manus, partim inter paedagogorum iurgia et plagas agit. Inspice deinde singulas aetates, singula vitae genera, quam multa, bone deus, ab omnibus partibus pericula, molestias, labores miserasque invenies, quam saepe viventes morimur, morientes vivimus, quanta vero in nostris corporibus imbecillitas! Caeteris animantibus natura suum cuique nascenti amictum dedit, pastum et latibula

¹ quoadmodo C.

sine labore, sine cura passim exposuit; soli nos nudi, ut modo dicebam, geniti et frigoris calorisque impatientes alieno velamine operiamur, domos aedificemus, ¹ victum e terra colendo serendoque eruamus necesse est. Quae quidem omnia quantis laboribus, periculis incommodisque parentur, nemo est qui ignoret. Age vero quam misera illa sunt et quam molesta, quorum causa tantopere laboramus? Bis in die cibum capere, indui, exui, cubare, surgere, lavari, radi, alvum exonerare, spueri, emungi et caetera eius generis quae tam molesta quam quotidiana sunt. Iam vero multa morborum milia, quibus humana vita obnoxia est, et innumera nobis aerumnas ² et miserias afferunt. Nonne cum ipsis pene hominibus morbi nascuntur eosque per singulas aetates catervatim prosequuntur? Quid senectus, in qua tantum fructus laborum quies aliqua expectatur? Quam aegra, quam imbecilla, quam effoeta, quam difficilis, quam omnium incommodorum, omnium morborum miseriarumque plena, quam omnibus malis circumfusa? Quis porro dolor in morte? Quis horror? Quis metus eius? Quam tristis eius cogitatio? Quam formidolosa, quam molesta expectatio? Quam terribilis, quam saevus adventus? Ita ut eam Aristoteles, ³ philosophorum (ut vos existimatis) princeps, ultimum terribilium appellare non dubitet. Quam multa vero eius genera? Ita ut omnibus tibi locis temporibusque insperata atque improvisa accurrat. At est post mortem quies aliqua finisque miseriarum. Omitto, quam multi philosophi animas cum corporibus interire atque omnia morte deleri existimaverint; omitto, quam multi aut vagas incertasque ferri aut in omnium passim animantium corpora sine fine migrare affirmaverint. Quae si vera essent, nostras maiorem

¹ edif. *U* (alább is). ² erumnas *U*.

³ Ita ut eam Aristo. *etc.* Verba Aristotelis si quis requirat sunt haec: φοβερότατον ὁ θάνατος, πέρας γὰρ, καὶ οὐδὲν ἔτι τῷ τεθνεῶτι δοκεῖ, οὔτε ἀγαθόν, οὔτε κακὸν εἶναι. Id est, Omnium terribilium maxime terribilis est mors, ultimum enim vitae est et nihil homini mortuo aut bonum aut malum deinceps esse videtur. Moral. Nicomachiorum lib. 3. cap. 6. *Brenner Márton jegyzete p. 116.*

in modum ¹ miserias augerent. Sed animas immortales esse et ad infinitam illam aeternamque beatitudinem quam omnes optamus aspirare et credo et fateor. Quota, obsecro, illarum pars est, quae illuc queat pervenire? Nonne etiam salvator ille noster et unicus nostri nominis auctor Christus in evangelio multos quidem vocatos, paucos vero electos esse testatur? Quid caeterae, quae ² innumerabiles sunt, nonne in aeternas apud inferos poenas relegantur? At facile, credo, est illas declinare. Immo ita difficile, ut vix id quisquam assequi possit; tam multis enim vitiis, tam multis voluptatibus circumfusi, tam multis denique sensuum et cupidinum laqueis impliciti atque irretiti sumus, ut eos evadere aut nemo aut quam paucissimi queant. Quae quum ita sint, cur haec magnopere sit optanda vita, non video. Thraces quidem et aliae ex his quas vos barbaras appellatis nationes permultae nascentes luctu et lachrymis, morientes contra risu et cantibus prosequiebantur, rati alteros in sempiternas miserias devenire, alteros a miseriis sempiternis discedere. Qua quidem in re videntur illi mihi et Graecis et Romanis sapientiores extitisse. Sed tu fortasse me utpote barbarum illorum mores probare existimas. *Pet.* Apagesis, optime rex, quasi vero natio, non mores barbarum faciant, aut (si gentis nomen desideratur) tu non multo plus Romanae illius nobilitatis habeas, qui Corvina vetustissima nobilissimaque familia sis oriundus, quam illi qui Romae hodie nobilissimi appellantur, qui a Gothorum aut Longobardorum aut Germanorum reliquiis originem ducunt. Sed missa haec, obsecro, faciamus; tu vero perge, si placet, tuam istam sententiam (si quid adhuc superest) explicare. *Math.* Hae igitur atque aliae innumerabiles causae (nam omnes quidem persequi infinitum esset) me in hanc potissimum sententiam adduxerunt. Nam si neque nascentes neque dum vivimus neque postquam excessimus e vita, vacare perpetuis malis ac miseriis possumus, quid tandem est, cur vel in eam venire vel in ea diutius esse velle magnopere debeamus? Nonne eorum longe melior est conditio, qui

¹ immodum C. ² quam C.

haec mala vel nunquam senserunt, vel quam ocyssime finire potuerunt? Esset igitur homini mea quidem sententia optimum non nasci, aut (si id fieri non potest) in hac vita quam brevissime commorari. Haec tua interrogatione incitatus dixi breviter magis ut ¹ audirem contra graviter copioseque disputantem quam quod ego ita sentiendum esse crederem. Nam non solum quia Christianus sum, cupio in tuam sententiam traduci, sed etiam quia homo sum, qua conditione nullam esse meliorem mihi abs te persuaderi gratissimum est; credo item uxori, quae praeter caeteras mulieres pietati ac religioni studet, non iniucundum fore. *Beat.* Mihi vero, rex, quanquam verisimilis ² visa est oratio tua, gratissimum tamen erit Petrum contra disserentem audire, ut collatis utriusque vestrum rationibus, quid sentiendum sit facilius et clarius elucescat. Proinde nos, Petre, si potes, e tantis miseriis tua sapientia atque eloquentia libera. *Petr.* Dici non potest, rex, quam sim tua oratione delectatus, non modo quia sunt abs te permulta de nostrae naturae fragilitate graviter copioseque tractata, sed quia sunt etiam latine eleganterque dicta. Revocasti autem me maiorem in modum ³ ad nostrae mortalitatis contemplationem. Quam quidem si nobis ante oculos saepenumero proponeremus, profecto non in tantam vesaniam atque insolentiam raperemur, non in tam multos ac tam manifestos errores et vitia quottidie dilaberemur, non tantum avaritiae, ambitioni, libidini caeterisque perniciosissimis cupiditatibus incumberemus. Neque vero facile est ita verisimiles et ita naturae consentaneas rationes confutare, praesertim quum tam apte dispositae ⁴ abs te et collocatae fuerint, ut loco dimoveri vix queant. Est enim mihi omnis fere oratio contra sensus suscipienda, quibus quidem contraria eorum quae ipsi iudicant persuadere eosque de opinione depellere et de suo quasi gradu deturbare difficile admodum et laboriosum est. Tamen ut tuae morem geram voluntati, qui me in hoc certamen compulisti, neque videar primo impetu cedere, simul ut moerentem animum tuum aliqua consola-

¹ ut hiányzik C-ben. ² verisimila C. ³ immodum C. ⁴ disposita C.

tione permulceam, experiar, quid contra tuam istam rationem dici possit. Neque (ut vel Stoici veteres faciebant, vel pene omnes nostri temporis philosophi ac theologi faciunt) te arctissimis illis dialecticorum laqueis angustisque concludam — circularium enim (ut ita dicam) est ista ratio philosophorum et de dignitate, non de veritate certantium — sed vetere illo atque oratorio more, si placet, tecum agam sinamque, ut latius quocumque videbitur pro sua consuetudine evagetur oratio. Neque vero omnia quae dici solent a nostris tanquam scolam aliquam recitaturus consecretabor — non enim ut philosophus aut theologus huc accessi — sed ea potissimum tibi in memoriam redigam, quae ad te consolandum maxime accommodata esse existimabo. Quam quidem ad rem illud me magnopere adiuvabit, quod tu postremo loco dixisti, te non invitum in nostram sententiam esse venturum. Nam et ego adversus obstinatos animos proficere mea oratione nihil possem, et tu quum Christianae veritatis invictus propugnator semper fueris, tibi ipsi repugnare et contrarius esse videreris. *Math.* Non erimus in nostra sententia pertinaces, sed tibi et libenter et facile assentiemur, tu modo et ea dicas quae levare aliqua saltem ex parte dolorem nostrum queant, et isto potissimum quo pollicitus es modo dicas. *Pet.* Ita faciam. Primum igitur hoc mihi responde, putasne omnibus qui unquam vixerunt hominibus aequae utile futurum fuisse non nasci? *Math.* Ego quidem sic puto. *Pet.* Quid? Illos quos nos divinis honoribus consecratos aeternam beatitudinem adeptos esse credimus et usitato vocabulo sanctos appellamus, censent' tu beatos esse? *Math.* Quidni censeam? *Pet.* Eosne igitur tu sui ortus aut vitae putas poenitere? *Math.* Minime vero. *Pet.* Utrum tandem illis utilius putas futurum fuisse in has quas tu miseras appellas non venisse, an ita venisse atque ita vixisse, ut summam sint beatitudinem consecuti? *Math.* Ne me adeo stultum aut imperitum putes, quamvis sim apud Istrum, non apud Tybrim educatus, ut de isto audeam dubitare. *Pet.* Vides igitur non omnibus aequae conducere in hanc lucem non venire. *Math.* Istos vero ego quidem semper existimavi foelicissimos et extra humanarum miseriarum

omnium sortem positos. Sed omittamus ¹ illos, quos non immerito et deos et sanctos appellamus; de hominibus ac nostri similibus disputemus. *Petr.* Quasi vero illi homines et nostri similes non fuerint. *Math.* Fuerunt quidem, sed a deo multo ante in hanc fortunam delecti et (ut vos loqui sole-tis) praedestinati. *Pet.* An illos solos delectos, caeteros, qui tot iam saeculis nati atque in posterum nascituri sunt, con-temptos a deo et abiectos esse censes? Quis hoc, obsecro, rex aut etiam tyrannus inter homines faceret, ut paucos admodum sibi subditos tueretur ac regeret, caeteros omnino despiceret ac pro nihilo putaret? Quis, obsecro, pater fami-lias liberorum alios haeredes institueret, alios sine causa domo eiiceret atque abdicaret? Nullus est adeo negligens aut malignus pastor, qui ovium alias pastum ducat alias domi atque in ovili ieiunas remanere patiatur. Iam vero quae tam saeva, tam immanis fera est, quae non omnes catulos eodem modo foveat, amet ac nutriet? Deumne, obsecro, aut pessimo tyranno aut iniquissimo patre aut pastore inertissimo aut saevissima fera iniustiore aut saeviore pos-sumus existimare, qui homines, qui ei multo magis quam pa-rentibus liberi aut quam ipsi sibi cari sunt, desertos ab se postquam creati sunt et quasi perditos esse patiatur? Fieri, mihi credite, nullo pacto potest, nulla hoc ratio persuadet, nulla pietas, nulla humanitas patitur. Quodsi hoc minime consentaneum est, immo ita a divina natura alienum, ut incredibile prorsus et impossibile sit ab deo alios diligi ac foveri, alios contemni ac desereri, nonne tu quoque potes ad eandem quam illi sunt consecuti beatitudinem pervenire eodemque modo immortalis immo etiam deus effici? Quid, ² obsecro, tribuit illis deus, quod idem tu quoque assequi non possis? Nonne illi mortali semine concepti, eodem quo tu modo nati et educati sunt? Nonne eundem quem tu et caeteri homines vitae cursum tenuerunt? Nonne easdem quas tu summas miseras vocas, immo etiam (si verum fa-teri volumus) multo maiores gravioresque pertulerunt? Plerique enim illorum aut in altissimas se solitudines ultro

¹ omitta nus C. ² Quod C.

abdentes, asperrimo quodam atque incredibili vitae genere se ipsos diutissime excruciare¹ aut hostibus Christiani nominis se excrucandos variis atque exquisitis tormentis obiecere. *Math.* At illis invictam quandam patientiam et constantiam deus ipse suppeditavit. *Pet.* Tibi vero cur non eandem aut etiam maiorem possit idem deus suppeditare? Nonne idem qui semper fuit est deus? Nonne tanti te quanti illos facit, aut etiam pluris? Facit te certe quum rex sis et caeteris hominibus praesis, multo pluris. Cor enim regis in manu dei esse dicitur et ipse reges haud dubie Christos suos appellat. Saulem certe et David primos Hebraeorum reges ipse a pastoritia ad regnum transtulit. Quodsi hoc illis privatis atque obscuris hominibus contulit ut regnarent, tu te regem et multos iam annos iustissime regnantem ab eo servatum atque adiutum iri non putas? Num igitur illos censes, qui e pastoribus reges effecti sunt et res domi forisque clarissimas gesserunt, sui unquam ortus aut vitae poenituisse? Sed Hebraei tibi quasi a deo delecti non placeant, illos tibi, puto, commemorari magis cupis, qui a deo delecti fuisse non videntur, quos vulgus gentiles paganosque appellat. Quem eorum censes, qui clari aliqua de causa extiterunt, se non natum esse maluisse, immo quem non putas vitam sibi, si potuisset, in immensum prorogare spatium voluisse? Vis incipiam a Tanao antiquissimo Scytharum rege, a quibus haec tua Hunnorum natio ducit originem? Nonne is quum Asiam omnem armis ad Aegyptum usque subegisset (quod nemini ante illum contigerat) vitam quam brevissimam esse cognoverat, rebus egregie gestis extendere et gloria sui nominis quam longissimam efficere cogitabat? An is tibi videtur etiam si potuisset maluisse esse non natus, quam per illas quas tu paulo ante memorabas miseras, eam quam est adeptus gloriam sibi comparasse? Quid Ninus, Assyriorum rex, qui magnam Asiae partem in ditionem redegit? Atque ut barbaros omittamus, quid Philippus, quid Alexander Macedonum reges, quorum alter Graeciam, alter Asiam usque ad Indicum Oceanum

¹ excruciavere C.

suo subiecit imperio? Quid Themistocles, quid Leonidas, quid Epaminundas, quid caeteri Atheniensium, Lacedemoniorum, Thebanorum et totius Graeciae principes, qui maximam sibi bello et armis gloriam comparavere? Ortumne aut vitam sibi inutilem aut iniochandam existimasse credendi sunt? Nonne omnes ita vixerunt, ut non modo se vivere laetarentur, verum etiam ut quam diutissime etiam post mortem eorum nomen et gloria viveret, summos labores et pericula pertulerunt? Alexander quidem, qui propter res gestas magnus est appellatus, se non solum natum esse gloriatus est, sed Iove quoque natum esse voluit existimari. Quid dicam de nostris, quorum egregiis rebus gestis et Graecorum et nostrorum historiae plenissimae sunt? Quae vis Romulum ad condendam urbem et finitimos armis debellandos compulit? Nonne ingens quaedam atque insatiabilis ¹ gloriae vitaeque cupiditas? ² Nonne se et Marte genitum et ad deos translatum ab omnibus credi voluit? Quodsi sui eum natalis poenituisset, deum suae originis auctorem non fecisset. C. quidem Caesar, quum Iuliam amitam defunctam pro rostris laudaret: Amitae meae Iuliae, inquit, maternum genus a regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctum est. Ab Anco enim Martio Martii sunt reges, quo nomine fuit mater, a Venere Iulii, cuius familia est nostra. — Videte, quam longe Caesar sui generis initia repetat. Quod nisi se et ortum esse et ab illis potissimum ortum esse iuaret, suae nobilitatis principia tam studiose non consecraretur. Atque hic quidem quantas res domi militiaeque gesserit, non dico (nulla est enim orbis pars quam non illius fama compleverit) illud dico, eum nisi gloriam atque immortalitatem sibi propositam habuisset, nunquam tam diversas provincias peragraturum, tot labores, tot pericula terra marique subiturum, tot sui nominis egregia monumenta posteris relicturum fuisse. Quid eius successor Augustus? Cur illum et ut parentem coluit et divinis honoribus consecravit, nisi se quoque ab eo natum esse laetaretur? Quid porro aliud eius res gestae, eius

¹ insatiabilis C. ² cupitas C.

vita universa (quae ut inter homines longissima fuit) quam gloriam immortalitatemque quaesivit? Quodsi eum tam diuturnae vitae pertaesum esset, non tam multis rebus gestis, tam multis tamque egregiis omnis generis monumentis eam sibi prorogare atque extendere studuisset. Atque hi quidem cum imperio potirentur, bello et armis se claros immortalesque reddidere. Quid privati homines, qui vel literis vel pictura vel sculptura vel aedificiis vel aliis denique omnis generis monumentis sempiternam sunt laudem et gloriam consecuti, qui quidem innumerabiles extitere, quam, obsecro, mentem aliam habuere? Qua de causa tantopere laboravere, nisi ut, quando vita haec qua fruimur brevissima est, eam memoria sui quam maxime longam efficerent? Putatisne igitur eos, si se natos esse nollent, tam multis magnisque laboribus ac vigiliis obnoxios esse voluisse? Non est profecto credibile, prudentissimos homines et longe futura prospicientes commisisse, ut incassum tot labores incommodaque susceperent, tam magnam operam atque industriam perderent. Neque vero mulieres in hac re viris usquam cessere (ne sui me sexus regina oblitum putet) nam (ut Saram, Rebeccam, Annam, Iuditham et caeteras Hebraeas mulieres omittamus, quas quidem nunc quoque beatissimas esse nemo dubitat) quid fortasse ¹ illa Tomyris, Scytharum regina, quae victorem Asiae Cyrum cum ingenti exercitu cecidit? Quid Semiramis, Assyriorum item regina, quae Babylonem condidit, Asiae victrix, in Indiam usque processit? Quid Hippolite, quid Pentesilea, Amazonum reginae? Quid Amazones ipsae universae, quae magnam olim Asiae partem imperio tenuerunt? Quo animo, qua spe res tantas gessere, nisi ut cum ex hac brevissima vita decessissent, etiam apud posteros diutissime viverent? Quodsi inutilem aut molestam hanc nascendi vivendique conditionem existimassent, nunquam profecto, ut tam diu etiam post mortem viverent, tantopere laborassent. Quid

¹ Quid fortasse *etc.* lege Herodotum et Iustinum lib. 1. Diodorum Sicul. lib. 3 de fabulosis Antiquorum historiis. *Brenner Márton jegyzete p. 116.*

apud nos Camilla, quae Amazonum gloriam bellicis studiis aemulata est? Quid Cloëlia, quae cum viris animi magnitudine et virtute certavit? Quid illae, quae optimarum artium liberaliumque disciplinarum studiis suum ad posteros nomen propagaverunt, ut apud Graecos Sapphos, apud Romanos Cornelia, Hortensia aliaeque permultae, quas tu non aemulari modo, regina, sed superare etiam voluisti? Nonne omnes et natalem et vitam universam quibus potuerunt modis illustrare et prorogare conatae sunt? Quodsi aut nasci aut vivere miserum inutileque putassent, eam quam acceperant vitam non tantis virtutibus, tantis laboribus diuturnam atque immortalem reddere studuissent. Sed nescio quo pacto vetustiora haec et ab aetatis nostrae memoria remota minus movent; videntur enim partim falsa, partim incredibilia. Quid igitur in illis diutius immoramur, quum habeamus ante oculos quam plurimā non solum vera, verum etiam domestica exempla? Quae cum quia clarissima sunt, tum vero quia vestra, nulla ex parte refellere aut improbare possitis. Atque ut superiores illos, Carolum cognomine Magnum, Fredericum Barbarussam, Robertum Campaniae regem aliosque permultos non longe ab aetate nostra remotos praetereamus, qui maximis rebus gestis eam famam assecuti sunt, ut nunquam ex hominum memoria possint aboleri, cui, obsecro, veterum imperatorum cedit Sfortia ille Franciscus, qui maioribus non sane clarissimis ortus acceptam a patre nobilitatem bellicis artibus ita auxit, ita illustravit, ut posteris suis non modo summae nobilitatis principium, sed magnum quoque imperium ab se partum reliquerit? Cui Urbinas ille Fraedericus cedit? Vir et ipse haud sane illustri loco natus, qui quidem bellicas artes imperatoriasque virtutes ita unus omnes cumulate complexus esse, ita exacte absoluteque tenuisse mihi videtur, ut nihil in eo quod ad summum ducem pertineret desiderari posset. Iam vero Alfonsus, avus tuus, regina, quem non veterum regum atque imperatorum omnium suis maximis rebus gestis ac virtutibus provocavit? Qui quum magnam Hispaniae partem, Baleares praeterea insulas, item Sardiniam et Siciliam obtineret, in Italiam classe advectus non

modo Neapolitanum regnum, quod maximum atque opulentissimum est, sed magnam quoque Italiae partem suo adiecit imperio rebusque compositis usque ad extremam senectutem summa cum pace ac tranquillitate regnavit. Ferdinandus vero, pater tuus, quem habet cui conferri iam possit? Qui regnum sibi a patre relictum totiens iam a Gallis, Turcis et (quod pessimum hostium genus est) a suis subditis atque optimatibus per defectionem expetitum incredibili sapientia ac celeritate liberavit. Cui quidem fuit non tam cum hostibus bello et armis quam cum suis perfidia et proditione dimicandum, ita tamen et externos et domesticos hostes omnes cum sua, tum Alphonsi fratris tui virtute superavit, ut et gloriam sibi immortalem comparaverit et suis regnum in perpetuum confirmaverit. Quid ille quem modo memoravi Alphonsus frater tuus? Nonne eam suis rebus gestis militarique disciplina gloriam atque auctoritatem est adeptus, ut in Italia hodie (quod omnium pace dictum velim) maximus vel unicus imperator habeatur. Neque Fridericus frater ab eo longe abest, ut facile appareat eum a fratre ut in natali ita etiam in virtutibus locum proximum occupasse. Ioannes vero et Franciscus mihi magis lachrymis quam verbis prosequendi sunt, quos nescio tibine magis gratuler quod habueris, an doleam quod amiseris. Ipse certe, quotiens mihi eorum venit in mentem, tanto dolore afficior, ut de iis neque loqui possim neque velim meminisse. Tanta enim erat in altero doctrina, gravitas, modestia, in altero animi magnitudo, rei militaris peritia, morum suavitas, ut uterque in suo ordine singularis ac princeps non in posterum fore, sed iam tunc esse videretur. Quid, obsecro, videntur vobis hi omnes dum viverent cogitasse, aut hodie quoque qui vivunt cogitare, quo tota mente et cogitatione pertendere, quo suas omnes actiones tanquam ad signum aliquod metamque dirigere? Nonne ad vitam virtutibus et recte factis quam maxime propagandam et eam, quam omnes optare atque appetere debent, immortalitatem quomodo consequendam? Sed ut tuos quoque, rex, in hac sententia videas plane fuisse, quae vis, obsecro, Michaellem avunculum tuum, singulari fide et pietate virum, complitu,

ut post Ladislai regis mortem ingenti exercitu matris tuae consilio atque opera comparato Pestum ad rerum statum ut aiebat componendum, re autem vera ad te ex hostium manibus liberandum veniret omnesque ut te regem crearent pro concione hortaretur? Nonne incredibilis in te charitas et pietas pene divina, cuius quidem nisi maximum post mortem ab deo praemium, hoc est immortalitatem et beatitudinem expectasset, non erat cur vellet aut te cum suo tanto periculo liberare, aut tibi potius quam sibi regnum asserere, praesertim quum id haud magno negotio tum propter eum quem habebat exercitum, tum propter summam erga se optimatum benivolentiam obtinere posse videretur? Quae vis compulit Ioannem patrem tuum, ducem omnium saeculorum omnisque memoriae peritissimum, ut tantum regnum cum ¹ unus ipse administraret, unus obtineret, et Ladislao admodum puero tot annis summa cum fide atque integritate servaret, et ei suo tempore Frederico etiam imperatore, apud quem adolescens tunc asservabatur, repugnante eadem fide et pietate restitueret, praesertim quum posset ipse id facillime retinere? Quae vis eum saepe alias in Turcas bellicosissimam gentem Christianoque nomini inimicissimam cum summo capitis discrimine exercitum ducere et cum illis acie dimicare coëgit, tum vero cum capto ab illis magna iam ex parte Tauruno sive Belgrado, munitissimo et celeberrimo Moesiae oppido, ipse Savo amne traiecto et oppidum mira celeritate recuperavit et hostes omnibus impedimentis castrisque exutos tanta clade affecit, tanto terrore consternavit, ut, si sequutus victoriam esset, brevi delere universam Turcarum gentem potuisset? Nonne inaudita quaedam virtus et divina erga Christianum nomen pietas eum totiens in eius nominis hostes armavit? Quod nisi hanc esse ad beatitudinem et optimam et certissimam viam credidisset, nisi hanc mortalium conditionem, quam tu tam miseram vocas, magnopere probasset, profecto se tot laboribus, tot periculis pro Christiani nominis incolumitate nunquam exposuisset. Age vero quid

¹ eum C.

mulieres vestrae senserint, videamus. Propone tibi, rex, obsecro, ante oculos Elisabeth matris tuae prudentiam, severitatem, constantiam, animi magnitudinem, propone tibi ingenium, consilium, iudicium, actiones omnes; quid in ea non reperies omni non modo laude, verum etiam admiratione et veneratione dignissimum? Qua providentia non modo domum, sed magna ex parte etiam regnum viro absente et externis bellis implicito administravit? Qua patientia Ladislai alterius filii, fratris tui necem toleravit? Qua denique sapientia te a vinculis ad regnum ¹ traduxit? Censen' tu illam quum haec ageret aut suae aut tuae vitae poenituisse ac non te rege se quoque beatissimam iudicasse? Quid Isabella mater tua, ut ad te redeam, regina? Quid Hyppolita fratris tui uxor? Cum ambae se nobilissima stirpe genitas cernerent, ambae regibus, altera praesenti, altera successuro ² essent in matrimonium collocatae, ambae florentissimum regnum, sobolem pulcherrimam essent sortitae, genitasne se in ulla miseria, an in perpetuam foelicitatem existimare potuerunt? Sed omittamus caeteras omnes, ad vos ipsos tandem veniamus. Quis enim vobis ipsis in vestra causa testis aut locupletior aut probatior inveniri queat? Tu enim, regina (ut de te prius dicam) iis parentibus nata es, qui nobilitate, virtutibus, rebus gestis omnes non Italiae modo, sed Hispaniae quoque principes longe antecellant. In ea vero regione nata es, quae coeli clementia, ubertate soli, amoenitate locorum, aedificiorum pulchritudine, abundantia rerum omnium caeteras Italiae atque adeo totius terrarum orbis provintias non meo tantum, sed veterum quoque omnium testimonio atque iudicio semper superaverit. Iis porro fratribus adornata es, qui vel bellicis artibus vel studiis litterarum vel dignitate vel virtutibus facile caeteris omnibus sui ordinis praestent. Ei vero regi collocata es (vereor ne ob eius praesentiam inconsideratius loqui videar, ³ sed verissime dicam) qui omnes

¹ Te vinculis [igy] ad regnum etc. de quo Ioan. Pontanus lib. 2. cap. 2. De Fortuna. Brenner Márton jegyzete p. 116.

² successuro C. ³ videat C.

nostri temporis reges ac principes, immo etiam magna ex parte veteres tum gloria rerum gestarum, tum animi atque ingenii magnitudine, tum virtutum optimarumque artium studio et cognitione longe antecedit. Tu vero praestanti animo, perspicaci ingenio, facundia incredibili praedita ita semper vixisti, ut pudicitia, pietate, continentia, modestia caeteras mulieres, liberalitate vero, animi magnitudine, liberalium disciplinarum studio caeteros etiam viros provocaveris. Tu opes copiasque omnes, quae non ad usum modo, sed ad ornamentum quoque humanae vitae excogitari possunt, ita affatim abundeque sortita es, ut nulla usquam regina vel plura vel meliora omnis generis praeciosioraque sit ornamenta consecuta. Quid, obsecro, amplius ab homine desiderari, quid ad hanc foelicitatem addi potest? Potestne quisque ita constitutus se ulla ex parte miserum appellare? Tu vero, rex (ut ad te tandem veniamus) quid habes quod possis fortunam hoc nomine accusare? Tu enim optimis ac nobilissimis ortus parentibus regnum quod tui antea maiores non habuerant tibi virtute duce, comite fortuna comparasti. Quale vero regnum? Tenue, credo, aut exiguum? Immo vero, si latitudinem quaeras, spaciosissimum, utpote quod amplius octingentis quoqueversus¹ passuum millibus pateat; si opes desideres, auri, argenti, aeris caeterorumque metallorum feracissimum; si soli qualitatem inspicias, ad omnia ferenda accommodatissimum; si aquarum copiam oportunitatemque consideres, plurimis et maximis amnibus irriguum, utpote quod Histro fluminum omnium maximo Nilo tantum excepto permeetur; si incolas expendas, ab antiquissimis et bellicosissimis nationibus habitatum. Tu praeterea res eas adversus Turcas, Germanos, Dacos caeterosque finitimos populos gessisti, quae et maximam tibi apud omnes gentes auctoritatem comparaverint, et universum terrarum orbem tui nominis magnitudine gloriaque compleverint. Eo vero animo praeditus es, ut nulla te fortuna nimium vel secunda extulerit vel adversa deiecerit; eo ingenii, iudicii acumine, ut nihil omnino sit quod tu vel non

¹ quoqueversu C.

optime intelligas, vel non perspicacissime subtilissimeque ¹ discernas; ea memoriae tenacitate, ut nihil quod tu semel audieris te unquam effugiat. Agē vero quae tibi mathematicarum disciplinarum, quae caeterarum optimarum artium scientia? Ut si quis eam consideret, te rebus gerendis operam dedisse non credat; si quis contra rerum abs te gestarum magnitudinem reputet, ab illis te adduci ad haec studia potuisse non putet. Quantis vero opibus affluas, quibus aedificiis, qua gemmarum, librorum, vestium caeterarumque praeciosissimarum rerum suppellectile ornatus sis, non attinet dicere; quam vero rebus his omnibus ad liberalitatem munificentiamque utare, quam benigne amicos caeterosque qui tibi aliquid mereri videntur impartias, mirum animo et incredibile dictu est. Quibus vero amicis atque optimatibus, quanto virorum splendore, quanta gravitate, quanta doctrina circumfusus es? Atque huius quidem fortunae tuae testes amplissimos habes omnium regum gentiumque oratores, qui ad te quotidie salutandum undique venerandumque veniunt. Huc accessit postremo concordia abs te cum Maximiliano Romanorum rege et Frederico eius patre Christianae rei publicae imperatore sapientissime inita. qua tu et regnum tuum praesidiis maximis ac firmissimis in perpetuum communisti, et te adversus hostes omnes maximis viribus auxiliisque fidelissimis praeparasti. Quid, obsecro, maius ab immortali deo, quid melius aut sperari aut optari potest? Quae foelicitas est aut unquam fuit cum ista foelicitate comparanda? Et potes in tanto dignitatis, fortunae rerumque omnium culmine collocatus te ad miserias natum dicere? Quis, obsecro, foelix unquam aut fuit aut erit, si tute miserum audes appellare? Videtisne ambo, etiam si caeteri homines miseri sunt, vos tamen esse foelicissimos. At nudi, inquis, flentesque nascimur, alieno velamine operimur, terram colimus, domos aedificamus, corpori inserimus, morbis, cupiditatibus, morti denique ipsi obnoxii sumus, post mortem ad inferos in aeterna supplicia ² rapimur. Videte, quaeso, ne ista potius sint in deum iniusta iurgia,

¹ subtilissimeque C. ² supplitia C.

quam iustae miseriarum querelae,¹ immo (ut maius aliquid et fortasse incredibilius dicam) videte, ne ista potius foelicitatis quam miseriarum tum signa tum instrumenta sint. Nam si vel divinae in nos beneficentiae munera vel causas nostri ortus vel nostrae naturae qualitatem consideremus, profecto non hanc nascendi vivendique conditionem, hoc est ipsius dei legem atque institutum arguemus (nam quum haec arguimus, deum ipsum qui haec ita comparavit arguimus) sed nostram tum ingratitude, tum ignorantiam, tum etiam nequitiam atque incontinentiam accusabimus. Nam ut veterum illa philosophorum deliramenta omittamus, quorum alii mundos innumerabiles, alii unum atque aeternum esse existimabant, item ut universam illam Epicuri de natura deorum sententiam reiiciamus, quae iam pridem a veteribus Stoicis confutata est, nonne vos et mundum et deum unum, quorum alter et factus quandoque sit et quandoque periturus, alter neque genitus unquam neque unquam interiturus sit, esse plane fatemini? *Math.* Fatemur plane; neque enim nos ii sumus, qui aut Democrito aut Epicuro aut dissidentium inter se philosophorum turbae assentiamur, cum et Plato et eo longe antiquior Trimegistus et deum unum atque aeternum esse, et ab eo factum mundum atque hanc rerum naturam universam productam esse fateatur. *Pet.* Satis habeo. Nam quum deum unum esse conceditis, et aeternum et immensum et omnipotentem et sapientem et iustum et pium, immo omnis sapientiae, iustitiae pietatisque parentem atque auctorem esse concedatis necesse est. *Math.* Ita est. *Pet.* Item quum factum ab eo mundum fatemini, aliqua de causa factum esse fateamini opus est. *Math.* Neque istud negare aliquo modo possumus. *Pet.* Cuius porro, nisi hominis causa factum esse potestis suspicari? Nisi forte deum sibi domum per quam deambulet et in qua oblectaretur aedificasse vultis credere. *Math.* Istud quidem delirare esset omnino. Nam neque contineri loco deum neque harum re-

¹ querelae C.

rum aspectu aut fruitione delectari credimus. *Pet.* Recte sentitis. Quid vero mundum? Factumne hominum gratia esse creditis? *Math.* Credimus quidem, sed qua de causa deus et hominem ipsum produxerit et hanc tantam molem hominis gratia fabricatus sit, id abs te nobis volumus et quidem latius pro tua consuetudine et uberius explicari. Nam quum ita nos interrogationibus tuis concludis, trahis magis nos rationum vinculis in tuam sententiam quam ducis, et cogis potius nos id quos vis fateri quam persuades. Sed oratio perpetua nescio quo pacto nos magis movet et paulatim nos quo vult quasi manu ducit. Hac igitur, si placet, utere et totam istam de mundi et hominis creatione rationem nobis, si placet, latius explica. Nos si quid dubitabimus, abs te quaeremus. *Pet.* Ita, obsecro, faciatis. Ego quoque vobis quantum potero morem geram. Quanquam autem divinae mentis archana indagare et impossibile et stultum est, quousque tamen nos aut ratio aut coniectura ducet, hoc est quousque nos deus ipse permittet, progrediemur; caetera neque vos quaerere debebitis neque ego potero aperire. *Math.* Minime vero ea quaerenda esse censebimus, sed ubi tu potissimum iusseris consistemus. *Pet.* Deus igitur cum esset summa bonitas, summa beatitudo, summa potentia, summa sapientia, summa caritas, et non posset nihil agere suisque praeclaris operibus ut optimus artifex delectaretur, socium sibi et participem horum bonorum hominem sui, quantum natura illa fieri poterat, similem creare instituit, quippe qui neque illi tantam foelicitatem invideret neque timeret, ne homines sibi quandoque bellum inferre et (ut de Gigantibus fingunt poetae) coelum expugnare cunarentur. Itaque hoc quod videtis coelum hac potissimum qua cernitis orbiculata et circulari forma, quae et pulcherrima et amplissima visa est, e nihilo, immo ipso tantum verbo nutuque (ut nos existimamus) creavit. Id porro incredibili stellarum multitudine et varietate distinctum, ut duobus firmamentis, quos Graeci polos, nos axes dicimus, mira celeritate assidue verteretur effecit; septem huic ingentes stellas, quos Graeci planetas vocant, diversis inter se spatiis magnitudinibusque distantes, qui contra

supremum¹ illud coelum continuo motu et volubilitate ferrentur, incredibili pulchritudine et arte subiunxit, ita ut inter eos sol et luna tum splendore, tum magnitudine caeteris praestantes suo cursu temporum vices varietatesque conficerent. His vero omnibus dedit alias atque alias in rerum natura potestates, ut singulis convenire visum est, quas cum quia non sunt huic nostrae disputationi necessariae, tum quia tibi, rex, notissimae sunt, in praesentia praetereo. Hanc vero tantam molem quattuor illis quibus omnia constant sive seminibus, sive elementis complevit, ita ut in medio tanquam in umbilico terram collocaret, eam mari circumdaret,² utrique vero aërem primo, deinde ignem suam quemque terminatum regione circumduceret. Atque aërem quidem volucris, mare piscibus incredibili multitudine et varietate replevit. Terram vero hominibus potissimum assignavit, eam tamen etiam multiplici ferarum ac pecudum genere, quibus homines tum alerentur tum iuvarentur, refert. Atque huius quidem naturae partum vel magnitudinem vel pulchritudinem vel ornatum vel situm vel opes vel fructus oratione exprimere difficile est. Proponite vobis totam, quaeso, ante oculos et eius faciem quasi ex altissima specula contemplamini; intuemini, quaeso, qua varietate, qua specie consurgant arboribus vestiti montes et subsistant con-sitae vitibus et irrigatae fontibus valles, ut campi vario tum herbarum tum arborum tum frugum genere distincti porrigantur. Iam vero mare quod totam intra extraque aluit, quantam non modo speciem verum etiam utilitatem affert! Flumina quoque, quae a mari per eius viscera venasque subeuntia diversis locis scaturiunt atque erumpunt rursusque eam superne³ permeantia et quibusdam quasi vinculis mari annectentia suae se origini, hoc est mari, reddunt, quam et ipsi terrae ad fructus ferendos et animalibus ad potandum lavandumque necessaria! Tot vero fruges, tot poma, tot baccae, tot flores, tot herbae, quo ordine, qua arte, qua varietate, qua pulchritudine ab illo rerum omnium parente et productae et collocatae sunt, ita ut se

¹ supraemum C. ² circundaret C. ³ supernae C.

quottannis suo semine instaurent et non solum nobis sed caeteris quoque animantibus abunde cibum praebeant. Quae autem e terrae visceribus eruuntur, aurum, argentum, aes, ferrum, plumbum caeteraque metalla, item gemmae, marmora et quae sunt eius generis, quam multa, quam utilia, quam pulchra, quam praetiosa sunt, ut in illis quid potissimum laudes, non facile reperias. Iam vero animalium sive terrestrium sive aquatiliū sive aëreorum quanta copia, quanta varietas, quantus usus, ut sine iis neque vesci neque operiri neque terram colere neque onera vehere neque etiam incedere longius possimus! Atque hanc tantam mundi molem, tantam rerum omnium copiam, tam insignem ornatum, optimus ille et beneficentissimus parens deus nostra tantum causa procreavit, nostra causa extruxit, nostra in hunc diem causa servavit, nostra quottidie causa regit et tanquam optimus humani generis villicus administrat et annuos nobis magno cum fœnore fructus refert. Quid igitur, obsecro, potest huic beneficium comparari, quae satis digna huic merito gratia referri? An non haec omnia sunt unius hominis gratia comparata? His credo fructibus, his animalibus, his elementis deus, ut aleretur, ut iuvaretur, ut viveret indigebat? Nonne omnia et nobis concessa sunt et a nobis pro arbitrio gubernantur? Atque utinam pro illis inter nos non sine fine digladiaremur, utinam non illis in nostram perniciem abuteremur! Sed missa haec faciamus. Hominem vero ipsum, qua ratione ipsum idem opifex, qua specie, qua arte formavit! Quam multa in eo, quam mirabiliter cumulavit, quam apte disposuit, quam egregie collocavit, et ita ut non dubitarent multi hominem propter omnium in eo rerum cumulatam dispositionem μικρόκοσμον, hoc est parvum mundum, appellare! Corpus enim eius mira quadam proportionē, sive (ut Graece significantius exprimam) συμμετρία, omnibus sibi mutuo respondentibus membris composuit, ita ut caput reliquo singillatim corpori, reliquum corpus capiti conveniret. Caput ipsum in summa corporis parte, utpote quod universo praefuturum erat,

¹ aërorum C.

tanquam in eminentissima sede collocavit. Id ut in omnes ¹ flecti partes et facile et celeriter posset, flexibili colli et versatili columnae imposuit, in hoc tanquam in celsissima et tutissima corporis arce sensus omnes collocavit, ita ut geminae utrinque ad hauriendam vocem aures prominerent, totidem in fronte oculi, quod tenerrimi essent et praeiosissimus per eos sensus permearet, aliis atque aliis membranis tunicisque circumdati desuper palpebris occulerentur; inter eos nasus totidem naribus tum ad olfaciendum tum ad respirandum, tum ad humorem a capite distillantem emitendum ² discurreret; infra eum os duobus labiis, totidem malis, duplicem dentium ordinem, item linguam palatumque concluderet, quibus omnibus et cibus potusque immitteretur et saporum varietas iudicaretur atque vox ipsa sermoque redderetur. Tum brachia collo atque humeris gemina quae in totidem manus desinerent utrinque suspendit, ea ut circumagi in omnes partes et corpori ministrare facilius possent iuncturis, digitis articulisque distinxit. Manibus porro multiplicem ad omnia corporis ministeria et incredibilem usum dedit. Post collum a tergo renes spina perpetua ad nares usque intersecti, a fronte pectus primo duabus mammis et costarum crate utrinque munitum, inde stomachus et venter quendam quasi truncum efficiunt, inde in gemina crura, quae in pedes desinunt, corpus dividitur, his interiecta virilia honestissime occultantur, ita ut et ad excrementa emittenda et ad sobolem propagandam mira tum commoditate tum honestate tum arte comparata sint. Quae vero intra corpus latent non minore, immo multo maiore artificio constituta et disposita sunt. Verum id quo maius atque occultius est, eo minus apparet minusque a nobis ipsis intelligitur. Quis enim queat dicere, quo pacto et memoria et intellectus et sensus in cerebro et capite continentur, quo pacto et calor et sanguis et spiritus aut procreetur aut servetur aut diffundatur, quo pacto cibus aut concoquatur aut digeratur aut nutriat? Quis venarum, arteriarum, nervorum, viscerum distinctiones, ordines, officia

¹ omnis *C.* ² omittendum *C.*

queat explicare, quae ne ii quidem qui saepenumero dissecto particulatim humano corpore viderunt, possunt dicere. Quae vero in singulis membris collocandis muniendisque ratio, ut non solum utilitati, verum etiam speciei consultum fuisse appareat! Caput enim, quod universo corpori imperaturum erat, in summo ut diximus collocatum, cum potissimam animae partem, hoc est intellectum, memoriam sensusque contineret, cerebro intrinsecus et humore repletum est, tenues deinde tunicae duae utrinque inductae, tum ^{*1} sive (ut medici appellant) cranium ² quasi testa quaedam duriori ³ esset commissa et tanquam vas in quo caetera containerentur conclusa; cutis inde durior, quae omnia operiret complectereturque adiecta et ut speciem simul et praesidium contra vim frigoris et caloris haberet, capillis circumfusa ⁴ est. Capiti vultus appositus, quo homo non modo audiret, videret, gustaret, olfaceret, aleretur, verum etiam iram, laetitiam, ⁵ spem, metum, mentem, praeterea consilium, cogitationes et omnes animi non solum motus verum etiam conceptus tum ore tum etiam sermone indicaret atque exprimeret. Appositae humeris utrinque manus, quibus quae vellet contingeret, apprehenderet, admoveret, repelleret. Pectus capiti colloque successit, quo et animus consilia curasque reponere et demittere alimenta et spiritum reddere atque accipere corpus posset. Mulieribus etiam prominentiores ad nutriendos infantes mammae appositae. Leva huius pars cordi idonea sedes est visa, quo et calor et sanguis undique convenire, unde etiam in omnes partes transmitti facilius et transfundi posset; haec sanguinis et caloris, haec mentis atque animi, haec denique vitae sedes est constituta. Haud multo inferius stomachus est collocatus, quo et adveniens superne cibis potusque reciperetur, et vi insiti eo loco caloris concoqueretur. Ad dextram inde epar, ubi alia rursus concoctio et digestio fit. Ad levam inde cor, pulmo anhelitus sedes et lien ad recipiendum ex sanguine humoreni qui atra bilis dicitur comparatus. Medium non harum modo partium, sed totius quoque corpo-

¹ a csillag mellett *χράνιον* van a lapszélén. ² cranium C. ³ duriora C. ⁴ circumfusa C. ⁵ loetitiam C.

ris intestina ac alvus obtinent, quibus et quae ab stomacho superneque veniunt suis quaeque locis recipiantur et quo ratio ipsa et necessitas postulat per suas quaeque partes emittantur. Ideoque umbilicum ibi, utpote totius corporis medium, ipsius naturae parens collocavit; huic subdita virilia ad propagandam sobolem, ut diximus, comparata et ne aspectum offenderent cruribus interiecta; nates posterius haud inutiliter prominenti carnositate appositae, quippe quibus et necessarius sordium exitus utrinque vallaretur et sedendi praestaretur officium. His et lumbis crura utrinque annexa sunt, ea porro genibus, suris tibiisque ad pedes usque distincta, quasi geminae columnae universum corporis pondus sustinent vehuntque et ut erigi facilius et subsidere corpus possit, iuncturis in medio, hoc est genibus, commissa sunt. Pedes vero ut et ferre et sustinere totius corporis molem possint, in planam atque aequalem formam desinunt proptereaque eam, ut existimo, plantam appellavimus. Totum autem corpus ut et facilius sentiat et ad ea quae obiturum est munera vegetius atque habilis sit (ut paulo post dicemus) non velleribus aut pilis aut setis aut squamis ¹ aut plumis aut alio velaminis genere, sed tenui et molli pellicula obductum est, ita ut qui mollissimam et tenerriam sortiti sint, hi ² omnium philosophorum iudicio ingeniosissimi existimentur. Atque ut homo suae originis parentisque meminerit, ut coelum semper suspiciat, unum animalium omnium corpore erecto vultuque in coelum verso stantem deus idem constituit. Quod quidem elegantissime his versibus Naso expressit

Pronaque cum spectent ³ animalia caetera terram,
Os homini sublime dedit coelumque videre
Iussit et erectos ad sydera tollere vultus.

¹ squammis C. ² hii C.

³ Pronaque cum spectant etc. Elegans comprimis [Igy] et gravis hominis descriptio extat apud Basilium magnum Homilia εις τὸ, πρόσχε σεαυτῷ. ὁρθιον, inquit σὲ ἔπλασε μόνον τῶν ζώων ἔν' ἐξ αὐτοῦ τοῦ σχήματος εἰδῆς, ὅτι ἐκ τῆς ἀνωθεν συγγενείας ἐστὶν ἡ ζωὴ σοῦ. Τὰ μὲν γὰρ τετράποδα πάντα πρὸς τὴν γῆν βλέπει καὶ πρὸς τὴν γαστέρα ἔνευ-
κεν, ἀνθρώπῳ δὲ ἐτοιμῇ πρὸς οὐρανὸν ἡ ἀνάβλεψις, ὥστε μὴ σχολάζειν

Huic igitur corpori idem naturae opifex ac parens deus nunquam a nobis satis laudatus animam ab se tunc potissimum creatam immisit atque infudit eamque ita membris omnibus connexuit, ita coniunxit, ut divelli sine hominis morte non posset, ita vero totam per universum corpus diffudit, ut singulae eius partes totam continerent et (quod dictu mirum atque incredibile videtur) nusquam tota abesset et tamen una corpus universum compleret. Eius praecipuam quasi sedem alii cor, unde vigor ille animi proficisci videtur, alii caput, ubi et sensus et intellectus et memoria residet, esse putavere. Materiam eius nos quidem neque dicere neque indagare possumus, quemadmodum etiam, qua materia vel coelum vel sidera vel elementa vel caetera omnia constituta sint, nullo pacto possumus affirmare. Nam quam Graeci ὕλην, nos materiam primam dicimus, eam si subtilius consideremus et rem ad ultimum redigamus, neque per se quicquam esse neque, etiam si sit causam et quasi subiectum rerum omnium esse posse sine dubio reperiemus. Neque enim summus ille opifex, qui supra omnem materiam, immo qui omnis materiae auctor esset et omnia e nihilo constitueret, ulla ad res creandas materia indigebat. Is igitur quum et coelum et caetera omnia ex nihilo produxisset suamque unicuique rei pro eius natura materiam tribuisset, animae quoque ab se tum primum e nihilo prductae nobilissimam, purissimam et pro reliqua hominis compositione atque imagine praestantissimam sibi que similissimam, sed quam solus ipse nosset materiam attribuit. Quam quidem deprehendere ¹ quum veteres philosophi non possent, in varios errores inciderunt, ita ut alii sanguinem, alii aërem, nonnulli ignem materiam

γαστήρι, μηδὲ τοῖς ὑπὸ γαστέρα πάθειν, ἀλλ' ὕλην ἔχειν τὴν ὁρμὴν πρὸς τὴν ἄνω πορείαν. Id est, Rectum te solum prae aliis animalibus deus creavit, ut ex ipsa corporis figura cognoscas vitam tuam ex coelesti genere esse. Nam quadrupedia omnia terram intuentur et ventris curam agunt. Homini autem paratus est in coelum aspectus, ut nec ventri sit deditus neque quae sub ventre sunt cupiditatibus inserviat, sed toto impetu ad superna feratur. *Brenner Márton jegyzete. p. 116. 117.*

¹ deprae. C.

esse dicerent. Aristoxenus quidem musicus idemque philosophus mira illa corporis compositione deceptus ἀρμονίαν quandam e membrorum tanquam e fidium concordia existentem animam esse dixit. Aristoteles rem altius reputans ἐντελεχίαν ¹ novo nomine appellavit, eam nostri philosophi actum primum, Cicero quasi quandam continuatam et perennem motionem vocat. Nos multo sapientius multoque veriús vel nullam esse materiam animae vel uni qui fecit deo notam esse dicimus. Eius porro vires et quasi potestates et multae et admirabiles sunt, ita ut eius praestantiam divinamque naturam nobis facile aperteque ostendant. Quanta enim est, bone deus, et quam admirabilis vis illa intelligendi uni homini divinitus concessa, qua et se ipsum et quae extra se posita sunt omnia contemplantur! Quanta eius celeritas, ut unico temporis momento universum terrarum orbem longe lateque pervagetur! ² Quanta amplitudo atque capacitas, ut universam hanc quantacunque est coeli mundique molem et quaecunque in ea corporea atque incorporea continentur, intra se omnia comprehendat et quasi complectatur! Subtilitas vero tanta, ut humana omnia pervestiget ac penetret et ad coelestium divinarumque rerum naturas uni deo cognitae illo acumine et contemplatione conscendat. Tanta denique divinae naturae similitudo atque imago, ut immortalitatis ac beatitudinis capax et particeps efficiatur. Hoc illud est quod nos intellectum atque ingenium appellamus. Quod quidem ad omnia non modo intelligenda, verum etiam agenda est accommodatum ³ atque ingenitum. Unde ipsum ingenii nomen etiam arbitror esse deductum. Huic subiecta et quasi subserviens memoria est, omnium rerum amplissimus fidelissimusque thesaurus. Haec quidem incredibile est qua vi, qua facilitate, qua tenacitate et audita visaque percipiat et percepta conservet et servata quum opus est efferat atque expromat. Haec eadem quum aliqua evanuisse et pene

¹ Entelechia. De Entelechia Aristotelica Cicero lib. 1. Tusculan. Quaest. Politianus Miscellan. cap. 1. Brenner Márton jegyzete p. 117. ² pervagatur C. ³ accommodatum C.

deleta esse videntur, incredibile est quo pacto reminiscatur et quasi illustret, non aliter quam si quis veterem et pene aboletam scripturam reficiat ac renovet. Videtur enim is qui in memoria aliquid imprimit scribere, qui recitat scriptum legere. Neque illa parva vis est cogitandi quam unum hoc animal accepit, qua et rationes inter se comparat et novi semper aliquid invenit atque excudit. Subservit autem et quasi famulatur his partibus omnibus vis illa sentiendi, quae in partes quinque distributa quinque illos quibus maxime utimur atque abutimur sensus efficit; hi tanquam exploratores quaecunque perceperunt intellectui tanquam duci atque imperatori nunciant. Proficiscitur ab his et quasi emergit vis illa cupiendi atque appetendi quicquid et bonum oblatum est, item altera huic diversa atque opposita reiiciendi repellendique contrarium; quam quidem utramque¹ voluntatem possum appellare. Sed his omnibus tanquam dux et moderator aliquis ratio est apposita, quae multiplici vi ac potestate ea quae oblata sunt aestimat, diiudicat, eligit et quantum in se est efficit atque exequitur. Haec intellectui coniuncta nos a caeteris animantibus longissime separat atque inter nos incredibili vinculo orationis coniungit. Haec vitam nostram universam moderatur ac regit, haec nos in coelum rapit, haec divinitatis participes, haec denique proximos ac simillimos deo reddit. Satisne igitur magnum hoc vobis divinae beneficentiae munus videtur? Estne hoc satis amplum divinae in nos benivolentiae testimonium? Estne satis ampla homini a deo dignitas potestasque concessa? Ut is qui ante non fuisset, tam pulchro, tam artificioso, tam apte composito corpore donaretur, animam in delectum rationisque participem, divinitatis beatitudinisque capacem, immo purissimae illius ac divinae lucis nonnihil habentem sortiretur, terra marique imperitaret, omnibus animantibus praeesset, omnibus uteretur fructibus omnis generis divitiisque afflueret, coelum et quae in eo sunt omnia sua causa procreata sciret illisque quoad viveret frueretur, ad deum quum e vita excessisset atque ad aeter-

¹ utranque C.

nam beatitudinem se reciperet, dei denique particeps sociusque existeret. Quis hoc unquam non dico sperare, sed optare quoque aut cogitare ausus esset omnino? Et nos in miseriis genitum esse existimamus? Nonne etiam si sciremus perpetuas nos miseriis sempiternaque supplicia esse subituros, hanc tamen tantam nascendi vivendique dignitatem praestare omnibus miseriis ac suppliciis putaremus? Nonne ut hac lucis et vitae dignitate ac foelicitate frueremur, quaevis mala, quasvis aerumnas perpeti velle debemus? Quis, obsecro, tantus calamitatum ac miseriarum cumulus posset cum huius lucis dignitate ac perfruitione comparari? Quod malum posset nos unquam ab huius vel cupiditate vel delectatione deterrere? Sed quales homines deus genuerit intelligo, cur genuerit non intelligo. Atqui frustra quaeri censeo, cur acceperis beneficium, cum magnum te beneficium acceperis fateare; immo hac ipsa interrogatione ingratitudinem tuam indicare te puto. At non fateor, inquis, me ullo beneficio esse affectum, quod creatus sim (quid enim ego cum non essem hac luce indigebam?) immo potius iniuria me affectum puto, quod sim in has procillas fluctusque demersus. Neminem me hercule arbitror esse ita stultum, ita ingratum, ita sui ipsius immemorem, qui hoc audeat dicere, qui tam magnum, tam apertum beneficium aut diffiteri aut contemnere unquam audeat. *Math.* Nemo profecto hoc sanae mentis unquam faciet. *Pet.* Si quis tamen sit ita durus, ita immanis, ita ingratus, ita petulans, qui cum se caeterorum animalium praestantissimum et deo pene similem, quum antea nihil esset, factum videat, audeat tamen cur factus sit quaerere, huic ego respondebo: Si deum vel imperitum vel iniustum putat, qui aut nesciat qua de causa fecerit hominem, aut non iusta de causa fecerit, ipse impius est et indignus qui in hominum numero habeatur, qui deum pessimo¹ etiam homine peiorem existimet. Si deum et optimum et sapientissimum esse putat, desinat ab eo suae creationis quaerere rationem existimetque id optimum esse quod deus fecerit seque ab deo

¹ pessime C.

non nisi optima de causa productum putet; eam si ipse ignorat, suam ignorantiam, non dei beneficentiam arguat. Eam tamen causam si omnino scire desiderat, sciat se ad immortalitatem et beatitudinem apud deum consequendam esse natum. Quam quidem qui non credit suam perfidiam, qui non cognoscit suam insecitiam, qui non curat suam nequitiam ingratitudinemque accuset. Illud sine dubitatione omnes sibi persuadeant, se non nisi optima ac iustissima de causa esse procreatos. At cur, inquis, mortales nos et tot morbis necessitatibusque obnoxios deus fecit? Si immortales beatosque esse volebat, cur non immortales quoque et beatos ¹ ab initio procreavit? Eodem revolveris, idem enim est, cur mortales et cur homines deus fecerit quaerere. Nam quum mortales dicis, quae hominum conditio est, homines utique dicis. Ego vero possem ita tibi iure optimo respondere, quid tu te dei iudicem facis? Non est tuum id quaerere, non dicit urceus figulo: Cur me hoc modo finxisti? Tu vero multo magis differs ab deo quam a figulo urceus multoque illi magis debes. Feras igitur aequo animo conditionem tuam. Quicquid enim habes ex munere habes, cum promereri qui nihil esses nihil potueris. Deum et optimum et iustissimum fateris esse, illi igitur te totum committe ac trade, quem scis aut errare aut decipere nec velle nec posse. Possem, inquam, ita tibi merito respondere, neque tu contra haberes quid diceres, sed tamen volo tibi quantum possum satisfacere. Scias igitur nos qui ad immortalitatem ac beatitudinem geniti sumus, immo quod sumus et maiori et meliori ex parte immortales, hoc a divina beneficentia et liberalitate habere, quod vero simus aliqua ex parte mortales, hoc nobis iure optimo immo etiam necessario contigisse. Illud enim misericordiae et gratiae, hoc iustitiae et aequitatis munus est. Quicquid praeterea ex his elementis, ex his contrariis qualitatibus calore, frigore, siccitate, humore compositum et conflatum est, id aliquando dissolvatur atque interitum sentiat necesse est; ea enim quae sibi mutuo repugnant atque adversantur, sempiterna

¹ beatas C.

esse non possunt. Haec vero elementa, quibus constat omne quod natum est, quum contrarias inter se naturas et qualitates sortita sint, qui durare composita et coniuncta non possunt, immo etiam ipsa per se, cum semel producta et procreata sint, occidant aliquando et intereant necesse est. Non poterat igitur his seminibus compositus homo morti obnoxius non esse. Quod si immortale hominum corpus fuisset, et elementa ipsa et quaecunque ex iis constabant immortalia esse, cum ex eadem omnia materia et quasi massa constarent, necesse erat. Quod quidem si fuisset, neque iumenta neque ferae neque arbores fuissent ab hac immortalitate immunes. Atque hoc quam turpe, quam indignum futurum fuerit, ipsi iudicate. Homo enim ipse qui caeteris praestat, caeteris differt, qui ad immortalitatem deo similis solus est genitus, a feris atque arboribus ulla ex parte non differret? Postremo corpus ipsum, quod animae instrumentum atque amictus est, cum nihil per se sentiret, nihil intelligeret, beatitudinis capax esse non poterat. Quemadmodum enim vestes corpori obductae ex iis quibus corpus fruitur voluptatibus nullam percipiunt, nullam sentiunt, propterea quod illae sunt corporum non vestium propriae, ita ex iis quas animus capturus est ex beatitudine voluptatibus corpus percipere aut sentire nullam posset. Vultis hoc vobis planius faciam? Videte quam non delectetur, immo offendatur potius animi voluptatibus corpus. Quum enim aliquis aut audit aut legit aut contemplatur aut disputat ¹ quippiam quod maxime placeat, ut nos nunc facimus, animus quidem incredibili eius rei voluptate ac suavitate perfunditur, corpus vero aut fame aut frigore aut taedio ² aut dolore vexatur, ut nunc tibi, rex, accidere puto. *Math.* Profecto sic est. Sed perge, quaeso, rationem istam explicare, nam dum tu loqueris, ego dolorem minus sentio. *Fet.* Non posset igitur corpus eam quae animi propria beatitudinem sentire, immo illum meo quidem iudicio ³ magnopere impediret, ut nunc etiam in vita impedit atque a rebus gerendis retardat. Nam cum animus levissimae ac puris-

¹ disputet C. ² tedio C. ³ iuditio C.

simae naturae sit proptereaque agilitatem et celeritatem incredibilem habeat, corpus contra quum grave immundumque sit atque ob id etiam tardum atque hebes animum, quem membris quasi vinculis quibusdam compressum atque astrictum tenet, maiorem in modum ¹ sua mole inertiaque retardat, ita ut ab institutis saepe studiis actionibus abducatur. Atque ob hanc maxime causam, hoc est, ut leviores atque agiliores simus et quam minime possumus animos impediamus, sine setis aut pilis, tenuiore cute (quod tu, rex, paulo ante querebaris) ² generati sumus, ita ut qui tenuiori ac molliori cute, ³ item ⁴ qui corpore macilentiori ⁵ et graciliori sunt, ingeniosiores plerunque esse existimentur ⁶ propterea quod minus impeditus mole corporis animus ad ea quae ingenii propria sunt promptior atque habilior redditur, contra qui aut duriori cute aut corpore obesiores sunt, qualem me videtis esse, minus ingenio valeant, cum animus ingenti mole oppressus se erigere atque explicare non possit. *Beat.* Edepol in te uno, Petre, lex haec non est servata. Nam quum apprime corpulentus sis, ingeniosissimus tamen et doctissimus es. *Pet.* Iocaris tu quidem, regina, et nimis de me bene sentis. Utinam istud vere sentias! *Beat.* Ego vero et sentio et admiror et quomodo

¹ immodum C. ² quaer. C.

³ Ita ut qui tenuiori ac molliori cute etc. Hanc rem Aristoteles lib. 2. περί ψυχῆς, his verbis describit, ἀκριβεστέραν ἔχομεν τὴν γέυεσιν, διὰ τὸ αὐτὴν εἶναι ἀφῆν τινα, ταύτην δὲ ἔχειν τὴν αἰσθησιν τὸν ἀνθρώπου ἀκριβεστάτην, ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἄλλαις λείπεται πολλῶ τῶν ζώων. κατὰ δὲ τὴν ἀφῆν πολλῶ τῶν ἄλλων διαφερόντως ἀκριβοῖ διὸ καὶ φρονιμώτατον ἐστὶ τῶν ζώων. σημείον δὲ τὸ καὶ ἐν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων παρὰ το αἰσθητήριον τοῦ τὸ εἶναι εὐφρεῖς καὶ ἀφρεῖς παρ' ἄλλοις μὴδὲν. οἱ μὲν γὰρ σκληρόσαρκοι ἀφρεῖς τὴν διάνοιαν, οἱ δὲ μαλακόσαρκοι εὐφρεῖς. Ea Argiropilus ita reddidit. Exactiorem habemus gustum quam odoratum, ex eo quia gustus tactus est quidam, quem quidem sensum homo exactissimum habet. In ceteris namque sensibus vehementer a caeteris animalibus superatur, at tactu longe caeteris omnibus excellentius percipit, quapropter et prudentissimum est animalium. Indicium autem est in hominum genere, ob hoc instrumentum sensus ingeniosos esse hebetesve, et non ob aliud quicquam. Qui namque sunt duri carne, ii sunt inepti mente, qui vero sunt molles carne, ii sunt ingeniosi menteque dextri. *Bremer Márton jegy-zete p. 117—118.* ⁴ itam C. ⁵ macilentior C. ⁶ existimantur C.

tantam doctrinam assecutus sis nescio. *Pet.* Castigo (ut Paulus faciebat) corpus meum atque in servitutem redigo. *Math.* Perge, obsecro, Petre, reliqua explicare, tu vero, uxor, ne interpella. *Pet.* Satis, ut opinor, ostensum est, cur homines a deo et cur mortales generati sint, nisi quid aliud vos ad haec fortasse vultis dicere. *Math.* Nihil omnino. *Pet.* Fatemini igitur haec a deo rectissime instituta esse hominemque et maximis ab eo beneficiis affectum et iure optimo morti obnoxium esse procreatum? *Math.* Fatemur plane; quis enim istud negare audeat, quum sit abs te ita copiose dilucideque probatum? *Pet.* Sequuntur illa ¹ quae ad educationem, labores, alimenta morbosque pertinent, quae quidem omnia humani corporis ratio secum trahit. Nam cum e contrariis, ut diximus, qualitatibus ita constemus, ut nobis quandoque moriendum sit, crescamus paulatim per singulas aetates et quasi floreamus, item postea quasi deflorescentes ad fructum et maturitatem quandam aetatis perveniamus, deinde ad senectam et interitum paulatim declinemus necesse est. Omnia enim orta occidunt et aucta senescunt, ut Crispus inquit. Quae quum ita sint, nihil nobis grave, nihil molestum videri debet quod ad corporis educationem pertineat. Ea enim quae magnum incrementum habitura sunt, non nisi ab exiguis profecta principiis et per suos gradus aucta ad iustam magnitudinem evehi possunt. Quodsi qua repente adoleverint atque ad summum pervenerint, non ferme diu durant. Quod animadvertere licet in hisquē quasi praecoces ² ante tempus aut fari aut ingredi aut sapere praeter aetatem coeperunt; nunquam enim postea diu vivunt. Idem accidit iis qui repente divites potentesque efficiuntur; ut enim opes eas facile assecuti sunt, ita etiam facile amittunt. Alimentorum et vestium eadem quae educationis ³ ratio est. Crescere enim et servari corpus nisi nutriatur operiaturque non potest. Et natura quidem ipsa parvo ac facili cibo, potu amictuque contenta ultra quam satis est nihil appetit. Cui quidem rei argumento est, quod et veteres illi glandibus atque iis rebus quas terra

¹ ille C. ² praecones C. ³ aeduc. C.

sua sponte produxerat, diu victitasse dicuntur et multae hodie nationes tum vini tum panis usu carent, lacte tantum carnibusque vescuntur. Sed quum iis rebus quae ad homines alendos propagandosque pertinebant voluptas quaedam a natura et delectatio apposita esset, ne quis prae labore aut taedio¹ suam vitam sobolemve negligeret atque ob id humani generis propagatio cessaret, necessitas in luxuriam paulatim conversa est neque id quod satis erat, sed quod libido appetebat quaesitum resque in eum locum paulatim deducta, ut homines sine tritico, vino, lana, aedificiis, immo etiam multi sine odoribus, unguentis, plumis aliisque delitiis nullo pacto se vivere posse arbitrarentur. Hinc itaque terrae cultura, hinc navigatio, hinc aedificatio, hinc innumerabiles quaestuariæ artes, hinc denique omnes mortalibus labores provenire, ut laute pascerentur, vestibis aedificiisque abundarent, voluptatibus illis fruerentur, quas tu tam miseras et tam molestas vocas. Quodsi cibus, potus, somnus et caetera eius generis ita molesta essent, ut dicis, profecto non tantum in illis temporis, non tantum laboris ac studii consumeremus, non illis tantopere delectaremur, non tantopere illa expeteremus. Utinam autem non tam incunda haec nobis et suavia viderentur; profecto non in illis usque ad interitum mergeremur, non totos illis dies noctesque impenderemus, non denique in illis summum bonum collocaremus. Ab hac igitur incontinentia et luxuria morbi innumerabiles processere, ita ut verissime dictum a veteribus sit, plures occidere gulam quam gladium. Nam quum contrariis illis qualitatibus constemus (ut saepe iam diximus) valetudo et vita nostra omnis in earum concordia et aequalitate sita est. Quodsi quando illarum aliqua vel cibo vel potu vel alia ratione aucta caeteras superaverit atque oppresserit, totius corporis compositio debilitetur ac periclitetur necesse est. Ex ea porro discordia et quasi seditione morbi nascuntur eius generis, cuius qualitates atque elementum caeteris dominatur neque curari possunt, nisi pristina illa in corpus temperies et concordia reducatur.

¹ tedio C.

Sed alii nascuntur ex aliis et corrupta iam corporis vitaeque materia pullulant in dies plures et quo nos ad senectam atque interitum magis vergimus, et deficiente in illa et calore naturae plures quotidie graviioresque emergunt. Quodsi eo quod satis est vellemus esse contenti neque causas quotidie laborum atque aegritudinum nostra infinita atque insatiabili cupiditate inneciteremus, profecto neque tot laboribus neque tot morbis subiecti et quasi addicti essemus. Huic rei argumento sunt permulti sane qui ad extremam senectutem perducti nullos unquam morbos senserunt, nullum dolorem, nullam valetudinis commutationem experti sunt, cuius quidem generis et ego nonnullos in Italia Siciliaque cognovi et puto utrunque vestrum aliquos vidisse. *Math.* Vidi ego apud Dacos circa salinas nostras, quem locum Morimarusam appellamus, nonnullos centenarios senes aut etiam grandiores ita validos, ita robustos, ut accipitrem dextra tenentes equo facile insilirent. Hi¹ se perpetua validitudine usos affirmabant ita ut ne minimum quidem corporis unquam dolorem essent experti. *Pet.* Incontinentia igitur nostra, nostra inquam incontinentia et luxuria morbos creat. Neque quicquam nobis nociturum putamus, cum valeamus, cum epulamur, cum inebriamur, cum in Venerem solvimur, cum frigora aestusque immodicos toleramus, denique cum corpus ad omnem incontinentiam, ad omnes labores periculaque exponimus; tunc, inquam, nihil nobis obesse credimus, nihil de valetudine, nihil de miseriis, de morte, de poenis cogitamus. Quum autem morbis opprimimur, vexamur doloribus, senectam mortemque adventantem cernimus, tum demum miserias sentimus, vitam odimus, nascendi moriendique legem detestamur. Quae quam indigne, quam immerito faciamus, ipsi iudicate. Huc accedit quod illae quas modo memoravimus voluptates, haec praeterea opum, honorum potentiaeque suavitas ita nos allicit atque attrahit, ita nos studiis humanarum rerum implicitos atque alligatos tenet, ut unde orti aut quo redituri simus, neque meminisse neque cogitare velimus. Immo his rebus ita de-

¹ hii C.

lectamur, ita afficimur, ut hanc esse nostrae originis causam, hunc omnium bonorum finem et terminum existimemus, atque ob hoc tantum, ut his rebus perfruamur, natos nos esse arbitremur. Quae quidem opinio ita in humanis mentibus invaluit, ita longe lateque pervagata est, ut in varios atque exitiabiles errores non vulgus modo, sed doctos quoque homines et sapientes induxerit. Rati enim non ultra hos vitae fines progrediendum esse neque alibi summum bonum quaerendum, alii opes aut honores, alii valetudinem, plurimi (quod foedissimum est) voluptatem, pauci admodum virtutem summum bonum esse putavere. Quae quidem opiniones cum magna ex parte nostris cupiditatibus blandirentur, ita in humanis pectoribus insederunt, ita penitus infixae sunt, ut hodie quoque divelli vix queant, immo multa hominum milia nunc quoque pessundent ac perdant. Quod nisi haec laborum ac morborum asperitas esset, quibus homines quasi stimulis quibusdam suae mortalitatis admonebantur et tanquam frenis a vivendi cupiditate retraherentur, omnes hic ultimum vitae finem et summam foelicitatem collocarent neque alias aut suae originis causam aut beatitudinem esse crederent. Postremo nulla esset virtutis exercitatio, nulla spes aut expectatio praemiorum, si nunquam corpora aegrotarent, si nunquam doloribus affligerentur. Virtus enim (ut Paulus inquit) in infirmitate perficitur. Quid enim esset aut quo pacto se extenderet illa constantia, illa patientia,¹ illa omnium dux et regina virtutum fortitudo, quae per excellentiam quandam virtutis nomen promeruit, nisi aliquid esset asperum ac difficile, cum quo illa decertare ac depugnare posset? His igitur omnibus de causis morbi partim provenire, partim etiam iure ac merito immissi sunt neque debent nobis adeo graves molestique videri, quippe qui aut nostrae incontinentiae culpa proveniant aut nostrae summae utilitatis causa divinitus immittantur, praesertim quum et eadem nobis divina beneficentia tam multa, tam salubria, tam facilia remedia suppeditaverit, quibus illos aut expellere aut magna

¹ patientia C.

ex parte levare possimus, et sint, ut dicimus, permulti qui nullo unquam morbo aut dolore laboraverint. Senectus vero cur tantopere detestanda sit, non intelligo; haec enim aetas est omnium vitiorum et cupiditatum ¹ expers, omnium virtutum ac disciplinarum parens. Haec iuvenum regula et quasi frenum, haec fidelis ministra consilii, haec denique optima totius vitae magistra et tanquam omnis aetatis sapientiae gravitatisque perfectio est. Quae quidem, si reliquam aetatem probam et continentem egerit, est ipsa continentissima neque morbis aut doloribus infestatur, sed prospera semper valetudine et vigore utitur. Sin vitia secum a superiori aetate et cupiditates attulerit, corpore pariter et animo invalida aegraque efficitur et ut virtutibus effoeta, ita valetudine et viribus exhausta est. Cum enim per se infirma sit, ipsa vi naturae et vita deficientē libidinis, gulae caeterorumque vitiorum accessu debilior nimirum infirmiorque efficitur. Quodsi animus valeat cupiditatesque compescat, corpus quoque valeat necesse est. Quicquid igitur molestiae senectus habet, a iuventute habet, ipsa per se et corpore et animo integerrima est. Quod quidem sic esse et Alfonsus rex huius reginae avus et Robertus Sanseverinas belli dux praestantissimus, et Ioannes Argyropylus, in omni disciplinarum genere Graece Latineque doctissimus, et alii permulti optime apertissimeque declarant, qui usque ad ultimam senectutem magna corporis animique integritate pervenerunt. Laurentius Bonincontrius astrologus praestantissimus octogesimum nunc, ut reor, annum agit tanto animi corporisque vigore, ut et meminerit quae puer didicit et pedibus semper iter faciat. Quo Dacos tuos, rex, minus admiror, qui tenuissimo coelo assueti corpus venando atque equitando semper exercuere. Non est igitur, ut videtis,² senectus molesta, si proba sit, neque est haec aetatis culpa, sed hominum, ut in Catone Maiore Cicero apertissime copiosissimeque ostendit. Cupiditates autem, quas tu nobis perniciosissimas esse dicis, a sensibus proficiscuntur; nihil enim cupere atque affectare animus potest nisi quod ei a sensi-

¹ cupiditatum C. ² videris C.

bus obiectum atque oblatum est, qui ob id fenestrae animae a philosophis sunt appellati. Iis autem nihil pulchrius, nihil utilius, nihil ad vitam magis necessarium est nobis a natura datum, adeo ut quicumque aliquo sensu privatus sit, mancus omnino inutilisque reddatur. Quodsi re optima, pulcherrima utilissimaque abutimur eamque in perniciem nostram vertimus, nihil est quod aut deum aut humanae naturae conditionem accusare possimus. Accusemus potius nostram perversitatem, accusemus nostram nequitiam, nostram intemperantiam, nostram incontinentiam, qui modum tenere in vita nesciamus. Quodsi ea quae in nostrum interitum verti aut nobis aliquo pacto obesse possunt, omnia damnanda ac detestanda sunt, gladios et arma detestemur, quia illis et in patriam et in parentes et in nos ipsos uti possumus; domos non aedificemus, ne aut nos in illis quandoque obsideamur aut in nos illae quandoque procumbant. Iam vero quid cibo et potu, si moderate sumatur, salubrius, quid utilius? Eodem si immoderate utimur quid pernitiosius? Videtis optima quaeque in deterrima posse converti; non sunt igitur propterea detestandae cupiditates quod per se malae aut noxae sint, quum illas a natura tanquam utilissimas et maxime necessarias ad virtutem et res optimas expetendas acceperimus, sed quod illis ad luxuriam et incontinentiam abutamur. Sunt autem freno potius rationis cohibendae et intra temperantiae fines ne latius vagentur continendae. Quod quidem si fecerimus, infinitas ex illis utilitates capiemus neque solum illas non damnabimus, verum etiam vitam sine illis constare non potuisse iudicabimus. Quodsi dicerem illas nobis a deo ad virtutum exercitationem esse datas, neque ego fortasse mentirer (oranti enim Paulo, ut a libidinis cupiditate liberaretur, responsum ab deo est: Sufficit tibi gratia mea) neque vos molestas aut inutiles iudicare deberetis. Quae enim continentiae aut temperantiae laus esset, ¹ nisi cupiditates nos in contraria raperent? Pudicitia vero, et ea quam nos virginitatem appellamus, quo pacto tanti apud deum fuisset, ut

¹ esse C.

virginem sibi matrem per quam ad nos veniret eligeret, nisi Venerea illa cupiditas quam pudicitia vinceret atque expugnaret inveniretur. Non sunt igitur, mihi credite, malae aut noxiae cupiditates, non sunt nobis inutiliter a natura datae, si recte iis utamur, sed sunt meo iudicio ¹ quaedam incitamenta virtutum et (ut initio dicebam) quaedam quasi foelicitatis instrumenta. Mors autem, quam tu postremo loco maxime homini molestam atque horribilem esse dicebas, quid habeat tantopere vel adveniens pertimescendum vel praesens dolendum refugiendumque, non video. Nam etiam si animae cum corporibus extinguerentur (quod nemo sanae mentis audeat suspicari), mors aut optanda aut certe non refugienda esset, propterea quod nos maximis, ut vos putatis, miseriis liberaret. Cum autem immortales esse animas nostras atque ad immensam quandam et infinitam beatitudinem proficisci et vos rectissime credatis et nemo debeat dubitare, quid est quod mortem aut praesentem aut adventantem horrere quisquam debeat, quae nos e miseris beatos, e mortalibus immortales, ex hominibus denique deos reddat? Atqui paucissimi, inquis, queunt ad istam beatitudinem pervenire. Quid vos? Quem, obsecro, inter homines gradum nunc tenetis; e multisne an e paucis estis? Quot, obsecro, in terris reges reperiuntur? Nonne admodum pauci? Quot vero e privatis hominibus reges fiunt, nonne multo pauciores? Tu igitur, rex, quum privatus atque adeo in vinculis esses neque a tuo patre ad regnum procreatus, tua tamen virtute atque industria rex effici potuisti; quum homo sis atque ad beatitudinem genitus, beatus effici non poteris? Quid, obsecro, tibi quominus id assequaris potest obstare? Deusne? At salutis nostrae cupidissimus est, pro qua deus quum esset homo fieri, quum esset immortalis mori voluit. An tua vita? At istud et in te situm est, et tibi, ut arbitrator, non obstat. Quem enim tu in vita vel pietati vel beneficentiae vel modestiae vel patientiae vel mansuetudini vel ei quae tui propria muneris est iustitiae locum reliquisti? Nolo nunc etiam tuam particulatim vitam

¹ iuditio C.

recensere, ne tibi aut notissima referendo molestus sim aut tuas laudes explicando videar¹ adulari. Illud breviter et vere dicam, te regum omnium qui nostra aetate sint et optimum et religiosissimum ab omnibus et appellari et existimari. Quae de te dixi, eadem de hac uxore tua intelligi volo, quae quum caeteris suis virtutibus tum vero pietate et pudicitia caeteras mulieres longe antecellit. Quam ob rem ego quidem (si ex me quid sentiam quaeritis) de beatitudine et foelicitate vestra sempiterna non dubito. At est fortasse dissolutio illa corporis et animae dissociatioque molesta. Est quidem iuvenibus, ut arbitror, aliquanto durior, ut poma quae immitia et intempestiva sunt aegrius ab arbore divelluntur, utpote quae magis inhaereant arbori. Quae vero mors senibus accidit, tanquam tempestiva omnis mea sententia molestiae et doloris est expers. Ut enim maturum iam pomum legentis manum facile sequitur, quod si non decerpatur ultro ad terram decidit, ita senex iam maturus exacto vitae cursu aut sponte aut certe sine dolore dissolvitur, iuvenis ut acerbum adhuc pomum diutius resistit. Sed iuvenum quoque multos ita facile morientes vidi, ut dormire illos dicas, non mori. Quid quod nonnulli ita repente nullis evidentibus causis moriuntur, ut se quoque ipsi mori non sentiant? Quod L. Caesari, dictatoris Caesaris patri, item alteri ex eadem familia contigit, qui ambo manum calciarentur exanimati sunt. Quid quod gaudio etiam nonnulli periere? Ut mater illa, quae post pugnam Cannensem filium quem mortuum audierat repente incolumem² vidit; Sophocles poeta et Dionysius Siciliae tyrannus, quorum uterque accepto tragicae victoriae nuntio repente prae laetitia expiravit. Quae quum ita sint, non videtur aliquem mors ipsa dolorem afferre. Quodsi praesens non est molesta, adveniens et dum expectatur esse qui potest? At cogitatio illa terret animos, cum subit te non futurum esse quod fueris. Eorum credo animos terret, qui cum pessime³ ac flagitiosissime vixerint, adesse tempus cernunt, quod maximas⁴ ac dignissimas suorum scelerum⁵ poenas expendant.

¹ videat C. ² incolumen C. ³ pessime C. ⁴ maximus C. ⁵ celerum C.

Qui autem recte semper pieque vixere, mortem et securi venientem expectant et praesentem laeti excipiunt, cogitantes se non ad poenas scelerum, sed ad virtutum praemia infinita proficisci. Quodsi vel divelli ab suis vel vitam amittere vel carissima quaeque relinquere durum et molestum videretur, illud profecto quod volumus tenemus, vitam hanc esse non miseram, a qua discedere miserum, molestumque existimetur. Videtis, ut haec vita, quam vos paulo ante miserrimam putabatis, non modo misera non sit, verum etiam iocunda atque optabilis, ita ut quamvis ad meliora diuturnioraque profecturi ab hac tamen inviti discedamus. Potestne igitur esse mortalium conditio misera, cum hoc coelum, hanc elementorum compagem tam pulchram, tam amplam, tam variam, tam omni rerum genere distinctam, et nostra causa productam et nobis traditam ab deo esse videamus; cum corpus tanta arte ac specie formatum, animam tam nobilem, tam intelligentem, tam deo similem habeamus, cum ad aeternam beatitudinem consequendam nati simus ad eamque recta et facili, si volumus, via proficiscamur? Potest haec misera aut molesta vita appellari, in qua tantae opes, tam multae voluptates ac suavitates sint, ut hic multi foelicitatem audeant collocare, nemo denique ab ea nisi invitus discedat? Quid vos, obsecro, ad haec dicitis? Fatemini adhuc nasci omnibus optimum esse, an nondum etiam? *Beat.* Ego quidem fateor et cum te ita de nostra dignitate disserentem audio me natum esse maiorem in modum ¹ gaudeo. *Pet.* Tu quidem facile cedis, regina, quippe quae ita modesta sis, ut mihi, quem tum ob aetatem tum ob nonnullam de me conceptam opinionem observas, non audeas repugnare. Regem vero, qui et doctissimus est et causam propriam agit, aveo quam primum audire quid sentiat; scio enim mihi non ita facile cessurum. *Math.* Ego vero tibi, Petre, facile cedo. Quis enim tam multis et tam veris rationibus audeat adversari? Tanta vero eloquentiae resistere etiam in optima causa difficile esset. Ego quidem me tua oratione non mediocri-

¹ immodum C.

ter adiutum fateor et in tuam sententiam non invitus venio. Expecto tamen, quid ad meam hanc aegritudinem dicturus sis, cuius gratia omnis haec est suscepta disputatio. Nam quae hactenus dixisti et mihi et uxori communia sunt, quae vero deinceps dicturus es ea uni mihi sunt propria proptereaque a me magis expectantur. Proinde nisi molestum est, hanc quoque mihi partem disputationis ¹ persolve. *Beat.* Ego quoque eam, Petre, non minus expecto, quippe quae meam ex rege pendere vitam putem. Gratissimum igitur utrique feceris, si hanc quoque partem quam diligentissime fueris executus. *Pet.* Faciam libens cum intelligam me rem utrique vestrum non ingratham facturum, eoque libentius, quod videor iam hoc labore magna ex parte esse propter superiorem disputationem liberatus. Nam quum illa quae de nostrae vitae conditione dicta sunt non inviti concedatis, faciliora erunt quae deinceps sequentur, si modo vos non iniqui vestrae aegritudinis aestimatores esse volueritis. *Math.* Ego quidem quanquam me gravius fortasse vel sentire vel loqui valetudo mea et hic pene assiduus dolor cogit, tamen cum videro te aliquam illi vel mediocrem afferre medicinam, non committam ut fovere ipse meam aegritudinem videar. *Beat.* Neque ego, quae regiae valetudinis ac vitae cupidissima sum, eius malum fovebo; tu modo, Petre, da operam, quantum potes, ut id tua oratione vel depellas vel (si id fieri non potest) saltem aliqua ex parte comminuas. *Pet.* An tu hoc esse, regina, malum putas? *Beat.* Ego quidem (ut initio dixi) ita puto. *Pet.* Nihil igitur est superiore disputatione effectum? *Beat.* Est quidem multum; sed quum regem hunc meum, immo (ut vere dicam) meam animam, meam vitam aspicio ² e tam valido ac tam integro repente tam debilem et mancum effectum ³ esse, non possum hanc aegritudinem non magnopere detestari eamque non magnum etiam malum appellare. *Pet.* Quid tu malum cedo vocas? *Beat.* Nimirum id quod bono est contrarium. *Pet.* Quid si ad hanc alia atque alia (quod nolim) aegritudo regi accesserit? *Beat.* Auctum esse malum

¹ disputationos C. ² aspicio C. ³ affectum C.

existimabo. *Pet.* Quid si omnes morbi non dico iam regium sed aliud quodvis corpus invaserint, quid illi dices accidisse? *Beat.* Eum sine dubitatione in maximis esse malis dicam. *Pet.* Non tamen in omnibus? *Beat.* Dicere istud quidem non ausim. *Pet.* Qua de causa? Nam quum esse aegritudinem malum dicas, qui omnibus aegritudinibus affectus sit, eum omnibus malis affectum esse necesse est. *Beat.* Minime istud quidem. Quum enim aegritudinem malum voco, non solum aut universum malum illam esse intelligo. Ita fit, ut qui omnibus laboret aegritudinibus, in maximis quidem malis sit, non tamen in omnibus. *Pet.* Alia ergo praeter aegritudines mala esse censes. *Beat.* Utique censeo. *Pet.* Quanam? *Beat.* Paupertatem, orbitatem, solitudinem et quae sunt eius generis. *Pet.* Quid avaritiam, libidinem, crudelitatem,¹ iniustitiam, perfidiam, impietatem et caetera vitia, censesne mala dici oportere? *Beat.* Ista vero ego longe omnium maxima esse censeo. *Pet.* Eadem tamen modo dicebas, eum qui morbis omnibus laboraret in maximis esse malis tibi videri. *Beat.* Idem etiam nunc affirmo. *Pet.* Ergo et qui omnibus morbis et qui omnibus vitiis laborabit, in maximis aequè malis erit? *Beat.* Ita mihi videtur. *Pet.* Igitur quum haec duo mala paria sint, horum quoque contraria bona paria efficientur, mutuo enim se semper contraria consequuntur. Ita fiet, ut virtus et voluptas, quae vitio et dolori contraria sunt, et paria et maxima tibi bona esse videantur. *Beat.* Adeone me insanam, adeo voluptati deditam esse existimas, Petre, quamvis sim mulier, quam a mollitie dictam vultis, ut quasi in hortis Epicuri educata voluptatem esse summum bonum dicam, quae quidem pecudum, non hominum vox est? *Pet.* Non puto quidem te hoc sentire, regina, quam et prudentissimam et continentissimam semper cognovi, sed tamen hoc e tuis verbis efficitur. Nam quum voluptas dolori contraria sit, ut vitio virtus, tu vero dolorem et vitium paria, hoc est maxima tibi videri mala dixeris, sequitur ut voluptas virtuti par, hoc est maximum² bonum sit. *Beat.*

¹ crudelitatem C. ² maximam C.

Ego quidem aegritudinem, non dolorem mihi videri malum dixi. *Pet.* Quasi vero aliud sit aegritudo quam dolor. *Beat.* Atqui non omnes qui dolent aegrotant. Potest quis aut caesus aut tortus dolere, ¹ idem tamen non aegrotabit. *Pet.* At omnes qui aegrotant dolent. *Beat.* Ego quidem neque omnes neque semper aegrotantes dolere existimo. Sed esto (ne tu me more caeterarum mulierum contentiosam atque obstinatam dicas) doleant sane omnes qui aegrotant, ego tamen non de omni dolore, sed de eo solum, qui ab aegritudine proficiscitur, disputo. *Pet.* In laqueos rursus incidis, nam quum dolorem aliquem fateris esse malum, voluptatem ei bonum ut contrarium statuas necesse est. *Beat.* Opem mihi, coniunx, feras necesse est, nam ego ex huius veteratoris laqueis extricare me non possum. *Math.* Aequa postulas, uxor. Nam quum tu meam causam agendam et meas partes defendendas susceperis, me tibi in mea ipsius causa succedere atque opem ferre aequissimum est. Quamquam vereor ego quoque, ut huius argumentationibus resistere satis possim, ita illum video subtiliter considerateque procedere et omnes itinerum angustias, omnia fugae praesidia occupare. Sed placebit mihi sapientissimo viro succumbere et quasi Herculi victas manus praebere, praesertim quum neutro modo superior esse possim. Nam si id quod in controversia est, ² hoc est aegritudinem malum esse obtineo, sum inferior, quia a malo superior, si non obtineo, rursus inferior sum, quoniam a Petro superior. *Pet.* Immo, rex, utrovis modo res cedat, non potes tu non esse superior. Nam si obtines aegritudinem malum esse, quia me vicisti superior es, si non obtines, quia malum vicisti superior item es. *Math.* Nonne ego praedixi me quoque tuos laqueos non evasurum, iam nunc enim me meis retibus implicuisti? Sed age ad nostram disputationem redeamus. *Pet.* Redeamus. *Math.* Aegritudinem sibi malum uxor dicebat. *Pet.* Quid tu? *Math.* Malum quidem eam esse dico,

¹ dolore C. ² Nam si id quod in controversia est etc. Antistrophon est, de quo Gellius lib. 5. cap. 10. Item pagina sequenti, Socraticus quidem Aristippus, vide Ciceronem lib. 2. et 5. de Finibus Bon. et Mal. et Tusculan. Question. lib. 2. *Brenner Márton jegyzete p. 118.*

sed non opponi ei voluptatem ut contrarium. *Pet.* Quid igitur? *Math.* Sanitatem. *Pet.* Quid tu, in sanitate voluptatem inesse non vides, ut in aegritudine dolorem, ita ut voluptas et dolor quasi genera sint, hae vero ab illis tanquam species contineantur? Sed concedamus tibi aegritudini sanitatem opponi; si aegritudo malum est, nonne erit sanitas bonum? *Math.* Et quidem magnum. *Pet.* Porro si aegritudo malum est, aucta illa malum quoque augebitur, ita ut summa aegritudo summum malum sit. *Math.* Ita mihi profecto videtur. *Pet.* Eadem ratione fiet, ut summa sanitas summum bonum sit. Vide, quam hoc ab illa de qua paulo ante loquebamur hominis dignitate et foelicitate dissentias.¹ *Math.* Dicere istud quidem non audeo, sed pudet me ita cito de sententia esse deiectum; video enim, si sanitas summum bonum non sit, aegritudinem, ut ego putabam, summum malum esse non posse. Proinde tu me, quaeso, Petre, his laqueis explica atque extrica, et nos ambos (ut etiam pro uxore loquar) quem ad modum paulo ante fecisti, perpetua oratione confirma. *Pet.* Ita faciam. Socraticus quidem Aristippus primus omnium voluptatem summum bonum, dolorem summum malum dicere non dubitavit. Hunc secutus Epicurus ei non tam vita quam oratione consensit. Rhodius deinde Hieronymus, qui indignam fortasse philosopho sententiam illam existimaret, in vacuitate doloris summum bonum collocavit. Metrodorus eum demum plene perfecteque beatum esse dixit, cui corpus bene constitutum esset exploratumque ita semper fore. Qua ratione nemo esset unquam beatus; quis enim habere exploratum possit se corpore semper bene constitutum fore? Hieronymus vero nimis timidus doloris fuit, qui eo vacare summum bonum putaret. Quid enim (ut caetera omittamus) si paupertate, si orbitate, si infamia laboraverit, licet vacuus omni corporis dolore sit, poteritne unquam esse hic beatus? *Math.* Minime. *Pet.* Quid si omnibus flagitiis obrutus atque immersus fuerit? *Math.* Multo minus. *Pet.* Non est ergo qui dolore vacat beatus? *Math.* Non, ut nunc video. *Pet.* Iam

¹ dissentiat?

vero Aristippi et Epicuri de voluptate sententia non est digna quae apud vos confutetur, praesertim quum regina paulo ante dixerit eam pecudum vocem esse, non hominum. Sunt igitur omnes hae de dolore sententiae reiiciendae in eumque locum nostra omnis opinio traducenda, ut quicquid a virtute et dei voluntate institutisque abhorret, id solum esse malum arbitremur, dolorem vero et durum et asperum et molestum et difficilem esse dicamus, malum esse non dicamus. Nam si malum esset dolor, miser esset non is modo qui eo tunc vexaretur, sed quicumque etiam eo quandoque vexari posset, propterea quod eum semper expectaret ac timeret. Cum autem nemo sit cui contingere id non possit, nemo ab hac miseria esset immunis, omnes ergo perpetuo miseri essemus. Vide, quantum mea haec a tua sententia discrepet; quod autem de dolore dico, de aegritudine quoque dictum velim. Age vero, si aut aegritudo aut dolor malum esset, quis, obsecro, eius vitandi gratia non omnem infamiam ignominiamque susciperet? Quis contra ut vel exiguam infamiam fugiat, non maximas aegritudines incurrit, maximos dolores cruciatusque suscipit? Age (ne longius exempla requiramus) quotiens tu, rex, ne ab hoste pulsus superatusque videreris, aut immensos aestus aut frigora incredibilia pertulisti? *Math.* Istud quidem nobis pene ¹ quotidianum est, hyemes totas sub pellibus agere, nullo frigore vel a castris recedere vel ab obsidionibus praeliisve abstinere; rigidissimam glaciem pene nudi perambulamus stratumque in castris habuisse luxuria est. Ego vero ad haec etiam graves aegritudines in castris pertuli doloresque incredibiles saepenumero dissimulavi, ne iam iacente et consternato animi hostibus invalescerent, meis debilitarent. *Pet.* Quid tu quum ista ageres, dolorem infamiae, an infamiam dolori praeponendam existimabas? *Math.* Omnibus doloribus etiam minimam infamiam praeponendam semper existimavi et quantum in me fuit ipse praeposui. *Pet.* Longe igitur maius malum infamiam quam dolorem putas? *Math.* Immo tanto maius tantoque gravius,

¹ poene C.

ut prae ignominia dolorem malum non putem. *Pet.* Et recte quidem. Vides igitur, quantum sit brevi disputatione effectum, ut dolorem, si cum ignominia comparetur, malum non putes. *Math.* Video, sed amplius adhuc opto. *Pet.* Quidnam? *Math.* Ut si fieri potest, facilem illum mihi tolerabilemque ¹ efficias. *Pet.* Istud quidem brevi (ut spero) non tam mea oratione quam tua prudentia consequeris. Nam si animum mihi adhibueris non repugnantem et voveris paulo diligentius rem ipsam amota omni perturbatione considerare, intelliges nullam esse tam gravem aegritudinem, quae ferri ab homine tolerarique ¹ non possit. Omnia enim quae ² ab hominibus ³ gravia aut difficilia existimantur, partim exercitatione et consuetudine, partim prudentia et ratione vincuntur. Consuetudo communior omnibus et fortasse facilior, ratio melior et non modo viro sapiente verum etiam rege fortissimo dignior. Nam ut de consuetudine prius dicamus, videmus durissimos lapides a mollissimae aquae guttis longa consuetudine percavari, quod vix ferro aut vi alia fieri posse speraremus. Quodsi hoc in lapide consuetudo potest, in humano corpore cur non possit? Quae tam fera, tam immanis bellua est, quae non tempore et consuetudine mansuescat mutataque naturae feritate cum hominibus vivere et commorari discat? Videmus leones, elephantos, tygres et ferocissima quaeque ac validissima animalia humanis vocibus assuefacta obtemperare et parere depositaque vi et feritate naturae ad hominum se studia et voluntatem accommodare et quae nullam vim, nulla arma soleant pertimescere, consuetudine adhibita inermis atque invalidi servi manus aut vocem reformidare. Quodsi hoc ferae possunt efficere ab hominibus assuefactae atque edoctae, homines qui illas docuere non poterunt? Quae, obsecro, tam tenuis avicula ⁴ est, quae bidui ac tridui inediam non ferat? Cibus si aratori aut mulioni unum diem subtraxeris, hominem pene iugulaveris, tantum in omni re consuetudo valet. Pueri Lacedaemone ⁵ in Dianae sacris usque

¹ toller. C. ² quae hiányzik C-ben. ³ hominibus C. ⁴ anicula C. ⁵ Lacedaemone C.

ad sanguinem caesi nullam omnino vocem emittebant. Nul-
lus vel mediocris gladiator cum vulneraretur unquam in-
gemuit aut signum aliquod doloris ostendit aut arma reci-
pere iussus pugnam detractavit, ita ut saepe in extremo
spiritu positus rogari dominum iuberet, nunquid adhuc sibi
satisfactum esset? Quodsi vel pueri vel extremae sortis ho-
mines ut vel vanae suspicioni¹ vel hominum voluptati
satisfaciant sanguinem effundere, plagas et vulnera quam
plurima perferre non verentur, nos ratione atque humani-
tate praediti et in omnium oculis constituti utilitatis nostrae
gratia parvum dolorem aut exiguam aegritudinem tolerare
dubitabimus? Sed omittamus veterum exempla, quae quum
e nostra memoria remotiora sint, tanquam a scriptoribus
ficta minus movent. Nonne hodie permulti in Thessalia et
Graecia universa sacerdotes, qui Venissi patria lingua ap-
pellantur, nudi bruma tota per altissimas nives glaciesque
incedunt ingentesque ipsius glaciei laminas complexi pectori
admovent nudique in nuda humo semper dormiunt, ut
Ioannis Baptistae vitam et austeritatem imitentur? Quid
Turcae, quos tu, rex, saepe vicisti? Nonne se cera aut
pingui aut pice liquefacta ustulari terrerique nulla emissa
voce patiuntur? Nonne se adacto per longitudinem cor-
poris palo totos traieci sine ulla doloris significatione permit-
tunt? Quid subditi tui, rex, quos tu incredibili iustitia et
severitate compescis, nonne ita se interdum etiam a rotis
plaustrum contundi effringique sinunt, ut vix ullum indicium²
doloris ostendant? Quid, obsecro, ad hanc patientiam,³
quid ad hanc constantiam addi potest? Quod nisi omnes
hi⁴ longa consuetudine in tormentis et doloribus obduruis-
sent, tolerare profecto has poenas atque haec tormenta
non possent. Hoc igitur aut agrestibus monachis aut flagi-
tiosis hominibus aut verae religionis expertibus consuetudo
dabit, ut sua corpora omnibus cruciatibus tormentisque obii-
ciant, nobis ut levem capitis aut stomachi aut pedum do-
lorem feramus, eadem consuetudo non dabit? Turpe pro-
fecto est et omnis sapientiae professione indignum eum qui

¹ suspicioni C. ² inditium C. ³ patientiam C. ⁴ hii C.

praestantissimos homines in maximis rebus superaverit a vilissimis in re minima superari et qui caeteris in rebus se invicem praestiterit, in hac una aegritudine vinci velle. Ac de consuetudine quidem et exercitatione dixisse satis videor. Superest nunc, ut de ratione dicendum sit, nisi quid vos ad haec vultis. *Math.* Nosne tam suavem orationem interpellemus? Perge, amabo, Petre, ut coepisti; videor enim oratione tua maiorem in modum¹ levare. *Pet.* Pergam. Animus igitur noster, quem multiplicem habere potestatem supra diximus, in partes omnino distributus est duas, earum altera rationis est particeps, altera expers. Quae particeps est rationis, nobis ad regendum atque imperandum est data animoque universo praeposita, ut ea duce quae recta et honesta sunt diiudicemus eaque omni studio expetamus. Haec vitae nostrae dux et magistra nos ad eam traducendam consilio providentiaque instituit verique perspicendi avidos imprius reddit. Haec nos orationis vinculo conciliatos ad vitae communionem societatemque congregat congregatosque legibus, institutis, commertiis officiisque conservat. Haec eadem nos in periculis alacres, fortes in adversis, in laboribus patientes, in omni re invictos et humana contemnentes facit; haec denique nobis quid sit ordo in vita, quid modus, quod in una quaque re decorum servandum ostendit nosque in omni vitae parte continentes et temperatos praestat. Ab his igitur partibus quum illud quod rectum honestumque appellamus, tanquam a fontibus quibusdam oriatur atque emergat, virtutes omnes proficiscuntur et in hac quam diximus animi parte constitutae nostram vitam omni laude, omni honestate, omni denique dignitate exornant. Ea vero pars quam expertem diximus esse rationis quum a sensibus tota pendeat, quod semel bonum esse existimavit, eo toto impetu fertur, eo vim suam omnem et cupiditatem transfert, quod contra malum ipsa utcumque iudicavit, id omni studio repellit ac reiicit, id summa vi, summa temeritate insectatur. Hinc omnes cupiditates, omnes perturbations, omnes animi non motus tantum sed morbi quoque

¹ immodum C.

aegritudinesque nascuntur. Quum igitur pars haec rationi ita adversatur, ita repugnat, ut illa victa prostrataque iaceat, ipsa praesit ac dominetur, brevi corpus atque animum virilem aut avaritia, luxuria cupiditatibusque effoeminat aut ira insolentiaque inflamat aut metu¹ et dolore prosternit. Quum autem ratio temeritatem ita cohibet, ita coercescit,² ut ipsa superior sit, ipsa animo moderetur atque imperet, eum omni virtute, omni dignitate ac laude exornatum ad bene beateque vivendum instituit, ad gloriam et immortalitatem rapit, recta denique in coelum ducit. Quae quum ita sint, potestis, obsecro, dubitare, rationi an temeritati obsequi et parere malitis? Nonne ut huic obtemperemus, ut hanc sequamur, omnis aegritudo superanda, dolor omnis contemnendus est? Quid porro vobis eam dicturam³ existimatis? Decumbe in lectulo, indulge valetudini, negotia curasque omitte, evita dolores; profecto non ita dicet? Quid ergo? Vince magno atque excelso animo molliem⁴ ac segnitiam, aegritudinem, dolorem omnem turpitudine⁵ atque infamia leviores puta. Ea quae aut honesta aut necessaria esse intelligis, nulla doloris aut aegritudinis asperitate victus deterritusve omittas; quem vincere dolorem medicina non potes, contentione animi et patientia vince. Haec tibi ratio dicet, haec suadebit, haec omni studio persuadere conabitur. Et profecto si verum fateri volumus, rectissime suadet. Quodsi nos ipsos amamus, si nobis recte consulere volumus, est sine dubitatione audienda. Nam cum ab omnibus honestatis partibus laus et gloria proficiscatur, ex ea praecipue ducitur, quae fortitudo nominatur. Omnes enim id potissimum admiramur, quod fortiter, quod constanter, quod magno animo factum esse intelligimus, eoque maxime delectamur. Quid est autem quod ita exigit constantiam, ita exerceat animi magnitudinem, invictum illud fortitudinis robur ita desideret, ut aegritudo, ut dolor, quippe qui non corpus modo, sed animum quoque deicere et labefactare contendat? Quid igitur est quod maiorem nobis laudem ac dignitatem afferre queat, si ei excelso et

¹ moetu C. ² coercescit C. ³ dicturum C. ⁴ molliciem C. ⁵ turpitudine C.

invicto animo ¹ restiterimus? Quum vero nihil sit quod a natura tantopere cupiamus quam honestatem, quam laudem, hanc profecto unam virtutem, unde laus maxima et clarissima ducitur, et appetere omni studio et exercere debemus. Eius porro quum potissimam esse laudem intelligamus aegritudinem ferre, dolorem tolerare, quae, obsecro, tanta vis doloris, quae tanta molestia aegritudinis potest esse, ut eam non magno atque invicto animo perferre velle debeamus? Dicerem nos ultro aegritudini occurrere et, ut tantam ex ea laudem consequeremur, eam etiam affectare debere, nisi vereretur, ne nimis in nos ipsos durus atque inhumanus existimarer. Multi tamen e veteribus illis Romanis (a quibus tu, rex, quum originem ducas, degenerare non debes) non modo dolorem, sed mortem quoque omni dolore gravio-rem hac animi magnitudine et praestantia ducti cupidissime appetivere. Quid enim quaesivit aliud fortissimus ille Mutius, quum et ad Porsenam trucidandum contenderet et manum igni ultro impositam cremari constantissime pateretur? Quid, inquam, quaesivit aliud nisi ut constans atque invicti animi putaretur? Quid Cocles ille Horatius sibi voluit aliud, cum et universis se hostibus in ponte solum opposuit et eo rescisso se cum armis omnibus in fluvium praecipitavit, nisi ut hanc fortitudinis laudem assequeretur? Quae vis Curtium in terrae hiatus cum armis inmisit? Quae vis tres Decios, patrem, filium et nepotem, hostibus devovit? Quid vero Valerium Corvinum gentilem tuum, rex, ad singulare illud Galli certamen ² incendit? Nonne incredibilis quaedam animi magnitudo, cuius ille praecipue laudem appetebat? Possem vobis innumerabiles alios commemorare, qui huius unius virtutis cupiditate flagrantibus aut maximis cruciatibus aut mortem acerbissimam ³ ultro subiere. Quid si hoc quoque a vobis exigerem? Nonne multo gravius ⁴ vobis et difficilius videretur? Sed non hoc exigo, non hoc depono. Non hoc possumus, dicitis; ego quoque quod non potestis non peto, sed illud peto non modo quod potestis, sed quod commodissimum vobis et facillimum est, ut dolo-

¹ animo C. ² certamen C. ³ acerbissimam C. ⁴ gravior C.

rem et venientem non timere et praesentem aequo animo ferre discatis. Comparete, quaeso, vobis hanc fortitudinis et patientiae¹ laudem, quae quidem tanta est, ut caeterarum virtutum laudes longe antecellat. Nam quum omnes rectae animi affectiones virtutes nominentur, haec una caeteris tantum excellit, ut et hoc sibi nomen ut proprium vendicaverit et ab hac caeterae omnes virtutis nomen acceperint. Cum enim viri maxime propria sit fortitudo, ab eo, ut ait Cicero, virtus appellata, eius porro duo sunt praecipua munera, mortis dolorisque contemptio. Utendum est igitur his, si virtutis compotes vel potius viri volumus esse, quoniam a viris nomen est mutuata. Quanquam autem hoc proprium munus est fortitudinis, ut dolorem contemnamus aegritudinemque omnem patienter moderateque feramus, virtutes tamen omnes ita coniunctae inter se et connexae sunt, ut si unam amiseritis, aut si amitti virtus non potest, si unam confessi fueritis vos non habere, nullam sitis habituri. Neque enim ita in virtutibus ut in vasis aut vestibis accidit; illorum enim si unum aliquod amiseris, reliqua habebis; virtutum si una tibi defuerit, omnes deerunt. Quo enim pacto poteris aut tibi aliisque prospicere aut in rerum investigatione versari, si aegritudinis molestia et dolore vincaris? Iustitia quomodo coli poterit ab eo qui doloris magnitudine superatus detegat commissa, conscios prodatur, ius iurandum et fidem frangat, caetera societatis humanae consilia deserat? An vero moderate quicquam aut continenter faciet qui dolorem non feret? Constans certe aut gravis aut patiens aut magni animi, aut denique vir dici nullo modo poterit. Epicurus quidem, qui dolorem malorum omnium extremum esse censebat, quodam loco sapientem affirmat, si uratur, si crucietur, si in Phalaridis tauro sit, dicturum, quam hoc suave est, quam hoc non curo. Quod quidem si a Stoicis diceretur, non ita mirum esset, quippe qui id solum quod honestum est bonum, quod turpe est id solum opinentur malum. Epicurum vero, doloris praecipuum hostem, nonne mirum atque

¹ patientiae C.

incredibile est ita loqui? Videamus tamen, quam huius sententiae rationem afferat. Si summus, inquit, est dolor, brevem esse necesse est, breve autem quod est tolerari facile potest; sin longior¹ est futurus, levior et propterea tolerabilior erit. Omittamus, obsecro, tam duram austeramque sententiam neque cum Epicuro sapientes esse velimus, ut suavem esse dolorem et iucundum dicamus; existimemus id quod est, molestam esse aegritudinem, dolorem asperum, durum, difficilem et qui vix ferri tolerarique possit, sed eum patientia, animi magnitudine et contentione vincendum esse ducamus. Qui si quando gravius urgeat, revocemus omnes animi vires animumque ipsum quasi arcum quendam fortius intendamus neque virili cuidam gemitui interdum parcamus, non qui dolorem exprimat, sed qui animum erigat atque intendat. Sicut enim qui cursu aut saltu certant, clamore quodam se incitant atque instigant et ad certamen alacriores reddunt, ita qui cum aegritudine et dolore contendunt, voce quadam virili animi vires excitant atque instaurant. Ne patiamur ergo remitti animum et ab aegritudine opprimi. Quemadmodum enim qui pondus aliquod ferunt, si vires paululum remiserint, e vestigio succumbunt et ab ipso pondere opprimuntur, ita qui in dolore sunt, si animum aliquantulum relaxaverint seque deiecerint, a doloris vi et magnitudine prosternuntur, adeo ut quum se erigere volunt non possint. Mollities igitur animi omnis reiicienda est, fortitudo revocanda. Si quando tamen nos deficere sentiamus, illa quae Cicero appellat doloris arma capiamus, contentionem, confirmationem, sermonem, quo nos ipsos nunc adhortemur, nunc corripiamus. Cave quicquam turpe, quicquam te indignum facias, quin te ipsum vince, tibi impera, a tui similibus ne degenera. Obversentur deinde animo clarissimorum virorum species,² proponamus nobis Alexandrum illum Magnum, qui cum telum e corpore sibi evellendum atque ob id vulnus dilatandum esset, se alligari vetuit, timentemque ultro medicum ut secaret est adhortatus. Proponamus Zenonem Eleatem, qui perpressus

¹ longius C. ² species C.

est omnia potius quam conscios delendae tyrannidis indicaret. Proponamus Calanum illum Indicum ad radices Caucasi natum, qui vivus sua voluntatè combustus est. Proponamus C. Marium, qui cum secandae ei varices essent primus Romanorum omnium solutus secari voluit. Proderit nonnunquam pudorem nobis turpitudinemque proponere; nonnulli enim plus pudore quam ullis praemiis profecerunt. Sed inprimis proderit decus, honestatem, dignitatem, laudem oculis subiectam habere, qua optimus et generosissimus quisque maxime capitur. Aphricanus quidem cum Socraticum Xenophontem libenter legere solitus esset, illud eius imprimis laudabat, quod diceret non aequè graves esse labores imperatoris et militis, propterea quod honos leviolem faceret imperatorium. Dicet fortasse quispiam: At abducit a rebus gerendis aegritudo. A quibus, obsecro, rebus te, rex, abducit? Num a regni administratione? At illud etiam in lectulo decubans administras, et ita administras, ut nihil quod usquam fiat tibi incognitum sit, nihil iniussu tuo geratur, nihil non ad te referatur, nihil denique sine tuo consilio administretur. An te a bellicis rebus abstrahit aegritudo? Nonne tu et hactenus satis multa gessisti et hodie quoque tuo auspicio geris? An bella manibus tantum et armis geruntur ac non potius consilio, auctoritate, imperio, quarum rerum nullam tibi adimit aegritudo? Nonne Foedericus Urbinas in extrema senectute constitutus, corpore etiam toto debilitatus et fractus, animo tamen consilioque invictus assidue versabatur in castris et bella gravissima gerebat? Quid est quod tu tuo consilio et auctoritate gerere nunc quoque non possis? At caret voluptatibus aegritudo. Quibus voluptatibus? Cibi, potus et Veneris? Istas quidem ego te nunquam appetisse, immo ¹ semper fugisse existimo, quippe quae etiam sanis fugiendae sint, adeo ut qui se iis dediderit, mentis compos esse non possit. De regina nihil dico, quae et castissima et continentissima semper est habita. Illis vero voluptatibus, quae aspectu, auditu, animo denique ipso percipiuntur, quae verae

¹ imo C.

sunt voluptates, non modo non caret, sed summis quoque et pene assiduis fruitur aegritudo. Quanta enim est voluptas illa oculorum, quum sibi nunc terrarum tractus, arborum, frugum animaliumque varietates, fulgorem gemmarum et caetera naturae opera, nunc signa, tabulas, aedificia caeteraque humani ingenii atque industriae monumenta intuenda et contemplanda subiiciunt? Quanta est illa quae auribus percipitur, cum aut musicorum instrumentorum aut humanarum vocum mira tum consonantia, tum varietate, tum etiam suavitate detinemur? Cum regum, imperatorum aut rerum publicarum res gestas, virtutes, instituta ex alicuius vel facunda narratione vel iocunda lectione audimus? Cum siderum motus, coeli terraeque naturam, humana denique et divina omnia vel ipsi legimus vel alio legente intelligimus? Quanta, bone deus, et quam iocunda noster animus voluptate expletur, quum haec videt, audit, contemplatur, intelligit? Quam suavis est ille cibus, eius quam vera et solida delectatio? Quid quum idem animus anteactam vitam sibi proponit, ea quae vidit, quae legit, quae gessit reminiscitur, praesertim quum ea gessit, quae recta ab omnibus et laudabilia existimentur, cum sibi ipsi in omnibus vitae actionibus satisfecit? Quanta est, bone deus, et quam suavis illa conscientiae voluptas, quam fidum iudicium, quam gloriosum testimonium? Nullum profecto, ut ait Cicero, virtuti theatrum conscientia maius. Neque vero praesentium tanta bonorum animus bene institutus voluptate et suavitate perfruitur, sed multo etiam magis spe atque expectatione futurae illius beatitudinis, quam nec oculus vidit nec auris audivit nec (ut inquit Paulus) in cor hominis ascendit; illam optat, ad illam aspirat, illius quantum potest contemplatione delectatur, illius iocundissima suavitate perfunditur. Cogitat enim, quantae dignitatis, quantae foelicitatis sit corporis huius vinculis et carcere liberari, cupiditates perturbationesque deponere, mortem non modo non timere, sed ne sentire quidem aut expectare unquam posse, immortalem se aeternumque fieri, coelestibus illis spiritibus, quos alii intelligentias, alii substantias separatas, alii Graeco

vocabulo ἄγγελος¹ vocant, socium atque aequalem effici. Augustissimam denique illam et divinam lucem, omni similitudine et comparatione maiorem, omnem sermonem, omnem cogitationem, omnes mentis conceptus longe excedentem non modo intueri, verum etiam intelligere et (quod ad summum beatitudinis culmen accedit) se eam sine fine visurum atque intellecturum scire. Quae quidem cum cogitat animus, nonne incredibili quadam atque immensa voluptate completur? Nonne ut ad eam quandoque perveniat omnem aegritudinem doloremque contemnit, immo etiam expetit, praesertim cum illud Pauli veniat in mentem: Non sunt condignae passionis huius temporis ad futuram gloriam, quae revelabitur in nobis. Ad has igitur tantas et tam veras et solidas voluptates quum aegritudinis aut doloris alicuius vos molestia vexat, animum, quaeso, revocate; hae regibus, hae hominibus dignissimae sunt. Cogitate, obsecro, hanc tantam coeli mundiue molem, hunc siderum ornatum, fulgorem, motum, ordinem vestra causa constitutum esse. Cogitate hunc aërem tam salubrem, tam purum, tot volucris refertum, hoc tam immensum, tam longe lateque diffusum, tam utiliter terram intra² extraque complectens mare tanta piscium copia et varietate repletum vobis esse procreatum. Cogitate hanc terram, tot arborum, frugum herbarumque feracem, tot metallis, marmoribus, gemmis tantisque opibus gravidam, tot aquis scatentem, tot animalibus abundantem, tanta locorum ac rerum omnium pulchritudine et varietate distinctam, vobis ab deo productam et concessam esse, vestro imperio atque arbitrio esse subiectam. Intuemini deinde vos ipsos, vestrum corpus atque animum considerate et in altero tam insignem figuram, tam pulchram, tam artificiosam membrorum dispositionem, tam inenarrabilem ordinem, tantas et tam incredibiles utilitates, in altero tam acutum et tam perspicacem intellectum, tam amplam capacemque memoriam, tam promptas atque admirabiles sentiendi cupiendique vires, tam solertem divinamque ra-

¹ 1gy C. ² intra om. C.

tionem contemplantini vosque ipsos recordamini ad beatitudinem atque immortalitatem esse genitos. Revocate deinde ad vos ipsos animum et vestra singillatim bona vobis in memoriam redigite. Cogitate vos clarissimis maioribus esse natos, amplissimum, opulentissimum et pulcherrimum regnum obtinere, plurimis et bellicosissimis nationibus imperare, maximis opibus, ingenti servorum multitudine abundare, in summo dignitatis gradu inter homines constitutos esse. Proponite vobis anteactam vitam universam et res a vobis domi militiaeque fortissime gestas; tot nationes devictas, tot captas urbes, tot confecta bella repetite. Recensete suas uterque virtutes. Tu, regina, pietatem, pudicitiam, continentiam, modestiam; tu, rex, militarem disciplinam, animi magnitudinem, prudentiam, iustitiam, aequitatem, clementiam, fidem; ambo vero mansuetudinem, facilitatem, liberalitatem, magnificentiam, doctrinam, sapientiam. Atque ex his omnibus intuemini quandam in vobis foelicitatis imaginem, quam si oculis cerneretis, vos maiorem in modum ¹ non modo delectaret, verum etiam ad futuram illam beatitudinem inflammaret atque incenderet; alios certe in tantam vestri admirationem adducit, ut ex omnibus terris non modo integri homines, sed (quod incredibile dictu est) etiam caeci vestrarum virtutum splendore et fama vestrae foelicitatis excitati ad vos videndos salutandosque concurrant. Existimate igitur vobis et nasci optimum fuisse et vivere saluberrimum atque utilissimum esse. Imitamini tum veteres illos clarissimos viros, tum maiores vestros, quorum omnium vobis exempla proposui et ad eam quam illi tantopere sibi comparare studuerunt gloriam atque immortalitatem toto animo et cogitatione properate. Aegritudinem autem et dolorem omnem ita vobis ferendum existimate, ut quod multi vel metu vel gloriae cupiditate vel consuetudine vel pudore faciunt, ut nullum dolorem eurent, nullum cruciatum reformident, nulla aegritudine moveantur, vos id ratione et virtute adducti faciatis. Contendite quantum potestis et confirmate animum eximiamque hanc patientiae et constan-

¹ immodum C.

tiae laudem adamate atque appetite, ne de universo virtutum coetu haec una vobis deesse videatur. Et quando prosperam pulcherrime scitis ferre fortunam, date operam, ut etiam, si opus sit, ferre sciatis adversam. Postremo aeternam illam inenarrabilemque beatitudinem omni fide, omni spe, omni cogitatione ampliorem, toto iam animo concipite, tota spe et cogitatione apprehendite, tota mente et fide expectate et credite fore, ut ¹ pro exigua et brevi aegritudine summa vobis et aeterna valetudo atque immortalitas ab optimo et beneficentissimo omnium parente referatur. Haec habui quae tum de humanae vitae conditione, tum de toleranda corporis aegritudine vobis in praesentia dicerem, non ingenio aut doctrina mea fretus, quod utrunque tenue atque exiguum esse certo scio, sed vestra auctoritate incitatus vestroque imperio pene coactus, magisque ut vobis obtemperarem quam quod huic muneri me satisfacere posse confiderem; inermem enim me atque imparatum offendistis, ex tempore autem de his rebus disputare audaciae potius et temeritatis quam doctrinae et prudentiae esse arbitror. Concedamus sane hanc sive scientiae sive ingenii laudem Graecis qui eam expetivere seque in ea re magnopere exercuere; nos diligentiae et ² excogitationis laude contenti simus. Si tamen vobis in hac quoque extemporali disputatione satisfactum esse existimabitis, quorum iudicia merito maximi semper feci, ego me non mediocrem meae disputationis fructum percepisse arbitrabor. Sin vobis satisfactum non erit, vobis ipsis qui mihi hanc provinciam demandastis imputare debebitis; ego utcumque sit, ab hac culpa immunis ero. *Math.* Nobisne a tanta doctrina atque eloquentia satisfactum non sit? Immo, Petre (ut de me dicam) ita me tua oratione consolatus es, ita recreasti, ita oblectasti, ut non modo nullam dum te audirem aegritudinem senserim, sed ne in posterum quidem ullam me sensurum sperem curatumque abs te hodie me plane putem. Quam multa, bone deus, et quam memoriter dixisti, quam vero Latine et quam ornate, quam copiose

¹ aut C. ² et et C.

res difficillimas pertractasti; nunquam antehac audieram haec isto modo dici nec putabam dici posse tam Latine, tam eleganter, tam dilucide. Tu vero et res in philosophia gravissimas explicasti et eas orationis splendore et ubertate mirum in modum ¹ illustrasti atque exornasti, ita ut dum te audiebam viderer imaginem quandam Ciceronis audire. Superasti profecto, Petre, et opinionem meam et uxoris de te praedicationem, itaque cui plus debeam, nescio, socerone ² qui te ad nos misit, an uxori, quae te apud me commendavit, an tibi, qui nostrum omnium spem atque expectationem tua sapientia eloquentiaque vicisti. Atque illis quidem ambobus quantum debeam, ipse mihi conscius sum, tibi vero tantum debeo quantum solvere opes nostrae vix possint. Tua enim opera fateor me hodie ab universa aegritudinis molestia in perpetuum esse liberatum. Quam ob rem et ago tibi summas, ut debeo, gratias et omnia erga te summa ac singularia studia officiaque polliceor. *Beat.* Me quoque, Petre, quanta voluptate affeceris, dici non potest, ita ut cum te saepenumero audierim, nunquam antehac videar audivisse; ita omnes disciplinarum fontes hodie demum reserasti, omnes eloquentiae habenas effudisti. Tuam vero sententiam ita laudo, ita accipio, ut existimem non minus me quam regem ipsum esse tua oratione et consolatione contra aegritudinem et dolorem omnem confirmatam atque munitam. Tibi itaque non tua modo sed mea quoque et mei patris causa magnopere gratulor, quod regi et coniugi meo, immo (ut vere dicam) parenti altero tantopere satisfeceris, mihi quidem certe satisfecisti plurimum. Quapropter meo quoque nomine magnas tibi gratias et ago et habeo. Spera autem utrumque nostrum (ut tibi etiam pro rege pollicear) cumulatam tibi propediem gratiam relaturum. *Pet.* Obruitis me profecto ambo et opprimitis ingenti atque incredibili humanitate vestra. Vix enim ferre possum, ut quibus ego mea omnia debere me scio, illi mihi et gratias agant et plurimum debere se dicant. Brevi itaque ambo sic habete totum me quantuscunque sum et vestro

¹ immodum C. ² sorerone C.

beneficio esse et a vobis pendere. Orationem vero nostram iocundam vobis aut gratam accidisse, magnam vobis habeo gratiam mihi que satis amplum mei laboris praemium videor esse consecutus. Quod autem miraris, rex, haec Latine dici potuisse, sic velim existimes, nihil esse tam horridum tamque incultum (ut ait Cicero) quod non splendescat oratione et tanquam excolatur. Sed et nostrae et superioris aetatis homines cum neque Graecas neque Latinas literas satis scirent et essent ingeniosissimi philosophiaeque inprimis studiosi, res utcunque secuti sunt, verba contempserunt. Confluente vero in dies magis ad id studium multitudine brevi effectum est, ut philosophia omnium disciplinarum parens atque regina, quae antea luculentissima et ornatissima erat, sordida, inculta et plane barbara efficeretur.¹ Quod quidem meo iudicio est pervertere philosophiam, non discere eamque² non illustrare sed situ tenebrisque involvere. Atque hanc imperitiam suam barbari atque ignari literarum omnium ita tutantur, quod dicant se res sequi velle, non verba neque quod paucis expediri possit pluribus dici oportere, ideoque non esse rethoricem philosophiae necessariam. Quorum quidem stultissimis rationibus ego alio tempore et quidem accurate respondebo ostendamque philosophiam sine oratoria facultate stultam quandam et circularem seu trivialem disciplinam esse. Nunc autem ostendere tantum volui Latine et eleganter pronunciari posse et veterem illam Ciceronis in disputando (quantum in me fuit) consuetudinem revocavi. *Math.* Video te id quidem esse iam assecutum et cupio primo quoque tempore te audire rethorices, quam ego semper amavi, vituperatoribus respondentem. *Pet.* Tu vero poteris id cum voles audire; nunc quoniam advesperascit et ego vobis satis superque molestus³ fui, date veniam garrulitati meae eamque tum aetati iam ingravescenti, tum Siciliae patriae, tum vestrae humanitati adscribite. Vos itaque corpora curabitis, ego me domum recipiam. *Math.* Nullum mihi iam pridem ita

¹ efficeret *C.* ² eam qui (*sic*) *C.* ³ molestum *C.*

iocundum et fortunatum diem actum esse vere possum affirmare. Proinde, Petre, fac in posterum frequentius ad nos venias, ut liceat quam plurimos dies tua opera laetos agere. *Beat.* Dica te et pignore cogemus, nisi sponte veneris, Petre. Nam hi quidem dies albo calculo signandi sunt. *Pet.* Non committam ut me diu sitis desideraturi. Valete.

*Dialogi de humanae vitae conditione Lippo Brandolino
authore finis.*

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

AURELII BRANDOLINI

DE COMPARATIONE REI PUBLICAE ET REGNI

AD

LAURENTIUM MEDICEM

FLORENTINAE REI PUBLICAE PRINCIPEM

LIBRI TRES

*Raphael Brandolinus Iunior Lippus Ioanni Medici
Diacono Car. S. Mariae in navi nuncu. S. d.*

Quum nullum maius atque praeclarius defunctorum memoriae conferri beneficium possit, quam si quid assumitur quod eorum laudi sempiternae consulat et per eos posteritatem maxime ad virtutem accendat, statui Lippi germani lucubrationes in unum redactas in lucem proferre, ut ex hac eius industria exactaque diligentia in summa praesertim rei familiaris angustia et miserabili quae mihi cum illo communis est caecitate et quam ipsa rerum ac temporum varia conflictatio reddit miserabiliorem, illi quidem nomen et gloria, quam meretur, mihi saltem huius lucis aliquid comparetur. Quippe quod ille non in fortunis, quas ad usus etiam vitae necessarios non multum cupivit, vel in corporis venustate, cuius caruit eminentissimo sensu, sed in virtute ac honestate et divinarum rerum contemplatione foelicitatem omnem esse ponendam existimavit. Ego etsi eius in hoc genere laudis assequendi spem mihi effulgere non videam, imitandi tamen eiusque vestigiis inhaerendi studio semper incumbo. Quare cum tris eius libros de comparatione popularis et regii status in re publica, quos Pannoniae inceptos¹ Florentiae per dialogum absolverat, nuper evolvissem, tuo nomini dicandos multis de causis mihi proposui, tum quod eos ille interveniente Mathiae Corvini, optimi ac sapientissimi Pannoniarum regis obitu, cuius maxime hortatu opus aggressus fuerat, Laurentio Medici, parenti tuo unico, saeculi nostri virtutum ac litterarum omnium praesidio summoque non Florentinae modo rei publi-

¹ inaeptos C.

cae totiusque regionis Ethruscae, sed universae etiam Italiae ornamento censuerat offerendos, ut qui iustissimo ac munificentissimo nostrae tempestatis rege amisso eum civem deligendum videbat, cui tam praeclarum opus merito debebatur cuiusque vel iudicii gravitati vel ingenii acumini vel rerum peritiae posset maxime confidere, tum quod ipse verissimam prudentiae, pietatis, munificentiae, fortitudinis, innocentiae, caeterarum parentis virtutum imaginem referens dignissimus procul dubio videris, qui super ius quoque hereditarium paternae laudi immortalitatisque succedas. Quando quidem eam tute tibi ab ineunte aetate vitae formulam praescripsisti, ut sive publice sive privatim in summo rerum discrimine versareris, peroportunum et prope divinum consilium captares, quo fratres atque propinquos omnis difficillimis temporibus sublevasti, quique sic sitam in te pietatem semper habuisti, ut omnibus praeditus virtutibus non immerito iudicareris, quibus ea inopes beneficentia es complexus, ut qui tuae rei familiaris angustiam metiretur, te parentem quoque Laurentium in eo virtutis genere facile crederet superasse, qui autem ignoraret, illum in te revixisse arbitraretur. At domesticas per exilium calamitates, quae multiplices ac prope infinitae fuere, acerrimos quoque invidorum morsus, qua animi celsitudine ac innocentia pertulisti? Ea nempe, qua unus ex fortissimis innocentissimisque nostrorum temporum viris posses iure optimo iudicari. Accipe igitur, pater humanissime, parentis prius lucubratum, deinde tuo nomini recognitum opus, quod uni tibi et gratissimo filio et unico familiae Medicum fulcimento et viro optimo et pientissimo cardinali et denique paternae laudis heredi merito debebatur. Accipe, inquam, ac una mecum existima hanc tibi dedicationem optimum revisendae patriae omen ac certissimum esse. Quod si tibi tandem aliquando, ut ego quidem et optimus quisque civis maxime sperat, contigerit, et illa per te pristinum decus ac veterem dignitatem, et tu per illam incredibilem gloriam sempiternamque ad posterum memoriam propagabis. Vale.

*Lippi Brandolini in libros de comparatione rei¹ publicae
et regni ad praestantissimum virum Laurentium Medicem
Florentinae rei publicae principem prohemium.*

Quum animalia omnia sui generis societatem appetunt, tum homo inprimis, qui et rationis est particeps et ad vivendum per se mancus² atque infirmus. Altero enim fit, ut innumerabiles societatis fructus voluptatesque cognoscat, altero, ut aliena semper ope auxilioque indigeat. Ac caetera quidem animalia aequo inter se iure agunt neque vel suo vel alieno generi aut praeesse aut subesse satis curant. quippe quae neque imperandi neque parendi discrimen intelligant. Homo autem ingenio ac ratione insignis, qui parendi atque imperandi differentiam probe norit seque ab deo ad imperandum ipsius exemplo genitum esse putet, non caeteris modo animalibus, sed suo quoque generi praeesse ac dominari cupit, atque haec quidem cupiditas, ut societas illa communioque servetur, necessario est homini a natura data. Nam caetera quidem animalia cum ratione careant neque multis ad vivendum rebus indigeant et ea quibus indigent. pastum et latibula, sine aliena ope a natura exposita passim inveniant, propterea quod caetus vim utilitatemque non sentiunt, principe inter se et rectore non egent. Homo autem, cuius et vita magni momenti est et imbecillitas³ maior, multo plura ad traducendam vitam desiderat neque ea sibi solus facile potest comparare. Caetum itaque et societatem colat necesse est; ea porro sine lege, sine ordine, sine moderatore servari non potest. Quem quidem et unum et optimum et prudentissimum esse necesse est, a quo omnis vivendi ratio petatur, omnis ordo, omnis lex rebus praescribatur, omnia denique societatis iura servantur. His igitur de causis unus communi consensu princeps initio constitutus est, qui caeteris impera-

¹ re C. ² manchus C. ³ imbecillitas C.

ret, caeteros in pace ac sotietate contineret. Eum homines propterea quod ab eo regerentur, regem appellavere. Ita hoc in terris nomen atque imperium exortum est. Quoniam autem parere animus bene informatus non vult nisi optime et iustissime et ex sua utilitate imperanti, qui vero ita se gereret non facile reperiebatur, crescente in dies imperandi cupiditate, quum iam nemo vellet parere et imperare omnes simul non possent, multorum principatus, in quo omnes vicissim imperare possent, inventus est. Ita duo imperii genera exorta sunt, ac superius quidem illud regnum, haec res publica nuncupata est atque horum quidem principatuum uter potior habendus esset, magna inter veteres philosophos quaestio semper fuit. Plato quidem et Aristoteles philosophorum sine controversia principes, unius optimi viri principatus praetulerunt, et est profecto, ut opinor, praeferendus, si modo is omni ex parte perfectus atque absolutus inveniatur; iidem tamen, quoniam reperiri qualem optabant posse inter homines diffidebant, rem publicam in suis libris, non regnum instituerunt. Utriusque autem principatus comparisonem attigerunt quidem multi, sed neque veterum neque nostrorum quisquam, quod ego quidem sciam, est hactenus satis exacte absoluteque executus. Ego quum essem ex optima et florentissima re publica oriundus et apud Matthiam, praestantissimum Pannoniorum regem, a quo ex urbe Roma fueram accitus, hyeme proxima commorarer velletque animus, qui nihil agere non potest, aliquo se opere exercere, rem neque illi principi iniocundam neque meis civibus ingratam me facturum existimavi, si de utriusque principatus comparatione perscriberem rationesque omnes quibus uterque se defendere consuevit in medium afferrem et utriusque mores atque instituta explicarem. Socratico itaque more disputationem institui, ut rationes utrinque afferrentur conclusionesque interrogando ¹ ac respondendo elicerentur sermoque haberi coram a praesentibus videretur. Ne vero cuiusquam in legendo desiderium differretur, neminem perpetua oratione utentem feci, sed ut quicque pri-

¹ interrogando C.

num ab adversario obiectum fuerat, ita primum a respondente confutari volui, ut audiret id statim quisque quod cuperet neque minueretur intervallo pugnantium vis, sed cominus geri res et strictis mucronibus videretur. Cum autem regni partes defendere nisi rex satis commode non posset, et ego apud Mathiam, ut dixi, regem essem, eum potissimum regni partes tuentem induxi. Respondentem autem ei pro re publica feci Dominicum Iunium, civem nostrum, virum acris ingenii magnaeque in his rebus experientiae, quippe qui et in nostra re publica esset natus et in eo regno magna cum dignitate iampridem versaretur. Materiam porro et quasi subiectum in quo omnis eorum oratio versaretur, quoniam de re publica disputandum erat, cepi ¹ nostram potissimum rem publicam, quae tum temporis vetustate, tum claritate nominis, tum institutorum bonitate videbatur omnes Italiae civitates antecedere uberrimamque exemplorum ad disputandum copiam in omni genere posse praebere. Atque hoc illustrandae nostrae rei publicae gratia consulto feci; nostros enim mores, quantum lex operis passa est, et nostra instituta descripsi. Quum vero nostra consilia in medio scribendi cursu regia mors intercepisset neque esset in rem meam in iis locis diutius commorari, me in patriam, e qua puer admodum profectus fueram, magno cum desiderio recepi opusque inchoatum hic utcumque per domesticas occupationes absolvi. Cogitanti autem mihi, cuinam id maxime dedicarem, tu potissimum, immo unus occurristi, Laurenti praestantissime, dignus, qui tanto regi succederes, non dico regio nomine, quod tu nunquam expetisti, sed maiorum splendore, auctoritate tui nominis, doctrinae virtutumque omnium magnitudine, quibus rebus tu non illum modo regem, sed caeteros quoque totius terrarum orbis reges ac principes provocasti. Sed te, modestissimum virum, ita demum maxime laudare videor posse, si modestissime laudem, ne si pauciora quam opus est dixero, tuarum laudum splendorem, si plura, meorum scriptorum fidem offendam. Huc accedebat, quod quum hi

¹ caepi C.

libri nostrae rei publicae mores atque instituta continerent, nemo aptior esse poterat, qui eos vel iudicaret vel legeret quam is, qui et in ea re publica princeps esset et eius leges atque instituta magna ex parte restituisset. Accipies itaque, Laurenti humanissime, hac conditione hanc rei publicae regnique comparisonem tribus his libris a nobis explicatam, ut in iis tuas cogitationes, tuos labores, tua consilia magna ex parte contineri putes, atque ita nostra haec leges, quum per publicas occupationes licebit, ut eorum iudicem atque emendatorem, non lectorem aut laudatorem te factum existimes. Nam neque ego magnam sane harum rerum cognitionem habeo, quippe qui viginti amplius annis a patria ob rei familiaris amissionem abfuerim, et tuo iudicio tantum tribuo, quantum homini ab homine tribui potest. Maximum igitur meorum laborum abs te praemium me consecutum esse arbitror, si tui animi iudicium sententiamque meruero. Cupio enim, ut auctore te hi libri in manus hominum quam emendatissimi veniant.

Sed iam ad ipsam disputationem accedamus.

Oritur autem sermo omnis a Ioanne Mathiae filio, qui triduo illo quod ante quadragesimam ¹ vulgo per luxum et licentiam agitur discendi gratia patrem petit eumque de imperiorum diminutione percontatur. Inde disputatio de rei publicae et regni comparatione emergit, quam legens tu ipse cognosces.

Lippi Brandolini de comparatione rei publicae et regni ad praestantissimum virum Laurentium Medicem Florentinae rei publicae principem liber I.

Gaudeo quidem omni tempore tua praesentia, fili, sed his vel maxime diebus, qui propter adventum quadragesimae quasi Saturnalia altera ludis et lasciviis dediti sunt iuventutemque relaxandis animis solutiorem reddunt. Videris enim cum caeterorum iuvenum consuetudinem et

¹ quatragesimam C.

studia declinas, intelligere id quod est, nos quanto caeteris hominibus dignitate praestamus, tanto studiis atque actionibus praestare oportere et tanquam in altissima specula positos ab omnibus spectari, ab omnibus iudicari, omnibus vitae et morum exemplum esse propositos vitiaeque in nobis minima a caeteris hominibus vel maxima et perniciosissima existimari. Nam ut Aquinas ait, omne animi vitium tanto conspectius in se crimen habet, quanto maior qui peccat habet. *Io.* Ego vero pater, quum istis quas dicis de causis ita ad te accedo, ut cupiam quoad liceat a tuo latere nunquam discedere, tum vero ut aliquid ex te audiam, quo et melior et peritior possim evadere neque regni modo tui sed tuae quoque virtutis et sapientiae quantum fieri potest heres efficiar. Regnum enim mihi auferri potest, sapientia non potest. Sed faciunt ingentes occupationes tuae, ut minus saepe quam vellem ad te veniam, ne aut tibi molestus aut rebus maximis importunus atque intempestivus sim. Nunc autem quum et te existimarem propter hos dies minus occupatum esse et ego vellem a caeterorum iuvenum vulgo studiisque differre, ob eam maxime causam ad te veni, ut te audirem de gravissimis. ut soles, rebus disserentem atque hos dies qui a caeteris per luxum licentiamque aguntur honeste tecum utiliterque traducerem. *Mut.* Facis ut probum adolescentem decet, quum me, quem tui amantissimum esse scis, studiose frequentas atque observas neque mihi etiam in summis occupationibus molestus esse unquam potes. Nostrae enim occupationes ex te uno pendent omnes tuaque unius causa suscipiuntur. Omnis enim in Ascanio cari stat cura parentis. Nunc autem mihi quum ociosus sim, optatissimus advenis. Nemo enim est cui omnia mea traderẽ, quicum omnia communicare vitamque ipsam si queam totam agere malim quam tecum. Proinde si quid est quod ex me scire hoc tempore velis, age percontare, ut libet. Ego tibi quantum in me erit satisfacere conabor. *Io.* Saepenumero mecum mirari soleo, pater, hanc nostrorum temporum nescio ignaviam an infoelicitatem appellem, quod omnia quae apud veteres maxima et florentissima erant, nunc labefactata et prope extincta sint ita ut degenerare ab se quottidie mun-

duſ et ad finem quodammodo properare videatur. Nam ut omittam artes, diſciplinās ſtudiāque omnia, quae ita debilitata atque imminuta mihi videntur eſſe, ut eorum vix umbram exiguam retineamus, nonne regna atque imperia omnia quae diu apud alias atque alias nationes maxima atque ampliffima fuere, nunc multas in partes diſperſa ac diſſipata vix ulla ſui veſtigia reliquere. Atque ut vetuſtiſſima illa Aſſiriorum, Medorum, Perſarum Graecorumque omittamus, quae multis antea ſeculis deleta ſunt, Romani certe imperii, quod omnium longe maximum ac latiffimum fuit, ſolum hodie nomen relictum eſt. Imperium ipſum in multos ſive regulos ſive tyrannos diſtributum multis iam annis extinctum eſt atque ita extinctum, ut neque illic neque alibi reſurrecturum eſſe ulterius videatur. Cuius quidem rei aliae ab aliis cauſae assignantur, nec deſunt qui Chriſtianam religionem incuſent noſque ab ea timidos atque ignavos effectos eſſe dicant. Cupio itaque, niſi tibi moleſtum eſt, pater, ex te audire non modo quid ſentias, ſed quid mihi quoque ſentiendum ſit. Illud enim veriſſimum exiſtimabo quod ex te audiero. *Mat.* Nihil mihi antiquius ac iocundius eſt, fili, quam te optimis artibus praeceptiſque inſtituere, ex quo uno omnis et ſenectutiſ meae requies et ſpes poſteritati pendeat. Cui quidem rei cum te ultro deditum atque incumbentem video, incredibili profecto laetitia et voluptate afficio. Placet autem maiorem in modum te ea potiffimum interrogare, quae et tuae inprimis profeſſionis ſint et non niſi a magno animo atque ingenio proficiſcantur. Ego itaque cupidiffime tibi morem geram et quae hac de re mihi multorum annorum experientia compta ſunt, tibi paucis explicabo. Imperia igitur, ut caetera omnia, quibus artibus parta ſunt, iſdem retineantur neceſſe eſt. Ubi haec ſublatae aut amiſſae ſunt, illa quoque paulatim collapsa intereunt. Sunt autem artes, quibus maxima imperia et facillime comparantur et diutiſſime retinentur, meo quidem iudicio duae foris, domi totidem. Foris diſciplina militaris et gloriae cupiditas, domi iuſtitia et continentia. Nam prudentia quidem tanquam omnium virtutum regula ita eſt in omni vitae parte neceſſaria, ut abeſſe

nusquam possit. His igitur artibus illae quas tu paulo ante memorabas nationes maxima sibi imperia comparavere, his Romani totum pene terrarum orbem in ditionem rede gere. Nam ut vetustissimos illos reges Tanaum Scitarum et Vesorem Aegiptiorum omittamus, qui plurimas et validissimas nationes militari disciplina et gloriae studio superare, Romulus hac disciplina fretus avum in regnum restituit, urbem condidit, finitimos debellavit, Martem sibi parentem vendicavit, ademptus denique rebus humanis hanc unam disciplinam posteris omni studio colendam servandamque mandavit. Ad quae quidem audenda ac perficienda singularis profecto gloriae cupiditas eum non modo incitavit, sed per singula quoque pericula intrepidum securumque perduxit. Successit huic singulare ac prope divinum iustitiae continentiaeque exemplum Numa Pompilius, qui civitatem legibus, cerimoniis moribusque fundavit. Quae quidem duorum regum instituta posterius diu ita servavere, ut nulla eos natio vel bellicis artibus vel studio gloriae vel domesticis virtutibus superaret. Quae enim gens disciplinis militaribus tantam unquam operam dedit? Quae gens in earum observatione tam diligens, tam severa unquam fuit? Quid enim sibi volunt aliud assiduae illae campi exercitationes, quid castra extra urbem commorantia, nisi ut et tirones militari studio laborique assuescerent et veterani partem iam disciplinam consuetudine retinerent? Quibus rebus effectum est, ut plures prope in ea civitate duces quam in aliis milites gignerentur. Una certe urbs Roma plures imperatores produxit quam caeterae omnes toto orbe nationes. Quod quidem cum alii multi, tum Plutarcus, celeberrimus apud Graecos hystoriarum scriptor, optime apertissimeque ¹ ostendit. Qui cum illustrium virorum res gestas conscriberet eosque inter se compararet, unius Romanae civitatis duces omnium gentium et nationum viris in comparatione opposuit et illorum quidem etiam mediocres non reticuit, Romanorum vero multos summos viros, quum non inveniret quibuscum conferret, omisit. Quod si apud aliquas

¹ apertissimequae C.

nationes illis ulla ex parte similes invenisset, tantos viros profecto nunquam tacuisset. Singulos nominare et immensum esset et ad institutum sermonem non pertinet. Singulae enim aetates duces prope innumerabiles protulere neque quicquam eorum claritati detraxit multitudo, adeo ut si copiam inspicias, tam consummatos¹ esse potuisse non credas, si virtutem expendas, neges esse potuisse tam multos; et quales quidem fuerint, eorum tum honores tum res gestae facile aperteque declarant. Quid enim M. Furium Camillum totiens etiam absentem dictatorem dici coegit, nisi summa quaedam et spectata rei militaris disciplina, cuius ipse satis magna Veiis captis caesisque Senonibus praebeuit documenta? Quid Q. Fabium Maximum in summa urbis calamitate ac prope desperatione maximo omnium consensu dictatorem fecit? Nonne eadem singularis artium bellicarum scientia, cuius quidem insigne etiam ab hoste tulit testimonium? Hannibal enim, dux omnium sua aetate peritissimus, professus est Romanos quoque suum Hannibalem habere, quod nisi in Fabio singularem disciplinae militaris peritiam esset admiratus, nunquam id de hoste dixisset, praesertim cum ipse superioribus victoriis esset elatus. Ac Fabiorum quidem familia ad debellandos hostes Romani nominis nata videbatur; ex ea enim non duces modo permulti, sed integri quoque exercitus prodire, ita ut Veientes sibi privatim debellandos exposcere in eosque ex suis trecentos et sex uno tempore armare sint ausi. Scipionum quoque familia bellicae disciplinae peritiam sibi quodammodo hereditario iure vendicavit, quippe quae totidem imperatores quot viros produxerit. Emicuerunt tamen inter eos ut inter caetera sydera sol et luna duo Africani, quorum alter subacta Carthagine praesentia tantum, alter eversa etiam futura bella delevit. Metelli quoque tot cognominibus e divictis provinciis reportatis se bellicam disciplinam et summo studio coluisse et exactissime tenuisse testati sunt. Quid Valerii, qui postea Corvini dicti sunt, gentiles nostri? Nonne hac rerum bellicarum scientia et

¹ consummatos C.

cognomen nostrum assecuti sunt et principes civitatis semper extiterunt? E quibus fuit Marcus ille Messalla, non solum maximus imperator, sed nitidissimus quoque suae aetatis orator. C. Marius obscuro loco natus et in civitatem ex Arpinate municipio vix ascitus hac una disciplina se tantopere nobilitavit, ut septem in urbe consulatus gereret et alterius factionis princeps nobilissimos cives proscriberet. Gn. Pompeius in castris pene natus omnes huius disciplinae partes ita exacte absoluteque tenuit, ita exercuit, ut ob magnitudinem rerum gestarum unus Romanorum Magni sit cognomen assecutus. Quid dicam de C. Caesare, qui et quinquagies collatis signis dimicavit et Pompeium ipsum imperatorum omnium exercitissimum acie vicit? Neque patri cessit Augustus, dubium belli an pacis artibus melior, qui et bella suscipere se scire maximis victoriis triumphisque ostendit et ob id tantum ut in pace viveretur suscipienda etiam diuturna pace declaravit. Iam vero Severus Maximus alique permulti hac una disciplina Romanum imperium sunt adepti. Atque hi quidem omnes ad tantas res gerendas mira quadam et insatiabili gloriae cupiditate incitati sunt. Nemo enim fere est qui non rerum gestarum tanquam praemium appetat gloriam. Quam quidem nisi illi ante oculos propositam semper habuissent, nunquam profecto tot labores perferre, tot pericula subire, tantas res gerere potuissent. Quid enim, obsecro, aliud petebat Mutius ille, cum tanto suo periculo in castra hostium ad Porsenam interficiendum proficisceretur, quum manum immotam in medio igne contineret? Quid aliud Oratius Cocles, quum solus omnem hostium impetum donec pons a tergo rescinderetur sustineret? Quid Curtius ille, quum se in terrae hyatum armatus immitteret? Quid tres una serie Decii, quum sua corpora hostibus pro rei publicae salute devoverent? Quid noster ille Corvinus, huius auctor cognominis, quum adversus provocantem Gallum excelso et invicto animo singulari certamine dimicaret? Quid illi quos supra memoravi aliud quaerebant, quum in ultimas usque terras armis penetrarent, omnibus se periculis laboribusque obicerent, nisi immortalem quandam gloriam nomenque sempiternum? Quod quidem

trophea ab illis non in urbe modo, sed per universum quoque terrarum orbem erecta facile aperteque declarant. Atque his rebus foris imperium quaesiere, domi vero iustitia et continentia non minus quam foris arma vigeant, atque, ut aequo inter se iure agere possent, leges non modo ipsi condebant, verum etiam ab aliis nationibus conditas ad se afferendas servandasque curabant, et, quod efficacissimum exempli genus est, eas civitatis principes inprimis servabant. Quantum enim et apud viventes et apud posteros valuit exemplum illud Iunii Bruti, qui cum esset restitutae libertatis auctor, ultor regiae superbiae, primus consul, totius denique civitatis princeps, duos quos habebat praestanti ingenio atque aetate filios, quod contra senatus consultum de reducendis regibus clam egissent, securi percussit? Huius exemplum secutus multis annis post M. Manlius filium quod contra imperium pugnasset quamquam victorem eodem tamen supplicio affecit. Quod, obsecro, potest esse maius servatae iustitiae argumentum quam quum ipsi quoque principes civitatis intelligunt neque sibi neque suis liberis quicquam contra leges licere? Nihil enim est, mihi crede, fili, quod homines tam alliciat ad peccandum quam ipsorum principum et superiorum exemplum, quod cum sapientissimi illi viri, maiores nostri, plane cognoscerent, in auctores scelerum, quicumque illi fuissent, graviter animadvertebant, ne caeteri eo exemplo deteriores fierent. Continentiam vero quantopere coluerunt, testis est illa inprimis consuetudo in atriis semel singulis diebus et singula tantum aut bina ad summum fercula cenandi. Testis illa C. Fabricii nobilissima vox, qui quum ei a Pyrrhi legatis ingens auri pondus offerretur, respondit Romanos nolle aurum, sed velle aurum habentibus imperare. Testis illa M. Curii voluntaria paupertas, qui cum predam ex hostibus ingentem cepisset,¹ nihil in domum suam nisi ligneum scipham ad sacrificia intulisse inventus est, et, quoniam ex contrariis omnia maxime probantur, testes ante omnia sunt reges propter unam Sexti Tarquinii libidinem exacti, testes de-

¹ caepisset C.

cemviri ob unius Appii Claudii incontinentiam magistratu privati. Neque vero pietate, fide, mansuetudine, clementia, animi magnitudine caeterisque virtutibus aliis nationibus usquam cessere, sed in his omnes longe superavere, quibus rebus effectum est, ut res Romana in immensum brevi coalesceret. Quamdiu autem ea civitas hos mores atque haec studia coluit, omnes eam nationes ut parentem et principem venerabantur eiusque imperio se subesse gaudebant, ita ut quaedam se illis ultro submitterent, omnes vero etiam remotissimae gentes eorum amicitiam et societatem peterent. Huc accedebat, quod artes, disciplinae studiaque omnia libero homine digna ibi maiorem in modum florebant, neque ibi tantum clarissima ingenia nascebantur, sed undique etiam ex toto terrarum orbe tanquam ad communem ¹ omnium gentium patriam confluebant. Honos enim, quo animi maxime capiuntur, omnibus liberalibus disciplinis in ea civitate ingens habebatur. Ubi vero militari solertiae ignavia, studio gloriae superbia atque avaritia foris, domi vero vis iustitiae, continentiae libido luxuriaque successit, illa imperii dignitas atque auctoritas paulatim decidere et collabi coepit. Ubi enim superbe, crudeliter atque avare imperari coeptum est, ut provinciae a magistratibus non servandae aut regendae, sed expilandae ac diripiendae peterentur neque ulla vel subditorum vel sotiorum ratio haberetur ² sanctissimumque illud orbis terrarum aequissimumque imperium in pessimam ac saevissimam tyrannidem esset conversum, exterarum nationes, quae maiestatem Romani nominis antea venerabantur, partim contemptu partim odio tam superbae atque avarae dominationis, communi consensu tanquam ad commune ³ incendium restinguendum ad delendum Romanum nomen insurrexere tantoque in eos odio conflagraverunt, ut non contentae iugum a cervicibus excussisse, Romam atque Italiam universam non semel ferro ignique vastarent neque in homines tantum sed in aedificia quoque saevirent. Ita pulcherrimum atque amplissimum imperium tantoque labore et industria, tanto etiam

¹ comunem C. ² heretur C. ³ comune C.

temporis spatio comparatum brevi administrantium culpa labefactatum atque extinctum est. Quod quidem ego certissimo dei iudicio factum puto, ut quas illi nationes maxime contemnebant barbarasque appellabant ab iis potissimum subacti vastarentur. Ignavia igitur et luxuria caeteraque faeda flagitia Romanum imperium evertere. Idem antea Assiriis, Medis, Persis Graecisque contigerat. Securi enim rerum suarum reges omnia per praefectos agebant, ipsi relictis habenis gulae, somno libidinique indulgebant, adeo ut nonnulli ex iis in mulierum gregibus consenescentes raro aut viderent viros aut a viris viderentur. Ita fiebat, ut regna ad alias nationes transferrentur. Hanc igitur eversi Romani imperii causam qui vel ignorant vel dissimulant temporibus Christianis assignant. Quod quidem tantum abest ut verum sit, ut dicere audeam Christianos quominus id imperium citius everteretur, magna ex parte causam extitisse. Cui rei argumento est, quod exterarum nationes quum urbem diriperent, illis dumtaxat qui in sacras Christianorum aedes confugissent, quod violari eas nephas esse ducerent, abstinebant. Everso igitur imperio artes quoque et disciplinae quae illo florente viguerant interiere. Exterae enim nationes partim odio gentis, partim rerum ipsarum ignorantia monumenta omnia ferro ignique vastabant. Qui vero postea rerum potiti sunt, quum neque a natura illis artibus essent imbuti neque haberent iam viros in eo genere praestantes a quibus institui possent, defunctis prioribus neque aliis in eorum locum succedentibus nullum illis studiis honorem habebant. Ita paulatim eae artes ac disciplinae, in quibus Graeci Romanique plurimum insudaverant, temporum ac principum culpa periire. Extincto igitur maximo illo pulcherrimoque imperio multa regna sive, ut rectius loquar, multae tyrannides exortae sunt. Singulae enim nationes atque adeo singulae civitates sive libertatis sive imperii cupiditate adductae singulos sibi reges sive tyrannos instituere, paucae admodum se in libertatem vendicantes formam rei publicae retinuerunt. Crescente deinde paulatim ambitione atque avaritia quum ii qui rerum potiebantur in dies magis dubitarent ne ea quae ipsi occu-

passent quoquo modo amitterent, satis gloriae se adeptos rati, si ea quae habebant retinerent, contenti suo alieno abstinebant. Idem quum omnibus fere accideret hac unum quasi corpus in multa membra disseptum¹ amplius coire non potuit ita neque Romae neque alibi simile Romano imperium resurrexit. Huc accessit quod disciplina militaris, qua maxima imperia comparantur, non apud exterarum nationum tantum, sed in Italia quoque magna ex parte vel amissa vel immutata est. Nam neque bellica illa virtus, quae disciplina et exercitatione perficitur in militibus usquam est, neque si qua est potest exerceri. Ubi enim sunt rudimenta illa militaria, quibus Graeci Romanique milites instituebantur? Illi enim nobilissimos pueros in agris plerumque et in alienis domibus magna inediae, algoris laborumque omnium patientia nutriebant, nos eos in magna rerum omnium affluentia luxuriaque educamus. Illorum pedites in itinere non solum sua arma, gladium, scutum, hastam,² galeam, quae ipsi tanquam corporis membra in oneribus non computabant, sed vallum quoque et quindecim aut viginti dierum commeatum et si quid praeterèa ad usum suum vellent portare consueverant; nostri ne arma quidem sua omnia prae inertia ac desidia portare consueverunt. Illae vero militares exercitationes, quae non modo in castris apud exercitum, sed Romae quoque in Campo Martio ut tirones erudirentur assiduae³ fiebant, hodie nullae omnino conspiciuntur. Veteres nobilissimum quemque ab ineunte aetate bellicis artibus summo studio erudiendum curabant, nos tanquam militare turpe et ignominiosum sit, dum pax est, aut avaritiae aut ambitioni aut luxuriae indulgemus, quum bella urgent, aut rusticos ab agris ad militiam evocamus aut mercennarium militem ducemque conducimus identidem dictitantes stultum esse nos periculis mortique exponere, quum exiguo stipendio possimus ocium vitamque redimere et, quo turpius aut periculosius esse nihil potest, duces quibus nostra bella, nostra imperia, immo nostram dignitatem omnem salutemque committamus aere merca-

¹ discerptum ? dissectum ? ² astam C. ³ assidue ?

mur fidosque illos nobis credimus esse posse, quorum operam in auctione positam licitamur, aut existimamus eos bella sibi commissa celeriter diligenterque confecturos, quibus maxime expediat quam diutissime bella durare. Quo vero pacto militaris virtus etiam si maxima sit in acie se ostendere aut exercere potest, quum ignavissimus quisque tormentis iis quae nuper excogitata sunt fortissimum plerumque eminus dimicantem conficiat? Equites autem gravissimis armis contecti immo ferreis laminis omni ex parte obducti, ut ab hostium ictibus laedi facile non possunt, ita ipsi quoque laedere alios sane nequeunt, ut non insulse quidam iocatus sit, qui cum se optime omni ex parte armari munirique iussisset interrogassetque, an posset usquam ab hoste vulnerari, amicis eum nusquam posse respondentibus Neque ego, inquit, mediusfidius hostem possum, satis ostendens id armorum genus inutile omnino ad dimicandum esse. Iam vero neque in castris neque in itinere neque in acie veterum ordo retinetur, acies ipsae neque eodem modo instruuntur neque eandem pugnandi rationem habent. Quae quidem omnia cum maxime immutata sint longissimeque ab optima illa veterum ratione discesserint, quid mirum est, si vincendi quoque et propagandi imperii ratio immutata est? Causis enim mutatis effectus quoque ipsos mutari necesse est. *Io.* Fitne hoc, pater, apud omnes aequae¹ nationes? *Math.* Apud omnes quidem, sed in Italia maxime, quae parens olim et magistra disciplinae militaris habebatur. Turcae quidem et ab ineunte aetate armis assuescunt et disciplinam militarem aliqua ex parte observant et armis utuntur levioribus proptereaque agiliores sunt, ita tamen ut ad excursiones quam ad pugnam aptiores habeantur. Eorum vero imperium Otomannus rex, huius pater, ut vides, longe lateque propagavit. Pater quidem meus militarem disciplinam suo in exercitu et maxime correxit et severissime retinendam curavit proptereaque adversus Turcas, ut audivisti, res clarissimas gessit illumque ipsum Otomannum saepius profligavit. Ego quid in ea re effece-

¹ aequae C.

rim aliorum iudicio relinquo, plurimum certe ut efficerem laboravi multumque in ea re operae industriaeque consumpsi. Haec igitur disciplinae militaris sive immutatio sive amissio facit, ut nemo longius queat imperii fines propagare. Illud vero de quo paulo ante dicebam gloriae studium tanti ad eam rem momenti est, ut vel solum ad res omnes gerendas satis esse possit. Hoc enim intrepidus in periculis, in laboribus promptus, in omni re alacres et patientes reddit, hoc omnes alias cupiditates expellit et miro quodam rerum gerendarum ardore animos nostros inflammat, ita ut audeam dicere, hanc unam fuisse veteribus tantarum rerum gerendarum causam, artes vero bellicas huius tanquam instrumenta quaedam ministrasque fuisse. Atque haec quidem gloriae cupiditas quantum video tota in pecuniae cupiditatem abiit. Pleraeque¹ enim Italiae civitates omissis bellicis artibus totas se mercaturae et quaestui² dedidere. Urbs quidem Roma omni bellica laude amissa tota in sacerdotum ocio atque ambitione versatur; cives, si qui in ea sunt, qui pauci sunt, pecuniam exercent. Ferdinandus rex, socer meus, magni animi atque ingenii princeps, ocium a domesticis hostibus nunquam habuit. Caeteri extra Italiam reges suo contenti aliena non appetunt. De nobis, qui regnum novum accepimus, nihil dico. Dedi tamen operam, ut id quod acceperam,³ non modo a multiplici hoste conservarem, sed aliqua etiam ex parte augerem. Adieci enim ei, ut scis, ultra Danubium quidem ferocissimos Germaniae populos, quos Moravos, Slesos Boemosque hodie appellamus, citra Danubium vero Viennam superioris Pannoniae, quae nunc Austria dicitur, metropolim provinciamque eam fere totam in potestatem redegi. Sed res a nobis gestas malo te ab aliis quam a nobis audire. Illud tibi ingenue fatebor, me ad eas res gerendas studio magis gloriae quam ulla imperii cupiditate³ esse adductum. Quod si gloriae quam pecuniae cupidiores essemus, magna nobis imperia comparare possemus. Atque ea quidem quibus imperia foris parantur, quomodo sese habeant, satis, ut opi-

¹ plerequae C. ² questui C. ³ accaeperam C.

nor, intelligis. Domesticae vero virtutes, quibus imperia et parari et retineri diximus, nihilo magis quam militares florent atque haud scio an etiam minus. Quis est enim, qui non sui commodi studiosior sit quam alieni? Quis est iam, qui dominandi gratia divina et humana iura pervertere sibi licere non putet? Quis, ut suas voluptates expleat, alienis non dico iam opibus, sed uxoribus quoque et liberis parcit? Sed non libet hac de re ulterius conqueri, ne eos quos nolo videar offendere. Illud vere possum de nobis omnibus affirmare, nostra culpa accidere, ut non modo imperia a maioribus accepta non augeamus, sed ne omnes quidem ea servemus. Quodsi iis quas dixi artibus domi forisque uteremur, profecto neque saecula neque imperia neque virtutes neque artes priscorum magnopere desideraremus. Habes nostram de hac universa ratione sententiam, nisi forte quid aliud desideras. *Io.* Satis fecisti tu quidem mihi, pater, in ea re cumulatissime, universam enim imperiorum rationem ita copiose ornatque explicasti, ut nihil ulterius desiderari queat. Sed quantum intelligo, culpam hanc omnem in reges contulisti. *Mat.* Utinam, fili, utinam non id verissime fieret, profecto aliquod imperium, quod nunc nullum est, haberemus. *Io.* Nonne igitur multo satius esset, pater, si omnes sub una aliqua re publica viveremus? *Mat.* An nescis apologum illum qui apud Esopum est? Solem quondam uxorem ducere statuisse, qua re commotam terram apud Iovem esse conquestam, se unico sole ita comburi, ut resistere vix posset. Quid si alii ex eo soles nascerentur, quo tandem pacto tantis ardoribus resistendum esset? Ita si singuli per se reges mortalibus noxii et infesti sunt, quid coniunctos et multiplicatos facturos existimas? *Io.* At ego de bene instituta re publica loquor. *Mat.* Utrum tandem in optima re publica, an in optimo regno mallet vivere? *Io.* Gaudeo quidem, pater, me rege natum esse, et eo potissimum rege, quem nostra aetas praestantissimum et prope unicum habet, cui quidem me aliquando successurum spero. Quod ut quam tardissime te superstite fiat, exopto. Tamen cum ea quae de rei publicae statu vel audivi vel legi mecum reputo, profecto, si rege natus et

regi successurus non essem, in optima aliqua re publica vellem vivere. *Mat.* Qua de causa? *Io.* Quia multo melior mihi videtur multoque salubrior rei publicae forma quam regni. *Mat.* Cur ita iudicas? *Io.* Quia omnia melius a pluribus quam ab uno administrantur. *Mat.* Etiamne coelum ipsum? *Io.* Istud quidem non audeo dicere. Sed omitamus, obsecro, coelestia, quae ut sunt a nobis remotissima, ita dissimillimam nostris rationem habent. De nostris, hoc est terrestribus, disputemus, quae ut proxima nobis, ita etiam simillima sunt. Haec praeterea nobis longe sunt quam illa notiora. De his igitur, obsecro, pater, disseramus. Illa in praesentia omittamus. *Mat.* Ita faciam. Cedo igitur, exercitus ab unone imperatore melius an a pluribus regitur? *Io.* Ab uno utique existimo. *Mat.* Quid navis? Ab unone rectore melius, an a pluribus gubernatur? *Io.* Non audeo a pluribus dicere, sed video iam, quo me ducas, et pudet me ita cito de sententia esse deiectum. Proinde nisi molestum est, pater, maiorem in modum ¹ rogo te, quando ociosi sumus et tu meae eruditionis cupidissimus es, ut hac de re latius disseras quaestionemque hanc universam discutias, ut sciam, utrum in re publica, an in regno praestet vivere. Nihil enim mihi neque utilius neque gratius hoc tempore possem audire. *Mat.* Utilissima profecto res est et tua aetate ac cognitione dignissima, neque ego vel in hac vel in alia re tibi difficilem praebere me volo. Sed ea quae remissius ab uno perpetua oratione dicuntur minus movent et quasi languidius animis immissa minus inhaerent. Quae vero ad utramque partem Socratico more interrogando respondendoque disputantur, adhibitis argumentationum aculeis efficaciora ac dilucidiora fiunt et tanquam omni dubitatione sublata acrius ac facilius animis infiguntur. Proinde ea quae tibi in hanc sententiam succurrunt, in medium affer, ego ea, ut mihi videbitur, vel comprobabo vel refellam meamque tibi sententiam exponam. *Io.* Neque mihi sane multa pro ea re in mentem veniunt, quippe qui rem publicam nunquam viderim, neque ea quae

¹ immodum C.

veniunt apud te explicare aut defendere satis scio. Sed patronum mihi apud te, si placet, advocabo aliquem in re publica versatum et illarum rerum peritum et video peropportune hic astantem e tuorum numero quem vocare possumus, Dominicum Iunium equitem Florentinum, qui cum in optima ut existimo re publica natus sit et in ea locum non postremum teneat, in tuo vero regno diu vixerit, poterit utraque de re tibi optime respondere. *Mat.* Age ut libet, hos enim dies condonavi tibi. Isto vero homine nemo est quem ego mihi ad respondendum dari magis velim. Est enim non sane magnae doctrinae, sed magni ingenii magnaeque experientiae, quae duo cum uni cuipiam contingere, magnae doctrinae vicem obtinent, et, ut tu dixisti, est in re publica pariter regnoque versatus. Proinde hominem ad nos, si placet, voca. *Io.* Heus Dominice, accede propius. *Do.* Salve, rex, regum omnium praestantissime, et tu fili, tanto patre dignissime. *Io.* Et tu, Dominice, optime salvus sis. *Mat.* Nihil mihi antiquius aut iocundius est quam ut hunc filium, in quo mea omnis et spes et cogitatio sita est, optimis praeceptis institutisque erudiam, gaudeoque quum ex me aliquid et sua professione et nostra auctoritate dignum quaerit. Hodie itaque quum multa ex me de imperiorum diminutione et administratione quaesisset, incidimus in eum sermonem, ut de rei publicae et regni comparatione disputaremus. Quoniam autem te et in optima re publica educatum et in nostro regno diu versatum sciebamus, placuit te advocare, ut quid tu de utraque re sentire audiremus. *Do.* Ego, rex, istarum rerum neque doctrinam aut experientiam ullam habeo, quippe qui litteris operam nullam dederim, neque etiam si haberem obsistere sapientiae tuae possem. A philosophis ista potius petenda sunt, qui subtilius et accuratius illa conquirunt suntque de ea re permulta ut audio et a Graecis et a nostris elegantissime et copiosissime scripta volumina, quae ego neque legi unquam neque etiam si legissem satis intellexissem. *Mat.* Quae a philosophis de his rebus dicuntur ea nos et alias legimus et cum ocium dabitur legemus. Sed illa neque omni tempore quaeri pos-

sunt neque ab omnibus fortasse probantur. Ego enim exercitatum civem de re publica, regem de regno multo melius quam philosophum disputare posse existimo. In quibus enim rebus diutissime quis versatus est, eas optime et intelligere et iudicare debet, quamquam Plato beatissimas fore res publicas existimabat, si aut eas philosophi regerent aut rectores philosopharentur. Hoc itaque tempore quum ociosus neque philosophos habeamus, placet ex te potissimum audire, quid sentias, eoque magis, quod filius dixit se, si privatus esset, in re publica potius quam in regno esse victurum, isque te sibi patronum defensoremque ascivit. *Io.* Ego quidem et ita plane me sentire profiteor, et Dominicum mihi optime suffragaturum spero. *Do.* Neque tibi, rex, tam honestam rem postulanti audeo repugnare, praesertim quum hic Ioannes me sibi sotium et ut ipse dicit defensorem asciverit, neque volo ulla in re tuae sententiae adversari neque etiam si velim possim. Tamen quia imperanti tibi quicquam denegare non debeo, praesertim quum habeam hunc tantum meae disputationis auctorem, meam tibi hac de re sententiam paucis explicabo, ea tandem conditione, ut quid ego sentiam, non quid vobis sentiendum sit me dicere existimetis. Morem enim vobis gero, non leges praescribo. Libero autem homini liberum quoque iudicium esse debet. Verumenimvero abs te, rex, inprimis quaeso et peto, ut si qua in re abs te dissenserō, aut tibi veri inveniendi gratia repugnavero, mihi pro tua consuetudine clementer ignoscas meaque dicta in bonam partem accipias. Verum enim inveniri nisi diversis omni ex parte rationibus allatis confutatisque non potest. *Mat.* Immo vero istud maxime cupimus atque ista potissimum de causa te vocavimus, ut non solum quid sentires, sed etiam cur ita sentires nobis declarares tuamque sententiam quibus posses modis defenderes nostramque confutares. Verum enim invenire volumus, non de dignitate contendimus. Age igitur, si utrique nostrum rem gratam facere cupis, libere fateare quid sentias, uter tandem rei publicae an regni status tibi potior ac salubrior esse videatur? *Do.* Ego quidem rem

publicam regno anteponendam esse semper existimavi. *Mat.* Cur ita? *Do.* Multis ac magnis de causis. Sed volo tibi tres potissimum commemorare, quae maxime me, ut ita credam, adducunt. *Mat.* Dic, obsecro, nunc istas, postea, si ocium erit, dices etiam alias. *Do.* Ante omnia maior est in re publica quam in regno libertas, immo, si verum fateri volumus, ibi tota, hic nulla. Nos enim nemini subiicimur, nemini paremus, immo ipsi aliis imperamus, tui cives omnes tibi parent, tibi subiecti sunt, tuum imperium perferunt. Deinde maior est iustitiae in re publica quam in regno observatio. Nam si leges requiras, nos eas et meliores habemus et sanctius observamus; si commertia et caetera humanae societatis iura consideres, nos ea maxime, immo potius soli et retinemus et colimus; si civium inter se aequalitatem similitudinemque intuearis, ea apud nos potissimum viget ac floret; si praemia poenasque inspicias, nos unicuique quod debetur in utramque partem melius iustiusque persolvimus, ita ut artes ac disciplinae omnes multo magis apud nos quam in regno aliquo floreant. Postremo melius ac stabilius a pluribus quam ab uno omnia gubernari certum est. Plures enim et maiorem in gubernando vim atque industriam habent et difficilius in deteriorem partem convertuntur et diutius quod semel administrandum suscepere nunquam intermissa administratione conservant. His potissimum de causis ego rem publicam regno praeferendam puto. Quas quidem magis ut tibi ac tuo filio morem gererem et te contra disserentem audirem, quam ut tibi adversarer exposui. Quodsi eas probabis, iuvabit me id sensisse quod tuae sapientiae consentaneum videatur meque huius disputationis fructum non mediocrem percepissem existimabo. Sin tamen ab hac nostra opinione dissenties nostrasque rationes melioribus allatis confutaveris, ego in tuam sententiam non invitus concedam. Verum enim scire, non in mea sententia pertinax esse cupio. *Mat.* Gaudeo maiorem in modum¹ te libere tuam sententiam explicasse et causas cur ita sentire adiecisse, ut ve-

¹ immodum C.

rum investigare facilius possimus. Neque ego qui rex sum tibi accedere recusabo, si regni causam tutari non potero. Sed ut facilius quod quaerimus inveniamus, eas quas attulisti causas singillatim excutiamus. Ita verum ipsum citius, ut arbitror, dilucidiusque apparebit. *Do.* Age sane ut libet. Ego quidem tuae orationi subserviam. *Io.* Gaudeo profecto, pater, nos in hunc hodie sermonem incidisse et me potissimum esse huius disputationis auctorem, videoque mihi ex ea in utramvis partem res cedat fructum incredibilem proventurum. Nam si rem publicam meliorem esse constet, meam sententiam utriusque vestrum iudicio confirmabo, sin regnum anteponendum esse convenerit, me tanto errore liberatum esse gaudebo et regnum alacrius expectabo. *Mat.* Ita erit, fili. Proinde ea quae dicemus attentius audi daque operam ut huius disputationis quae tua causa suscepta est sententias omnes memoriae commendes. *Io.* Ita faciam. *Mat.* Nos igitur, Dominice, ad rem nostram redeamus. *Do.* Redeamus. *Mat.* Rem publicam regno anteponis propterea quod libertas in ea, ut dicis, tota sit, in regno nulla. *Do.* Ita mihi sane videtur. *Mat.* Quaero igitur abs te primum, quid tu libertatem appelles. *Do.* Potestatem nimirum unicuique vivendi, ut vult. *Mat.* Recte sentis. Estne igitur apud vos ius unicuique vivendi ut vult? *Do.* Est sane. *Mat.* Potest ergo unusquisque impune hominem occidere, stuprare, spoliare, diripere, mentiri et ea quae nepharia ubique habentur flagitia committere. *Do.* Minime vero, immo multo haec omnia severius apud nos quam in regno aliquo puniuntur. *Mat.* Non potest igitur, ut video, unusquisque pro arbitrio vivere. *Do.* At ego de ratione communis¹ vitae, non de flagitiis loquor. Licentia enim ista, non libertas appellatur. *Mat.* Age vero de communi² vita disputemus. Potestne unusquisque ita vestiri, ita convivari, ita exequias parare, ita nuptias celebrare, ita caetera quae ad communem³ vitam pertinent facere ut vult? *Do.* Nequaquam, habemus enim sumptuarias leges, quae omnium nobis modum rerum praescribunt, neque istud licere arbitra-

¹ comunis C. ² comuni C. ³ comunem C.

bamur, ne cives patrimonia in cassum profundant. *Mat.* Iure an iniuria id faciatis, non disputo. Illud disputo, vobis, ut vultis, vivere non licere. *Do.* Licet quidem, sed non in his rebus libertatem consistere arbitramur. *Mat.* In quibus igitur? In tributisne aut vectigalibus persolvendis? *Do.* In istis ipsis eam aliqua ex parte, sed non totam contineri putamus. *Mat.* Cedo igitur, cuiquamne tributa aut vectigalia ulla penditis? *Do.* Nulla omnino. *Mat.* Potestisne quaecunque vultis libere importare, exportare, mercari, possidere? *Do.* Non. *Ma.* Qua de causa? *Do.* Nobis ipsis vectigalia et quidem magna et sponte imponimus et libenter exsolvimus. Aliter enim bella geri, publica opera restitui et res publica ipsa administrari conservarique non posset. Immo ob hoc ipsum nos maxime liberos appellamus, quod quae volumus nobis vectigalia et tributa imponimus, vos vestris civibus non quae illi volunt sed quae vultis imponitis. *Mat.* De nobis postea viderimus, tu mihi hoc interea responde. Quid refert vobisne an aliis tributa persolvatis, modo vos persolvere fateamini? *Do.* Immo permagni referre arbitror. Nobis enim sponte persolvimus, aliis inviti solveremus. *Mat.* Videamus utrum hoc quoque sponte faciatis. Quid, obsecro, dicitis sponte facere? *Do.* Quum aliquid nulla vi cogente, sed sola nostra voluntate ut agamus adducimur. Quod quidem quum in nobis situm sit, et velle et nolle pro arbitrio possumus. *Mat.* Licetne ergo vobis, si velitis, vectigalia non pendere? *Do.* Non licet quidem, si volumus rem publicam salvam esse. Sed sponte nos ad hoc faciendum rei publicae gratia obligavimus. *Mat.* Obligati igitur ad id faciendum estis? *Do.* Sumus. *Mat.* Ergo etiam si velitis non potestis non pendere? *Do.* Possumus, si nihil possideamus, nihil importemus, exportemus, mercemur. *Mat.* Poteras uno verbo dicere, si cives non simus. *Do.* Erimus quidem cives, sed magistratu aut beneficio¹ rei publicae nullo perfruemur. *Mat.* Quid tu? Civem eum putas esse qui nullum in re publica magistratum gerat, nulla eius beneficia sentiat? Ista

¹ beneficium C.

quidem ratione nihilo magis erit civis indigena quam peregrinus. Sed esto sit civis is, qui civitatem tantum inhabitat; nihilne is unquam in aerarium conferet? *Do.* Conferet quidem, si civitatem incolat, sed admodum parum atque hoc quidem in nostra re publica evenit, in aliis nescio. *Mat.* Ergo quantum intelligo apud vos immunis esse potest nemo. *Do.* Nemo. *Mat.* Quid, si quis non solvat? *Do.* Aut cogetur aut eicietur. *Mat.* Non estis ergo in hoc quoque, ut video, liberi, si cogi potestis, sed vobis ipsis, et quidem dure graviterque servitis. *Do.* Non audeo dicere servimus. Sed quando id me fateri coegisti, liberi inter nos a vectigalibus non sumus, propterea autem nos liberos appellamus, quod externis, ut dixi, principibus nihil pendimus. *Mat.* Nostri vero cives ante omnia nihil in rebus ad usus vitae necessariis importandis exportandisque persolvunt. Liber est unicuique suarum rerum usus, deinde ordinaria quaedam nobis quotannis tributa non sane magna persolvunt, extra ordinem nihil omnino, atque hoc quidem non minus sponte quam vos conservandi sui gratia faciunt, immo etiam fortasse libentius; iustis enim et ordinariis nobis vectigalibus persolutis omnem nobis belli gerendi suique conservandi curam relinquunt, ipsi metu omni et sollicitudine deposita securam, quietam et liberam vitam agunt. Vobis contra primum nulla vestrarum rerum uti, nullam omnino possidere, immo, ut verum fateamur, ne¹ coelo quidem patrio frui sine vectigalibus fas est. Deinde alia atque alia quotidie extra ordinem tributa pensatis. Postremo nunquam a rei publicae curis et sollicitudine quietem agitis et liberos vos audetis appellare. Servitutis igitur genere a nostris aliquantulum differtis, quia vobis mutuo servitis mutuoque imperatis, servitute certe ipsa non differtis. *Do.* Servimus quidem mutuo nobis, ut dicis, rex, sed servitutem illam adhibita imperandi vicissitudine aut non sentimus aut id quod verisimilius est libentius tolleramus. *Mat.* Age vero quando in vectigalibus liberi non estis, in qua tandem re estis? *Do.* In administratione rei publicae

¹ javítás előtt nec C.

liberrimi certe sumus. *Mat.* Quo pacto? *Do.* Rogas? Magistratus nostros omnes ipsi creamus, ipsi gerimus, civitatem et oppida imperio nostro subiecta ipsi administramus, senatum nostrum, hoc est liberum populi consilium quotidie cogimus, in eo de re publica liberis sententiis disputamus, eius consilio atque auctoritate bella suscipimus, percutimus foedera, pacem componimus, leges sancimus, universam denique rem publicam administramus. Nonne haec tibi videtur maxima et verissima libertas? An ulla potest omnino maior excogitari? Vestrae contra civitates omni consilio, omni iudicio, omni potestate atque administratione spoliatae a vobis totae dependent, vestrum consilium auxiliumque expectant omnique libertate amissa vestrum imperium qualecunque patiuntur. In servitute certe assidua degunt. Vos omnia per praetores et praefectos administratis, quorum qualis plerumque sit administratio nolo dicere. Illud dico, civitates vestras omnes multiplicem pati servitutem. *Mat.* Istud quidem an verum sit, mox viderimus; nunc qualis sit ista vestra libertas, qua tantopere gloriamini, accuratius discutiamus. Quo igitur pacto vestros magistratus creatis? *Do.* Sorte illos ducimus. *Mat.* Quanam sorte? *Do.* Habemus omnium magistratuum urnas, in quas nomina civium coniecta sunt. Cum autem comitiorum tempus appetit, sorte educuntur. *Mat.* Quomodo in has urnas nomina civium coniciuntur? *Do.* Statis temporibus cum exhaustae iam urnae videntur esse, aliquot cives qui a senatu optimi iudicati sunt, replendis urnis praeficiuntur, atque id quidem novo vocabulo nos scrutinium appellamus; ii vero quos dixi cives eorum nomina qui ad gerendos magistratus idonei vel tunc esse vel paulo post fore videntur, urnis imponunt. *Mat.* Iudicio igitur illorum standum est, ut cives ad magistratus gerendos idonei esse existimentur. *Do.* Quidni? *Mat.* Quid si illi, ut fit, vel odio vel amore vel alia animi perturbatione ducantur, ut quempiam vel admittant vel repudient? *Do.* Nunquam id quidem facerent, si boni cives essent. *Mat.* Atqui non semper boni possunt inveneri. *Do.* Eliguntur certe quam optimi atque integer-

rimi possunt. *Mat.* Utrum tandem tu facilius aut ad libertatem accommodatius fore existimas, si id ab uno an a pluribus petendum esset? *Domi.* Ab uno profecto, sed ut facilius esset unum exorare quam plures, ita etiam facilius esset unum quam plures corrumpere. *Mat.* Atqui utrum facilius existimas unum dumtaxat optimum aut multos invenire? *Do.* Unum sane. *Mat.* Satiус igitur esset id ab uno rege petere, qui propter excellentem potentiam neque odio in suos neque invidia neque benivolentia nimia laboraret, quam a multis civibus, qui cum ob aemulationem et aequalitatem tum ob cognationes et affinitates vacui ab his perturbationibus esse non possunt. *Do.* Fateor ab uno satius fore, quicumque ille esset, modo optimus atque integerrimus esset. *Mat.* Non sunt igitur, ut video, vestra comitia libera, sed partim fortunae partim gratiae subiecta, nisi forte vos aut fortunam illam in nominibus educendis aut gratiam in ambiendis civibus libertatem appellatis. *Do.* Ita est. Liberum enim id existimamus esse, quod potest unicuique contingere. *Mat.* Quam id recte faciatis, tuum iudicium sit. *Do.* Certe non recte, ut nunc quidem video, sed vulgi iudicium immutari facile non potest. *Mat.* Concedamus tamen tibi, libera esse vestra comitia; dic, obsecro, potestne unusquisque ita sorte eductus magistratum gerere? *Do.* Non potest. *Mat.* Quid prohibet? *Do.* Multa; aetas, absentia, vectigalia non persoluta, magistratus proxime gestus; impediunt enim se mutuo nonnulli magistratus neque nisi certo interiecto tempore geri possunt, ut unicuique in re publica sit locus neque ad unum omnia deferri videantur. Alia item obstant multa. *Mat.* Quid igitur prodest tanto labore in urnas pervenisse, si fortunae beneficio uti non licet? Caetera quidem impedimenta non improbo, sed bono civi paupertas ad gerendam rem publicam obesse non debet, si vectigal sibi impositum exolvere non potest. *Do.* Ita fieri necesse est, ut aequalitas illa et concordia rei publicae conservetur. *Mat.* At ista aequalitas magna meo iudicio et iniqua servitus est; quodsi bonis civibus rem publicam gerere per aes alienum, hoc est paupertatem, non licet,

aut ditiorum servi cum magno libertatis et rei publicae detrimento efficiantur aut quacumque ratione cum sua summa ignominia locupletentur necesse est. Quorum utrum minus rei publicae expediat ipse iudices. *Do.* Neutrum certe expedit, sed tamen ea qua dixi de causa a nobis fit. *Mat.* Sed de comitiis hactenus. Videamus nunc, si placet, quae sit in magistratibus ipsis libertas. *Do.* Videamus. *Mat.* Quis est summus in vestra re publica magistratus? *Do.* Novem viri, quos vulgo dominos appellamus. *Mat.* Satis unico isto vocabulo caeteros cives illorum servos esse declaratis. Dominus enim esse sine servo non potest, ut sine patre filius, maritus sine uxore, socer sine genero, et quae his similia sunt, quae a dialecticis correlativa sive ad aliquid appellantur. *Do.* At hoc modo omnes pene cives sunt domini. Bimestris enim magistratus est omnibusque communis. *Mat.* Immo ista ratione omnes sunt servi; prius enim ad privatam vitam hoc est ad servitutem redeunt, quam magistratum hoc est libertatem cognoscant. Sed videamus, quo tandem pacto dominantur, quam sint in ipso magistratu liberi; habentne ipsi summam rerum omnium in eo magistratu potestatem? *Do.* Habent quidem, sed propter eius, ut opinor, magistratus brevitatem octo praeter eos viri sunt instituti, ad quos gravissima quaeque referuntur, quorum diuturnior est magistratus. *Mat.* Iste igitur summus dici potest, non ille. *Do.* At hic neque cum lictorum pompa et musicis instrumentis incedit neque in publicis aedibus, quod nos vulgo palatium appellamus, publicis sumptibus commoratur. Quae quidem omnia superiori illi magistratui tribuuntur. *Mat.* Ergo superior ille magistratus in publicis aedibus assidue permanet. *Do.* Permanet et quidem summa cum dignitate publicis sumptibus lautissime vivit. *Mat.* Neque licet cuiquam dum in magistratu est aedes illas egredi? *Do.* Non nisi publice et cum collegis pompaeque universa. *Mat.* Istos igitur potes tu non dico dominos, sed ulla etiam ex parte liberos appellare, qui non modo summam in re publica potestatem non habeant, sed ne pedem quidem e limine efferre in magistratu queant? Ista quidem meo iudicio verissima servitus, immo

potius carcer quam magistratus est, alter vero ille magistratus qui et pompa caret et de summa re publica deliberrat mihi potius supremus videtur. *Do.* Neque ille liberam rerum omnium potestatem habet. Sunt enim alii atque alii in re publica magistratus, inter quos ita divisa potestas est, ut omnes aliquam, nemo absolutam habeat, ne alius praeesse, alius subesse videatur, omnesque cives, quantum fieri potest, aliquam rei publicae partem administrent. Quodsi possem tibi singulorum magistratuum potestatem, ordinem et coniunctionem explicare, te, ut opinor, maiorem in modum ¹ nostrae rei publicae forma delectaret. *Mat.* Delectant me profecto ista quae hactenus dixisti, Dominice, et aveo quum ocium dabitur singillatim cuncta cognoscere. Sed video ex ista potestatis divisione effici, ut nullus magistratus liber sit; dum enim alii ex aliis pendent, singuli per se imbecilliores ² fiunt. *Do.* Sic est. *Mat.* Quodsi singuli magistratus parum possunt, quid singuli porro in magistratu constituti cives poterunt? *Do.* Multo minus. *Mat.* Ubi ergo est vestra ista tantopere collaudata libertas? *Do.* Non in singulis civibus aut singulis magistratibus, sed in universo rei publicae corpore continetur. *Mat.* Quod singuli non habent, id universi habere qui possunt? Sed satis, ut opinor ostendimus, non esse in magistratibus eam quam dicitis libertatem. Videamus nunc, an in ipso senatu sit, quo res publica omnis contineri videtur. Age igitur senatus ille quem tu liberum populi consilium esse dixisti, deliberatne de summa re publica libere atque absolute, an habet alium ad quem sua consilia referat magistratum? *Do.* Habet et quidem plures pro rerum qualitate magistratus, qui subtilius atque accuratius ea quae sunt in senatu tractata discutiant. Nam neque omnia veniunt in senatum neque quae veniunt omnia concluduntur, sed ubi audita et consultata sunt, ad alios atque alios magistratus reiciuntur. *Mat.* Primum quaero abs te, cur omnia in senatum non veniant, deinde, cur ea quae veniunt ab eo non perficiantur? *Do.* Senatus quaedam quae infra suam dignitatem esse viden-

¹ im modum *C.* ² imbecilliores *C.*

tur, non admittit, alia quae aut magna taciturnitate aut subita celeritate indigent consulto paucis committuntur, qui et fidelius secretiora celant et facilius cum opus est congregantur; sunt tamen et ipsi ex eorum numero, qui in senatum veniunt. Non conficiuntur autem ab senatu ea omnia quae consultata sunt partim propter negotiorum multitudinem, partim propter rerum gravitatem; melius enim omnia ab iis quorum proprium munus est quam ab senatu universo discutiuntur. *Mat.* An melius faciant, non quaero, illud quaero, quae potestas aut libertas illis sit qui neque omnia possint cognoscere neque ea quae cognoscunt pro arbitrio constituere habeantque superiorem aliquem magistratum, qui ab illis tractata et disputata diiudicet, ad quem ab illis provocatio sit. Sed videamus, quae tandem sit in sententiis dicendis libertas. Qua ratione de propositis rebus consultat senatus? *Do.* Proponitur sive a magistratu sive a scriba res ea quae in consultationem venit roganturque omnes, ut velint eam suis suffragiis vel approbare vel improbare. *Mat.* Quae sunt autem ista suffragia aut quo pacto illis diversae sententiae declarantur? *Do.* Apud alios aliter; nos nigris et albis fabis utimur. Qui rem approbandam sua sententia duxerit, in urnam quae ob id ipsum circumfertur nigram coniicit, qui non duxerit, candidam. *Mat.* Potestne animi sententia satis recte fabis exprimi? Quid si alius alia ut fit ratione vel dissentiat vel consentiat? Nonne in utramque partem plurimum momenti affert, quae quisque ratione ad id vel probandum vel reiiciendum adducatur? *Do.* Affert quidem, sed hoc ad brevitatem est aptius; non enim possent omnes omnium sententiae audiri. *Mat.* At possent aliquae eorumque potissimum qui habentur prudentissimi. *Do.* Fit istud quoque nonnunquam, sed admodum raro. Quum enim res obtineri ¹ non potest eamque magistratus aliqua de causa cupit obtinere, ¹ rogat, ut qui eam reiiciendam censent in pulpitem prodeant (is enim dicendae sententiae locus est) et cur ita censeant senatui exponant. *Mat.* Quid si sic quoque res non obtineatur?

¹ opt. C.

Do. Eam magistratus iterum tertioque proponit rogatque cives, ut sibi assentiri velint. Quodsi etiam ita non obtineat, in aliud tempus differt. Interea dissentientium civium animos quacunque potest ratione in suam sententiam adducit. *Mat.* Istud quidem cogere est, non consultare, si quidem quae semel magistratui placuere ea senatus omnino comprobaturus est. *Do.* Sed hoc, ut dixi, quam rarissime fit. *Mat.* Quid si res quae consultatur plures partes aut conditiones habeat, quarum alii alias ut fit vel admittant vel reiiciant, quo pacto singula fabis exprimi possunt? *Do.* Magistratus sententias, si potest, dividit et de his singillatim suffragia exigit. Sin id fieri non possit propterea quod sententia una diversas habeat conditiones, liberum est unicuique vel sententiam suam dicere vel utram vult partem suffragiis sequi. *Mat.* Video ex tuis verbis cogi cives, ut nonnunquam quae nolunt dicant, nonnunquam taceant quae volunt. Sed illud quod huius rei caput est abs te quaero. Suntne libera unicuique suffragia? *Do.* Liberrima. *Mat.* Palamne in urnam fabae an clanculum coniiiciuntur? *Do.* Clanculum. *Mat.* Cur ita? *Do.* Ut sententia extet, auctor lateat. *Ma.* Non audent igitur cives proferre quod sentiunt, si volunt latere. *Do.* Audent quidem, sed invidiam ac malivolentiam cupiunt evitare. *Mat.* An debet quisquam rei publicae gratia singulorum civium odia, inimicitias invidiamque metuere? An non debet bonus civis caritatem patriae suis effectibus anteponere suaeque commoda omnia minoris existimare? Quodsi recte sentiat, debetne etiam latere? *Do.* Debet, ne hi qui aliter sentiunt detegantur. *Mat.* Gratiam igitur omnem vir bonus amittet, ne malus cognoscatur, et quando utriusque sententia aequae latet, venit vir bonus perinde ac malus in suspicionem. Hac ratione fiet, ut neque bono civi praemium neque malo poena debeatur. Quodsi libere proferre quae sentias non licet, quae tandem his suffragiis potest esse libertas? *Do.* Immo ob hoc potissimum liberrima esse suffragia existimamus, quod unicuique sine metu¹ ac suspitione ulla licet libere

¹ moctu C.

sentire quod vult. Quae quidem tametsi rei publicae gratia magni facienda non sunt, debent tamen cum possunt declinari, ne dissensiones in re publica et factiones pariant. *Mat.* Immo dum bonos praemiis fraudatis et malos ac perniciosos in re publica cives toleratis atque alitis, maiores meo iudicio factiones in re publica excitatis. Quae enim pestis potest esse maior, quae factio perniciosior quam cum malis licet impune sentire quod volunt, bonis sine suspicionem non licet, quando nullum inter eos discrimen est et illi sua flagitia occultare possunt, hi sua recte facta non possunt? Proinde quam vos in suffragiis libertatem appellatis, ego summam et iniquissimam servitutem voco. Sed de suffragiis hactenus. Iudicia vero quo modo exercetis? Quis vobis ius dicit? *Do.* Praetor peregrinus, quem nos nescio quam Latino usitato certe vocabulo Potestatem appellamus. *Mat.* Unde eum accitis aut quo pacto iuri dicundo praeficitis? *Do.* Ubicunque optimum atque integerrimum virum esse comperimus, inde eum in nostram civitatem advocamus. *Mat.* Tantane est in vestra civitate bonorum virorum inopia, ut aliunde advocandus sit qui vobis ius dicat, vestra vitia coarguat, vobis denique dominetur? Non potestis e vobis quemquam vobis ipsis praeficere, ne exteris nationibus vestras lites, vestra flagitia patefaciatis vosque aliis emendandos puniendosque praebeatis? *Do.* Possumus quidem et habemus optimos viros in civitate permultos, sed nephas esse ducimus civem civi mortem afferre neque putamus civem quenquam immunem ab amore, odio, ira, invidia, misericordia caeterisque affectibus propter cognationes, affinitates, familiaritates, clientelas et alias necessitudines esse posse. Peregrinum vero hominem ob nullam nostri notitiam facile omni affectu carere et ius aequaliter omnibus dicere existimamus. *Mat.* Totam rem publicam magistratibus vestris committitis, singulorum civium causas et iudicia committere non potestis? Civem nullum vobis imperare vultis et externos qui imperent advocatis? Quo vero pacto ius recte dicere vobis potest qui vestras leges, vestros mores, vestra instituta non novit?

Do. Atqui nos communibus ¹ Romanorum legibus vivimus, quarum magnam unusquisque habere cognitionem potest. *Mat.* Nullane alia privatim instituta, nullos maiorum mores servatis? *Do.* Immo quam plurimos mores et pulcherrima instituta habemus. *Mat.* Illorum igitur peritiam externus homo habere qui potest? *Do.* At facit civitatis nostrae claritas, ut nostra instituta cognoscere velint quam plurimi, multi praeterea ob hanc ipsam causam, hoc est ut praeturam nostram gerant, illis perdiscendis dant operam. *Mat.* Quid porro ex eo magistratu consequuntur? *Do.* Maximam primum dignitatem. Quem enim praeturam Florentiae gessisse constat, omnes ad se certatim civitates advocant, deinde etiam mercedem non mediocrem, quam illi ex aerario solvimus. *Mat.* Ergo mercennarios praetores conducitis, qui vobis ius dicant, fontes puniant, leges custodiant? Quid horum aut vos ab illis sperare aut illi praestare vobis possunt, qui vestrae pecuniae, non vestrae rei publicae gratia magistratum gerant cupiantque et ex eo emolumentum quam maximum reportare et ad eum quam saepissime deligi? In vos vero quo pacto suo iure utentur, quos ipsi partim ob memoriam accepti beneficii vereantur, partim sibi in posterum conciliare studeant? Neque vos illos magnopere timebitis, quibus potestatem a vobis omnem et traditam esse et eripi pro arbitrio posse intelligatis. *Do.* At eos viros advocamus, qui non mercede nostra, sed sua dignitate ad magistratum severissime gerendum adducantur ex eoque non tam pecuniae fructum quam integritatis laudem reportare studeant. Nos vero illis potestatem semel traditam ante sex menses, semestris enim magistratus est, non eripimus omnesque iis sine discrimine subiaccimus. *Mat.* Ab optimatibus tamen, si verum fateri vis, etiam severissimi abstinere. *Do.* Abstinere quidem non quod in eos ius non habeant, sed quod illi non delinquant. *Mat.* Immo vero illorum partim auctoritatem timent, partim gratiam aucupari student. *Do.* Qui boni sunt id pro-

¹ comunibus C.

fecto non faciunt. *Mat.* At quam multi boni reperiuntur? Estne, obsecro, aliquis tam severus, tam integer, qui non sibi magistratum aut propagari aut alias dari cupiat? *Do.* Neminem puto esse aut quam paucissimos. *Mat.* Quo igitur pacto id consequi unquam poterit, nisi omnium civium praesertimque optimatum sibi studium benivolentiamque conciliet? Sex vero mensibus homo novus et vestrorum morum ignarus gerere quid potest, qui tam brevi tempore vix vultus hominum causasque cognoscat? Decidere certe illas non potest. Ante enim quam causas cognoscat, testes audiat seque ad ferendam sententiam comparet, magistratum eum excedere necesse est. Quod quum omnibus praetoribus accidat, fit, ut causae civium in immensum protrahantur et patrimonia eorum in lites abeant. Sed rectene faciatis an non, vos videritis. Illud certe negare non potestis, vos peregrino homini pulcherrimam et maxime necessariam civitatis partem hoc est forum et iudicia commisisse eique cives omnes esse subiectos. Quodsi neque in communi vita neque in vectigalibus neque in magistratibus neque in consiliis neque in iuditiis liberi estis, ubi sit ista vestra libertas, non video, nisi forte in eo contineri arbitramini quod exteris nationibus non serviatis. *Do.* An non ista tibi satis magna libertas videtur esse, quod multis imperemus, serviamus nemini praeterquam nobis ipsis et his quidem vicissim ac sponte? Nam quod praetori peregrino ius fori iudiciorumque tradidimus, id quidem et evitandi mutui inter cives odii gratia fecimus et, ut ipse dicis, liberum est nobis eam illi quum volumus potestatem eripere, quamquam hoc non omnis res publica servat. Veneti enim non modo nullum peregrinum, sed ne cives quidem omnes magistratum aliquem gerere patiuntur. Maiores nostri cum rem publicam constituerent, rati si iudicia singulis civibus commisissent fore ut maxima inter eos odia nascerentur cupientibus semper iis qui damnati fuissent iniurias ulcisci, eam provinciam peregrino homini tradendam putavere, ne quis se a cive laesum existimaret, neque in eo civitatis libertatem consistere credidere, reputantes

id quod erat, aut illud ei a quibus datum esset eripi facillime posse ministrumque iudiciorum illum esse, non dominum. Ut enim in domo aliqua dispensatorem peregrinum immo etiam servum contingit esse, cui caetera familia atque etiam dominus ipse aliqua ex parte subiaceat, illum tamen dominum esse nemo dixerit, ita in civitate iudicem peregrinum a civibus ipsis ad eam rem delectum esse quid prohibet? Illum tamen rei publicae principem esse aut ei libertatem eripere nemo debet existimare, cum eum et a civibus eligi et brevi tempore praeesse intelligat. Summa vero et verissima libertas nostra in eo potissimum consistere semper est iudicata, ut nemini serviamus, nemini tributa pendamus, nostris legibus, nostris institutis vivamus. Si quid nobis pendimus aut servimus, id quum sponte faciamus, tolerabile nobis iucundumque videtur. Vestrae vero civitates quam tandem libertatem habent? *Mat.* Multo profecto maiorem quam vestrae. Primum enim, id quod vos maximum et praecipuum, immo solum habetis, exteris nationibus non subiacent. Tributa regi tantum suo et quidem parva et annua, ut dixi, persolvunt. Deinde communem vitam liberiores habent, unicuique enim vestes omnis generis ferre, convivia, nuptias, funera caeteraque civilia officia celebrare pro arbitrio licet, neque id veremur, ne aut in funera aut in nuptias abeant patrimonialia. Comitibus et magistratus non sorti aut casui, sed principum prudentiae et iudicio subiacent, ne vel inepti admittantur vel reiiciantur idonei. Consilia sententiis, non suffragiis peraguntur, ut libere unusquisque dicat quod sentiat. Neque hoc in singulis civitatibus modo, sed apud principem quoque contingit, qui omnibus de rebus suos consulit; habet enim penes se unusquisque princeps optimum ac praestantissimum senatum e regno universo delectum. Decet enim, ut qui omnibus consulturi sunt ex omnibus eligantur. Praetores postremo quos viros optimos atque integerrimos longa experientia novit in singulas civitates destinat, ita ut ex aliis eligat quos in alias mittat, neminem omnino ab exteris nationibus accersat, sed suorum opera et fide contentus sit. Nam quod omnia per praefectos a nobis geri dixisti.

scias illos rerum ministros, non auctores esse. Omnia enim et illis ab rege mandantur et in regis notitiam veniunt. Neque vero aliter suas provincias ulla res publica potest administrare. Praefectis utique opus est, qui provincias regant, suo vel regi vel senatui omnia referant. Sed hoc quoque nostrae vestris civitates praestant, quod rex eas visere potest, senatus non potest. Neque vero praefecti nostri audent populos ullo genere servitutis opprimere, quippe qui et alienos se ministros esse et nihil ob eam rem ad se emolumenti pervenire certo sciant. Cives autem vestri qui se dominos esse putent ditandique sui gratia provincias petant, omnibus eas bonis exhauriunt, spoliunt atque expilant, omne in eas imperii genus exercent. Denique rex ipse quum provincias visit etiam si gravior illis et molestior esse velit, tamen quia unus est et non saepe id facit, non modo tolerabilis omnibus, sed iocundus etiam videtur esse. Cives autem vestri cum innumerabiles sint, quotidie vestras provincias permeent necesse est, quo quum veniunt tot reges putes venire quot cives. Unusquisque enim se principem senatus et rei publicae facit, quaecunque rei publicae subiecta sunt sua omnia esse putat, quae provincialibus relinquit, ea tantum sibi periisse existimat. Omnibus itaque modis se locupletare studet. Quod quidem quum et ea multis et frequenter fiat, intolerabilis omnibus provinciis servitus existit. Atque harum quidem rerum innumerabilia in Romana re publica exempla sunt. Universus enim terrarum orbis ab illis exhaustus et spoliatus est, ut una civitas ditaretur. *Do.* Romanis quidem istud accidit, nobis qui aliter provincias nostras administramus non accidit. *Mat.* Ego quidem quid faciatis nescio, illud scio, imperia imminuta esse, pecuniae cupiditatem auctam. Sed de nostra vestraque libertate satis diximus, nisi quid tu ad haec fortasse vis. *Do.* Nihil plane. *Mat.* Fateris igitur nec vobis totam libertatem esse, nec nobis deesse. *Do.* Fateor nos id nomen propter imperandi vicissitudinem usurpasse neque a servitute immunes esse, sed eam commutatione imperantium tolerabiliorem nobis minoremque videri. Vestras vero civitates, si quidem ita ab aliis,

ut dicis, reguntur, non modo non opprimi dura ut audieram servitute, sed ingenti quoque frui libertate. *Mat.* Reguntur ita ab omnibus, ut opinor, immo etiam fortasse melius. Ego enim tibi meam, non caeterorum regum consuetudinem exposui. Si qui tamen sunt qui suum regnum hoc pacto non administrent, illi mihi tyranni videntur esse, non reges. *Do.* Profecto sic est. *Mat.* Tu vero quid ais, fili? Regnine libertatem an rei publicae, si tibi optio datur, eligendam putes? *Io.* Regni. Res publica enim, quantum intelligo, non est libera, sed sibi ipsi servit eoque maiori servitute et sollicitudine premitur, quo melius administratur. Omnes enim communi bono invigilare necesse est, quo fit, ut nulli unquam, si modo bonus civis velit esse, solida quies aut tranquillitas esse possit. *Mat.* Recte sentis. Sed satis hodie disputatum est. Cras, si placet, post meridiem revertimini, ut ea quae sequuntur in Dominici propositione videamus. Tu interea, fili, quae hodie disputata sunt memoria repetes, Dominicus se ad sequentia comparabit. *Io.* Ita faciemus.

Lippi Brandolini de comparatione rei publicae et regni ad praestantissimum virum Laurentium Medicem Florentinae rei publicae principem Liber II.

Iohannes. Salve, pater. Nos nisi tibi molesti sumus, ad clepsidram venimus. *Mat.* Placet. Sed quid¹ tu? Hesternamne² disputationem probas, fili, an postquam ad eam meditatus es, rei publicae quam regni libertatem mavis? *Io.* Egone? Permaneo in sententia, ut libertatem regni cum rei publicae libertate comparandam esse non putem. Quis enim illa comitia, illos magistratus, illa iudicia³ libera

¹ qui C. ² Externamne C ³ iuditia C.

esse dicat, si nostris contulerit? Sed nimirum ego vos interpello. Aveo enim audire, pater, quid tu ad caetera quae Dominicus proposuit velis dicere. *Mat.* Audies. Placet tamen te ea quae hactenus diximus et meminisse et probare. Nos, Dominice, pergamus ad reliqua. *Do.* Pergamus; neque enim ego minus cupio te disserentem audire quam Ioannes ipse. *Mat.* Sequitur, nisi fallor, iustitiae ratio, quam tu heri multo melius in re publica quam in regno coli affirmabas. *Do.* Ita nunc quoque mihi videtur. *Mat.* Quibus, obsecro, de causis ita putas? *Do.* Tum propter leges, tum propter comertia et alia humanae societatis officia quae unicuique iure debentur, tum vero propter civium inter se aequalitatem ac similitudinem. Quae quidem omnia apud nos et potiora esse et longe melius servari existimo. *Mat.* Quibus, obsecro, legibus vivitis? *Do.* Nostris. *Mat.* Unde eas habuistis? *Do.* Partim ex Romanis accepimus, partim ipsi condidimus. *Mat.* Quibus nos porro vivere arbitraris? *Do.* Utique vestris. *Mat.* Unde acceptas putas? *Do.* A maioribus vestris. *Mat.* Quo igitur pacto vestras iudicas meliores esse quam nostras? An vos sapientiores estis? *Do.* Minime. Sed vestrae a singulis hominibus, nostrae ab universo senatu sunt conditae. Multos autem plus in omni re sapere quam unum te dubitare non arbitor. *Mat.* Istud quidem postea viderimus, hoc interim ex te quaero, quis Romanas leges condiderit? *Do.* Eas partim ab Atheniensibus accepere, partim ipsi condidere. *Mat.* Atheniensium porro leges quis condiderat? *Do.* Priores Draco, posteriores Solon. *Mat.* Singuli ergo isti fuere, non universi. Romanis vero quis primus leges instituit? *Do.* Numa Pompilius. *Mat.* Iste quoque, ut vides, unus fuit et quidem rex. *Do.* Emendavit tamen eas atque illis alias addidit postea senatus. *Mat.* Quas addidit? *Do.* Primo duodecim tabulas, deinde eas quas consules ac caeteri magistratus de integro sanciebant. *Mat.* Atqui duodecim tabulae unius Solonis sunt, caeterae omnes singulorum hominum, ut inscriptiones ipsae declarant; dicuntur enim leges Iuliae, Corneliae, Puppieae, Rosciae a singulis auctoribus, non ab universo senatu. Quodsi eas senatus condidisset, non singulis

hominibus ascriberentur. Quid Servius Sulpitius, Mutius Saevola, Pomponius Ulpianus, Paulus caeterique iuris consulti, quorum hodie legibus utimur; nonne singuli suarum auctores extitere? Quis porro eas in eum quem habemus ordinem digessit et in concinnam hanc breviter redegit? Nonne Iustinianus, qui et unus et imperator fuit? Quibus rationibus efficitur, ut Romanae leges, quibus vos, ut affirmas, utimini, ab uno semper et conditae et reformatae fuerint. Neque vero aliarum nationum leges a pluribus conditae sunt. Hebreorum enim leges, quae sacrae a nobis divinaeque habentur, ab uno Moise illis sunt traditae atque ab ipso deo, ut affirmabat, institutae. Cretensium leges, quae ab Iove conditae putabantur, unus Minos composuit. Lacedaemoniorum item leges, quae per universam Graeciam optimae ac sanctissimae habebantur, rex eorum Licurgus instituit. Omnium denique nationum leges ab uno aliquo institutae atque illis traditae sunt. Vestras quoque, si recte inspicies, ab uno aliquo semper institutas invenies. Sed quia nomen eius fortasse satis celebre non est, in tuam cognitionem non venit. *Do.* Fateor quidem esse leges nostras a singulis civibus institutas, et ego nonnullos memini qui leges aliquot me praesente sanxerunt. Sed eas omnes senatus suo iudicio atque auctoritate confirmavit. Quod si factum non esset, eas populus ratas non haberet. *Mat.* Nos quoque senatum habemus et quidem ex universo regno delectum, cui leges quas ipsi sancimus ostendimus eiusque iudicio atque auctoritate comprobandas tradimus. Legum tamen latio, ut etiam Plato affirmat, ad regiam dignitatem proprie pertinet. Quodsi tam vestrae quam nostrae leges ab uno conditae sunt et multorum postea iudicio comprobatae, cur vestrae potiores esse possint, non video. *Do.* Possem tibi multa earum capita recitare et cum vestris conferre, sed volo tibi concedere non esse nostras vestris potiores, melius certe nostrae a nobis quam a vestris vestrae servantur. *Mat.* Quo tandem pacto? *Do.* Primo quia plures legum custodes magistrisque habemus qui delinquere plebem non sinunt, delicta autem omnia a pluribus et citius deprehenduntur et facilius corriguntur, deinde quia nos insontes gravius et severius

animadvertimus quam vos; unus enim vel exorari vel corrumpi quoquo modo potest, multi non possunt. Sublata porro veniae spe peccandi quoque licentia tollitur. *Mat.* Existimatis fortasse reges solos legum custodes esse neque alios habere custodes. Quid vero tot praetores, tot provinciarum praefectos, tot iudices, tot magistratus in regno toto facere arbitramini? Uni huic rei omnes incumbunt atque ad nos de singulis delictis referunt. Omitto alios quos ipsi exploratores summittimus, ne quid nobis ignotum sit, ita ut ne minima quidem quae usquam fiunt latere nos queant, nos qui non solum legibus sed legum etiam custodibus praesumus, delicta ipsa omni animi perturbatione sumkota, quippe qui ab illis ut plurimum longe absimus, liberrime atque aequisime iudicamus, neque vero quum necesse est quisquam nobis severius in reos graviusque animadvertit. Verum id non nisi maximis de causis et quam rarissime facimus, Aquinatis illud nobis semper proponentes: Nulla unquam de morte hominis cunctatio longe est. Exorari vero aut corrumpi nos non ita facile possumus, quippe qui neque multos nobis sanguine coniunctos habeamus, nam soli sumus et matrimonia ut plurimum cum externis contrahimus, neque opibus aut muneribus indigeamus, quippe qui et ditissimi simus et alios nostris opibus locupletemus. Vos autem multo facilius meo iudicio flecti corrumpique potestis. Nam cum multi sitis, multas quoque sanguinis coniunctiones, affinitates, clientelas necessitudinesque habeatis necesse est, quas quidem deserere sine summo ac nephario scelere non potestis. Multos itaque defendatis, iuvetis, amplectamini necesse est, si crudeles in vestros et impii esse non vultis, quo fit, ut multa apud vos crimina impune abeant. De vobis ipsis qui magistratus geritis, rem publicam administratis nihil dico, quos quum plurimi sitis et ab humana fragilitate nequaquam immunes, labi nonnunquam, errare, nescire, decipi necesse est. Quis porro in vos animadvertere audeat, et ut Aquinas ait, quis custodiat ipsos custodes? Nonne alter sibi metuit quod molitur in alterum neque audet quisquam in alium facere quod ipse mox ab alio pati possit. Nobis hoc contingere

non potest, qui neque imperii socium habemus neque quicquam timemus ab aliquo. Libera nobis in omnes potestas est, vobis non est. Vos praeterea cum multi sitis, minus opum singuli habeatis necesse est. Quod enim in multos distribuitur, etiam si per se amplissimum sit, ipsa divisione minuitur. Itaque cum magnas opes singuli non habeatis et omnes mortales praesertim in quibus aliqua aemulatio est, sint habendi cupidi, multo facilius corrumpi potestis quam nos, qui et opes regni universas obtinemus et ab omni non modo invidia verum etiam aemulatione liberi sumus. Leges autem si ipsi non servamus, puniri ab homine non possumus, aliis certe ad unguem servandas curamus, ita tamen curamus, ut quam leges in criminibus puniendis prudentiam habere non possunt, ipsi habeamus habitaque nunc rerum, nunc personarum ratione clementiae potius laudem quam severitatis affectemus amarique a subditis quam timeri malimus. Quo fit, ut leges a nostris multo quidem melius, ut ego sentio, sed, ut tu etiam fateberis, non deterius quam a vestris servantur. *Do.* Esto, hoc quoque, quando tu ita vis, tibi concedamus et caetera omnia aequa faciamus. Praestat certe sub optima lege quam sub optimo rege vitam ducere. *Mat.* Quam ob rem? *Do.* Primo quia lex omnibus quid agendum sit tanquam optimus dominus artifexque praescribit, rex vero quasi minister atque instrumentum quoddam legem aliis proponit, interpretatur et summo studio servandam curat. Ob id enim vel maxime reges instituuntur, ut populum sub legibus aequo iure contineant legesque ipsas et ab hostibus, si opus est armis, defendant et a civibus intactas inviolatasque¹ conservent, denique se legum, ut dixi, ministros instrumentaque praebeant. Optabilius autem est domino quam ministro, artifice quam instrumento subiacere. Ita fit, ut legi quam regi praestet esse subiectum. Deinde rex homo cum sit, amor, odio, irae, invidiae, cupiditati caeterisque affectibus obnoxius est, lex cum sensu careat, omnis affectus ac perturbationis est expers. Ipsa quidem omnibus semper aequa atque

^b ^a
¹ inuiolatas intactasque C.

eadem est, rex idem esse semper non potest, ex quo efficitur, ut optimae legi quam regi quamvis optimo parere satius ducam. *Mat.* Acute me hercule et subtiliter arguis, Dominice, ostendisque te et dialectices et philosophiae esse non ignarum. Sed quid tu sub lege vivere appelles, non intelligo. Nam si id dicis, ut homines sine magistratu, sine monitore, sine rectore aliquo legibus sua sponte obtemperent, vide quid dicas. Si enim ita boni, ita moderati erunt, ut quae legibus praescribuntur omnia ultro servent, si quidem tales unquam reperientur, hi legibus non indigebunt; ipsi sibi lex erunt. immo aliis praescribere leges poterunt. Sed neque hactenus, quod ego quidem sciam, multi reperti sunt, neque, ut arbitror, in posterum reperientur. Sin erunt humanis cupiditatibus perturbationibusque obnoxii, quales vulgo homines esse videmus, hi profecto leges contemnunt et tanquam ranae illae quae trabem pro rege acceperant, suis legibus insultabunt. Sin autem id intelligis, ut homines ita sub legibus vivant, ut habeant legum ipsarum custodes ac defensores magistratus, a quibus coerceantur et inviti, si opus sit, legibus parere compellantur, quod quidem magis consentaneum est, quaero ex te primum, cur reges potius quam magistratus legum ministros atque instrumenta esse dicas? Aut si soli reges legum ministri ac defensores sunt, qui magis dicatur sub legibus vivere, is qui sub magistratibus vivit, quam qui sub regibus? Quodsi utrique eodem modo leges custodiunt ac defendunt, quodnam ius in leges magistratus quam reges magis habeant, ut qui sub ipsis vivunt, sub legibus vivere dicantur, qui vivunt sub regibus, non dicantur? Deinde si leges ab hominibus conditae sunt praesertimque a regibus, cupio abs te scire, quo pacto opus ipsum artifice et auctore suo melius aut nobilius esse possit, reges vero et legum latores cur potius ministri atque instrumenta legum quam domini atque auctores appellari debeant, quum ipsi et eas quibus praesunt leges condiderint et conditas ab aliis possint emendare, immo etiam quotidie emendent, eoque magis homo lege ipsa melior atque optabilior sit, quod ipse legem et componere et emendare potest, lex se ipsam non potest?

Atqui lex optima emendatione non eget? Immo vero nulla tam distincta, tam accurata, tam cauta lex est, cui non quotidie aliquid addere, detrahere, immutare, interpretari propter ea quae quotidie nova atque insperata eveniunt, necesse sit. Plura enim singulis diebus re ipsa accidunt quam quae aut cogitari ab homine aut lege ulla caveri potuerint. Leges praeterea non nisi in universum loquuntur, quod nisi singulis aut rebus aut personis ab homine accommodentur, insulsa plane¹ atque inutiles videbuntur. Quid quum aut ambiguae aut contrariae inter se aut obscurae sunt? Quid quum voluntas scriptoris cum scripto ipso videtur dissentire? Nonne eas declarare, componere, dilucidare interpretarique ab homine et quidem prudentissimo ac peritissimo necesse est? Quodsi et emendatione et interpretatione sine dubio indigent, ut docuimus, quis eas melius vel emendare vel interpretari potest, quam is qui de integro condidit? Hunc autem unum fuisse et illum quidem regem satis abundeque declaratum est. Regem ergo non legum ministrum aut instrumentum esse, sed legibus praeesse dominarique perspicuum est. Quod quum ita sit, multo satius est regibus obtemperare quam legibus. *Do.* Cur igitur inventae sunt leges, si omnibus prospicere semper non possunt? *Mat.* Ut et quam plurimis et plerumque prospiciant. Quemadmodum enim qui multos aliquam artem docent universalis illis praecepta tradunt etiam si non omnibus aut semper utilia esse sciant, sed ut plurimis et plerumque conducant, ita legum latores quae plurimis et ut plurimum conferre intelligunt ea legibus in universum cavent. Quoniam autem multiplices et variae sunt hominum actiones neque, ut ait Plato, fieri potest, ut simplex et certus ordo ad res varias et incertas sit accommodatus, rex quibus leges prospicere satis non possunt iis sua² sapientia et cura prospiciat necesse est. Ne vero, id quod fieri non potest, singulis quae³ agenda sunt voce proponere aut iubere cogatur, leges quae in universum omnibus aequae praecipiant omnesque pertinaciter et severe

¹ planae C. ² sua sua C. ³ singulisque C.

compellant, scriptas proponit, ipse autem pro cuiusque necessitate, utilitate, casu, tempore eas moderatur, emendat, abrogat atque restituit. At rex quum homo sit animi affectibus obnoxius est et ab amore, ira, cupiditate facile vinci potest, lex quum sensu careat non potest. Eodem recidimus ut dicamus legem per se hominibus imperare et se ipsam sine humana ope tutari atque ulcisci posse. Quod quam absurdum sit, quam fieri non possit, ipse considera. *Do.* Minime vero istud dico — quis enim nescit leges sine humana ope vim per se nullam habere? — sed illud dico, regem utpote unum a perturbationibus facile vinci posse, legem, hoc est magistratum, utpote multos, non posse. *Mat.* Primum nos de rege optimo loquimur, qui motus animi vincere et cohibere sciat, non se ab illis vinci patiatur, quales et apud Graecos et apud Romanos extitere permulti. Deinde etiam si nemo a perturbationibus immunis aut invictus reperiatur, uni quam pluribus legum tutelam potius committendam esse censeo. Multos enim non solum invictos non esse, sed multo etiam facilius quam unum vinci posse existimo. Nam si unus affectibus vacuus non reperitur, ne multi quidem reperiuntur. Porro multos plus perturbationum atque affectuum quam unum habere proptereaque facilius vinci posse necesse est. Ubi enim vitii plus est, ibi profecto virtus minus potest. Quemadmodum autem ubi materiae ad arandum idoneae copia maior est, eo ignis immissus et maius et facilius incendium excitat, ita ubi plures sunt qui flecti ab affectibus et corrumpi queant, illic profecto maior et facilius labes exoritur. Uno enim infecto quum longe lateque cupiditates serpent, caeteri contagio ipso facile inficiuntur, ut grex totus in agris unius scabie perit et prurigne porci unaque conspecta livorem ducit una. Unus autem quum neque per se morbi multum habeat neque ab alio possit accipere, profecto non ita facile corrumpi a morbis animi violarique potest. Si cui igitur legum custodia committenda est, uni qui virtutis plurimum, minimum vitiorum atque affectuum habet committenda est. Quodsi quis penitus¹

¹ poenitus C.

ab omni affectu invictus et liber inveniri posset, unum profecto quam plures invenire facilius esset. Igitur quum et legum tutela uni potius quam pluribus committenda sit, quoniam se ipsam tueri non potest et facilius sit unum optimum invenire quam plures, praestat sub uno rege optimo quam sub aliquo magistratu legibus praesidente vitam ducere. *Do.* Obruis profecto me tua facundia, rex, et mentem meam tuis argumentationibus perinde ac Circe carminibus facere dicebatur pervertis. Nam quum nihil mihi rectius ac sanctius videretur quam sub legibus ac magistratibus vivere, effecisti tuis rationibus, ut regium imperium non deterius esse cogar existimare, et quamvis id non facile natura concedat, quum sim in libera civitate natus et sua cuique patria optima videatur, tuae tamen rationes me id prope iam fateri compellunt. Sed audire cupio, quid ad reliqua responsurus sis, ut totus libensque in tuam sententiam traducar. *Mat.* Placet te paulatim in nostram sententiam accedere, neque id orationis nostrae, sed ipsius veri vi et potentia effici putes. Nam nostra quidem oratio apud te praesertim vim tantam non habet. Sed quae tandem sunt ista quibus me adhuc respondere vis? *Do.* Quae ad ius humanae societatis et civitatis conservationem pertinent. Quae quidem omnia nos sanctius colere et servare melius videmur. *Mat.* Quanam ista sunt? *Do.* Comertia in primis, quae apud nos multo, ut mihi quidem videtur, liberiora multoque frequentiora quam apud vos sunt. Nam et nostri cives libere cum omnibus nationibus comertia et societates contrahunt totumque terrarum orbem suis mercibus sibi patefaciunt mortalesque omnes sua industria suisque artibus iuvant et nationes omnes undique in nostras civitates tanquam in communia omnium gentium emporia confluunt, ut multo plures quandoque in nostris civitatibus peregrini quam cives reperiantur. Vestri autem cives suis finibus, suo coelo contenti ad exterarum nationes non comendant, venientes ad se non satis benigne suscipiunt, quasi eorum opes alii consumpturi atque asportaturi veniant, non suas illis vicissim allaturi, neque vos sine multis et magnis vectigalibus in vestra regna peregrinas merces admittitis et

quasi parum sit ad vos ea quibus indigetis ultro ab aliis nationibus afferri immunia a vectigalibus esse non vultis, immo antequam vestra sint ab illis ipsis qui deferunt praetio redimi cogitis. Quae quidem gentium inter se comertia dirimunt et humanae societatis iura pervertunt. *Mat.* Videris tu quidem mihi non in universum de omni regno atque re publica, sed de nostro tantum regno et de vestra re publica disputare, ita non caeterarum inter se civitatum mores, sed nostros tantum vestrosque comparasti. Nam si contra reputes, invenes neque omnium rerum publicarum cives per orbem passim vagari, ut vos facitis, neque omnium regum subditos intra suos se fines, ut nostri faciunt, continere. Nam et Galli atque Hispani qui sub regibus vivunt non minus quam vos atque haud scio an etiam magis universum terrarum orbem peregrinationibus navigationibusque collustrant, et Senenses Lucensesque qui sub rei publicae forma vivunt non ferme Italiae fines egrediuntur. Verum ego tibi ostendam primum haec quibus tu iuvari mortales putas comertia magna ex ¹ parte illis noxia et perniosa esse, deinde quae utilia sint neque nos, ut dicis, repellere neque vos omni ex parte admittere. Nam, si verum ingenue fateri volumus, quid, obsecro, est aliud, quod bene institutas civitates corrumpat et ex optimis pessimas reddat, nisi peregrini mores mutuaque comertia? Haec enim adolescentium ² mores pervertunt, haec patriam linguam adulterant, haec bene informatos animos illecebris lasciviisque effoeminant et de ipso quasi modestiae et constantiae gradu deturbant; haec cum peregrinis opibus ac mercibus avaritiam pariter, ambitionem, gulam, libidinem et caetera foeda ac nepharia flagitia ³ invehunt. Adolescentes enim domi pudice, parce liberaliterque educati ubi mercaturae gratia ad exterarum nationes se conferunt, liberius vivendi potestatem nacti patriam sensim continentiam, parsimoniam deponunt effluenteque illis omnium rerum copia, cum socii atque auctores scelerum presto omnibus locis adsint. facile tene-

¹ ex ex C. ² adoloscentium C. ³ flagicia C.

ros adhuc et molles animos, ut proni semper ad vitia sumus, in deteriorem partem deflectunt proclivesque in omne flagitii genus impellunt, mutatis moribus linguam porro retinere non possunt. Ita post aliquot annos in patriam redeuntes suorum civium mores ac disciplinam serpente passim labe contagioque corrumpunt. Quid illa omnium gentium ac morum in una civitate permistio atque colluvio, quantum civitati detrimentum affert? Dum enim se peregrini legibus illis astrictos esse non censent, cives quoque sua societate adductos ad earum contemptum violationemque alliciunt. Ita leges ab omnibus deseruntur, diversissimis vero omnium gentium moribus in unam civitatem coeuntibus mores patrii servari aut retineri qui possunt? Linguarum porro tanta varietas nonne patrium sermonem adulterat et pervertit omnino? Legibus porro et moribus de civitate sublatis linguaque immutata nonne ipsum civitatis nomen tollitur? Quid illa externarum opum merciumque invecio, nonne omnes cupiditates, omnia scelera, omnia flagitia secum advehit? Quae enim mortales non norunt, ea nunquam ferme cupiunt. Ubi vero res sibi antea ignotas vident, facile earum cupiditate capiuntur. Divitiae praeterea et copiae libidinis, gulae, avaritiae, ambitionis, vitiorumque omnium fomites et altrices sunt. Atque harum quidem rerum omnium, ne de aliis civitatibus dicere cogamur, satis idoneum nobis exemplum praebere potest Romana res publica, quae quamdiu fuit suis moribus et paupertate contenta, omnes Italiae Graeciaeque civitates gloria rerum gestarum et virtutum magnitudine superavit. Ubi vero Graeciae ¹ primum, deinde Asiae mores, opes delitiasque admisit, omnia scelera flagitiaque admisit, dilabente vero parsimonia, continentia civilique disciplina paulatim ex optima deterrima facta est. Qua quidem ex immutatione quid postea consecutum sit, cernis. Concitatis enim in se ob ingentia atque intolerabilia ² sua vitia exterarum gentium odiis atque armis omne non modo imperium, verum etiam nomen, genus, linguam omnem decusque amisit ³ atque

¹ Graetiae C. ² intoller. C. ³ ammisit C.

ita amisit, ut nunquam e tanta ruina resurrectura aut sui similis futura videatur. Hodie quoque illae quae remansere reliquiae propter multarum gentium quae ad sacra conflunt colluvionem proprios mores linguamque non habent. Quae quidem ex re satis, ut opinor, apparet, quantum obsint peregrini mores et comertia civitatibus. Quodsi haec mores corrumpunt, linguam invertunt, omnia vitia et cupiditates invehunt, civitates denique ipsas evertunt, quid humano generi prosint aut quam ob causam sint admittenda, non video. Plato quidem, philosophorum omnium sine controversia princeps, cum optimam rem publicam constituere vellet, hoc inprimis cavit, ut civitas ea procul a mari sita esset, ne aut peregrinis in eam quotidie confluentibus aut civibus ad alias frequenter navigantibus mores civitatis corrumperebantur. Quodsi Plato utilia civitati commertia existimasset, non ea profecto legibus prohibuisset. At indiget externis rebus vita, non enim omnia nasci omnibus locis possunt. Ego vero provinciam esse nullam puto, quae non omnia ad usus vitae necessaria abunde producat. Deum enim ipsum optimum ac beneficentissimum parentem nostrum incusare videremur, si quicquam ad vitam degendam necessarium singulis locis deesse diceremus, quasi ipse non satis prudenter humano generi prospexisset, qui terram ita constituisset, ut nusquam in ea homines sine aliarum terrarum praesidio possent vivere. Prospexit quidem nobis omnibus prudentissime ac liberalissime optimus ille opifex et parens deus terramque universam ita produxit, ita constituit, ut in omnibus eius partibus alii homines et servari possent, alii tamen in aliis melius et salubrius viverent. Nam quum omnibus in rebus singularem suam providentiam sapientiamque ostenderit, in hac una supra quam credibile est eam nobis perspicue declaravit. Quum enim singulas coeli terraeque partes incredibili rerum omnium varietate distingueret, non modo ut alia aliis locis nascerentur, sed ut alia quoque coeli temperies et salubritas esset, ita hominum quoque corpora naturasque accommodavit, ut quibus in locis nati essent, in illis optime ac facillime viverent. Natura enim nostra parvo admodum contenta quum sit,

quibus ab initio rebus assuevit illis facile sustentatur atque alitur. Quibus vero ali natura sustentarique posset, quae quidem ad traducendam vitam necessaria Deus esse cognovit, ea omnibus passim exposuit, ut non modo non quaerenda longius, sed ne magno quidem labore aut sumptu comparanda essent. Verum nos necessariis rebus contenti non sumus, sed naturae fines egressi ultra quam satis est semper appetimus. Ita fit, ut praesentibus et domesticis rebus non contenti externas ingenti labore ac periculo blandiente nobis cupiditate conquiramus. Dices fortasse: at deest aliis vinum, aliis oleum, aliis unicum illud humanae vitae praesidium, triticum. Nonne haec tibi ad vitam degendam necessaria esse videntur? Mihi vero non. Quo enim pacto vel mortales omnes tot saeculis ante panis, vini et olei inventionem vixerunt, vel hodie multa hominum milia. quibus eorum usus omnino ignotus est, vitam ducunt? Quodsi essent haec necessaria, carere illis non posset natura. Quid enim tanta fructuum atque animalium varietas et copia, tanta lactis ubertas? Nonne nobis ad vitam commode traducendam satis esse posset, si modo iis quae satis sunt vellemus esse contenti. Sed modum cupiditatibus nostris imponere nescimus, prolapsi ¹ iam omnes in hunc luxum atque incontinentiam sumus, ut sine panis, vini et olei usu vivere nullo modo posse videamur. Sed esto, hoc nostrae fragilitati concedamus, pauca certe admodum erunt quae ab exteris nationibus petenda sunt, eaque a finitimis, qui a nostris moribus non magnopere discrepant, accipere possumus. Quae vero (malum) dementia est ad Ethiopicum aut Indicum oceanum, ut gemmas inde et margaritas eruamus, navigare! Quae insania est universum terrarum orbem gulae aut luxuriae gratia peragrarere! Quod quia nostri non faciunt, eos desides esse et commertia societatemque ex humano genere tollere arbitraris. Non commertia tollimus aut odimus societatem, sed pecuniae cupiditate vacamus, contenti sumus iis quae partim apud nos gignuntur, partim ab externis mercatoribus ex Italia, Gallia,

¹ prolaxi C.

Germania nobis non petentibus afferuntur, non quod illis indigeamus, sed ne venientes ad nos exterarum nationes repellere ac repudiare videamur. Nostri quoque homines suis finibus egrediuntur et in easdem quas modo dixi provincias, sed litterarum non pecuniae gratia se conferunt, qua quidem peregrinatione dignior atque honestior esse nulla potest. Vos autem non finitimas modo, sed remotissimas quoque provincias et omnes mundi angulos quaestus unius gratia peragratis, nihil cupiditati vestrae invium atque inaccessum est, usque ad inimicissimas Christiano nomini gentes (quod dictu nepharium est) penetrare audetis, contemptisque summi pontificis et Christianae rei publicae imperiis communique omnium nostrum salute neglecta ferrum, arma, tela ac caetera bellica instrumenta, quibus nos expugnare mox queant ad hostes nostros prae nimia pecuniae cupiditate defertis. Utrum tandem hoc est humanam societatem conservare, an bellum fovere, cives prodere, rem publicam Christianam evertere? Quae quia nos non facimus, ignavi sumus, commertia non amamus. Vos potius, ut vides, commertia dirimitis, vos societatem dissolvitis, vos Christianam rem publicam nomenque evertitis, qui hostes nostros armatis, ad bellum instruitis, in nostram pernitiem concitatis. Neque vero hoc de vestra civitate tantum dico, quae inter caeteras moderatissima est, sed de aliis quoque Italiae civitatibus, quae sibi rei publicae nomen asciscunt. At vos, inquis, peregrinis mercibus vectigalia imponitis; quodsi peregrinos non odissetis, eos libere omnia importare atque exportare pateremini. Quam liberi sint apud nos mercatores et quam immunes (ne mihi ipsi blandiri videar) nolo dicere, illud tamen dico, eos si non hospitaliter a nostris amiceque susciperentur, si non maius hic quam alibi lucrum facerent, non tam frequenter et tam cupide ad nos esse venturos. Si quid autem in portubus aut in itinere publicanis nostris conservandi regni gratia persolvunt, quadruplum mox in mercium venditione recipiunt. Quodsi quid nobis, qui tutos illis portus accommodamus, tuta itinera praestamus, salutis suae gratia persolverent, quum ipsi sua sponte et sui tantum quaestus gratia ad nos veniant, non iniuste persolverent.

Vos vero quid? Immunesne omnes merces ad vos deferri permittitis? ¹ *Do.* Immo nullas. *Mat.* Quam ob rem? *Do.* Quia quum imperium exiguum habeamus, tutari id nisi nos vectigalium iuaret magnitudo non possemus. *Mat.* Vultis ergo, ut etiam peregrini suis mercibus imperium vestrum tutentur? *Do.* Aequum est, si volunt apud nos suis mercibus quaestum facere, ut nos quum ad eos commeamus ² pendere illis vectigalia non recusamus. *Mat.* Quid illi qui ex aliis in alias provintias per vestram regionem iter faciunt? Suntne a vectigalibus immunes? *Do.* Non sunt, si modo quicquam quod alicuius momenti sit secum ferant. *Mat.* Quare? *Do.* Ob eandem quam tu paulo ante dixisti tutandi itineris et servandae regionis causam. *Mat.* Merces vero permittitisne omnes ad vos undecunque etiam cum vectigalibus deferri? *Do.* Nequaquam. *Mat.* Quas vero non admittitis? ³ *Do.* Eas quae apud nos fiunt, ut lanitia omnia et quae serica vulgo vocant. *Mat.* Cur non? *Do.* Ut nostras vendamus, ne ⁴ nostris alienae praetium atque auctoritatem minuant. *Mat.* Cur magis veremini, ne alienae vestris, quam ne vestrae alienis in vestra civitate a vestris civibus praeferantur? *Do.* Quia nova et inusitata omnia magis placent et earundem mercium copia vilitatem parit. *Mat.* Vultis igitur, ut vestri cives quae vos vultis et quanti vultis inviti emant? Quid si vestra aut non aequae bona sint aut illis non aequae placeant, peregrinas autem merces in vestram civitatem non admittitis, ut vos vestras ab aliis admitti vultis? Quid si alii vobis idem faciant? Estne hoc humanae societatis et commertiorum iura conservare, an civium et peregrinorum coniunctionem dissolvere et utrisque vendendi et emendi libertatem eripere? Nos quidem et omnium gentium merces admittimus et liberum unicuique per provintias nostras iter concedimus et ea quae apud nos sunt exportari ab omnibus tuto libereque permittimus. Vos igitur estis qui commertia non colitis, vos estis qui gentium iura perfringitis, vos estis qui humani generis communitatem tollitis. *Do.* Memoria tenere te arbitror, rex,

¹ permittitis C. ² comeamus C. ³ admittitis C. ⁴ nae C.

illud non modo tritum sed verum quoque probatumque proverbium, omnes sibi malle quam alteri. Nos quum magna ex parte mercaturae dediti simus profiteamurque nos aliis vestium omnis generis copiam posse sufficere, iniurii profecto nobis ipsis videremur esse, si artis nostrae quaestum in nostra civitate aliis tribueremus, praesertim quum habeamus in eo genere tantam non modo copiam, verum etiam bonitatem atque praestantiam, ut nemo neque plura neque praetiosiora possit desiderare. Quodsi peregrinas eius generis merces admitteremus, nostris non modo praetium verum etiam auctoritatem minueremus; videremur enim externis accipiendis nostrarum vel inopiam vel vitia aperte arguere. Quae quum contra sint, nullo modo peregrina lanitia censuimus admittenda, neque propterea vel civibus vel peregrinis iniuriam facimus. Nam quum plerique mercatores sint, cives ipsi hanc legem sanxerunt neque ei a quoquam derogari patiuntur. Peregrini vero, apud quos eadem ars in praetio aut in honore est, eodem adversus nos iure utuntur estque inter nos tacito gentium consensu ita propter communem utilitatem comparatum, ut neutri ad alteros ex eo quo illi quaestum faciunt genere merces deferant. Qui autem vel nullas omnino vel admodum paucas eius generis et viles habent, nimirum eos ab omnibus quae deferuntur accipere necesse est. Atque haec vobis qui bellicis rebus dediti estis causa est, ut omnes omnium gentium merces admittatis; excludere enim eas (si commode vivere vultis) non potestis; nos admittere (si modo volumus civitatem nostram conservare) non possumus. Quod quum ab omnibus eiusdem artis fiat, conservantur hac ratione commercia et societates non dirimuntur. Sed de his hactenus; non enim vereor, ne tu institutum nostrum non probes. *Mat.* Ego vero (si id in rem vestram est atque ita inter omnes maxime convenit) non improbo. Censeo tamen commercia inter homines maxime libera esse oportere. Sed in his unusquisque suo utatur arbitrio, nos ad reliqua trans-eamus. Cupio enim scire, quid aliud sit ex hac tota ratione iustitiae, in quo vestrum statum nostro anteponatis. *Do.* Sequitur res in tota civili vita dignissima et in omni civi-

tate (ut ego sentio) maxime necessaria, civium aequalitas, de qua inprimis cupio audire, quid sentias. Haec enim una res civitatem et a principio condit et conditam diu servat, haec cives omnes mira inter se benivolentia¹ concordiaque devincit, haec invidiam, lites, factiones, mala denique omnia a civitate depellit. Hanc Licurgus quum leges Spartanis conderet ita in omni re, in omni vitae parte servandam colendamque praecepit, ut quum agrum Spartanum messis tempore quondam perambulare videretque in areis acervos tritici omnes aequales, Spartam videri sibi patrimonium multorum fratrum paulo ante divisum affirmaret. Atque hanc quidem aequalitatem civitates vestrae non modo non servant, sed ne cognoscunt quidem; summa inter omnes omnium rerum licentia est. Qua quidem nulla meo iudicio perniciosior pestis civitatibus potest accidere. *Mat.* Est quidem, ut dicis, aequalitas in civitate maxime necessaria, si modo rite servetur. In eo enim, ut cives aequo inter se iure vivant, maximum iustitiae munus continetur. Sed vos in qua potissimum re eam servatis? Habetisne ex aequo divisas inter vos possessiones? *Do.* Minime vero. Quae enim iustitiae ratio haberetur, si suo cuique perfrui non liceret aut si cives aliis, non sibi quaestum facerent et non modo maiorum suorum censu atque hereditate, sed suorum quoque laborum fructu et mercede privarentur? *Mat.* Quo igitur pacto possessiones inter vos divisae sunt? *Do.* Unusquisque quod sibi vel hereditate obvenit vel ipse aliquo pacto acquisivit, id possidet. *Mat.* Quid qui neque a maioribus quicquam acceperunt neque ipsi parare potuerunt, nihilne habent? *Do.* A re publica quidem nihil. *Mat.* Quid si optimi cives sint, nihilne illis sua virtus opitulatur? *Do.* Nihil ad aliena quidem possidenda. Sed subvenitur iis a cognatis atque amicis, si modo tam tenues sunt, ut illorum ope indigeant. Dantur praeterea illis a re publica magistratus et provinciae, quibus non modo ad praesens sustentari, sed in posterum quoque sibi providere facile queant. *Mat.* Atqui, si recte memini, vestri magistratus sorte creantur,

¹ benivoletia C.

non ad cuiusquam arbitrium dantur. Sed concedamus dari posse nonnullos, primum in eo caeteris fit iniuria, quod his magistratus dantur, illis non dantur. Deinde si quid acquirunt, suo labore, non beneficio rei publicae acquirunt. Postremo (si boni viri esse volunt) multum ex magistratu reportare non possunt. Sed omittamus haec omnia. Ad id quod caput¹ est veniamus. Suntne inter vos alii ditissimi, alii pauperimi? *Do.* Quidni? Nonne in omni civitate sic evenit? *Mat.* Atqui ille quem modo commemorabas Licurgus non sic rem publicam Spartanam instituit, sed aequas omnium possessiones esse voluit proptereaque acervos tritici aequales vidit. Consideravit enim prudentissimus legum lator lites, furta, rapinas, caedes et quae mala in civitatibus oriuntur, ea omnia ab hac una habendi cupiditate proficisci, hac sublata caetera e vestigio tolli omnia. Et profecto, si recte reputamus, sic est. Quod enim inter homines malum, quod non ab hac tanquam a fonte quodam et principio oriatur? Propone tibi ante oculos scelera ac flagitia² omnia, quae inter homines patrari solent quaeque ab illis foeda ac nepharia existimantur, nullum omnino invenies, quod aut opum gratia aut earum adiumento ac ministerio non conficiatur. Quod, obsecro, periculum, quis labor vel terra vel mari invenitur, qui non unius pecuniae gratia cupidissime subeatur? Percurre libera cogitatione omnes mortalium artes, omnia studia, omnes denique actiones, nullam profecto invenies, quae non ad pecuniae cumulationem tanquam ad unicum suae vitae finem dirigatur. Quodsi essent ita res publicae ab initio institutae, ut aequa omnium civium possessio esset neque liceret cuiquam plus habere quam aliis, profecto neque furta in civitatibus neque lites neque discordiae ullae nascerentur omnino. Cives vero non tam multam operam in mercatura, navigatione, agricultura et caeteris quaestuariis artibus prae insana lucri cupiditate consumerent, non tantopere cognatorum atque amicorum vitae hereditatis gratia insidiarentur, non suum denique caput, suam vitam tot periculis obiectarent, totiens mani-

¹ capud C. ² flagicia C.

festissimae morti opponerent. *Do.* Atsi desereretur mercatura, magno ornamento ac praesidio humana vita privaretur. *Mat.* Immo vero magno gulae, luxuriae atque avaritiae instrumento, et, ut in comertiis diximus, modico suoque contenta quietius ac salubrius ageret. *Do.* Quid hi qui quotidie nascuntur, quas possessiones sortirentur? *Mat.* Eas utique quas morientes relinquerent. *Do.* Quid quum plures nascerentur quam interirent? *Mat.* Quid quum plures interirent quam nascerentur? Nimirum utrisque res publica provideret. *Do.* Quid vero si nulla mercedis ac lucri cura aut expectatio esset? Artes quibus humana vita continetur quo tandem pacto aut a quibus exercerentur? Nonne omnes e vestigio cessarent? Quis enim tantos labores suscipere incassum vellet? Sublatis porro artibus nonne non modo civitas, sed universa quoque humana societas et vitae degendae ratio tolleretur? *Mat.* Atqui deesse artibus praetium et honos non posset. Quum enim nemo sibi ipsi ad vitam traducendam satis esset egeretque alter alterius ope atque artificio ad res sibi necessarias comparandas, mutua illa utilitas ac necessitas artes et studia omnia in civitate retineret. Si quem autem haec necessitatis ratio minus cogeret, ut aliis sua industria prodesset, proptereaue ipse solus esset minusque aliis rebus indigere videretur, hunc, si civis esse vellet, aut cogeret aut remuneraretur ipsa res publica pensaretque cum illis qui pluribus rebus indigerent quam ipsi aliis possent praestare, atque hoc pacto non solum civitas, sed illa etiam quam quaerimus aequalitas optime servaretur. Nunc autem quae potest inter vos aequalitas esse, quum alii ditissimi, alii pauperrimi sint? Divites enim superbire, praeesse ac dominari volunt, pauperes contra summitti, obtemperare ac servire necesse est. Hi praeterea multis illorum iniuriis propter imbecillitatem obnoxii sunt, illi ab his accipere nullas possunt. Iam vero quanta inter eos in victu, habitu moribusque diversitas? Divites et plurimis et lautissimis cibus pascuntur, immo maxima etiam patrimonialia nonnulli in gulam congerunt; pauperes et modico et vili ac facili cibo contenti sunt. Illi plurimas et pretiosissimas vestes habent, hi unica et simplici operiuntur.

Illi in luxu, delitiis atque inertia educati neque laborem ullum neque incommodum unquam pertulere, hi algori et inediae, vigiliis ac laboribus ab ineunte aetate, immo ab ipsis incunabulis assueti neque luxum neque delitias neque ocium ullum norunt. Aliter etiam natales, nuptias, ludos, dies festos, funera hi atque illi celebrant, aliter aedificant, aliter habitant, aliam denique omnibus in rebus hi ab illis vitam ducunt. et tu ullam inter eos aequalitatem esse posse existimas? An nescis aequalitatem similitudine quadam vivendi et virtutis studio contineri; virtutem autem, quum mediocritas sit, in extremis esse non posse, extrema enim omnia vitio dari? Quomodo igitur hi qui in extremis opum atque inopiae finibus positi sunt et tota inter se vitae ratione dissentiunt, ullo virtutis aut aequalitatis vinculo iungi et connecti queunt? Quodsi mediocres omnibus opes essent ita ut alter alterum non multo excederet, omnes invidiae et contentiorum causae cessarent et illa quam volumus aequalitas servaretur. *Do.* At leges nos aequales reddunt. *Mat.* Quonam pacto aut quibus in rebus? *Do.* Ante omnia is nobis habitus est, quo neque pauperes extolli neque deprimi locupletes multum possint; habet enim et gravitatem et honestatem et eam quam tu modo commemorabas mediocritatem. Eum ita communem omnibus et aequalem leges atque instituta nostra effecere, ut summi ab imis interdum discerni non queant. Argentum et aurum ferre nobis non temere concessum est. Mulieres modico admodum nec sane praetioso ornatu per universum corpus utuntur ita ut sponsae nuptis, nuptae viduis simillimae sint. Uniones et margaritas omnino non ferunt, gemmas non nisi nuptae et in digitis duntaxat ferunt, eas gestare paucis admodum viris licet. In conviviis, nuptiis, funeribus, sepulchris et caeteris publicis actionibus magna quoque parsimonia est, ita ut nemo fere tam tenuis sit qui se ditissimis aequare non possit. Aedificare quidem intra extraque urbem unicuique pro arbitrio et facultate licet, ita tamen, ut tenuiorum aedificia a ditioribus neque per vim occupentur neque per iniuriam debilia obscurioraque reddantur. Iura porro omnibus ex aequo redduntur neque potentiores in

plebem iuris quicquam habent neque ipsi a iudiciis ac poenis per opes aut potentiam immunes sunt, ita ut neque cuiquam ad ius suum obtinendum vel obsit paupertas vel opes prosint. Quibus rebus magna in nostra civitate aequalitas concordiaque efficitur. Huc accedunt artes, disciplinae studiaque omnia quae libero homine digna existimantur. Quae quidem ob hanc aequalitatem in nostra re publica magis quam in regno ullo vigent ac florent. Dum enim nemo aliis inferior esse vult, omnes ad summum certatim pervenire contendunt. Ita fit ut et optima apud nos educentur ingenia et plurimi in omni artis ac disciplinae genere praestantissimi reperiantur. Cui quidem rei argumento est, quod plures e nostra re publica (ut de aliis taceam) in omni genere praestantes per universum terrarum orbem quam ex ullo regno commeare cernuntur. Quod nisi apud nos optima ingenia coalescerent studiaque optimarum artium inprimis florerent, tam multi in omni virtutum atque artium genere clari e nostra civitate non prodirent. Nam si permulti inde' ultro egrediuntur, magnam ibi eorum copiam esse plurimosque ibidem remanere credibile est. Quae quum ita sint, permagnam esse in nostra civitate aequalitatem summamque haberi iustitiae rationem manifestum est. *Mat.* Magna me hercule voluptate me affecit ista vestrorum morum explicatio. Nam et ipsi sunt et ad gravitatem (ut dicis) modestiamque compositi et ego vestram civitatem praecipuo quodam studio atque amore complector. Sed vereor ne in qua re vos maxime discrepare conveniret, in ea maxime similes atque aequales esse studeatis, in qua vero maxime pares esse oportet, in ea maxime discrepetis. In censu enim et possessionibus, quae civibus momenti plurimum ad vitia et virtutes afferunt, in quibus vos maxime pares esse deberetis, discrepatis plurimum; in cultu vero corporis, in sepulchris et caeteris rebus, quae hominem nihilo meliorem reddere aut deteriorem possunt et sunt virtutis ac nobilitatis testimonia quibus alterum ab altero maxime distingui necesse esset, vos maxime convenitis. Nam quum iustitia sit aequitas ius suum unicuique tribuens, quod aliud summae virtuti aut nobilitati ab homine testi-

monium aut praeminum potest expectari, quam honos, quam amplitudo, quam dignitas? Quis porro honos homini ab homine tribui potest, nisi ut eum viventem habitu ab aliis domoque distinguat, defunctum statuis, imaginibus monumentisque exornet? Quodsi nulla virtutis nobilitatisque est in civitate facienda distinctio, cuius, obsecro, rei facienda est, aut quamam alia ratione facienda est, si hac qua dixi non est facienda? Summum enim civem ab infimo, probum ab improbo, nobilem ab ignobili discernere qui possis, si habitu, domo et sepulchro non possis? Quae vero causa bono viro erit, ut domi forisque se per virtutem exerceat, pugnet pro patria, fidem servet, amicos iuvet, vincat affectus, omni denique virtuti incumbat, si nulla eum laus, nullus honos, nulla gloria, nullum praemium consequatur, si ne habitu quidem ipso ab ignavo et scelesto distinguendus sit? Quid porro adolescentes ¹ ad virtutem et bonas artes incitabit, si maiorum suorum honos, splendor et monumenta non incitent? Qua enim de causa claris viris funerum pompas exhiberi, statuas, arcus monumentaque ingentia erigi existimatis? Putatisne defunctorum animis ista ad salutem immortalitatemque prodesse? Nihil haec profecto illi curant qui ex hac vita excessere; maioribus enim cruciantur poenis aut praemiis perfruuntur quam ut exigua haec curare aut possint aut velint. Viventium haec (mihi crede) viventium inquam et posterorum partim solatia partim exempla sunt, ut excellentem defunctorum virtutem et qui amiserunt retinere videantur et qui admirati sunt imitari queant. Magna igitur est meo iudicio in civium habitu et sepulchris pro virtute cuiusque et nobilitate facienda distinctio. ² Nam quod de nuptiis conviviisque dixisti, placet mihi quidem illa mediocritas, ne cives omnem in his rebus censum consumant, plurimum tamen in his quoque claros ab obscuris, probos ab improbis velim differre, nisi forte vos nobilitatem plebi, splendorem obscuritati in matrimoniis permiscetis. *Do.* Immo ³ vero maximum in his rebus delectum habemus. *Mat.* Iceirco diversam quoque

¹ adoloscentes C. ² distincio C. ³ Imo C.

par est nuptiarum celebrandarum esse rationem. Legibus autem vos omnes pariter subiacere et aequo inter vos iure vivere (ut tu paulo ante affirmabas) quomodo possitis, non video. Primum enim genere, opibus copiisque differtis, quae superbiam alunt, mores corrumpunt, legibus subesse indignantur. Deinde qui vos ad parendum legibus cogant, non habetis. Nam praetores quidem, quod et a vobis ultro delecti atque acciti sint et sciant se a vobis tum eiici tum confirmari posse, vestram partim potentiam metuunt, partim gratiam aucupari student. vos itaque cogere nec audent nec possunt. Leges vero vos ipsi quotidie et antiquatis et conditis, ita ut quae placeant servetis, quae displiceant abrogetis. *Do.* At cogunt nos illas servare magistratus. *Mat.* Qui vero sunt isti magistratus? Nonne vos ipsi potissimum estis? An est credibile vos eos velle offendere, a quibus mox graviter puniri possitis? Nonne cum illos offenditis, vos ipsos offenditis? Quis, obsecro, est tam demens, qui civem in magistratu positus mulctare aut damnare velit, a quo ipse paulo post sive iure sive iniuria multo gravius damnandus sit? Vobis igitur leges parcunt, in vilem tantum plebeculam saeviunt. Nam ut Aquinas ait, dat veniam corvis, vexat censura columbas. Cui quidem rei argumento est, quod nunquam fere locupletes ac potentes capite damnantur, nunquam in crucem tolluntur, immo nunquam furti, nunquam caedis, nunquam stupri aut adulterii accusantur aut si quando accusantur per pecuniam et gratiam absolvuntur. Inopes contra et abiecti quotidie in vincula rapiuntur, trahuntur in Gemonias, multorum ac magnorum criminum accusati damnatique legibus graves sine ulla miseratione poenas expendant. Dices fortasse: Nobiles et locupletes non peccant. An illos credibile est non peccare, qui et peccandi tum facultatem, tum materiam summam habeant et maximam peccatorum veniam atque impunitatem sperent, inopes vero tantum ut peccent committere, qui neque ullam peccandi oportunitatem habeant et sciant se nequaquam impune abituros? Immo vero multo frequentius multoque gravius divites potentesque delinquant. Sed illos, ut Aquinas ait, defendit numerus iunctaeque umbone phalanges. Propterea-

que haud insulse Solon, unus ex septem Graeciae sapientibus, leges aiebat araneorum telis persimiles esse, quas quidem minora animalia subirent, maiora perrumperent. Effugiunt enim divites, mihi crede, legum nexus earumque vincula non una ratione perrumpunt, tenuiores autem omnis gratiae pecuniaeque expertes legum nodis irretiuntur earumque poenas et severitatem subeunt, immo parva tenuiorum delicta magnorum scelerum nomen assumunt poenisque etiam gravissimis subiacent, maxima vero ditiorum flagitia virtutum nomen sortiuntur et laudem plerumque gloriamque merentur.¹ Pirata quidem cum ab Alexandro rege Macedonum esset captus et capite quod praedabundus in homines grassaretur damnatus, regi dixisse fertur, se propterea quod exiguo navigio paululum praedaretur piratam appellari et in crucem tolli, illum qui ingenti exercitu et classe omnia terra marique vastaret, in omnes saeviret, omnibus vim afferret, ducem atque imperatorem legitimum esse et praemiis ingentibus dignum indicari. Non sunt igitur minora divitum quam pauperum peccata, sed hi legibus cogi possunt, illi non possunt. Quodsi e vobis alii tum opibus tum potentia tum gratia ita fuleti ac muniti sunt, ut neque ab homine neque a lege ulla compelli queant, alii contra ita fortunis potentiaque nudati, ut omnibus magistratibus ac legibus sint obnoxii. quo pacto aequo inter vos iure vivere possitis, non video. Quod autem de vestris ingeniis studiisque dixisti, fateor quidem apud vos et optima esse ingenia et studiis bonarum artium erudiri; sed vel florere apud vos magis quam in regno ullo artes disciplinasque liberales vel plures e vestra civitate quam ex aliis claros in omnibus disciplinis viros prodire non fateor. Nam ut de nostro Viennensi ginnasio taceam, in quo quamquam nos bellicis artibus maxime dediti sumus, omnes tamen liberales disciplinae non in postremis sunt, quid Neapolis regia Ferdinandi soceri mei? Nonne ingenia, ut audio, maiorem in modum in omnibus disciplinis exercet, ita ut nunc demum eam iure optimo appellare liceat Parthenopen studiis floren-

¹ moerentur C.

tem ignobilis oci, ut sua aetate Maro appellavit. Quid urbs Roma, quae sub pontificibus agit? Nonne et ipsa disciplinas omnes summo studio complectitur? Et habet Perusinum celebre Italia tota ginnasium, in quo omnium liberalium disciplinarum studia florent. Neque Ticinum, sive ut nunc appellatur, Papia, quae sororio tuo subiacet, fili, aliis Italiae civitatibus usquam cedit. In ea enim est eximium omnium disciplinarum frequensque ginnasium. Sed una Parisiensium civitas Gallorum regi, quam gentem vos barbaram appellatis, subiecta, omnes Italiae civitates optimarum artium studiis longe antecellit; in ea enim semper fere viginti, nonnunquam etiam triginta auditorum ac studiosorum in omnibus disciplinis milia reperiuntur, quae quidem eo non e Gallia modo, sed ex Italia quoque, Hispania, Germania, Britannia, Europa denique universa tanquam ad communem omnium disciplinarum parentem altricemque conveniunt. At pictura, inquis, et sculptura in nostra civitate magis florent. Florent quidem hae artes etiam in aliis, sed illi fortasse artifices minus illustres sunt, propterea quod e patria minus prodeunt. *Do.* Prodirent profecto, si usquam essent, si non emolumentum, laudis certe et gloriae cupiditate adducti. *Mat.* Sed concedamus tibi non solum has artes, sed caeteras quoque ingenuas disciplinas in vestra potissimum civitate et florere et coli. Ista profecto unius vestrae civitatis, non omnium rerum publicarum virtus est. Nam si esset, omnes profecto civitates quae rei publicae formam servant vobis hac in re pares essent. Quod contra est, nisi forte unam vestram rem publicam bene institutam esse, caeteras omnes pessime vultis affirmare. *Do.* Nobis quidem, rex, hoc non arrogamus, immo alias omnes melius institutas esse credimus, sed id accidere omnibus existimamus, ut studia litterarum artesque omnes, quae libero homine dignae sunt, complectantur ac colant, ob eam quam habent omnes res publicae in suis civibus instituendis diligentiam. *Mat.* Aliae profecto his studiis non ita incumbunt. Sed omittamus rerum publicarum inter se comparisonem; illud quod ad nostram disputationem attinet, si placet, concludamus, artes disciplinasque liberales non magis apud vos quam apud reges

principesque vigere. Plures autem in una vestra civitate quam in universo aliquo regno praestantes in omnibus disciplinis viros reperiri, si cum uno nostro regno illam conferas, facile concedo. Nos enim bellicis studiis magis dediti ociosas istas atque umbratiles disciplinas minus curamus, quanquam et clari nobis viri non desint et ego aliquanto diligentius quam maiores mei studia litterarum in hac nostra Pannonia curaverim frequentanda et in eam (ut apud vos liberius de me ipso praedicem) ex ipso quodammodo Parnaso mansuetiores musas invexerim et Vienne nunc nostram claris quotidie viris disciplinisque exornem. Sed si cum aliis regnis vestram rem publicam conferas, invenies nullum omnino regnum, ne dicam oppidum, vestrae civitati virorum non modo multitudine, verum etiam splendore et claritate concedere. Neapolis enim, quam uxoris meae gratia et libenter et saepe commemoro, tum iuris consultos, tum poëtas et quam plurimos et quam optimos habet neque quicquam aut numerus claritati aut numero claritas detrahit. De urbe Roma omnium virtutum disciplinarumque parente nihil dico. Est enim in ea praestantissimorum in omni artium ac disciplinarum genere virorum tanta copia, ut exhaustum universum terrarum¹ orbem omnesque qui usquam erant eo confluisse arbitrere, adeo ut qui alibi summi ac praecipui sunt ibi nullo fere in praetio habeantur. Quid dicam de Mediolano, Ferraria, Mantua et totius quondam Hetruriae principe Bononia, quae singulis principibus subiacent? Nonne quum eo veneris, tantum clarissimorum virorum ac doctissimorum hominum copiam videas, ut ex illis quemquam aliis in locis esse non putes? Quum vero ad alias Europae civitates te conferas, tantam clarorum virorum ex his quas modo nominavi civitatibus copiam reperias, ut nullum in patria credas remansisse. Singulos tibi viros nominare nec possum, qui omnes non norim, neque etiam si possim, volo; operis enim immensi atque infiniti esset. Illud tantum dixisse satis sit, quod etiam me tacente apparet, non esse plures vestrae

¹ terrum C.

rei publicae quam cuiusquam regni claros viros. Quod quidem etiam si tibi concederem, non tamen a vestra illa institutione et aequalitate (ut tu vis), sed a vestrorum ingeniorum tum multitudine, tum bonitate proficisceretur atque hoc non rei publicae beneficio, sed coeli tenuitati et clementiae ascribendum esset. *Do.* Atqui neque omnia sub tenui coelo acuta ingenia nascuntur (sunt enim etiam apud nos obtusa permulta), neque ea quae nascuntur omnia ad frugem claritatemque perveniunt. Quodsi a coelo, ut ais, acumen illud proveniret, in omnes ibi nascentes aequae diffunderetur pariaque ingenia omnia procrearet, nisi forte coelum ac deum ipsum huic magis quam illi favere et factionem quodammodo ¹ retinere censemus. Quod quidem etiam cogitare nephas est. Educatio igitur atque institutio rei publicae, non coeli tenuitas ingenia et acutiora ad discendum et ad cogitandum reddit et ad maturitatem frugemque perducit. *Mat.* Quo pacto istud fieri possit, non video. Nam si aciem ingeniis educatio ulla conferret, omnes qui aut molliter aut tenuiter educarentur ingenio valerent, caeteri qui non ita educarentur non valerent; at contra passim videmus evenire. Nam neque omnes quibus educandis ars et diligentia adhibetur sunt ingeniosi neque omnes quibus non adhibetur hebetes atque obtusi sunt. Permultos enim videmus agrestes aut inopes, qui nullo unquam cultu sunt usi, immo nullo uti vel scivissent vel potuissent, ingenio tamen optimo et perspicacissimo esse, alios contra omni in ea re diligentia et arte consumpta esse obtusissimos. Immo (si verum fateri volumus) neminem unquam vidimus quem cultu atque industria hominum ingeniosum effectum esse constaret, sed potius quosdam, qui quum ingeniosi essent custodia illis et cura in victu studiisque adhibita ingenium omne perdiderunt. Quod si domestica iis educatio et cura non confert, publica institutio conferre qui potest? Si tamen aliquid haec quoque conferret, omnibus civibus, immo omnibus civitatibus aequae conferret. Quod quidem perspicue falsum esse neque omnes civitates studiis inge-

¹ quodammodo C.

niisque florere tu ipse potes optime iudicare. Nihil igitur ingeniis meo iudicio confert industria, sed ea natura procreat et producit ad alias atque alias res pro coeli qualitate accommodata. At non omnia paria procreantur. Deumne iniquum esse censendum est? Minime vero. Sed alia, ut dixi, aliis rebus habiliora sunt. Omnia tamen vim aliquam et virtutem habent, eam quia non omnes cognoscimus et sumus liberorum institutionis cupidiores, eorum saepe ingenia pervertimus atque in contraria studia repugnante eorum natura detorquemus. Proptereaque non inscite facere videntur ii qui liberos, quum primum per aetatem cognoscere aliquid possunt, per urbem totam circumducunt omnibusque illis artibus studiisque propositis iubent quod potissimum velint eligere, quamquam ne ii quidem satis recte meo iudicio faciunt. Decipitur enim saepenumero aetas illa varietate atque ignorantia rerum omnium neque semper naturae affectionem sequitur. Sed missa haec in praesentia faciamus, illuc redeamus, unde digressi sumus, nihil ad optima procreanda ingenia posse vestram educationem institutionemque conferre. Coelo et naturae vis illa mentis aciesque debetur, quae quidem ut tenuissimum ac levissimum corpus est sortita, ita se maxime effert atque exercet. *Do.* Istam vero ipsam corporis habitudinem dicebam ego educatione et cura posse comparari. *Mat.* Adiuvare quidem victu et exercitatione potest, comparari non potest, ex humorum enim et qualitatum sive elementorum quibus constamus compositione provenit, ut corpus ipsum vel obesum vel macilentum vel alio quovis modo affectum sit atque hoc ex conceptu ipso accipitur, non aliqua industria comparatur. Nihil igitur existimanda est ingeniis afferre vestrae institutionis diligentia, aequalitatis vero cupiditas claritati confert (ut ego quidem existimo) multo minus. Animus enim bene informatus supremum semper gradum petit et antecellere omnibus atque extare affectat, parem vero et aequalem generosus spiritus pati nullo pacto potest, aemulari semper proximum et superare contendit. Quod quidem pulcherrimum honestissimumque certamen, quum fere semper inter eiusdem rei studiosos oriatur, non

potest in eo non aliquis superior esse, neque vos in hac re aequalitatem servare par esset. Nam quum unicuique ius suum ex iustitiae ratione debeat, summae profecto virtuti summus honos praemiumque debetur. Quod quidem quum ille (quisquis est summus) domi non invenit, patria excedere et quaerere id decus apud alias nationes compellitur. Atque haec est, ut video, praecipua causa multis e vestra civitate commigrandi, quia domi fortasse praetium virtutis non habent. Vide itaque, ne quod tu argumentum copiae clarorum virorum vestrae civitatis esse voluisti, quod multi e vestris per totum terrarum orbem passim inveniantur, id vestrae potius iniustitiae argumentum sit, quod iis neque honorem neque praemium tanta virtute dignum statuatis eosque aequales deterioribus esse velitis. Quae quidem si facitis, quam sit aequalitas ista laudanda aut quae tandem sit apud vos iustitiae ratio, ipsi iudicate; nos cives nostros quibus in rebus maxime opus esse iudicamus in iis potissimum aequales reddimus, in caeteris parvi referre diversitatem illam arbitramur, immo in quibusdam aequales esse non patimur, sed alios aliis anteponimus. Nam in possessionibus quidem et opibus in quibus mediocritas atque aequalitas illa magni momenti est, neminem alios usque adeo excedere sinimus, ut vel iniuriam aliis afferre vel factionem in civitate excitare possit; sed ita omnium opes et vires moderamur, ut nemo necessariis rebus egeat, nemo affluat supervacuis. Iura item unicuique ita ex aequo distribuimus, ut ad ius suum obtinendum neque tenuiori obsit inopia neque potentiori gratia aut opulentia aut auctoritas prosit. Nemo nimis vel potentia confidere vel diffidere ¹ imbecillitate apud nos potest; licet unicuique ius suum etiam adversus nos ipsos si sit opus obtinere. Nos enim non alios modo, verum etiam nos ipsos legibus iustitiaeque subiicimus, ne quis nos propterea quod reges simus velle a communi iure liberos esse existimet; licet praeterea non modo per alios, verum etiam per nos ipsos unicuique suis rebus tuto ac libere pro arbitrio per-

¹ diffidere C.

frui, nos vim aequae ab omnibus et iniurias propulsamus; habitum autem, convivia, nuptias, monumenta et quae sunt generis eiusdem, quae indiscreta esse non putamus oportere, unicuique pro dignitate concedimus rati et viventes honoribus et posteros exemplis ad virtutem excitari. Ingenia vero non modo nostra summis praemiis ornamentisque extollimus, sed alia etiam ad nos undecunque confluentia fovemus, alimus et ornamus, immo etiam ad nos permulta maximis praemiis atque honoribus evocamus, ita demum summam iustitiae rationem haberi existimantes, si unicuique praemium pro virtute et dignitate tribuatur. Sed satis abundeque videmur de iustitiae ratione disputasse, nisi quid tu fortasse habes quod adhuc velis dicere. *Do.* Habeo quidem alia permulta, quae pro ea re possim dicere, sed ita sum iam tua eloquentia tuisque rationibus debilitatus ac fractus, ut dicere amplius nihil audeam. Multum praeterea temporis disputando consumpsimus neque fas esse duco vos ambos diutius detinere et aveo reliqua quomodo dissolvas audire. Proinde satius esse duco disputandi hodie finem facere et quae dicenda supersunt in diem crastinum reservare. *Io.* Ego quidem, Dominice, vestris sermonibus ita delector, ita afficio, ut neque cibi neque somni meminerim cupiamque stare solem diemque geminari, ut Iosueo illi apud Hebreos contigisse ferunt, ne qua vestrae disputationis fiat intermissio. Sed vereor, ne patrem ita defatigemus, ut absolvere cras hoc disputandi munus non possit; eius itaque valitudini et quieti consulendum censeo. *Mat.* Ego quoque non minus hac disputatione delector, praesertim quum te, fili, et audientem libenter et nonnihil proficientem video. Sed valitudinis meae ratio citius me a vobis distrahit quam vellemus. Proinde cras eadem hora, si placebit, adsitis. *Io.* Aderimus.

**Lippi Brandolini de comparatione rei publicae et regni
ad praestantissimum virum Laurentium Medicem Floren-
tinae rei publicae principem Li. III.**

Domi. Quantopere nos proximi bidui disputatio delectaverit, rex, ut etiam pro Ioanne hoc loquar, hinc vel maxime potes deprehendere, quod hodie non expectata hora maturius fortasse quam tuae valitudinis ratio postulabat ad te venimus. Sed nimiae cupiditati nostrae ignosces eamque tua sapientia moderabere. *Mat.* Nihil est quod valitudinem nostram impedieritis, quietior enim solito ab ea nunc eram et mecum nostrae disputationis sententias reputabam, non multo post affore vos huc sperans. Sed quid, obsecro, est quod a me tantopere cupiatis? *Do.* Aveo maiorem in modum id quod reliquum est ex tribus quae proposueram quo pacto dissolvas ex te, si placet, audire. Proposueram enim tertio loco rem publicam a pluribus quam ab uno, ut caetera omnia, melius gubernari. Quod quidem nostrae disputationis ego caput esse existimo; ob id enim vel maxime rem publicam regno anteponendam esse censebam. Hac igitur etiam de re cupio te audire disserentem et tuas rationes sententiamque expecto. *Io.* Hoc vero est quod ego quoque iamdiu expecto. Nam quum omnia quae hoc biduo dixistis mihi iucunda grataque fuere, tum hoc a quo ego disputandi initium sumpseram mihi iucundissimum inprimis et gratissimum est futurum; hoc enim potissimum me in eam sententiam adduxerat, ut rem publicam regno anteponerem, quod existimarem a pluribus omnia melius quam ab uno gubernari, atque hinc omnis nostra defluxit oratio. Proinde, Dominice, si me amas, hanc partem diligenter exequere tibi que persuade me quidem non modo nullo audiendi taedio, sed summa quoque voluptate affectum iri, credo item patri, qui universam hanc

disputationem mea causa suscepit, non molestum fore. *Mat.* Ego quidem, fili, tametsi nihil mihi grave potest esse, quod tibi commodum aut iucundum sit, hoc tamen quod ad me ipsum pertinet munus etiam mea causa libenter obibo. Nam si constiterit melius a pluribus civitatem quam ab uno administrari, iniurius subditis nostris esse videar, si non aut eos in libertatem restituam aut mihi socios administrationis assumam, ut illi quam optime gubernentur. Sin unius administrationem optimam esse perspicuum fuerit, tibi pariter mihique gratulabor, quod et ego sim optimum inter mortales potestatis genus consecutus et tu te paulo post consecuturum speres. Age igitur, Dominice, tuam istam sententiam latius explica mihique hoc primum edisere, censeasne omnia melius a pluribus an quaedam tantum gubernari? *Do.* Non audeo dicere omnia, ne tu mihi continuo coelum obiicias cogarque primo congressu aut de mea sententia decedere tibiue victas manus praeberere aut id quod maxime stultum et nepharium dictu est coeli administrationem hoc est deum ipsum damnare. Sed quae in hominum potestate sunt sita et humano consilio regi possunt, ea melius a pluribus quam ab uno regi puto. *Mat.* Navis nonne hominum potestati subiecta est? *Do.* Est quidem, cum non a ventis et a fluctibus vehementius agitur. *Mat.* Quid quum non agitur? Regiturne humano consilio? *Do.* Regitur. *Mat.* Tunc ergo a pluribusne rectoribus an ab uno melius gubernatur? *Do.* A pluribus temonem vicissim regentibus, unus enim nisi quandoque quiescat diu durare non potest. *Mathi.* At isto quidem modo etiam regnum a pluribus regitur sibi suo ordine succedentibus. Unus enim rex vivere semper non potest. Ego vero num eodem tempore navem plures rectores temonesque, an unum tantum habere satius sit, ex te quaero. *Do.* At isto modo plures ne capere quidem posset. *Mat.* Quid si posset? *Do.* Non regeretur etiam satis recte, nisi omnes eandem mentem peritiaque haberent. *Mat.* Istud vero quo pacto fieri potest? *Do.* Difficile admodum esset. *Mat.* Egeret ergo alter consensu atque auxilio alterius. *Do.* Utique. *Mat.* Unus autem egetne cuiusquam auxilio? *Do.* Minime.

Mat. Potestne a se ipso dissentire? *Do.* Non, si sanus est. *Mat.* Commodior igitur et expeditior ad regendum est unus quam plures. *Do.* Ita videtur. *Mat.* Quid exercitus? A pluribusne imperatoribus an ab uno rectius gubernatur? *Do.* A pluribus puto, si inter se concordēs sint. *Mat.* Poteruntne autem omnes et semper et in omnibus esse concordēs? *Do.* Si non omnes, at plerique tamen poterunt atque hi quidem et caeteros comprimunt et exercitui imperabunt. *Mat.* Quomodo vero imperabunt? Omnes omnibus eadem, an singuli quaedam universis, an diviso per partes imperio alii aliis, an ut Terentius Varro et Paulus Emilius ad Cannas faciebant, suis quisque statisque diebus universo exercitui praeerunt? *Do.* Istud quidem nihil meo iudicio refert, modo inter se, ut dixi, consentiant. *Mat.* Immo plurimum. Nam si omnes eadem sine discrimine omnibus imperabunt, primum hoc erit obtundere milites, non regere, deinde quum alii eadem aliter imperent, milites quod optimum sit nescientes in deteriora plerumque declinabunt. Quum autem aequa imperatorum potestas sit, milites, cui potissimum parere oporteat ignari aut nemini omnino parebunt aut secuti alii alios perniciosissimas in exercitu factiones excitabunt. Nam consentire quidem duces inter se omnes in imperando (si modo plures animos habebunt) non poterunt. Sua enim unicuique imperandi ratio maxime placebit. Unusquisque praeterea principatum affectabit et gratiosissimum se apud milites reddere semper studebit. Sed etiam si id quod fieri nullo modo potest, omnes inter se consenserint et omnia pariter et promiscue imperent, nihilo tamen plus agent multi quam unus. Si quidem universam singuli potestatem habebunt, eadem autem utilitate proposita imperia, sumptus et pericula multiplicare supervacuum omnino et stultum est. Quodsi divisa potestate singuli quaedam omnibus imperabunt, primum quidem idem eveniet, ut nihilo plus agent multi quam unus, deinde magnae ex utraque parte discordiae orientur. Nam duces quidem si pares erunt dignissima quisque munera affectabunt, minora in alios reiicient; si erunt impares, ut alius alio maior sit, qui maxi-

mus inter eos erit, is imperatoris locum obtinebit,¹ caeteri omnes uni obsequuntur, milites vero tam varium et multiplex imperium fastidientes dedignabuntur id a multis imperium accipere quod ab uno possint, neque quemquam ut legitimum imperatorem aut verebuntur aut amabunt. Postremo aliis alia imperantibus unum aliquem omnium moderatorem ac ducem esse necesse erit, ad quem omnium quasi summa referatur, qui caetera omnia suo iudicio atque imperio moderetur ac regat. Si vero plures in partes exercitus distributus erit, ut suae quisque imperator parti praesit, non iam in uno exercitu plures imperatores erunt, sed quot ipsi duces fuerint totidem quoque exercitus efficiuntur, ita ut non singulis partibus, sed singulis exercitibus singuli imperatores praesint. Divisis porro exercitibus multiplicatisque imperatoribus quo pacto bellum geri possit aut quid evenire soleat, cum alii permulti saepe docuere, tum secundo bello Punico Qu. Minutius magister equitum Qu. Fabii Maximi dictatoris apertissime declaravit. Qui cum ab senatu dictatorem criminando impetrasset, ut diviso illius exercitu partem ipse acciperet, pugnandi avidus cum omni quem habebat exercitu in summum discrimen sua temeritate devenit, quod nisi Fabii diligentia et subsidio fuisset servatus, cum omni prorsus exercitu periisset. Non possunt igitur exercitus dividi ducibusque diversis committi sine summa tum ipsorum ducum tum vero militum calamitate atque ignominia. Sin autem plures duces statis inter se diebus imperabunt, quum neque omnes eandem rei militaris peritiam habeant et sint inter se aemuli, neque poterit militaris disciplina in castris servari neque satis recte bellum geri. Dum enim unusquisque suo ductu bellum conficere et honorem aliis praeripere studebit, sine ulla ratione exercitum hosti obiciet, temere omnia et inconsulto geret, ita se atque alios brevi sua cum temeritate tum ambitione pessumdabit, ut Varro ille Terentius ad Cannas fecit, qui dum Paulum collegam audire noluit, temere ad pugnam quo die ipse imperabat progressus memorabilem illam po-

¹ optinebit *C.*

pulo Romano cladem attulit. Quo exemplo satis, ut arbitror, ostensum est illam imperandi vicissitudinem perniciosissimam esse. Sed etiam si saluberrima esse posset, ut aequam omnes peritiam haberent, aequis inter se animis alterne imperarent, quia unus tantum eodem tempore exercitui universo praecisset, unus imperator diceretur esse, non plures. Quocunque igitur modo plures imperent, aut ad unum deveniant aut pessime imperent necesse est proptereaque ab omnibus gentibus ad unicum bellum unicus semper imperator et olim constitutus est et hodie constituitur, neque ferme aliter unquam est factum, quin ingens aliqua sit clades aut calamitas consecuta. *Do.* De imperatore quidem, quod ad rem nostram non pertinet, nolo contendere; vos istud videritis, qui bellicae disciplinae studiosi estis. Veniamus ad ea quae nostrae disputationi propinquiora sunt. *Mat.* Quid domus, nonne humano consilio et conflatur et regitur? *Do.* Maxime. *Mat.* Quot eam patres familias administrant? *Do.* Singuli singulas. *Mat.* Quid censes si plures essent, rectiusne singulas domos administrarent? *Do.* Nescio, sed opinor fieri posse, si maxime inter se concordessent. *Mat.* Quo pacto? Ut alii pascuis, alii vineis, alii rei urbanae domesticaeque praecessent? Itane putas? *Do.* Cur non? *Mat.* Non iam isti patres familias, sed villici et procuratores erunt. Sed quis tandem ab illis annuam administratae provinciae rationem repetet, ne unusquisque sibi congerat caeterosque defraudet? An eorum fidei standum erit? *Do.* Quidni? Publicam enim utilitatem, non suam quisque curabit, si modo bonus pater familias esse velit. *Mat.* At quis eorum suam uxorem, suos liberos, suam caeteram familiam esse atque ad se potissimum eorum omnium educationem atque administrationem pertinere existimabit? Eruntne et uxores et liberi (ut Plato volebat) communes? Vide ne istud quidem hodie non expediat. An suam quisque uxorem, suos liberos educabit ac reget? *Do.* Isto modo potius. *Mat.* Non plures ergo una familia patres, sed una domus familias plures habebit. *Do.* An non vidisti, rex, plures in una domo fratres cum coniugibus et liberis defuncto patre diu simul

communibus ¹ impensis commorari? *Mat.* Tu vero non vidisti, quanta inter eos non modo lites atque inimicitiae, verum etiam caedes ista de causa oriantur. Dum enim suis quisque liberis parare aliquid et servare studet, alienis subtrahat et societatem defraudet ac deserat necesse est. Sed etiam si exactissime servari posset ista communio, plures tamen in una domo familiae, non unica esse dicerentur. Vir enim et uxor si liberos aut servos habeant familiam domumque conficiunt neque capit haec societas plures dominos aut moderatores. Nam illa in uxorem et liberos caritas nisi uni patri esse non potest proptereaque Lacedemonius ille Licurgus quum a quodam interrogaretur cur Lacedemone plurimorum principatum non faceret, Fac, inquit, illum prius domi tuae, satis hoc responso declarans domum nisi ex uno patre familias constare non posse. *Do.* Esto; constet. Quid tum postea? *Mat.* Nonne multae domus vicum faciunt? *Do.* Faciunt. *Mat.* Quis porro vico praeest? *Do.* Vicarius sive decurio sive tribunus; de nomine enim sollicitus non sum. *Mat.* Unusne iste est an plures? *Do.* Unus tantum. *Mat.* Nonne ut multae domus vicum, ita multi vici civitatem faciunt? *Do.* Fateor. *Mat.* Quemadmodum igitur una domus ab uno patre familias, unus vicus ab uno vicario sive decurione optime gubernatur, cur non eodem modo civitas, quae multis domibus vicisque constat, ab uno etiam optime gubernetur? *Do.* Quia non eadem domus aut vici, quae civitatis administratio est. *Mat.* Cur non? *Do.* Quia multo maior est civitas quam domus multoque eius administratio difficilior. Nam si exigua domus quae octo aut decem hominum gubernationem continet vix ab uno patre familias regi atque administrari potest, quam multis tandem rectoribus universa civitas quae multa non hominum modo sed domorum quoque milia continet indigere credenda est? *Mat.* An non obest magnitudo civitati quominus eam unus administrare possit, ut domui magnitudo non obstat, quominus eam unus pater familias administret? Quid est enim aliud civitas quam magna

¹ comunibus C.

domus, aut rex princepsque civitatis quam magnus pater familias et (ut Plato ait) hominum subesse volentium pastor? Quemadmodum autem neque ulla est tam magna domus, quae ab uno patre familias regi non possit neque grex ullus tam numerosus cui pastor unus praeesse non queat, ita nullam esse puto civitatem, immo nullum imperium tam amplum, tam longe lateque diffusum, quod unus princeps gubernare tuerique non possit. Horum enim omnium una atque eadem ratio est. *Do.* Mihi quidem videtur longe alia. *Mat.* Quare? *Do.* Rogas? Si eorum inter se curas et administrationem conferas, facile, ut spero, id aperteque perspicias. *Mat.* Age confer. *Do.* Pater quidem familias ubi domum commeatu semel communivit familiamque vestibis et caeteris rebus necessariis a frigore et calore tutam reddidit, de caetero quietem agit. Pastor item ubi gregi suo laeta pascua et salubres fontes adinvenit, curis omnibus solutus ac liber est. Rex vero sive quisquis ille est unus, cui civitatis aut imperii tutela commissa est, nunquam ociosus esse, nunquam agere quietem potest, immo maiores in dies gravioresque curas habet. Nam (ut omittam quam grave, quam laboriosum sit tot milia hominum regere, omnium causas negociaque cognoscere, omnibus aequa iura distribuere) hinc bella insurgunt, hinc emergunt defectiones, inde caedes, rapinae seditionesque nuntiantur. Quae quidem unus non modo non componere sed ne cognoscere quidem aut audire satis potest. Iam vero civium inter se factiones, odia, furta innumerabilesque iniuriae, quae quottidie in civitate eveniunt, quo pacto aut sedari ab uno aut cognosci queunt? Huc accedit annonae caritas, pestilentia, tempestates, ruinae, terrae motus, incendia et alia eius generis quam plurima, quae quidem tam gravia quam frequentia sunt, ita ut tam multis rebus simul unius quamvis prudentissimi animus vacare et in tam varias distrahi partes non possit. *Mat.* Multae quidem et graves regis sunt curae neque ego hoc qui quottidie in illis versor negare unquam ausim. Sed si diligenter adverteris, non sunt in suo genere pauciores aut leviores illae quae patris familias pastorisque animum assidue vexant atque haud scio an etiam plu-

res gravioresque in suo genere dici possint. Nam ut eas quas tu de utroque commemorasti missas faciam, quae non singulis annis, ut ipse existimas, sed singulis prope diebus instaurantur ac redeunt, patri quidem familias nunc uxoris, nunc liberorum vel mors vel valitudo affertur, nunc servorum furta, doli fugaeque nuntiantur, nunc aedificiorum ruinae aut incendia superveniunt. Quae quidem et magna et celeri providentia indigent. Iam vero fames, pestilentia, morbi caeteraeque coeli ac terrae iniuriae, quibus non homines modo, sed caetera quoque animalia obnoxia sunt, quantopere animum eius angunt, quantis eum curis afficiunt? Quid liberorum ortus, educatio,¹ institutio, collocatio, quid nepotum cura sobolisque propagatio? Quid rei familiaris conservatio, amplificatio, distributio? Nonne etiam sapientissimi ac diligentissimi viri animum maiorem in modum sollicitant atque perturbant? Pastoris vero administratio quot curis molestiisque refercta est, quot casibus obnoxia? Pecudes enim nunc morbis, nunc furtis rapinisque hominum, nunc bestiarum vi direptionibusque amittit, nunc errantes omnibus campis, silvis montibusque persequitur. Iam vero aliae tussi, aliae scabie, aliae feбри infestantur, quibus quotidie pascua oviliaque mutanda, remedia omnis generis adhibenda. Quid quam frequentur lavandae tondendaeque sunt? Lactis praeterea expressio, confectio casei, foetuum educatio atque tutela et caetera eius generis innumerabilia, quam multas illi et quam graves curas afferunt, quanta eius animum sollicitudine molestiaque excruciant? Satisne tibi hae multae aut magnae tum patris familias tum pastoris curae videntur? Putasne eos per ocium atque inertiam vitam agere (ut dicebas) posse? *Do.* At uterque servos habet, qui ista curent, permultos. *Mat.* Rex quoque nonne servos et praefectos omnis generis innumerabiles habet? *Do.* At civitatis negocia longe maioris momenti sunt quam vel domus vel ² gregis. Bellum enim gerere, inire societates, pacem componere, ferre leges, iustitiam administrare, nonne multo maiora et graviora sunt quam vel alere puerum vel ovem curare,

¹ aeducatio C. ² quam C.

immo (si recte iudicare volumus) nulla ex parte sunt haec cum illis conferenda. Quae autem maius vel emolumentum si curentur, vel si negligentur detrimentum afferunt, ea profecto et maiori studio et pluribus curatoribus videntur indigere. *Mat.* Scio haec cum illis non esse vel rerum pondere vel utilitatis magnitudine conferenda. Verum ego illorum curam, non utilitatem comparo. Quodsi vel domus vel grex tam multis curis, tam assidua diligentia, tanta denique tutela in suo genere indiget, quanta vel civitas vel provincia, et tamen unus illa rectissime administrat, immo non nisi unus administrare ut dominus satis potest, quid est quod civitas quoque ab uno rectissime administrari non possit? *Do.* Ego ab uno recte posse non inficior et quando tu ita vis libenter concedo, rectius autem ab uno quam a pluribus posse non censeo. *Mat.* At supervacuum est id a pluribus fieri quod ab uno recte possit. Quemadmodum autem vel unicae navi duos gubernatores si quis vel unico currui duos aurigas velit praeficere, quum satis recte ab uno utrumque regi possit, ab omnibus ut nimis cautus ac potius stultus irrideatur, ita cura et administratio civitatis quae uni recte convenit si pluribus demandetur supervacua et ridicula debet existimari. *Do.* Atqui non aequè recte ab uno atque a multis, ut currus et navis, ita etiam civitas regitur. *Mat.* Quam ob rem? Quid, obsecro, faciunt multi quod unus facere vel (ut ego sentio) rectius vel saltem aequè recte non possit? *Do.* Primum omnia melius et intelligunt et diiudicant multi quam unus. Quatuor enim (ut dicitur) oculi magis cernunt quam duo et quatuor manus quam duae magis comprehendunt, quatuor item homines plus virium habent quam duo. Quae cum omnibus in rebus ratio aequè valeat, civitatem a pluribus melius quam ab uno regi manifestum est. Deinde unus rex facilius ex optimo pessimus fit et (ut brevi dicam) in tyrannum commutatur quam multi; difficile enim est multos simul irasci, odisse, amare, cupere et caeteris animi affectibus morbisque corrumpi; unum autem facillimum est, quamquam tu paulo ante contra graviter copioseque disputasti. Sed quod in ea re tibi concessi, in hac fortasse non concedam. Praeterea quum civitas ad

commune omnium bonum et commodum instituta sit atque id quanto communius est tanto maius ac divinius esse existimetur, multi ob hoc ipsum quia multi sunt ad commune bonum curandum longe sunt quam unus aptiores. Nam quum multi sint, etiam si pessime rem publicam regant et propriam tantum utilitatem curent, paucorum utilitatem curare non possunt. Unus autem si communem utilitatem deserat et sibi ipsi indulgeat, unius tantum hominis commodum bonumque curabit. Quo quidem nihil esse potest vel humanae societati perniciosius vel ab ipso rei publicae nomine alienius. Huc accedit, quod cum in omni nostra actione tum vero in administratione rei publicae consilium est vel maxime necessarium. In omni enim re (ut ait Cicero) priusquam aggrediare adhibenda est praeparatio diligens, multorum autem praesertim liberorum hominum consilium et prudentius et tutius quam unius esse nemo dubitat; multi enim et maiorem¹ omnium rerum experientiam ac peritiam habent et decipi in communi² salute minus possunt, unus autem neque sane multarum rerum habere usum potest et in sua causa plerumque decipitur. Quod si aut servorum aut mercennariorum consilio utatur, id ingenuorum consilio neque fide neque voluntate neque diligentia comparandum erit; illi enim in re aliena spe praesertim laudis sublata se levissime gerent. Quo fit ut civitas quae plurimum ingenuorum consilio regitur multo melius quam quae unius regatur. Postremo stabilius multorum et diuturnius quam unius imperium est. Unus enim etiam si optime regat, quia diu non vivit neque sane multa inchoare neque perficere quae inchoavit neque etiam quae perfecit servare aut stabilire satis potest. Multi autem, qui mori simul omnes non possunt, et inchoant quae volunt et quae inchoavere perficiunt et quae semel perfecere perpetuo servant, ita ut eorum non modo stabile, sed continuum quoque et diuturnum ac pene sempiternum imperium sit nullamque unquam aut intermissionem aut varietatem capiat, sed unum semper atque idem permaneat. Quibus rationibus efficitur, ut ego multos uni, hoc est rem publicam regno

¹ maiorum C. ² comuni C.

anteponam. *Mat.* Validae me hercule et efficaces sunt rationes istae, Dominice,¹ et quibus responderi sine summa doctrina non possit, quippe quae ex uberrimo illo disciplinarum omnium fonte Aristotelis ingenio proficiscantur. Tu enim ut optimus imperator firmissimam aciem in postremis collocasti quasi de summa imperii hoc ultimo praelio dimicaturus. Ego vero quum quia rex sum, tum quia a philosophis omnibus inprimisque a divino illo Platone didici optimum omnium esse unius boni ac iusti regis principatum, quoad potero meas partes defendam; tibi certe primo congressu non cedam, quod ne adversus Turcas quidem quum dimicarem facere consuevi. Civitatem ais propterea melius a pluribus regi, quod plures omnia melius intelligant iudicentque quam unus, ut plus quatuor oculi cernant quam duo et plus quatuor viri possint quam duo. Istud quidem tibi si civitas corporis viribus administranda sit, quae multiplicatae plus ponderis ac laboris ferunt, facile concedam; si ingenii viribus et rationis imperio regenda sit (ut esse manifestum est) non concedam. Illa enim ingenii acies et vis rationis quum pura simplexque sit, omni prorsus inscitiae labe et mentis perturbatione sublata nibilo plus aliis coniuncta cernet quam sola. Ubi enim semel id (quod optimum est) per se satis abundeque viderit et ad ipsam recti metam sola pervenerit, etiam si comites illi innumerabiles addantur, quid illam iuvare, quid in ea re amplius videre aut quo illam ducere ulterius poterunt? Cedo si tibi in circulo medium sive ut Graeci vocant centrum inveniendum sit et tu te id invenire optime scias, indigebisne ad id inveniendum adiumento ac socio? *Do.* Minime. *Mat.* Poterisne id cum sociis melius an per te ipsum invenire? *Do.* Per me ipsum, puto. Socii enim aliquo forsitan errore aut imperitia ducti me quoque in eundem errorem trahent facientque quod scio ut nesciam. *Mat.* Ubi vero id semel inveneris, poterisne ulterius in eo quaerendo progredi? *Do.* Nequaquam. *Mat.* Quid si tibi socii complures accedant, poteritisne omnes aut melius quam tute reppereris aut aliud quam ipse rep-

¹ dominicae C.

pereris medium invenire? *Do.* Qui fieri hoc potest. cum unicum in una re medium tantum sit? *Mat.* In qua potissimum re optima et sanctissima civitatis administratio continetur? *Do.* In cognitione et observatione iustitiae. *Mat.* Estne virtus iustitia? *Do.* Est et quidem maxima. *Mat.* In quo porro consistit summa virtus? *Do.* In mediocritate. Nam, ait Flaccus, virtus est medium vitiorum utrinque reductum. *Mat.* Si quis igitur unus hoc medium et optime invenire sciat et verissime invenerit, oportebitne eum ulterius quaerere? *Do.* Non si medium hoc est virtutem volet tenere; est enim (ut idem Flaccus ait) modus in rebus, sunt certi denique fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum. *Mat.* Quid ergo illi ad rectum inveniendum socii vel innumerabiles conferre poterunt? *Do.* Nihil si unus ipse optime sciat, sed pauci admodum qui sciant reperiuntur propterea-que complures causis iudicandis praeficiuntur, ut inter eos vel plures vel saltem unus rectum discernat. *Mat.* Si unus id deprehendet, unus is verus et legitimus iudex erit, caeteri non erunt; sin id plures perspicient, quum id unum sit, unus quoque necessarius index erit, caeteri supervacui, quemadmodum si quem currum unus ducere optime possit, plures administrare contendant. *Do.* Nonne quatuor oculi plus cernunt quam duo? *Mat.* Non, si aequae acuti sint et in eodem loco constituentur habeantque eandem sibi subiectam ad videndum materiam. *Do.* Cur ergo quod unus non videt plures vident? *Mat.* Quia alii aliis acutiores sunt. *Do.* Idem etiam in rei publicae administratione accidit; propterea enim plures regere melius existimantur quia alii aliis ingeniosiores et perspicaciores sunt, et quod singuli per se videre fortasse non possent, vident universi. *Mat.* Quid si singuli optime omnia et perspicere et agere per se possent? *Do.* Fateor non fore plures necessarios. *Mat.* At poterunt, si erunt optimi. *Do.* Quotus vero quisque non dico in qualibet civitate, sed in qualibet etiam provincia optimus et (ut ipse vis) consummatissimus¹ reperitur? *Mat.* Fateor admodum paucos, quia omnia praeclara rara, sed tamen

¹ consummatissimus C.

aliquos reperiri. *Do.* Ob istam ipsam causam plurium administrationem ego optimam esse dico, qui quum pauci optimi reperiantur qui soli recte civitatem aut imperium administrare queant, multos simul ei rei praeficimus, ut quod virtuti deest multitudine suppleatur. *Mat.* Non est igitur optima multorum administratio, sed quia unum aliquem optimum reperiri posse diffiditis necessario ad societatem retinendam inventa. *Do.* Sic est. *Mat.* Fateris ergo, si quis unus optimus reperiretur non fore plurimorum statum necessarium et posse aliquem reperiri non diffidis? *Do.* Ita est. *Mat.* At ego quid sit optimum, non ubi sit disputo. *Do.* Fateor quidem non esse multos necessarios, si unus optimus reperiat, sed si plures optimi reperiri queant, multo melius esse dico. *Mat.* Quid, obsecro, amplius facient multi quam unus? *Do.* Tutius rem publicam stabilisque administrabunt, quod si quis labatur atque a recto declinet, caeteri eius errori occurrent et in officio permanebunt; unus enim errare, labi, nescire, decipi (ut humana fragilitas est) facile posset, multi non possent. *Mat.* Quid si in diversas, ut fit, sententias distrahantur neque unum aliquem habeant, qui caeteros compescere ac moderari queat? Nonne continuo civitas factionibus dividetur omnisque illa communio et concordia quae res publicas omnes et facit et continet e vestigio dissolvetur? Quid enim, obsecro, aliud in re publica capitalia illa odia, quid perniciosas inter se civium contentiones, quid denique detestabilia ac nepharia bella civilia suscitatur, nisi quum nemine aliquo rei publicae praesidente multi in ea excellere ac dominari volunt. Quum autem plures habere principes res publica ut plura capita corpus simul non valeat — aequalem enim et parem principatus ullus ferre non potest — multis locum illum occupare cupientibus fit, ut civitas partibus divisa in se ipsam armis consurgat brevique suis se viribus ipsa conficiat. Quod quidem quum in aliis permultis tum in Romana vel maxime re publica luce clarius licet intueri. Dum enim sub regibus fuit, summam inter se concordiam pacemque servavit, illis exactis nunquam a seditionibus discordisque cessavit amissoque optimo illo et rectissimo regum principatu tametsi pro uno rege duos

duntaxat consules et pro perpetuo annuos crearet, quasi nullum alium legitimum ac verum esse testaretur, nullum diutius ferre potuit et nunc decemviros, nunc tribunos consulari potestate, nunc alterum e plebe consulem creando nunquam quievit, donec natura ipsa optimum illum unius principatum appetente per ingentia bella civilia ad unum tandem rursus devenit. Quamdiu vero in unius optimi principis potestate permansit, civilium bellorum aut discordiarum nihil sensit, quum primum vero plures in ea excellere rursus voluerunt, ut Vitellii Severique temporibus, rursus ad civilia bella deventum est. Neque vero ab his malis hodiernae res publicae immunes sunt. Testis est in vestra Etruria Senensis res publica multis olim claris viris et optimarum artium studiis celebris, quae crebris civium seditionibus mutisque tum caedibus tum exiliis eo (ut audio) redacta est, ut pristino illo splendore amisso vix se a finitimis tueri possit. Vestra vero res publica quam multis etiam seditionibus olim agitata sit, quam multos cives eiecerit, ipse optime scis, qui mecum ea de re saepenumero conquestus es. Quod nisi optimum illum et praestantissimum civem Laurentium Medicem haberetis, qui sua virtute atque auctoritate civium animos moderatur ac regit, maximas nunc quoque, ut opinor, inter vos et perniciosissimas seditiones excitaretis. *Do.* Ita profecto est, ut dicis, rex; quicquid enim concordiae foelicitatisque habemus, illi uni acceptum ferimus, est tamen ipse ita moderatus ac mitis, ut nihilo plus sibi quam aequum sit vel potentiae vel auctoritatis arroget, immo ex eo quod sibi iure debetur multum renuat, adeo ut non unus omnes moderari, sed unus omnibus parere ac subesse videatur. *Mat.* Ego quidem de homine tam multa audiivi, ut eum incredibili amore studioque complectar. Sed de Laurentio alias. Perspicuum igitur est civitatem, quae a pluribus administretur, non posse diu a seditionibus et civilibus bellis tutam esse. Nam etiam si omnes a principio optimi sint, quia facile inter se quum multi sint dissentire possunt et factiones inter se et bella civilia excitare, quorum omnium nihil ab uno timeri potest, plures obesse rei publicae multum possunt, prodesse non

possunt. Unde autem maius timeri detrimentum quam emolumentum sperari potest, illud profecto magis fugiendum atque evitandum est. Non sunt igitur multi etiam si optimi sint magis optandi quam unus, sed potius tanquam sine capite membra respuendi. *Do.* At multo facilius unus mutari et ex optimo pessimus effici potest quam plures. *Mat.* Qua ratione? *Do.* Quia unus quum homo sit et perturbacionibus obnoxius, amore, odio, ira, cupiditate et caeteris affectibus commoveri facile potest, multi simul non possunt. *Mat.* Cur non possunt? Nonne suus cuique animus est? *Do.* Quis istud neget? *Mat.* Nonne sua etiam unicuique voluntas est? *Do.* Hoc quoque negari non potest. *Mat.* Nonne suas quaeque voluntas cupiditates habet? *Do.* Habet quidem, sed boni viri malas noxiasque compescunt. *Mat.* Sunt tamen ipsi quoque homines, ut tu modo de uno dicebas, et affectibus animi omnes subiacent. *Do.* Sic est. *Mat.* Dissentire igitur nonnumquam eos inter se et in varias diversasque opiniones incidere necesse est. *Do.* At veram ex illis disceptando sententiam eligunt. *Mat.* Qui inter pares iudex est? *Do.* Optimus quisque. *Mat.* Quo pacto alii uni cedunt, qui se illi pares arbitrentur? *Do.* Tanta ipsius veri et recti vis est, ut illi etiam hostes cedant. *Mat.* Unum igitur aliquem caeterorum diiudicare sententias necesse est? *Do.* Est quidem, si omnes adeo inter se discrepent, ut in unam convenire sententiam non queant. Sed hoc perraro accidit. *Mat.* Quid unus? Potestne a se ipso dissentire? *Do.* Non, si mentis compos sit. *Mat.* Hoc ergo unus minus mutabilis est quam plures, quod plures inter se dissentire possunt, unus non potest. Videamus autem, utri tandem facilius corrumpi queant aut utri habeant maiores degenerandi causas, multi an unus? In utris, obsecro, tibi maior ambitio videtur esse; in uno, qui et caeteros omnes longe antecellit et quo iam progrediatur vix habet, an in multis, qui et pares inter se atque aemuli sunt et quo progrediantur habent plurimum? *Do.* Est quidem insatiabilis ambitio et quo altius evecta est eo ascendere magis cupit, habet tamen (ut existimo) princeps unus maiores quiescendi causas quam multi. *Ma.* Pecuniae vero cupidi-

tas in utris maiorem locum habet, in eone qui solus rerum potitur omnesque imperii opes possidet, an in illis qui neque rem familiarem amplam habent neque ex publico quicquam sine magno scelere possunt accipere? *Do.* Mihi quidem in his videtur, sed puto eos propterea quod boni viri sint ab omni tum ambitione tum avaritia vacuos esse. *Mat.* Atqui eos homines esse diximus. Quodsi et plures ipsi et maiores degenerandi causas habent, facilius eos et saepius labi ac degenerare quis neget? *Do.* Non poterunt autem omnes simul irasci, amare, odisse, cupere et aliis perturbationibus affici. *Ma.* Eadem fortasse non omnes uno tempore afficientur; sed diversis et saepe etiam contrariis affici simul eos quid prohibet? Dum enim alius irascetur, alius fortasse cupiet et quem hic maxime amabit ille maxime oderit, ut quem hic servare potissimum cupiat, ille in primis affectet occidere. Quid quod unus unius affectus universo nonnunquam magistratui exitio est? Nonne enim propter unam Appii Claudii libidinem decemviri omnes sublati sunt? Non modo igitur omnes omnibus eodem tempore affectibus perturbari ac corrumpi, sed uno etiam unius affectu criminari et condemnari possunt. In uno vero principe haec evenire non queunt. Nam (ut omitamus id quod verissimum est) facilius unum quam multos posse ab omnibus affectibus liberum esse, contrariis certe tangi eodem tempore unus non potest. Quo enim pacto eundem amabit atque oderit, in eundem iram simul et misericordiam exercebit? Alieno vero scelere criminari princeps quum sit solus non potest. Quae quum ita sint multi uni in regendo praestare quomodo possint, non video. *Do.* At etiam si in regendo non praestent, erunt civitati utiliores quam unus. *Ma.* Quo tandem pacto? *Do.* Quia quum civitas communis¹ boni gratia instituta sit, ipsi etiam si suum tantum commodum curent quia multi sunt multorum certe commodum et utilitatem curent necesse est, unus non item. Nam si communem utilitatem negligat omniaque ad privatum commodum referat, quam longissime ab ipso

¹ comunis *C.*

civitatis fine, hoc est a communi utilitate discedet. Quodsi ad finem illum cuius gratia civitas instituta est quam proxime accedere, optime atque utilissime regere dicitur, multi profecto, qui ad eum propius accedunt, et melius et utilius regunt quam unus. *Mat.* Hic ego prudentiam tuam, Dominice, aliquantulum desidero. *Do.* Quam ob rem, obsecro? *Mat.* Rogas? Si multi boni quum sint praestare uni non possunt, mali praestare qui poterunt? An tu publicam et communem ulla ex parte utilitatem curari aut ad finem civitatis qui omnium bonum sine discrimine conficit prope accedi putas, cum pauci rapiunt, pauci ditantur, pauci omnium bona per luxum libidinemque consumunt? Quodsi multi lupi gregem invadant eumque omnibus modis vorent, diripiant, perdant, quia suam ipsi ingluviem explebunt, num gregi utiles esse dicentur? *Do.* At non sunt eodem de grege lupi, ut de eadem civitate sunt cives. *Mat.* Neque ipsi sunt iam cives, cum alios opprimere ac vexare coeperunt.¹ *Do.* Quid ergo sunt? *Mat.* Profecto tyranni. Quodsi perniciosus atque intolerabilis in una civitate unicus tyrannus est, quid multi erunt? Sin autem multi qui omnium civium bona diripiunt utiles tolerabilesque putantur, unus profecto qui multo minus absumit proptereaue minus diripit hac ratione longe utilior et tolerabilior erit. Sed quum unus ferri non possit, multi qui poterunt? *Do.* Ne me adeo, rex, dementem putes, ut tyrannos rei publicae utiles aut tolerabiles esse dicam, sed multos dico propterea quod multi sint, etiam si suum dumtaxat bonum curent, non posse bonum multorum non curare. *Mat.* At civitas publicum et commune² bonum curari vult, non privatum; isti multorum quidem sed privatum bonum curant. Quodsi civitati conducere digno modo posset is qui ex publico privatum commodum facit et sibi ea quae communia omnibus sunt usurpat, unus profecto qui e publico quum unus sit minus usurpat, maxime conduceret. *Do.* At ego non ut quisquam aliena usurpet, sed ut omnes quantum fieri potest boni viri sint et publicae

¹ caeperunt C. ² comune C.

utilitati studeant volo. Sed hoc dixi, ut intelligeres, quanto existimarem multos uno ad regendam civitatem accommodatiores esse. *Mat.* Ego vero, ut dixi, censeo multos, si mali sint, multum obesse, si boni sint, nihil prodesse. *Do.* Quid tu? Nonne consilium in rebus gerendis probas consultoque omnia melius quam temere provenire existimas? *Mat.* Immo omnibus in rebus consilium necessarium esse puto Salustiique illud in mente atque adeo in ore semper habeo: Priusquam incipias consulto et ubi consulueris mature facto opus est. *Do.* Nonne igitur rem publicam a multis consilio iuvare censes, quum in ea inconsulto senatu nihil fiat? *Mat.* Censeo et quidem maxime, si prudentes et eius rei qua de agitur periti rei publicae consilium dent. *Do.* Nonne igitur hac in re multi uno potiores sunt? Multi enim iuvare suo consilio rem publicam possunt, unus non potest, nisi forte tu unius quam multorum consilium magis probas regique omnia suo consilio gerenda esse censes. *Mat.* Est quidem unius consilium nonnunquam melius quam multorum, praesertim si illi non plane prudentes ac periti sint; multi enim (ut paulo ante dixi) inter se dissidere possunt, unus non potest, multorum tamen quam unius consilium ego magis probo regique sine aliorum consilio agendum esse nihil puto. Verum non ob id multos uni antepono, habet enim princeps unus non ex una civitate sed ex universo suo regno delectum senatum, qui non nisi spectatae prudentiae, gravitatis, fidei omnisque virtutis viros contineat, qui quum ex omnibus deligantur, optimi ac praestantissimi sint, quum ad se rapere atque attrahere nihil queant agique tamen suam etiam rem intelligant, fideliter atque in commune ¹ consulant necesse est. Res publicae vero (ut hodie quidem sunt) in senatum non nisi suos cives admittunt nec eos quidem omnes, sed alios aliae, delectum autem in ea re vel virtutis vel doctrinae vel rerum experientiae non habent. Sed Veneta quidem res publica, quae optimatum est, unius nobilitatis rationem habet, solis enim nobilibus quos ipsi patricios vocant senatum patefacit.

¹ comune C.

Vestra vero, quae popularem statum retinet concordiae magis omnium unionique inserviens, nonnullos etiam de plebe admittit. Quoniam autem utraque mercaturae et quaestui tota dedita est, senatores civilis scientiae satis peritos habere meo iudicio non potest. Quid enim de re publica aut dicere aut scire potest is qui in rationibus semper mercaturaque versatus ex nummularia aut lanitia taberna in senatum rapiatur neque de re publica quicquam aut usu aut doctrina unquam didicerit? Quo fit, ut multorum quidem consilium probem, vestrarum vero civitatum senatum non probem. *Do.* Si nostrarum civitatum senatus videres, aliter profecto sentiret. Tanta enim est in viris illis gravitas, tanta prudentia, tantus usus, tanta facundia, tanta etiam doctrina, ut cum in senatu sunt mercaturae nunquam operam dedisse videantur, sed Romanam illam in dicendis sententiis et copiam et gravitatem referant. Quod quidem ex iis qui ad te oratores saepenumero veniunt te aliqua ex parte iudicare posse existimo. *Mat.* Sunt illi quidem magnae virtutis atque peritiae omnibus in rebus viri, sed paucos admodum inter vos tales esse eosque in hunc maxime usum ex omni numero deligi puto. *Do.* Immo optimum quemque domi ad consulendum retinemus, iuniores, qui et labores perferre queunt et videndi res novas cupidiores sunt, ad exterarum nationes mittimus. Sed qualis sit senatus noster non quaerimus, illud quod tu plane fateris quaerimus, et iam ut opinor tenemus multorum quam unius salubrius esse consilium. *Mat.* Fateor (ut dixi) multorum in omni re consilio utendum esse, sed ducem illis et moderatorem et quasi caput necessarium esse dico; nam si pares sint vel invidia vel aemulatione vel cupiditate aliqua contendere inter se et dissidere poterunt; si principem habeant quem vereantur, non poterunt. *Do.* Atqui si pares sint, fidelius rei publicae et diligentius consulent, quippe qui se illius principes esse atque ad se ea de quibus consultant omnia pertinere intelligant earumque rerum se laudem atque utilitatem omnem reportaturos sperent. Sin principi alicui subiaceant atque inserviant, tanquam de aliena re parum solliciti omnia negligentius ac remissius

agent utpote qui nullam ad se eius rei vel utilitatem vel laudem putent perventuram, sed quasi mercennarii operam suam principi locent. *Mat.* Immo vero qui principis consilio praesunt fidelissime omnia diligentissimeque consulant neque minus eius rebus quam suis student atque invigilant atque haud scio an etiam magis. Nam in suis quidem rebus si quid erratum est a nullo poenas expectant, ipsi suum detrimentum aequo animo ferunt; si quid autem in rebus principis praeter spem aut sententiam accidit, ipsi graves ab eo poenas metuunt, emolumentum autem si recte consulant duplex consequuntur, alterum quod omnibus commune¹ est, hoc est suarum civitatum ac rerum sibi carissimarum conservationem, quo quidem fructu nullus bono viro gratior esse debet, alterum quod privatim unicuique pro meritis et dignitate tribuitur, hoc est opes, honores, magistratus, praefecturas et quae inter homines maxima existimantur. Ad quae quidem generosissimus quisque maxime aspirat. Laudem vero fidei atque integritatis a principe inprimis expectant. Mercennarii vero appellari quum omnes non minus suae patriae quam principi consulant nec volunt nec possunt. Quodsi mercennarii et servitum spe praemii tum metu² poenae fidem dominis suis servant et operam illis iustam reddunt, qua tandem fide atque integritate consulere existimandi sunt ii qui et omnia summa a principe expectant et suae patriae salutem ac dignitatem suis consiliis contineri intelligunt et ad id agendum non metu² sed amore adducti sunt? At vestro senatui quae potest esse fides, quae integritas, quum omnes ad se rapere atque attrahere studeant, omnes excellere atque eminere contendant proptereaque mutuis odiis invidiaque laborent, ex benefactis autem nemini se gratificari putent, a nemine praemium aut laudem sed summam invidiam calumniasque expectent certatimque se odiis atque aemulationibus insectentur? Quo fit, ut multi etiam si recte in commune consulere possint, saepe abstineant, partim ut declinent invidiam, partim ne illis quibus nolunt inviti

¹ comune C. ² metu C.

prosint, partim etiam quod cui gratificentur, non intelligunt. Nam (ut in proverbio est) qui omnibus servit, nulli servit; nemo enim privatim quicquam ei debere se putat, qui id quod agat ex publico officio agat. Quae quum ita sint, quo pacto qui communia agunt sua se agere possunt existimare aut quo tandem affectu aut studio rebus illis incumbere putandi sunt? Nostri vero quum et censorem et remuneratorem habeant, consultius omnia et circumspectius agunt certatimque suum officium principi probare student scientes se ab eo et negligentiae poenam et praemium industriae relatuos. Invidia in iis locum nullum habet, aemulatio laudis et virtutis habet, omnes enim ingentia sibi praemia proposita esse sciunt. Quae quidem non nisi per summam fidem, diligentiam ac virtutem consequi possunt neque ea quisquam alteri nisi hac ratione possit eripere. Ita fit, ut summo inter se studio et concordia erga principis atque imperii dignitatem salutemque contendant. Ille vero singulorum consilia sententiasque expendit, cernit studia, moderatur affectus, omnes maximis praemiis ornamentisque prosequitur; ita omnes sibi deditos atque obsequentes habet. His igitur rationibus multorum quidem consilium probo, sed principem illis et caput necessarium esse censeo. *Do.* De hoc quidem (quando tibi ita videtur) non repugno, sed multorum certe stabilius imperium et diuturnius proptereaque etiam melius esse non negabis. *Mat.* Ego vero nisi tu id mihi aliter probes, negabo utrumque. *Do.* Utrumque? An multorum quam unius diuturnius esse imperium mihi non concedes? *Mat.* Concedere quidem tibi facile non possum, sed si placet condonabo. *Do.* Cur, obsecro, non concedes? *Mat.* Cedo quid tu diuturnum vocas? *Do.* Id nimirum quod sine mutatione ulla diu in eodem statu permanet. *Mat.* Quid regna? Nonne diu in eodem statu permanent? *Do.* Minime. *Mat.* Cur non? *Do.* Quia quum singulorum regum vita non longa sit, regna ad alios atque alios reges transferantur necesse est. Ea porro quae a tam multis diversae plerumque mentis hominibus administrantur, non possunt non mutari. Unusquisque enim quum diversae ab aliis voluntatis sit diversam quoque

administrandi rationem habet. *Mat.* Tu igitur regna ob frequentem regum mutationem minus diuturna esse censes. Ubi, obsecro, frequentiores administrantium fiunt quam in re publica mutationes, in qua non fere quisquam annum in magistratu excedit? Vos vero bimestres aut quadrimestres magistratus creatis. Quid hoc brevius aut mutabilius dici potest? Quid, obsecro, potest tam brevi temporis spatio geri, quum cives antequam satis notum suum officium habeant, magistratu abire cogantur? *Do.* At eadem rei publicae administrandae forma permanet successoribusque omnia suo ordine quasi per manus traduntur. *Mat.* Quid regna? Nonne eundem semper statum eandemque administrationis formam servant? Reges quoque nonne omnia successoribus salva intactaque relinquunt et suo ordine liberis ac nepotibus per manus tradunt, immo hoc quoque reges magistratibus ad diuturnitatem imperii potiores atque accommodatiores sunt, quod reges etiamsi diu non vivant, multo tamen diutius quam magistratus imperant. Nemo enim fere rex est qui non plures annos quam quisquam magistratus menses imperio expleat. Nam ut de Augusto Caesare taceam, qui sex et quinquaginta annos imperium tenuit, Federicus aetate nostra nonum et trigesimum annum in imperio agit. Ego quidem qui quinquagesimum aetatis non excessi, sextum et vigesimum iam annum regno praesum, ad quod quidem tempus nullus unquam magistratus pervenit. Huc accedit quod reges quum se et toto suae vitae tempore imperio potituros sciant et diutissime se victuros putent, regnum tanquam suum omni cura conservant, omni studio augent, plurimis et optimis rebus muniunt atque adornant, summam inde tum a praesentibus tum a posteris et gratiam et laudem petunt, magistratus cum breve admodum et statum imperii tempus habeant neque se ad id quandoque redituros sciant, imperium tanquam alienum nullo amore, nulla diligentia administrant, nullam inde vel a collegis vel a successoribus aut gratiam aut laudem expectant. Postremo reges quum aut liberis aut hominibus sibi carissimis imperium relicturi sint, non minus de illorum quam de suo statu solliciti sunt et ut iis quam

optimum et quam amplissimum imperium relinquant, summo studio curaue conantur; magistratus, cum aemulis aut etiam inimicis imperium sint tradituri, de successionem omnino nihil cogitant, immo ea etiam quae inchoare commodè possent, ne laus illa ad alios transferatur, non inchoant. Multo igitur maior frequentiorque in rebus publicis quam in regnis mutatio fit. Quodsi res publicas tu propterea diuturnas putas, quod diu eandem administrationis formam teneant, regna profecto multo sunt quam illae diuturniora. *Do.* Non exprimo tibi satis fortasse quod volo. Non enim res publicas ea de causa diuturnas puto, quod ab aliis atque aliis magistratibus non regantur, quod falsum inprimis atque ineptum esset, neque eandem ab iis servari formam dico, quod eosdem semper magistratus creent, ut consules, dictatores et alios eius generis, sed quod nunquam in ea magistratus ita cessent, ut vidua quodammodo ¹ res publica atque omni regimine destituta relinquantur, immo ita sibi invicem semper succedant continuenturque, ut nulla inter eos intervalla sint atque ita sibi mutuo coniuncti annexique sint, ut nunquam ordo ille perrumpi aut deficere posse videatur. Quod quidem in regnis non accidit. Defunctis enim regibus regna omni prorsus rectore atque administratore orba relinquuntur imperiumque tamdiu veluti sine gubernatore navis fluctuat, donec rex aut princeps aliquis qui gubernaculum rerum suscipiat, quoquo modo inveniat. Quo quidem interregni tempore tantae plerumque seditio- nes et bella civilia exoriuntur, ut maxima saepe et pulcherrima imperia evertantur. Omitto quam multa superiorum regum aboleant, quam multa innovent, quam multa commutent ii qui novum aliquod regnum accipiunt. Qui quidem motus et quam saepe accidunt et quam perniciosi sint, tu ipse, rex, optime nosti, qui quum rex omnium consensu creatus esses, hostes tamen et plurimos et gravissimos habuisti. De motibus qui antequam tu creareris acciderant, nihil dico, salubres omnes huic regno et utiles fuisse censeo, quando in te unum erant finiendi. Sed acci-

¹ quodammodo *C.*

dunt saepenumero, ut diximus. illo interregni tempore motus gravissimi ac periculosissimi et qui non sine magna civium clade et imperii diminutione sedentur. Qui quidem in re publica, quae certam et quodammodo continuam magistratum successionem habet, evenire non possunt proptereaque eam regno diuturniorem iudico. *Mat.* Nollem equidem rerum publicarum gratia te hanc partem attigisse, Dominice, quae res publicae fere omnes infames sunt. Ubi enim, obsecro, plures gravioresque seditiones, ubi frequentiora perniciosioraque bella civilia, ubi motus maiores quam in omni re publica exoriuntur, ubi saepius res ad interregnum redit, ubi saepius omnium magistratum genera et totius administrationis forma immutatur? Nam ne Atheniensium, Lacedemoniorum Thebanorumque res publicas tibi commemorem, quae omnes quotidianis magistratum mutationibus assiduisque seditionibus se ipsas everterunt, propone tibi, quaeso, ante oculos Romanam rem publicam, quae et maxima fuit et diutissime perduravit. Quot in ea, bone deus, seditiones, quot intestinas discordias, quot bella civilia, quot magistratum mutationes, quot interregna, quot denique omnis generis motus invenies! Ea tamen sic quoque ad quingentesimum annum libera non pervenit. Omitto hodiernas res publicas, quae quam multis et quam gravibus quotidie seditionibus afflicentur, optime cernis. Una certe Senensis res publica nobis documento esse satis potest, quae quotidianis seditionibus mutationibusque agitata omnem pene splendorem amisit. De Genua, quae unius plurium principatum servet, in dubio est, nihil dico; factionibus certe et seditionibus ita dedita semper fuit, ut sine illis sustentari nullo modo posse videatur. Quis vero unius principatus tantis unquam motibus obnoxius fuit? Quae seditiones regnorum, quae bella possunt aut cum Romanorum aut cum Genuensium motibus comparari? Nullum adhuc, quod ego quidem sciam, regnum ad rei publicae formam propter seditiones discordiasque devenit, res publicae vero se unius imperio ea de causa quam plurimae subiecere. ¹

¹ subiaecere C.

Quodsi diuturnior esset earum status, non multa per universum terrarum orbem regna, sed multae res publicae et quondam inventae essent et hodie invenirentur. Quod contra esse clarissime cernis; maxima enim orbis terrarum pars a regibus et olim administrata est et hodie administratur. At fiunt in regum creationibus nonnunquam motus. Isti vero et perraro accidunt et salubres sunt, aliter enim aut eiici tyranni aut boni principes induci non possunt. Sed nulla tamen ob eam causam imperia eversa esse scio. Nam quod de nostra creatione dixisti, utinam id vere possis dicere. Ego quidem quantum potui dedi operam, ut me huic regno non inutilem exhiberem neque hodie quantum per valitudinem licet ab hac mente desisto aut unquam dum vivam desistam. Sed de me ipso alias. Non evertuntur ergo regum mutationibus regna, sed instaurantur ac perpetuantur. Quid quod nonnullae familiae legitimo successionis ordine diutius quam ulla res publica regnant atque imperant? Gallorum quidem reges, a Carolo qui propter res gestas Magnus est cognominatus oriundi, septingentos fere iam annos imperio sibi per manus tradito regnant, atque ita regnant, ut nullum videatur ea familia imperii sui finem habitura. Quodsi res publicae seditionibus et motibus intestinis saepenumero evertuntur, regna vero sive delectu novi principis, sive legitima eiusdem generis successione in eodem diutissime statu permanent, utrum tandem diuturnius imperium sit, tuum sit iudicium. Sed esto concedamus tibi diuturniores esse res publicas; censen tu iccirco meliores esse? *Do.* Ego quidem censeo. *Mat.* Cur ita iudicas? Omniane quae diutissime durant optima esse putas? *Do.* Puto. *Mat.* Optima igitur erit diutissima pestilentia, diutissima fames, diutissimum bellum, et (ut ad ea quae nostrae disputationis propinquiora sunt veniam) diutissima tyrannis, diutissimus paucorum potentium aut etiam ipsius populi status optimus erit existimandus. *Do.* At ista omnia per se mala quum sint temporis diuturnitate bona effici non possunt; tempus enim omnia in utramque partem perficit, si mala accepit reddit peiora, si bona multo meliora. Quodsi bona sit a principio res

publica bonisque legibus instituta, quo diuturnior erit eo meliorem effectum iri puto. *Mat.* Vide, quaeso, ne tempus omnia potius corrumpat ac destruat. An non illud tibi Nasonis venit in mentem :

Tempus edax rerum tuque invidiosa vetustas
Omnia destruitis vitiataque dentibus aevi
Paulatim lenta consumitis omnia morte.

Et illud :

Labitur occulte fallitque volatilis aetas
Nec bona tam sequitur quam bona prima fuit.

Quod quidem si recte consideraveris, verissimum esse deprehendes. Quid enim est per immortalem deum quod non longinquitas temporis labefactet ac solvat? Propone tibi ante oculos quicquid vel arte conficitur vel natura generatur; nihil omnino in suo statu permanere invenies. Quod enim est tam solidum ac tam firmum aedificium, quod non vetustate dissolvatur et corruat? Quis fructus vel a terra vel ab arbore tam pulcher ac tam bonus producit, qui non intra paucos annos deformis insipidusque reddatur? Iam vero nullum est tam generosum animal, quod non brevi et forma corporis et animi vigore degeneret. Neque vero terra ipsa in suo semper statu permanet, nam neque eandem nobis rerum omnium copiam quam maioribus nostris praebeat, neque eandem etiam bonitatem praebet. Ipsa quoque rerum natura degenerare in nobis et deficere quodammodo¹ videtur. Non enim homines ea vel corporis proceritate vel animi magnitudine procreat, qua olim dicitur procreasse. Nam genus hoc vivo iam decrescebat Homero. Quid si non solum ea quae humana industria fiunt, verum etiam quae natura ipsa producantur atque ipsi etiam homines temporis diuturnitate corrumpuntur atque degenerant; rem publicam ab hominibus institutam diversosque hominum animos et ingenia continentem meliorem in dies effici aut etiam in eodem statu diu permanere posse existimamus? Videmus generosissima equorum boumque armenta

¹ quodammodo C.

nisi quotannis delectu habito restituantur atque instaurentur brevi maiorem in modum¹ degenerare atque deficere. An aliam credimus hominum quam caeterorum animalium esse naturam? Quid aliud esse civitatem quam ingentem hominum gregem existimamus? Quodsi nulli animalium greges possunt sine assiduo delectu et reparatione servari, civitatem credimus etiam si ab initio optima fuerit diu sine mutatione aut reformatione posse permanere? Diuturnitas igitur illi ad bonitatem meo iudicio nihil prodest, immo potius nisi reformetur saepius et quasi renovetur obest plurimum. Cives enim a legum observatione et bonis moribus paulatim deficientes nisi quotidie emendentur et tanquam agri excolantur ingentem vitiorum squalorem et situm contrahunt. Regna vero regum sive negligentia sive perversitate aliqua ex parte collapsa principum mutatione resurgunt et quasi renovantur. Quam ob rem utilissimam illam principum mutationem regnis esse censeo; dum enim novi reges initio imperium optime administrare et subditorum benivolentiam sibi bonis artibus comparare student, omnia in meliorem statum redigunt et quantum in se est reparant atque instaurant. Multorum igitur imperium neque diuturnius ut cernis est quam unius neque etiam si esset ob id melius esse ullo modo posset. Itane tibi adhuc videtur an nondum etiam? *Do.* Ita plane mihi nunc videtur. Nescio enim, quo pacto, quum ego aliquid dico, meas maxime rationes probo easque verissimas esse iudico, quum contra te audio graviter copioseque disserentem, puerilia quaedam et ridicula dixisse videor. Ita tu omnes rationes meas pervertis, mentem omnem immutas et mihi quaecunque vis e vestigio tua eloquentia persuades. *Mat.* Istud quidem non mea eloquentia, sed partim optima tua mens partim ipsius veri vis facit, quae quidem tanta est ut etiam invitos se cognoscere et fateri compellat. Sed habesne aliud quod pro hac re velis dicere? *Do.* Nihil omnino; ita meas rationes omnes disiecisti pervertistique. *Mat.* At ego quid te interrogem habeo. *Do.* Dic, obsecro, aliquid, quo facilius adhuc

¹ immodum *C.*

in tuam sententiam et libentius veniam. Videor enim tuis magis rationibus coactus quam mea sponte venire. *Mat.* Cedo quid tu civitatem esse aut qua de causa institutam putas? *Do.* Cetum hominum virtutis studio in unum congregatorum ad bene vivendum institutum esse puto. *Mat.* Quid porro appellas bene vivere? *Do.* Utique secundum virtutem vivere. *Mat.* Quo tandem pacto eam te et facilius et melius consequi posse existimas, si quem habeas a quo institui, quem imitari possis, an si per te ipsum eam tibi comparare studeas? *Do.* Nimirum si praeceptorem atque exemplar habeam. *Mat.* Unumne an plures discendi atque imitandi gratia magis probes? *Do.* Unum profecto, si quem unum et optimum et doctissimum queam reperire. Plures enim neque in doctrina concordēs neque in imitatione atque exemplo similes esse possunt. *Mat.* Si quis igitur in omni virtute optimus atque absolutissimus reperiatur, is unus tanquam omnium speculum atque exemplar civibus instituendis praefici potius debet quam plures. *Do.* Ita mihi quoque videtur. *Mat.* Quid tu, concordiamne esse censes in civitate utilem? *Do.* Immo ita necessariam, ut sine ea consistere omnino civitas non possit. Ea enim una sublata civitatis omnino nomen tollitur. *Mat.* Recte sentis, hic enim est unicus civitatis finis; nam quemadmodum medicus aegri sanitatem, gubernator navis portum, imperator victoriam, ita qui civitatem instituit pacem, concordiam et unionem sibi propositam semper habet ad eamque tum consequendam tum servandam suas actiones omnes, sua studia et consilia dirigit. Age vero utrum lucem terris melius potest et praebere et servare, solne, qui eam ex se emittit neque potest etiam si velit esse non clarus, an luna, quae lumen et ab illo accipit et amittere facile potest. *Do.* Sol sine dubio melius. *Mat.* Calorem vero utrum, obsecro, et maiorem praestat et diutius retinet? Ignisne, qui a natura ipsa illum accepit, an ea quae ab igne calefacta sunt? *Do.* Ignis profecto, a quo calor omnis in caetera proficiscitur. *Mat.* Utrum autem et melius et celerius madefacit, ipsane aqua, an ea quae humida et aquosa sunt. *Do.* Quis dubitat aquam, quae humoris omnis parens et ministra sit, omnia

uberius et citius humectare? *Mat.* Concordiam quoque et unionem utrum, obsecro, et parere civibus et tueri melius potest, idne quod natura simplex atque unum et sui simile semper est, an id quod multiplex, varium et mutabile esse cernitur? *Do.* Nimirum id quod per se unum est. *Mat.* Quid autem per se magis unum et sui simile potest inveniri quam unus ipse qui neque potest esse non unus neque a se ipso unquam dissentire? *Do.* Sic est. *Mat.* Unus igitur, qui concordiam atque unionem civibus praestare melius potest quam plures, melius profecto et salubrius quam plures civitatem reget. *Do.* Ita videatur. *Mat.* Visne hoc etiam clarius cernere? *Do.* Quo pacto? *Mat.* Si multi civitatem administrarent, nonne eam tum demum optime administrare dicerentur, quum maxime concordēs inter se atque uniti essent, denique quum unius mentis, unius voluntatis, unius affectus et quasi vir unus efficerentur? *Do.* Ita est. *Mat.* Si multi igitur nisi maxime uniantur recte administrare non possunt et tum demum rectissime administrant, quum ita concordēs sunt ut vir unus esse videantur, nonne is qui semper unus est neque potest a se ipso dissidere, multo omnia rectius administrabit? *Do.* Administrabit profecto. *Mat.* Quid quod vis omnis separata ac dispersa minus valida ac firma est, quam si uno in loco adunata et coniuncta esset? Difficilius enim navem aut molem aliquam impellunt multi quam si unus idem posset efficere, neque etiam quamvis multi possent impellere nisi vim omnem in unum quodammodo contraherent atque unirent, immo quicquid possunt ob id ipsum possunt quod uniti sunt. Quodsi eadem in uno coacta et cumulata vis esset, nonne multo id facilius meliusque ab ipso efficeretur? *Do.* Procul dubio. *Mat.* Eodem modo si universa civilis potentia et summa rei publicae in unum coeat atque ad unumquempiam deferatur, nonne multo validior ac stabilior erit existimanda, quam si in multis dispersa ac dissipata sit, ille quoque nonne aptius rem publicam et facilius geret quam si aliis multis obnoxius atque obligatus sit. *Do.* Ita puto. *Ma.* Vis afferam tibi huius rei maximum et clarissimum argumentum? *Do.* Cupio. *Mat.* Romani qui

libertatis et rei publicae nomen prae caeteris gentibus coluere, quum gravius aliquid et periculosius immineret, dictatorem creabant, penes quem unum summa rerum omnium potestas esset, ne in re subita senatum cogere et sparsam rei publicae potentiam contrahere (quod difficile admodum et periculosum erat) saepius oporteret, satis hoc uno testimonio declarantes vim unitam quam dispersam aptiorem esse, hoc est unum potiores esse quam plures. *Do.* Profecto sic est. *Mat.* Clarius adhuc et apertius idem ut intuearis volo. *Do.* Quo pacto possum? *Mat.* Cedo quid est in rerum natura quod alteri maxime repugnet atque adversetur? *Do.* Album nigro, bono malum, optimo pessimum et caetera quae inter se contraria nominantur. *Mat.* Recte iudicas. Quis igitur est pessimus omnium principatus? *Do.* Si pessimum scirem, optimum quoque eadem ratione scirem. Contrariorum enim (ut a philosophis nonnunquam audiui et natura etiam ipsa deprehendere videor) eadem est disciplina cognitoque altero alterum facile intelligitur. *Mat.* Faciam ergo utrumque ut scias. Quid, obsecro, in primis curare debet qui recte civitatem administrat? *Do.* Bonum commune ac publicum. *Mat.* Quisnam ab eo longissime abest? *Do.* Qui privatum ut suum tantum curat. *Mat.* Quis porro is est? *Do.* Mihi quidem tyrannus videtur, qui unius dumtaxat hominis hoc est suum bonum curat. *Mat.* Recte sentis. Si igitur tyrannus est pessimus, quis, obsecro, erit optimus? *Do.* Nimirum rex ipse. *Mat.* Quid rides, fili? *Io.* Quod Dominicus contra se dicere et quod hactenus negavit affirmare et fateri suo ore coactus est. *Do.* An non audivisti, Iohannes, tria esse in rerum natura validissima, vinum, regem, verum? Ego quum a duobus, hoc est a rege et a vero oppugner, resistere qui possum? Sed perge, obsecro, rex, si quid aliud superest explicare. Nihil enim mihi gratius potest esse quam ut et haec quae utilissima sunt et abs te potissimum doctissimo viro et rege sapientissimo discam. *Mat.* Fateris igitur id quod a principio negabas, optimum esse regis principatum? *Do.* Fateor istud quidem tuis rationibus adductus, sed unicus adhuc mihi restat scrupulus, qui me male habet. *Mat.* Quis iste est? *Do.* Si

optimus erat regum principatus, cur sunt institutae res publicae? *Mat.* Dicam. Omnia quae quatuor illis sive elementis sive seminibus composita et compacta sunt, quia contrariis qualitatibus constant et in eodem diu permanere statu non possunt, a summo illo et perfectissimo gradu paulatim declinent atque degenerent et ita ad interitum perveniant necesse est, quod quidem cum caeteris rebus tum vel maxime hominibus accidit, qui supremum ac dignissimum inter animantia omnia gradum sunt sortiti. Nam quum ab initio singuli viri optimi ac moderatissimi singulis civitatibus aut provintiis regendis praeficerentur atque ob id regium nomen esset inventum, invalescente paulatim libidine, ambitione, avaritia caeterisque nephariis cupiditatibus alii atque alii seu nominis spetie capti sive imperandi cupiditate adducti locum illum aut vi aut dolo aut pessimis artibus occupavere neque se melius in retinendo gerebant quam gesserant in adipiscendo. Ubi enim eum locum semel invaserant, effusis omnium flagitiorum habenis subditos adulteriis, stupris, rapinis, caedibus et omni libidinis et crudelitatis genere affligebant. Quae quum illi diutius ferre non possent, caesis tyrannis aliam principatus spetiem instituerunt. Nam quum se singulos bonos viros et virtute praestantes a quibus regerentur reperire posse diffiderent, unius loco plures quos ipsi optimos iudicaverant sibi praeesse voluere, ut quod unus non faceret multi facerent et (ut tu paulo ante dixisti) quod unius virtuti deesset multorum diligentia suppleretur. Atque hanc quidem principatus spetiem, quoniam ex optimo quoque constaret, nostri optimatum gubernationem, Graeci aristocratiam appellavere. Hi quoque cum caeteros spoliare atque opprimere, omnia sibi usurpare ac rapere, omnia ad suum commodum referre coepissent, in eum paulatim statum declinavere, qui a nostris paucorum potentia, a Graecis oligarchia dictus est, et ex optimis brevi pessimi sunt effecti. Hos quoque populus¹ diu non ferens eam principatus formam quae a Graecis politice,² a nostris res publica proprie dicitur, ex omnibus aequae constantem insti-

¹ populos *C.* ² politice *C.*

tuit, ut omnes vicissim omnibus et praeesse et subesse possent. Haec quoque diu incolumis atque incorrupta non mansit. Plebs enim ex dominatione in superbiam insolentiamque elata nobilitatem vexare atque opprimere omnibus modis coepit, donec in eum tandem statum deventum est qui a nostris plebeius principatus, a Graecis dimocratia nominatur. Quo quidem abiectior ac detestabilior esse nullus potest, neque enim locus iam ullus degenerandi aut collabendi relictus est. Regius igitur, ut diximus, principatus est optimus, sed tyrannorum metu¹ in alium commutatus. *Do.* Intellego. *Mat.* Vis hoc ipsum clarissime atque apertissime cernere? *Do.* Volo. *Mat.* Intuere igitur naturam ipsam, quam nos ut optimam bene vivendi magistram ac ducem omnibus in rebus sequi imitarique debemus, quo pacto omnia quae alieno imperio et gubernatione indigebant unius arbitrio et potestati subiecerit. Nam (ut a minimis ordiamur) apes quae natura duce coetum et societatem colunt mirumque inter se ordinem servant, uni regi obtemperant, quem non ipsae de turba temere delegerunt, sed ab ipsa natura insignem forma et diademate praeditum acceperunt. Grues quoque quum gregatim volent iter facturae unam ex suis cui pareant, quam sequantur itineris ducem deligunt. Venio ad nos ipsos. Quum corpus hoc nostrum membris plurimis compositum sit, quorum alia alios motus aliaque officia sint sortita, unum caput caetero corpori dominatur et tanquam in excelsa quadam arce constitutum et intellectum et sensus omnes intra se continet caeterorumque membrorum officia pro arbitrio moderatur. Ab uno quoque corde, quod omnis motus fons et origo est, caetera membra suos privatim motus accipiunt. Corpori vero universo regendo servandoque unus animus praepositus est, qui contrarias illas elementorum qualitates ita inter se connectit et continet, ut summus philosophorum Aristoteles dicere non dubitaverit, magis ab animo corpus quam a corpore animum contineri. Animi quoque partes ratio una gubernat et cohibet.² Virtutes etiam ipsas prudentia sola mo-

¹ moctu C. ² coibet C.

deratur. In numeris vero ipsis nonne unum excellentissimum est ita, ut ab uno caeteri, non a caeteris unum exoritur? A quo quidem et Plato et Pithagoras et alii quam plurimi omnia profecta esse voluere. Denique omnia quae apud nos natura instituit ad unum aliquid referuntur. Quid superiora? Nonne hoc etiam modo composita et constituta sunt? Sol enim unus caeteris non modo planetis, verum etiam stellis ita antecedit ac praestat, ut eum unum multi ex veteribus tum deum tum animam mundi esse existimaverint. Caetera porro coelestia corpora quae motum aliquem vel ipsa habent vel aliis quoquomodo infundunt atque immittunt, a primo illo et excellentissimo auctore atque impulsore motum omnem accipiunt. Quid multa? Nonne unus in rerum natura deus est, qui si omnia regi a pluribus melius cognovisset, mundum quem optime regi cupiebat neque solus produxisset neque solus totiam saeculis administraret ac regeret? Quodsi deus ipse et mundum optime solus administrat et universam rerum naturam ita instituit, ut omnia quae aliquo pacto administranda sunt ad unius imperium atque arbitrium referantur, nonne mens humana quae quoddam ipsius dei simulacrum est, illum in suis artibus atque actionibus quoad potest debet imitari et ut a deo in rerum natura factum videt, ita suos coetus et societates constituere, ut omnes unius imperio subiaceant, ad unius arbitrium gubernentur? Nos vero nonne illum optimum debemus principatum existimare quem ab deo et in se ipso servari et in universa rerum natura constitutum esse videamus? *Do.* Ita est profecto, ut dicis, rex, neque istis rationibus obsisti potest. *Mat.* Hoc quidem nobis ratio faciendum suadet neque vero unquam fere aliter factum invenies. Repete animo nationes omnes, omnia saecula in memoriam redige; universum terrarum orbem a regibus semper administratum fuisse, res publicas autem et paucas admodum extitisse et brevi interiisse comperies. Nam (ut primos illos homines omittamus, de quibus sacro Hebreorum volumini tantum credimus, quos tamen sub unius principatu vixisse invenimus) Aegyptii, qui de hominum principio cum Scitis maioribus nostris contendunt, Osirim, Amasum, Vesorem

atque alios innumerabiles reges semper habuisse traduntur, brevi admodum tempore, quum Romanis subiecti essent ut caeterae nationes, non reges habuere, sed sub imperatoribus principibusque vixere; hodie quoque extincto Romanorum imperio reges creant quos ipsi Soldanos appellant. Assirii quoque, qui nunc Aegiptiis regibus parent, semper aut reges ipsi habuere aut aliarum gentium regibus parere. Eorum enim regnum quod a Nino et Semiramide inchoasse traditur, primo ad Medos, mox ad Persas, inde ad Graecos, tum ad Romanos, postremo ad Aegiptios translatum est. Persae, qui antea Medis subiacebant, a Ciro inchoantes diu suae gentis reges habuere, a Magno deinde Alexandro subacti partim Macedonum, partim Romanorum imperio perlato ad suos tandem principes rediere. Graeci quoque ab initio Phoroneum, Inachum, Achrisium, Danaum, Agamemnonem, Cecropem, Egeum, Cadmum atque alios reges quam plurimos, sed in aliis atque aliis civitatibus habuere, ita ut singulae pene civitates suos privatim reges constituerent, mutato deinde saepe statu sub Romanorum tandem potestatem pervenere; eo porro imperio Constantinopolim translato diu aliis atque aliis tum Romanis tum suis principibus parere, nunc Turcarum regibus subiecti sunt. Vestra etiam Italia, Dominice, ante urbem conditam ab aliis atque aliis regibus semper administrata est. Romani vero (ut scis) et a regibus incepere¹ et in principes sive imperatores desiere. Quid dicam de Hispania, Gallia, Germania caeterisque occidentis provintiis? Nonne et a regibus olim obtentae sunt et hodie a regibus obtinentur? Nos certe qui a Scithis oriundi sumus et illic semper sub regibus viximus et hic reges semper instituimus. Quid multa? Omnes denique (ut vides) nationes regium hoc imperium et semper expetiverunt et hodie maiorem in modum² expetunt. Res publicae autem et paucae admodum omni aevo fuisse memorantur et illae quae fuerunt brevi aut extinctae sunt aut ad unius principatum redactae. Athenienses enim et Lacedemonii, qui rei publicae formam quandoque serva-

¹ incoepere C. ² immodum C.

vere, non sane diu eo statu contenti omne principatus genus experti sunt, donec in Macedonum primo, deinde in Romanorum ditionem pervenere. Carthaginenses ab regibus e Phoenitia in Africam traducti quum se ad rei publicae statum convertissent brevi a Romanis, subacti atque ad internitionem deleti sunt. Romani, qui omnium maximam ac diutissimam rem publicam habuisse referuntur, sub regibus ab initio ducentis amplius annis vivere; illis porro exactis quum rei publicae formam et libertatis nomen retinere velent neque possent aliquo principe et duce carere, pro uno rege duos consules divisa potestate creaverunt, ne quis autem diuturnitate imperii res novas moliri et sibi asserere imperium posset, pro perpetuo rege consules annuos instituere, in subitis tamen et trepidis rebus, ne quid res publica detrimenti caperet, unum, ut diximus, dictatorem, penes quem universum imperium esset, creabant. Hoc quoque statu sic etiam non diu retento ad unius tandem principatum rediere. Qui quidem tametsi principis nomen mutavere, ut pro imperatore pontificem maximum habeant, unius tamen hodie quoque principatum retinent. Veneti quoque, quorum nostra aetate res publica maxima et potentissima est, tametsi consilia, magistratus et omnia publica munera per optimates obeunt et in plerisque rebus optimatum (ut diximus) principatum servant, regiae tamen dignitatis spetiem quandam et imaginem retinentes ducem seu principem senatus creant, cui summam dignitatem atque imperium communi consensu ultro deferunt, hoc testimonio aperte declarantes et optimum esse unius principatum et illo se carere non posse. Postremo vos ipsi qui rei publicae in omnibus formam retinetis nonne totius senatus et rei publicae principem sorte ducitis, quem usitato vocabulo (ut ex civibus vestris audiui) iustitiae vexilliferum appellatis. Quid, obsecro, sibi vult aliud vel dignitas illa vel nomen, nisi ut et in re publica unum aliquem ducem ac principem necessarium esse ostendatis et illum praecipuum legum iustitiaeque custodem et cultorem esse oportere significetis? Nonne igitur vos quoque huius de qua loquimur regiae dignitatis non medioerem effigiem atque imaginem retinetis? Nonne vos ipsi

vestro iudicio ac testimonio hunc esse optimum principatum fatemini? Sed quidnam tibi mortalium vel acta vel instituta commemoro? Ille unicus humani generis auctor et parens deus quum salutis nostrae gratia ad nos e coelo descendere et ut homo inter homines versari vellet, nobis quid faciendum esset apertissimo non modo testimonio verum etiam exemplo declaravit. Nam et eo potissimum tempore nasci voluit, quo universum terrarum orbem princeps unus Augustus Caesar obtinebat et dum inter nos viveret, unicum sibi regium nomen assumpsit et cum a nobis in coelum rediret, uni Petro Christianum nomen et rem publicam commendavit, uni fundandam regendamque tradidit, uni denique ius omne in animas arbitriumque permisit. Nonne hoc exemplo nobis satis abunde Christus quis esset optimus principatus ostendit? Quid, obsecro, amplius desideramus? Nonne omnis eius actio nobis ad eruditionem atque imitationem est proposita? Quodsi ita faciendum esse et ratio docet et natura ostendit, si homines hoc omnibus saeculis observarunt, si Christus denique hoc non solum ipso nascendi tempore comprobavit, sed et apud nos manens ita fecit et a nobis discedens ita suis faciendum instituit, possumusne an sit optimus unius principatus dubitare? Est igitur, mihi credite, hic unus principatus multo caeteris omnibus anteponendus, si modo sive ille rex sive princeps optimus atque integerrimus sit subditosque omnes non ad suum, sed ad illorum commodum iuste moderateque et tueatur et regat. Sed quia virtus in nobis ita imminuta est, ita defecit, ut bonum principem reperire homines se posse diffidant, ambitio vero ita invaluit, ut omnes praeesse ac dominari velint, ad multorum principatum deventum est. Quodsi intelligerent homines quam grave, quam laboriosum, quam difficile sit caeteros recte gubernare ac regere, profecto id onus subire nemo cuperet. Verum quia non quid in ea re laboris ac molestiae sit, sed quid inesse possit voluptatis cogitamus, principatus ipsos non ad alienam iniuriam ac necessitatem propulsandam, sed ad libidinem atque avaritiam nostram explendam expetimus, decipimur profecto, decipimur illa spetie

honoris ac nōminis. Nam, si recte atque accurate regia dignitas consideretur, multo plus habet molestiae, laboris atque oneris quam voluptatis aut commodi et ut breviter Aquinatis verbis exprimam, plus aloes quam mellis habet. Rex enim ante omnia disciplinae militaris atque imperatoriae facultatis peritissimus sit necesse est, ita ut eam rem non domi tantum atque in ocio voluminibus legendis didicerit, sed in castris quoque et apud hostes pugnando exercendoque perceperit, ad eam porro nisi et auctoritas nominis et foelicitas quaedam egregiis suis virtutibus et rebus gestis comparata accesserit, nihil eum iuvabit militaris scientia. Illae ¹ vero non modo imperatoriae, castrenses ac bellicae, sed togatae quoque domesticaeque virtutes, humanitas, facilitas, liberalitas, comitas principi sunt in omni vita maxime necessariae, domi autem legum inprimis latio et iurisdictio ad eius munus atque officium pertinet in eoque regia et civilis facultas constituta est, ut leges defendat, tutos omnes ab iniuriis praestet, fidem omnibus aequae servet, unicuique ius suum sine discrimine tribuat, gratum se et beneficium in omnes pro cuiusque meritis et dignitate ostendat, totum regni corpus ita tueatur ac foveat, ut nullum eius membrum desertum ab se aut neglectum esse patiatur, bella vero ita gerat, ut nihil ex illis nisi pacem quaesisse videatur, regnum non modo ad praesens sed in posterum quoque ab hostibus totum ac pacatum reddat. Modestia vero et continentia cum omnibus hominibus tum regibus, qui exemplo aliis futuri sunt, est vel maxime necessaria. Quid dicam de prudentia omnium regula ac moderatrice virtutum, quum nulla vel mediocris hominis actio carere illa debeat? Qualis tandem et quanta in regibus, qui in maximis semper et gravissimis rebus versantur, est futura? Neque vero qui tam multis hominum milibus ² imperaturus est, tam multis responsurus, tam multis et variis de rebus disceptaturus, doctrina atque eloquentia carere ullo modo potest. Rex enim illitteratus, ut vulgo rectissime dicitur, est asinus coronatus. Quo enim pacto

¹ Ille C. ² millibus (fgy) C.

leges condet, feret sententias, iura distribuet, regnum administrabit, si non dico aliquam aut mediocrem sed maximam quoque et absolutissimam iuris scientiam non habeat? Contiones vero aut in civitate aut in castris habere, in consilio sententiam dicere, legatis atque aliis ad se venientibus respondere sine summa dicendi copia et facultate non poterit. Omitto mathematicas disciplinas, quae illi ad bella gerenda et imperatorium munus obeundum necessariae sunt. Quid illa quae sibi ut proprium virtutis nomen assumpsit fortitudo, quantopere est regibus non adversus hostes modo in bellis, sed domi quoque adversus omnes fortunae impetus, adversus omnes animi et corporis aegritudines expectenda? Quid in rebus gerendis et in omni principis actione, quantopere est illi celsitudo animi et rerum humanarum despicientia necessaria? Pietas autem et religio ita debet regio animo insidere atque infixae esse, ut ne minimam quidem rem sine divina ope inchoandam putet, immo nihil omnino existimet sibi sine divinae beneficentiae auxilio posse succedere. A regio autem animo omnis crudelitas, omnis ambitio, omnis avaritia, omnis libido, omnia foeda ac nepharia flagitia, omnes denique cupiditates ac perturbationes animi abesse longissime debent. Sit ille quem quaerimus princeps in deum pius ac supplex, in patriam officiosus, in subditos iustus, clemens in supplices, severus in contumaces, in hostes aequus, in delinquentes acer, in suos beneficus, in omnes mansuetus, sit denique in omni vita atque actione talis, qualem nequeo monstrare et sentio tantum, cui quidem persimilem et Plato et Zenophon Socraticus descripsere. Regnum vero non sibi solum, sed successoribus quoque et posteris optime constituendum et conservandum putet ac suarum quidem virtutum et rerum gestarum laborumque omnium, universae denique bene actae vitae praemium non laudem ab hominibus et gloriam futilem atque inanem quaerat, sed omni spe et cogitatione maius atque augustius a summo illo ac beneficentissimo parente praemium beatitudinem atque immortalitatem expectet speretque fore ut sibi amplior et solidior ab illo gloria et merces referatur. Hic igitur est ille quem desideramus

princeps, hic est ille quem unum pluribus anteponere non veremur. Quod si quis huic similis regnum aliquod administret, num in eius, obsecro, regno an in quavis re publica malitis esse, dubitabitis? *Io.* Ego quidem minime dubito, immo vero, pater, hac disputatione edoctus etiam mediocre regnum quamvis optimae rei publicae anteponam. *Do.* Neque ego, rex, si talem reperire principem queam, patriam dubitem mihi carissimam derelinquere et in eius me regnum conferre. Ita sum hac tridui disputatione immutatus atque in optimi regis cupiditatem adductus. *Mat.* Placet utrumque vestrum in meam sententiam esse adductum neque mediocre ex hac disputatione fructum mihi videor esse consecutus, quod et filium a nobis quasi deficientem receperim et praestantissimae rei publicae civem non in postremis habitum ad regii principatus cupiditatem traduxerim. Tu itaque, fili, quem mihi successurum et opto et spero, cuius gratia haec omnis disputatio suscepta est, da operam, ut eum quem breviter descripsimus principem, quantum potes, exprimas atque effingas neque quid alii faciant sed quid tibi faciendum sit cures, speraque fore ut si haec servaveris omnium optimum, si contempseris omnium pessimum principatum efficias. Tu vero, Dominice, tametsi optimum esse unius principatum tibi persuadere debes, tamen quia et magna nunc optimorum principum inopia est et vestra res publica optimis legibus atque institutis gubernatur habetque aliquam etiam illius regii principatus imaginem, patriam tuam prae ceteris defende ac cole daque operam, ut eius leges ac mores et tuearis et serves, tibi que persuade, si in ea optime ac rectissime vixeris, te non deteriore regio nactum esse principatum. Sed iam advesperascit. Surgamus. Satis enim disputatum est. Valete.

LODOVICI CARBONIS

DIALOGUS DE LAUDIBUS REBUSQVE GESTIS

R. MATTHIAE.

Országos Széchényi Könyvtár

SACRAE REGIAE MAIESTATI DIVI

MATTHIAE PANNONIAE BOEMIAE DALMATIAE

REGIS INVICTISSIMI

LODOVICUS CARBO SALUTEM PLURIMAM DICIT.

Contemplanti mihi diligentissimeque intuenti singulorum Italiae principum externorumque regum vitam et mores non facile quisquam ¹ occurrit, quem tibi in omni genere laudis praeferre aut etiam comparare possimus, dive Matthia rex invictissime. Nam si rei militaris peritiam consideremus, quae propria est magnorum virorum principibusque maxime necessaria non ad inferendas sed ad propulsandas iniurias, neminem profecto inveniemus, qui tecum de bellicae virtutis gloria contendere audeat. Quod quidem res tuae fortissime praeclarissimeque gestae manifestissime indicant et luce clarius ostendunt; cum solus propemodum existas, qui ferocissimorum Turchorum et Christiano nomini infestissimorum hostium assiduum impetum sustinere ac reprimere valeas, quod nisi Caesariana celeritas et divina vigilantia tua impedimento eis esset, illi se procul dubio victores fore arbitrarentur, iam pridem in Italia pedem posuissent, quod certe salvo et incolumi Matthia sperare non possunt. Incredibilia sunt, quae huc ad nos quotidie afferuntur de mirabili victoriarum tuarum successu, in quibus omnibus non modo te imperatorem fortissimum summumque bellorum ducem et armorum scientia praestantissimum omnes admirantur, verum etiam prudentissimum iustissimumque principem agnoscunt; et ut singulari astutia et militari calliditate Annibalem aut Sertorium superasse, sic pietate, modestia, integritate, temperantia, religione

¹ quisque *T* (Toldy kiadása).

Scipionem aut Marcellum rettulisse videris. O virum immortalitate donandum, o principem totius terrarum orbis imperio dignissimum! Sed omnibus ornamentis tuis illud mea sententia praeclarius censendum, quod litteratos homines et scientia et eloquentia praestabiles viros mirum in modum amplecteris, foves, honoribus muneribusque prosequeris; quicumque ad celsitudinem tuam visendam salutandamque accesserint, non abs te indonati abeunt; oratores, poetas, philosophos, doctos omnes pecuniis, vestibis onustos,¹ generosis equis ornatos dimittis cogisque memores esse tui. Haec enim propria regibus et principibus est virtus; nam si caetera² eis cumulatissime adsint, sola autem liberalitas desit, non sunt illi quidem ullo modo principatu digni, quem sola beneficentia commendat. Nec deum ipsum amaremus, nisi eum nobis propitium³ fore speraremus. Quod probe intelligere videris, o munificentissime rex Matthia, qui praeclarissima quaeque ingenia dando, sublevando, largiendo tibi perpetuo devincire non cessas. Quae cum ita sint, necessitatem quandam et obligationem eruditibus omnibus imposuisse videris, ut nomen tuum cum omni posteritate adaequare nitantur. Quod et ego, si modo inter illos annumerandus sum, pro virili mea facere aggrediar, cum praesertim a ditionis tuae hominibus, quos hic plurimos sub disciplina nostra hoc tempore habemus, incensus inflammatusque sim, et inprimis a reverendo et humanissimo praesule Sigismundo Hernesto, qui nunquam de tuis laudibus conticescit, qui cum divum Matthiam regem et benefactorem suum nominat, mella dulcissima lingere videtur. Quam ob rem dialogum scripsi, ubi eum mecum loquentem facio de amplissimis laudibus rebusque gestis tuis, summam tamen et cursim, quas, si mihi vitam Dominus dederit et tibi non ingratum fuerit, alio quodam orationis filo contexere disposui, nunc veluti primitias quasdam mittimus, quas si maiestati tuae non displicuisse cognovero, maiora deinceps aggrediemur. Interim bene vale, Christianae gentis decus et gloria.

¹ honustos *C* (a codex). ² caetera *T*. ³ propicium *C*.

AD SERENISSIMUM PRINCIPEM ET INCLITUM PAN-
NONIAE REGEM DIVUM MATTHIAM LODOVICI CAR-
BONIS DIALOGUS DE IPSIUS REGIS LAUDIBUS RE-
BUSQUE GESTIS.

*Collocutores sunt insignis Quinqueecclesiensis Episcopus
Sigismundus Hernestus, et Lodovicus Carbo.*

Lod. Ad nos tandem fugitivum istum Quinqueeccle-
siensem episcopatum forti manu, mi Sigismunde, retraximus.
Sic profecto sperandum semper duxi, sic praesagire mihi
animus videbatur et ob paterna merita, et ob egregiam animi tui
praestantiam morumque modestiam, quae non minus quam doc-
trina et eloquentia prudentissimis regibus placere consuevit. *Sig.*
Sic humanissimo principi et gratissimo regi meo visum est, o
Lodovice; id totum benignitati eius acceptum refero, qui magis
servulorum suorum propensissimam voluntatem fidissimamque
constantiam, quam ingentia quaedam virtutum ornamenta
ponderare solet. *Lo.* Neque tibi singularis deest virtus et fides
abunde superest, quam etiam vir praeclarissimus et omni
laude dignissimus pater tuus difficillimo tempore periculosis-
simisque rebus mirabiliter exhibuit. Quid enim ille prae-
termisit, quid non excogitavit, quid non et animo peragen-
dum et corpore faciendum suscepit, quod ad regiam inco-
lunitatem pertineret? *Sig.* Equidem parentem meum lau-
dari, et quidem a laudato viro, audio libentissime; sed
mihi crede, mitissimi regis humanitas cunctorum merita
exuperat. Servat nimirum Hesiodi poetae sapientissimi prae-
ceptum, qui semper cumulatione mensura quod acceperis,
si modo possis, reddi iubet. Quo magis praesulum illorum
nostrorum malignitatem et perversitatem improbandam, de-
testandam, execrandam censeo, qui ab rege Matthia tan-
tis honoribus muneribusque affecti, ab eo ingratisime de-
sciverunt eiusque tranquillissimum regnum perturbare conati

sunt. Unde iustissima causa fuit regi nostro succensendi parumper Italis vestris, apud quos illi nostri tam pravos mores imbiberant, vixque potuit contineri, quin decreto sancirèt, ne amplius Pannonius quisquam disciplinarum gratia Italiam peteret, ubi non tam disertis et litteratis, quam audaces atque ad omne facinus parati efficerentur. *Lodo.* Non est Italiae nostrae imputandum, si qui ex vestris hominibus ingrati et fallaces extiterint; nos cum bonis litteris sanctos etiam mores tradimus melioresque in patriam remittimus, quos a vobis accepimus. Nulla disciplinarum culpa est, si quis ab optimarum artium studio profectus depravatus et corruptus evaserit, sed eorum, qui bonis rebus male utantur. Quid enim maxime prodest quod non idem gravissime laedere possit, si quis abuti velit? Rem mortalibus utilissimam ignem esse videmus, quem tamen, si ad cremanda ¹ tecta praeparemus, facile in perniciem convertetur. Medicina, caeleste ² donum ad conservandam corporis salubritatem, ad restituendam pristinam valitudinem concessa quotiens vitam eripuit, cum plenissimam habeat et bonarum et noxiarum herbarum cognitionem! Ense praecingitur latro ad struendas insidias, viator cautus ad sibi ferendam opem si quis casus inciderit. Eloquentia, quae prudentiae coniuncta fuerit, multas urbes constituit, plurima bella restinxit, firmissimas societates, sanctissimas amicitias comparavit; quae autem omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis et officii consumpsit omnem operam in sola exercitatione dicendi, inutiles et perniciosos patriae cives aluit summaque detrimenta et ingentes calamitates in res publicas importavit. Vobis ipsis etiam illorum pravitas ascribenda est, qui eos tantopere extuleratis, ut revocari ad obedientiam non amplius posse viderentur. *Sigis.* Accipio, mi Lodovice, honestissimam excusationem vestram liberoque sententia mea et penitus absolvo Italicam doctrinam ab omni criminis suspicione, in quo etiam rex ipse noster consentire videtur, qui nobis et in Italia permanendi et dulcissimos mores suavissimasque litteras vestras capiendi

¹ cremenda *T.* ² celeste *C.*, coeleste *T.*

libertatem permisit. Sed velim, si me amas, omissa nunc pessimorum hominum ingratitude de regia maiestate loquamur, de eius animi magnitudine disseramus, eius pulcherrima et fortissima gesta contemplemur. Nihil enim auribus meis accidere gratius posset, quam de magnanimi sapientissimique principis mei laudibus audire, abs te praesertim, carissime praeceptor, quem tanto iam tempore Pannonii nostri mirifice dilexerunt. *Lodo.* Debeo quidem et voluntati et dignitati tuae morem gerere, Sigismunde amantissime, cum Pannonicae genti vestrae plurimum sit obnoxia Ferraria nostra, quae annos ferme quadraginta nobilissimos adolescentes vestros humanitatis studiis instituere non cessat, nec alia ulla natio plus decoris et emolumenti nobis attulerit nec aliunde plures flagrantissimi aurei ad manus nostras venerint, quam ex beatissima Ungaria, ut gravissimus ille pater cardinalis Hispanus dicere solebat, tuque praeter caeteros¹ discipulos meos me vehementer observes. *Sigis.* Si mihi vitam Dominus dederit, gratissimum discipulum Sigismundum appellare poteris, tu modo incliti regis mei memor esse velis. An tibi videtur Matthias noster cum excellentissimis Italiae principibus conferendus? *Lodo.* Ego vero illum non conferendum modo, sed plane praeferendum censeo, cum eum pene solum perspiciamus intentum ad debellandam foedissimam Turchorum gentem, ad defendendam Christianam rem publicam, ad tutandum ecclesiasticum principatum; et quamquam eum domestica et intestina bella vexaverint, nulla unquam tamen ratione adduci potuit, ut cum barbarorum perfidia componere foedus aut inducias facere vellet, nunquam titubavit, nunquam spem abiecit, nunquam animo infractus apparuit. O alterum Marcellum aut Scipionem aut Caesarem! ut verissime in carmine illo meo cecinisse videar:

Pannoniam debent cuncti celebrare poetae
 Adversum Turchos asperrima bella gerentem.
 Eximium fidei decus et tutamina nostrae.
 Nam nisi Pannonii Turchis sine fine resistant,
 Actum esset magni pulchro de nomine Christi.

¹ ceteros C, ceteros T.

Hoc agit invictus Matthias fortibus armis,
 Rex aetate sua toto memoratus in orbe;
 Plurima nam peragit Romano sanguine digna.
 Transtulit Ungariam generosae semina Romae,
 Iupiter omnipotens mutato sydere caeli.¹

Sig. Minus haec, Lodovice, mira iudicabis, si Matthiae originem educationemque consideres. Pervenit, ut arbitror, ad aures vestras Iani illius parentis eius fama pervulgata,² quem sine dubio cum antiquis illis heroibus, quos tanto-pere admiramur, comparare possemus. Quot annos verus ille Christi miles pro sancta religione pugnavit! Meruit nimirum tanta hominis virtus, ut filio donaretur, qui ad regium³ culmen ascenderet. *Lodo.* Memini me puero nihil esse celebrius quam Iani nomen saepenumeroque huc nunciabantur clarissimae victoriae, quas adversum Turchos felicissime consecutus erat. *Sig.* Admirabilior Iani virtus debet videri, quod⁴ nulla maiorum claritudine adiutus ipse sibi nobilitatem et gloriam suoapte ingenio suaque industria peperit, ut de Mario vestro legimus, ut ab eo posterius omnes initium capiant nobilitatis suae. *Lodo.* Quis dubitat, quin multo praeclarius et ad nominis famam excellentius sit propria virtute florere, quam aliorum opinione niti, caeteris⁵ praelucere, quam a maioribus generositatem accipere? Illi mea sententia viri magni iudicandi sunt, qui non fortunae beneficio, sed virtutum adiumento in amplissimum locum pervenerunt ad maximamque dignitatem conscenderunt. *Sig.* Humilem sane Iani nostri ortum negare non possumus ex oppido Hunniade. Qui cum versaretur in curia baronis cuiusdam, ut nos dicimus, atque inter pueros educaretur, adeo tam ferox et animosus existebat, ut saepe diviso in partes duas puerorum exercitu tanquam in acie configeret acerrimeque decertaret. *Lodo.* Alterum Cyrum Persarum regem mihi narras, qui hoc idem fecisse traditur ab auctoribus et historicis nostris. *Sig.* Quotiens ab Ascanio id facitatum lego apud Virgilium, totiens de Iano nostro recor-

¹ celi C, coeli T. ² A lapszélén: *Ianus blanchus* (Toldi szérint a. m. *blachus*). ³ regni T. ⁴ qui T. ⁵ ceteris C, ceteris T.

dor. Cum ergo pueri¹ magnanimitatem et praeclarissimam indolem baro ille animadverteret, Sigismundo imperatori excellentissimo eum pro armigero commendavit. Qui cum itidem pueros omnes in certaminibus superaret, ductus aliquando² in principis conspectum et accusatus est, quod³ nimium factiosus inter pueros et seditiosus esset. Cum autem eius effigiem diligentius intueretur princeps, dixisse fertur hunc quandoque magnum imperatorem fore. *Lodo.* Tale de Caio Caesare praesagium vaticiniumque fecisse accepimus Lucium Syllam monuisseque Syllanos, ut puerum caverent male praecinctum scirentque illi multos inesse Marios. *Sig.* Hoc igitur pacto ad imperatoris notitiam pervenire coepit,⁴ unde cum primum adolevisset, Zeremensis⁵ bannus effectus est, quo in magistratu victoria praeclarissima potitus est adversus Bodomensem⁶ praefectum, quem nos vaivodam appellamus, ob quam rem felicissime gestam creatus est postmodum Transilvaniensis vaivoda, qui post palatinum in tota Pannonia primus habetur. Quo quidem in honore dum esset, alteram insignem victoriam adeptus est contra Natulaim bassam, qui viceimperator transmarinus vocitatur, nam cum in Transilvaniensium alpium angustias eum deduxisset, parva suorum manu, quae duorum millium numerum non excedebat, triginta hostium millia fudit et vicit, captusque fuit bassa ipse cum aliis multis, pro cuius postea redemptione universum Rhaciae regnum, quae fortasse Thracia est, in ditionem Pannonii regis redactum est. *Lodo.* Themistoclem ergo imitatus est Ianus vester, qui Xerxem illum potentissimum Persarum regem, qui cum tanto impetu innumerabilique exercitu Graeciam invaserat, ad Hellesponti angustissimas fauces venire coegit sicque illum militari astutia et calliditate delusum adeo fregit et afflixit, ut is, qui cum tam formidanda classe venerat, una navicula turpissime fugere compulsus sit. *Sig.* Demum Sigismundo imperatore defuncto omnium procerum consensu totius Ungarici regni administrator et gubernator electus est. Deinde

¹ cumque pueri *T.* ² alioquin *T.* ³ qui *T.* ⁴ cepit *T.* ⁵ Zere-
niensis *T.* helyesen. ⁶ Bodoniensem *T.* helyesen.

ingenti manu collecta, quindecim millium ut aiunt, iuxta Bodomensem¹ urbem castra posuit et cum Turcorum imperatore confluxit, qui supra millia quinquaginta habere dicebatur, eumque vertit in fugam, quo sic pulso fusoque Hadrinopolim et Sophiam regias civitates obsedit expugnatque incendio² absumpsit. *Lodo.* Sic plerosque Romanos fecisse novimus, ut Marcellum in Sicilia, Caesarem in Gallia et Germania, non saevitiae aut crudelitatis gratia, sed ne hostes receptum haberent aut caeteri³ timore perterriti facilius citiusque deditionem facerent. *Sig.* Multa quoque pro Ungariae coronae recuperatione perfecit Camillum imitari studens, qui Gallos acceptas pecunias⁴ restituere compulit, aut Augustum Caesarem, qui a Parthis⁵ sublata vexilla repetivit recepitque. Sed cum ea de re cogitaret essetque in eo, ut recuperaret, ecce praeter expectationem adventat Turchorum princeps ad eam urbem, quae a vobis Italis Belgradum nominatur, a nostris Nándor albensis⁶ vocitatur, cum centum et quinquaginta millibus armatorum, classe permagna multisque tormentis ac plurimis elephantis, ut Pyrrhum Molossum aut Annibalem Carthaginensem diceres, quibus cum diu arcem oppugnasset, ita ut solo aequata moenia cernerentur, ipse cum paucis eruptione facta, ita hostem cecidit et fudit, ut relictis machinis et tormentis caeterisque⁷ instrumentis et impedimentis ei necesse fuerit in regnum suum redire. *Lodo.* Non minor⁸ haec Iani virtus fuisse videtur quam Romuli, qui Sabinos victoriae successu exultantes repressit, aut Horatii Coclitis, qui Porsennae Hetruscorum regis impetum sustinuit in ponte sublicio, donec a tergo abscinderetur pons. *Sig.* Hac ergo pugna gloriose confecta et re felicissime gesta morbum ex⁹ assiduo multarum excubiarum et vigiliarum labore contraxit, quam ob rem in manibus sanctissimi viri Ioannis Capistrani testamento rite condito eidemque commendatis dulcissimis filiis

¹ Bodoniensem *T*, helyesen. ² *indio* az első, *incendio* a második kéz *C*-ben. ³ ceteri *T*. ⁴ pecunias compulit rest. compulit *C*. javítás előtt. ⁵ Parthis-ban a *h* betűt a harmadik kéz adta hozzá. ⁶ *Nandoralbensis* egy szóban *T*. ⁷ ceterisque *C*, cet. *T*. ⁸ *minor* *C*-ben a második kéztől való *minor* helyett. ⁹ *et* a javítás előtt *C*.

suis, Ladislao et Matthia, diem suum obiit, e vita migravit vir fortissimus sempiternaque memoria dignissimus. *Lodo.* Hunc tam laudabiliter morientem comparare possumus Epaminondae Thebanorum duci, qui tum denique sibi avelli iussit spiculum, postquam ei percontanti dictum est clipeum¹ esse salvum, ut etiam in vulneris dolore aequo animo cum laude moreretur; nam cum penitus fusos hostes ex animi sententia comperisset: Non finis, inquit, commilitones, vitae meae, sed melius et altius initium advenit; nunc enim vester Epaminondas nascitur, quia sic moritur. *Sig.* Cum hoc modo vita excessisset, Ungariae Boemiaeque rex Ladislaus, qui tum erat Budae, Albam se contulit, incertus quo in se animo essent hi praestantissimi iuvenes. Qui cum nihil obstitissent, se ipsos et arcem et civitatem totam regi dederunt; quorum fide ac virtute perspecta horum alterum Ladislaum rex Transilvaniensem baivodam, quo in magistratu pater ante diutissime² fuerat, designavit, ob quam quidem rem invidiam maximam sibi conflavit cum Ciliae comite, Cilingspane, qui regi erat sanguine coniunctus. Quapropter ille eum dolis circumvenire statuit iussitque ad se Ladislaum accersi³ (nam et comes hic Albae fuerat) tanquam de magnis quibusdam rebus cum eo acturus. Qui mali nihil suspicatus solo pugione de more accinctus comitem intrepidus adivit; ille, utpote qui meditatum facinus habebat in animo, prorupit ad iurgia et huic obiectare perfidiam coepit,⁴ quod non statim, ut decebat, regi arcem tradidisset. Ladislaus hac de re se honestissime purgans, cum non verbis solum, sed armis rem geri videret (in eum enim stricto gladio ferebatur) in ea domo, ad quam in consilium vocatus fuerat, comitem occidit. *Lodo.* Hac ratione Milonem, qui Clodium occiderat, Cicero defendit, quod Miloni Clodium⁵ insidias struxisse constabat. *Sig.* Deinde quanquam⁶ rex fidem dederat nunquam hac de re se ultionem facturum, tamen cum aliquando hi duo fratres Budam venissent, procerum consilio capti sunt et eorum alter Ladislaus pro

¹ clypeum *T.* ² diutissime *T.*, divitissime *C.* ³ accersiri *T.*

⁴ cepit *T.* ⁵ A *Clodium* szó a második kéztől van hozzáadva a margón. ⁶ quamquam *T.*

comitis morte capite poenas luit. Rex vero procerum et baronum perfidiam detestatus, quod etiam ii, qui cum eo principes capti erant, e carcere evasisent, in Boemiam transire decrevit Matthiamque secum duxit, ubi cum per aliquod tempus commoratus esset, veneno, ut fertur, interiit. Interim cum regnum principe suo vacaret, omnium consensu ad regiam dignitatem vocatus est Matthias et paucis post annis legitime ac solenniter coronatus, cum eo tempore coronam teneret Fredericus imperator, quam ei regina Helisabet uxor Alberti, qui Ladislai regis pater fuerat, pignori dederat. Initium autem victoriarum suarum auspicatus est Matthias, cum esset admodum adolescens ac pene puer, apud Sanctum Demetrium, ubi Danubii vadum est cum arce munita. Huc enim cum Turci ¹ duce Alibego traiecissent aliquantumque praedae et hominum et pecorum discursantes diripuissent passimque sine ullo ordine vagantes incursationes plurimas in illa inferiore Pannoniae parte fecissent, rex noster parva pro tempore collecta manu quantis maximis potuit itineribus nocturno tempore illuc pervenit et cum exploratum haberet eos inordinate huc illuc ferri, paulo ante lucem aggreditur, illi nihil tale metuentes veluti pecora prosternuntur et, ut quisque natando evadere² conabatur, ita in aqua a nostris occidebatur caesaque sunt hostium multa millia, nam decem ferme passuum millibus instantes nostri fugientes illos insecuti sunt. *Lod.* Maior profecto haec Matthiae vestri indoles fuit quam Scipionis Africani, qui quod³ parentem suum apud Ticinum graviter saucium de manu hostis eripuit, summis in coelum laudibus effertur; aut Aemilii Lepidi, qui puer in aciem progressus hostem interemit civemque servavit, cuius tam memorabilis operis index in Capitolio statua bullata et incincta praetexta senatus consulto posita est; aut Catonis, qui cum salutandi gratia praetextatus ad Syllam venisset et capita proscriptorum in atrium illata vidisset, atrocitate rei commotus paedagogum suum nomine Sarpedonem interrogavit, quapropter nemo inveniretur, qui tam crudelem

¹ Truci *C* javítás előtt. ² evaderet *C*, evadere *T*. ³ quum *T*.

tyrannum occideret, cumque is non voluntatem hominibus, sed facultatem deesse, quod ¹ salus eius magno praesidio militum custodiretur, respondisset, ut ferrum sibi daret, obsecravit, affirmans perfacile se eum interfecturum, quod ² ad lectum illius ³ considerare soleret. *Sig.* Cum ea sic gererentur, ecce a finitimis bellum exoritur, maxime vero a Boemis, qui duce Suella undique Ungariam invadere ac devastare coeperunt; ⁴ adversus quem memorabilis extitit regis nostri victoria; nam cum multis praeliis ab eo Suella vinceretur, arcem quandam vallo et fossa mirabili arte munivit, ubi cum obsideretur et munimenta omnia diruta essent, cum suis eruptionem fecit defensus tenebris et opacae noctis dono fretus. Sed cum nostri omnes bono videlicet magistro et imperatore docente vigilarent proque custodia portae acriter starent, aliquamdiu pugnatum est; et cum ille paucis comitantibus fugeret, captus est et laqueo ei gula fracta. Ob hanc tamen causam in eum tali poena rex animadvertit, quod ⁵ sub ea arce Petrum Zobi, unum omnium Ungarorum fortissimum, sagitta vulneratum in fronte perdidit. *Lodo.* Generosi animi fuit sotiorum ⁶ mortem ulcisci. Sic Nisus quiescere non potuit, nisi prius occiso Volscente infelicem amicum Euryalum vindicasset. Sic Aeneas ob commilitonis sui Pallantis interitum Turno infensior fuit nec eum deprecantem audire sustinuit, humero cum apparuit alto balteus, et notis fulserunt cingula bullis. Pallas, inquit, te hoc vulnere Pallas immolat et poenam scelerato ex sanguine sumit. Et Romani lugurtham Numidiae regem persequi nen destiterunt, donec eum ⁷ captum Romam perduxerunt ob Hyempsalis ⁸ et Atherbalis necem, qui nepotes fuerant Masanissae regis, populo Romano amicissimi. *Sig.* Non parva imperii accessio regi nostro facta est ex Boemia propter Moraviam, quae marchionatus est, et Slesiam, quae ducem habet. Moraviae pars sine ulla vi sponte sua in deditionem venit, altera pars violenter expugnata. In Slesiam, cuius civitas metropolis Fratislavia nominatur, ultro

¹ quia *T.* ² quum *T.* ³ eius illius *C.* ⁴ ceperunt *T.* ⁵ quum *T.*
⁶ sociorum *T.* ⁷ eum után *C.* ben ki van törülve romam. ⁸ Hiempsalis *T.*

ab hominibus accersitus fuit magnoque triumpho et laeto clamore dux eorum appellatus celebratique ludi magnifici, ubi duces baronesque permulti hastis concurrerunt, tantoque apparatu in eam urbem ingressus est, quanto antea nullus. *Lodo.* Summa regis humanitas et clementia hoc pacto indicatur, nam et Q. Flaminio¹ nostro in Macedonia, et Caesari in Gallia, et Cn. Pompeio in Asia civitates se sponte dedebant tanquam meliores benignioresque dominos habiturae. *Sig.* Secuta est non minus gloriosa victoria in Modavia² contra vaivodam Stephanum, ubi adversum quadraginta hostium millia cum duodecim millibus manum conseruit,³ caesaque eo praelio sunt hostium millia quindecim. Non tamen ea pugna nostris incruenta, qui insigne detrimentum acceperunt ex obitu strenuissimi viri Ioannis illius Dorolezi,⁴ qui cum fortiter dimicando deforme in facie vulnus accepisset, supervivere amplius indignum putavit atque in confertissimas hostium turbas irrupit ibique postea mortuus inventus. Huius viri virtus et gloria demonstratur abunde in palatio regis Ungarici, ubi eo habitu et armaturae genere, quo tunc pugnaverat, nobilissime depictus apparet. *Lodo.* Gratitude magna vestri regis ostenditur, qui omni ratione conservare eorum memoriam studeat, qui pro eius dignitate sanguinem ipsum et extremum spiritum profundere non dubitarunt. Nam et Romani veteres fortibus viris, qui rem publicam adiuvissent, ornassent, amplificassent, imagines, statuas, triumphales arcus erigere consueverant, ut et virtuti debitum praemium persolveretur, et caeteri⁵ ad tutandam rem publicam exemplo moverentur. Honos enim, ut inquit Cicero, alit artes omnesque ad res magnas et praeclara studia gloria incenduntur. Unde et Cocliae virgini equestris statua in Capitolio posita, quod⁶ a Porsennae castris Thyberim fluvium traiciendo Romam redierat. *Sig.* Captus etiam in eo praelio dux fuit, cuiusdam tamen praefecti nostri perfidia, qui Verezes dicebatur,

¹ Flaminio C javítás előtt. ² Moldavia T. ³ cum duod. — conseruit a második kéztől C margójára van írva. ⁴ Toldy *Daróczi*-ra akarja javítani. ⁵ ceteri C, ceteri T. ⁶ quae T.

salvus evasit, quam ob rem confecto postmodum bello perfidiaepoenas dedit capite obtruncatus. *Lodo.* Punienda gravissime ac severissime castiganda perfidia. Nam et Tullus Hostilius tertius Romanorum rex de Metio Suffetio¹ Albanorum duce acerbissimum supplicium sumpsit, quem in diversa quadrigae distraxerunt raptataque sunt eius viscera, quia cum se Romanis amicum simularet, ad Fidenates re vera inclinabat. *Sig.* Quid loquar de victoria illa sub Chermesina civitate habita, quae per incendium capta fuit, ex qua Boemi regis filius Victorinus fugiens in Nezela urbe, ad quam cum admodum paucis sese contulerat, deprehensus est? *Lodo.* Non minus laudis ex hac captivitate meruit, quam Africanus ex capto Siphace, aut Paulus Aemilius de Macedoniae rege Perse² in triumphum ducto. *Sig.* Adde aliam Nitriensem adversus Casmirum Poloniae regis filium, quem tandem ad ultimam desperationem deductum relicto exercitu cum paucissimis quibusdam fugam facere coegit. Capta deinde civitate Nitra sub eius iugum pervenerunt. Fuit autem haec periculosa coniuratio, in qua cum Casmiro isto senserunt Ioannes Rhocigon, Rinoldus Rhocigon, Ioannes archiepiscopus Strigoniensis, Ianus Quinqueecelesiensis episcopus. *Lodo.* Dolendum est profecto tam nobile huius iuvenis ingenium ad tantam dementiae, insolentiae ingratitudeque temeritatem devenisse; hoc est quod Cicero noster plerunque dicit accidere praeclarissimis et splendidissimis ingeniis, ut principatus appetitione ducantur et odiosa elatione ac magnitudine animi nimia in eis pertinacia reperiatur. *Sig.* Altera exorta est in eum coniuratio a Vallachis³ et Transilvaniensibus,⁴ qui ducente Ioanne Groffo ad quinquaginta millia convenere eumque Transilvaniensem⁴ regem appellavere, adversum quos habita victoria omnibus ignovit, praeterquam coniurationis principibus, quos miro tormenti genere affecit; candentibus enim laminis vexati et dilacerati sunt. *Lodo.* Servavit prudentissimus rex Ciceronis nostri praeceptum, qui in coniurationibus ait sonites quidem puniendos, multitudini vero parcendum. *Sig.*

¹ így CT. ² Perse C, Perses T. ³ Valachis T. ⁴ Transylv. T.

Omnium victoriarum eius praeclarissimam arbitramur Bosthenensem, nam multos iam annos Bosthenense regnum Turchus occupaverat inde usque ab rege Thoma, qui Ungarico regno semper amicissimus sotiusque¹ optimus extiterat. Is cum fratrem haberet sceleratissimum imperiiique cupidissimum et filium perditissimum, patrum persuasionibus largitionibusque corrumpitur filius, maxime vero quod² eum facturum se regem pollicebatur, si consensum praestitisset, ut rex Thomas eius pater interficiatur. Ita cum pater exercitum duceret, noctu ab utroque insidiose interficitur. Confestim filius ab exercitu in regem eligitur, metu potissimum patri, nam multa fingeant; nihil scilicet ipsis de regis nece compertum esse, sed hostili manu occisum. Rex itaque electus paternas amicitias relinquens Turchi partes sequitur. At ille, quamquam ferus et barbarus, tamen horum impietate ac immanitate cognita ad se vocatos statim capit de ambobusque poenam sumit. Nam filium in conspectu suo excoiri iussit, tergora diripuit costis et viscera nudavit; eius patrum veru affixum, viventem ac sentientem assari, tanquam escam et³ cibum hominibus futurum. *Lodo.* Nusquam legisse videor tam abominabile facinus, nisi fortasse Servii Tullii Romani regis sexti filia Tullia comparari huic merito potest, quae virum suum Tarquinium Superbum in parentis necem sollicitavit et per interfecti patris iacens cadaver carpento vehi non verita est, unde et vicus ille Romae Sceleratus dictus est. Quam ob rem pietatis genus fuit in talia monstra crudelitatem exercere. *Sig.* Ex eo tempore sub Turchorum ditione fuerat Bosthena. Rex ergo noster Iaiciam, quae regia civitas est illius regni, vi expugnat. Praefectus autem huic oppido et arci erat Monatrighegus, potentissimus apud Turchum,⁴ veluti regulus quidam, qui cum in arce obsideretur et moenia diruta essent nullaue defendendi spes, condiciones deditionis accepit, ut videlicet solus relictis impedimentis et armis libertate donaretur; alii omnes in deditionem venerunt. Solus hic ad Turchum profugit, aliis tamen liber-

¹ sociumque *T.* ² quum *T.* ³ in *T.* ⁴ Turcum *C* javitās utān.

tate permissa quo vellent abeundi aut redeundi; sed praeter praefectum qui rediret, inventus est nemo, adeo commoti sunt omnes tanti principis elementia, qui cum eos iure belli potuisset occidere, tamen pro innata mansuetudine ac benignitate sua veniam illis dedisset omnesque salvos esse voluisset. *Lodo.* Ad Magni Alexandri exempla me revocas, qui devictis in Asia principibus regna restituit; matrem et uxorem Darii Persarum regis a se debellati tanta comitate ac liberalitate prosecutus est, ut eius audita morte Sisingambis Darii mater amarissime fleverit nec ultra in vita esse potuerit; — aut Caii Caesaris, qui tunc maxime gloriabatur, cum acerrimis hostibus ignoscebat, qui saepenumero verbum illud usurpabat: Dignum te Caesaris ira nullus honor faciet; — vel potius ad Iesu Christi praecepta, qui et ipse pro persequentibus oravit, cum ad institutionem nostram dixit: Pater, ignosce istis, quia nesciunt quid faciant.¹ Mihi vindictam,² et ego retribuam, dicit Dominus. Nulla re propius ad deos accedimus, quam dando, sublevando, ignoscendo. Nihil habet regum fortuna maius, quam ut possint, nihil melius, quam ut velint servare quam plurimos. Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute praestantem non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem: haec qui faciat, non modo cum summis viris comparo, sed deo simillimum iudico. *Sig.* Hoc pacto regia civitate recepta, universa Bosthena in regis ditionem pervenit. Cuius quidem regni administrationi regem praefecit nuper virum Pannoniorum omnium illustrissimum Nicolaum vaivodam, ex antiquissima et nobilissima progenie ortum, qui hoc anno plurimas consecutus est victorias. Ter cum ipso Turcho, quamvis non iusta acie, sed cum discursantibus semper circiter quinque millia depugnavit semperque victoria potitus est. Recuperata Bosthena arcem illam munitissimam totius Illyrici, quae sanctus Georgius appellatur, oppugnandam suscepit; quae cum oppido inter paludes sita illis undique quatuor passuum millibus cir-

¹ faciunt *T.* ² vindicta *T.*

cundatur ad eamque unus tantum aditus patet; sed eum adiuvit opportunissima occasio hyemis frigidissimae. Quamquam enim ab oppidanis quotidie¹ frangebatur glacies, tamen tantum in nocte congelabatur, quantum diurno labore peractum erat. Ita tres fere menses oppugnatum oppidum in eius potestatem vi redactum est. *Lodo.* Annibali Carthaginensi minime cedere voluit Matthias noster, quem nulla frigora, nulla caeli² intemperies, nullae asperitates aut locorum aut temporum fatigare potuerunt, qui etiam in Hetruria oculo amisso a proposito itinere non deflexit. *Sig.* Hic tamen ingenti malo et damno affectus est rex; nam summe dilectum fratrem, Andream Pongoratum, tormento³ circa oppugnationem percutsum perdidit, virum sane fortissimum miraeque indolis iuvenem ac in re militari peritissimum. Hunc fratrem saepissime reminisci solet et immaturam eius mortem molestissimo animo ferre. Erat autem hac ratione regis frater, quod mater huius et regis mater sorores extiterant. *Lodo.* Sic habet rerum natura, o Sigismunde, ut mala bonis semper adiuncta sint, quod bene Alemena illa Plautina declarat his verbis: Satin⁴ parva res est voluptatum in vita atque in aetate agunda, prae quam quod molestum est; ita cuique comparatum est in aetate hominum, ita diis est placitum voluptatem ut moeror comes consequatur, ut incommodi plus malique ilico adsit, boni si quid obtigit. Paulus Aemilius nunc felicissimi, nunc miserrimi patris clarissima repraesentatio,⁵ ex quatuor filiis formae insignis, egregiae indolis, duos iure adoptionis in Corneliam gentem Fabiamque translato sibi ipsi denegavit, duos ei fortuna abstulit, quorum alter triumphum patris funere suo quartum ante diem praecessit, alter in triumphali curru conspectus post diem tertium expiravit. Itaque qui ad donandos usque liberos abundaverat, in orbitate subito destitutus est. *Sig.* Superest adhuc Andreae illius frater natu maior, Pangoracius, qui Transilvaniensem⁶ praefecturam administrat, qui de Turchis victoriam prae-

¹ quotidie *T.* ² coeli *T.* ³ tormenta *T.* ⁴ Satin' *T.* ⁵ represent. *C.* ⁶ Transylvanensem *T.*

claram nunc adeptus est. Nam cum illi magnam vim pecorum et hominum abigerent apud fluvium qui Temes appellatur cum serum diei esset castra metantes, per exploratores certior factus eos segnes ac desides esse ac sine ulla militaris disciplinae observatione, surgente aurora in eos impetum facit instructa acie; illi tam improvise malo perterriti ut quisque poterat equo insiliens fugiebat. Eum captivi advenientem cernentes deum supplices pro victoria consequenda precabantur. Turchus autem cum in acie profligatus esset, in captivos saevire coepit,¹ quorum tamen decem millia per Ioannem liberata sunt, qui de hoste insignem victoriam reportavit. *Lod.* Nil mirum, si sub tali rege, qui semper vincere didicit, omnes alii fortiter faciant; nam, ut inquit Plato, quales principes, tales reliqui existere solent. *Sigis.*² Sed unum praetermittendum non est de pugna illa Modaviensi,³ quod in ea rex noster letale pene vulnus acceperat (sagitta enim pedem eius gravissime sauciaverat) cum tamen summum periculum imminere videretur, si regem vulneratum esse constaret, confractum sagittae lignum suis manibus evulsit tribusque postmodum annis in regio corpore inclusum ferrum illud sagittae permansit, quod nulla ratione medicabile videbatur; erat enim tricuspide acumine et circa lignum amplum. Videns ergo nulla humana ope sanari se posse, ad immortalis dei omnipotentiam confugit religiosissimus princeps vovitque se venerabile quoddam sacrae virginis templum aditum prope Budae moenia, quo devotissime facto voto repente sponteque sua ferrum illud excidit. *Lod.* Duplicem boni regis pietatem enarras, et quod propriam salutem neglexit, ut totius exercitus incolumitati consuleret, et quod dei imploravit auxilium, qui regibus favere solet, quod⁴ sacri quidam homines habeantur in terris divinitatisque aliquid prae se ferre videantur. Qua in utraque re Aeneam ipsum imitatus videri potest, qui semper pius a Marone nostro describitur; nam et ipse vulnus quod habebat in crure minime deligari patiebatur,

¹ cepit *T.* ² *Sigis.* a lapszélien van írva. ³ Moldaviensi *T.*

⁴ quum *T.*

ne hostibus laetitiam daret; et tandem Veneris matris subsidio curatus est. *Sig.* Sed quaedam omisimus, quae in maximum Iani patris decus et laudem referri possunt. Nam cum superiore anno Esembeghus ille, qui Euboeam expugnavit, quam nunc Nigrum Pontum appellant, res suas magnifice gestas coepisset ¹ extollere ibique adessent fere omnes insigniores Turchi duces rerumque bellicarum peritissimi, maxime vero Alibegos, ² qui acerrimus Ungarorum hostis semper extitit, detrahere eiusque laudem imminuere, quod ³ tot annos cum Ungaris bella gessisset et ne unum quidem oppidum expugnare potuisset, sed pecoribus solum et animalium gregibus abigendis agros devastasset, Alibeghus ei hunc in modum respondisse fertur: Si tu cum Ungaris bella gessisses, aliter profecto commemorandum putares neque adeo insolesceres uti nunc facis, quia cum Graeculis et effeminata ⁴ gente pugnasti. Felix profecto Turchorum imperium extitisset, si belli vires, quas in Ungarica gente consumpsimus, ad alias nationes intendissemus; memini enim ab ipsa usque pueritia exercitum nostrum adversum alios victorem fere semper extitisse, ab Ungaris vero nos saepenumero devictos fuisse. An non recordaris parentes nostros solo Ianconis nomine saepe perterritos? (Ianco enim a Turchis pater nostri regis appellabatur, cuius hominis tantus erat terror, ut si quando infantes eorum flerent, solo Ianconis nomine a fletu deterrerent hoc modo dicentes: Tace, Ianco adest.) Itaque si tibi cum Pannoniis dimicandum erit, non tantopere superbia effereris. ⁵ *Lodo.* Propterea Iulii Caesaris nostri res gestae maiores amplioresque fuerunt quam Alexandri, qui cum Indis et Asiaticis solum hominibus depugnavit, quos facillimum fuit vincere non repugnantes; ⁶ Caesar autem cum septentrionalibus ⁷ robustissimis viris signa contulit, qui etiam sola corporum proceritate formidinem inferre poterant; unde et crebro commemorare solebat Pompeii felicitatem, cui prae-

¹ cepisset *T.* ² Alibeghus *T.* ³ quum *T.* ⁴ effaeminata *T.*

⁵ effeceris *C* javitás elött. ⁶ pugnantes *C* javitás elött. ⁷ septemtr. *T.*

cipua militiae gloria de tam imbelli genere hostium contigisset. *Sig.* Volens ergo Turchorum princeps huius Esembeghi fortunam et virtutem experiri, magnam armatorum multitudinem, septuaginta ut dicitur millium, huic tradit, qui sperans bene prospereque sibi eventurum, ut semper evererat, Turcho iuramento confirmavit eo exercitu universam Pannoniam se Turchorum ditioni subiecturum. Itaque non longe a Belgrado castra posuit. Cum autem rex in Boemia tunc esset, ad principes regni scripsit, ut quantas maximas possent copias compararent sicque praeter spem ab obsidione repellitur et quamvis ibi ¹ iusta acie pugnatum non est, tamen multis praeliis homines maxime levis armaturae et legiones congressae semper a nostris superatae sunt. Cum haec ita gererentur, Esembeghum poenituit consilii sui et multis precibus in auxilium suum Alibeghum accersivit; at ille inanem et iactabundum hominem sprexit, quia sibi tantum prius arrogaverat. Ita ludificatus turpiter abscessit, iureiurando asserens nunquam se amplius huiusce ² arcis obsidionem tentaturum nec Turcho de hac re amplius cogitandum aut sperandum. *Lodo.* Stolidum istum Esembeghum comparare possumus levissimo illi Gallo, qui Romanos ad singulare certamen provocabat, quem Valerius validissimus adolescens Romanus interemit eique torquem a collo detraxit, unde et Torquatus dictus est; — aut Numano illi, qui apud Virgilium Troianos lacescebat, cuius dementiam pulchre castigavit Ascanius. *Sig.* Ad causam belli illius, quod cum Romano imperatore fuisse diximus ob regni coronam ab eo retentam, accessit et alia. Nam cum rex Ladislaus, genere Germanus, ad quem haereditario iure spectabat Ungariae regnum, puer admodum esset, a Frederico Caesare, de cuius familia is Ladislaus ortus erat, regnare non permittebatur, tanquam ad imperii pondus rudis adhuc et minime idoneus; quod tamen ab eo fingi credebatur, ut se Ungariae regem faceret. Hac igitur re cognita Ioannes, interrex sive gubernator Ungariae, Vienne, ubi is puer educabatur, obsidere coepit; ³ et cum impe-

¹ sibi *C* javítás előtt. ² huiusce *C* javítás előtt. ³ cepit *T*.

rator cives suos ab obsidione liberare non posset nec civibus nec interregi nostro satisfacere, invito demum caesare Ladislaus in regnum introducit; ex quo elucet maxima Iani nostri constantia, qui cum regnare nullo penitus contradicente posset, rege tamen legitimo Ungariae regnum vacare non est passus. *Lodo.* Cum Cn. Pompeio Ianum vestrum conferre possumus, qui Ptolemaeum in Aegypti regnum reducere maluit quam ipse regnare; aut cum Caio Caesare, qui Deiotarum, Armeniae ac Cappadociae regem, superatum regno suo liberalissime restituit. *Sig.* Obsidionis illius testis est Vienna, ubi in ea parte, quae obsidebatur, extructae sunt turres munitissimae, quae ab hac dura obsidione appellantur contra Ianconis impetum factae; uni etiam illarum nomen dedit rex Matthias a captivitate sua, cum ibi a Ladislao rege teneretur captivus. Eoque tempore in magno discrimine fuit imperator, qui nisi puerum restituisset in regnum, Nova etiam eius Civitas, quae imperialis est, capta fuisset. Iam enim cives de deditioe cogitabant, cum imperator viribus suis diffidens clam noctu civitatem egressus est. *Lodo.* Audivimus et nos et vidimus, huius hominis pusillanimitatem, parsimoniam, tenacitatem, avaritiam, miseriam, qui nihil habet imperatoris praeter nomen. Existimo profecto Caium Caesarem, si praesagire potuisset dignitatem ac nomen suum ad eos potissimum, quos ipse devicerat, perventurum, totam¹ gentem et stirpem deleturum fuisse, ne ullae unquam omnino reliquiae superessent. *Sig.* Neque illud de Iano tacendum arbitror, quod,² cum adhuc vaivoda et praefectus esset et propter res ab eo magnifice gestas optimus bellorum ductor haberetur Sigismundusque Pannoniae rex et Romanorum imperator sine virili prole vita excessisset, rex Ladislaus Polonus haereditario iure succedens, brevi tempore post coronationem suam maximo exercitu comparato cum omnibus tetrarchis et dynastis totiusque regni nobilioribus in Turchorum campos, quos Rigomezetios nostri appellant, ut cum Turecho manum consereret, profectus est nemi-

¹ totam után C-ben ki van törülve gentem. ² qui T.

nemque aptiorem Iano invenit, quem gerendo bello ducem praeficeret, qui omnium consensu dignissimus est iudicatus, ad quem totius belli summa deferretur. Erant autem nostri, ut fertur, supra millia quinquaginta; quo exercitu aetatis nostrae homines nullum in Ungaria neque maiorem neque principum dignitate ac nobilitate clariorem viderunt; illuc enim totius Ungariae robur convenerat. Quindecim aderant barones, ut nos dicimus, cardinalis unus, Sancti Angeli videlicet, Constantinopolitanus patriarcha; communi enim consensu id bellum susceptum esse dicitur et Pontificis Maximi et imperatoris Constantinopolitani. Verum de coniungendo exercitu aliter ac convenerat accidit. Nam cum imperator Constantinopolitanus de constituendo die legatum quendam suum sibi sanguine coniunctum, sed hominem sane imprudentem ad nostros misisset, ut res tutius sine litteris agi posset, ad regulum illum Racenum, quem ipsi despotem appellant, pervenit; is autem regulus medium quendam inter regem nostrum et Turchum se semper exhibet et qui fortior aut felicior sit, illi favet. Hic omnem rem regulo aperit, qui veritus ne si nostri in hoc bello victores extitissent ipse quoque in nostram ditionem concederet, legatum multis largitionibus corrumpit, ut, quicquid a nostris responsum fuisset, ad eum in reditu reverteretur. Ille rediens responsa patefecit. Itaque fictitias litteras componunt, et alium congregationis terminum Imperatori Constantinopolitano mentiuntur neque rettulit corruptus se cum Rhaceno¹ fuisse. Ita cum nostros diu auxilia expectando sua fefellisset opinio, ad statutum diem iudiciumque terminum cum adesset Turchus ingentem multitudinem secum ducens, varia inter nostros exoritur sententia. Ianus, ut prudentissimus imperator, cum tanta turba pugnandum dissuadebat, armatorum enim supra ducenta millia Turchus habebat. Rex autem noster, utpote magnanimus princeps, fugere turpe existimans, non multitudini solum, sed paucis etiam deum favere dicebat tempusque pugnandi ad diem tertium proponi iussit. Sic enim solent semper nostri de

¹ Raceno T.

dimicandi die convenire cum Turchis, nisi quid insidiosae geratur. Interea deum invocant nostri. Denique tertia die orto iam sole pugnam ineunt ampliusque horis septem acerrime dimicatum est. Nostri ab innumerabili multitudine undique circumventi,¹ quamdiu potuit eorum virtus, resterunt. Tandem ad hostes² victoria inclinavit fusique sunt nostri magna strage. Ter tamen exercitus a Iano instauratur, neque regi, quem iam aut captum aut capi videbat, deesse voluit, sed circa globum illum diutissime fortiter pugnans a confertissimis hostibus plurimis vulneribus acceptis rogatus a suis, qui vulnerato duce animum abiecerant, ne temere in hostes irrumpendo inutili morte sua cuncta secum traheret (nam si tum vir ille occubuisset, actum erat prorsus de imperio nostro) ex pugna defessus et saucius egreditur. *Lodo.* Similem se praebuit Ioannes Lucio Paulo, qui cum apud Cannas a Romanis infeliceiter pugnatum esset Terentii³ Varronis, alterius consulis, stultitia et levitate, collegae sui errorem emendare maluit, quam propriae salutis consulere. *Sig.* De rege ipso varia quidem est opinio; alii eo proelio⁴ interfectum asserunt, alii in Turchi praetorio cum caeteris⁵ insignioribus viris capite obtruncatum. Ianus tamen tanta accepta clade non animo deiectus est, sed paucis post mensibus quantum potuit exercitum collegit et, ut fama est, quinquies eo anno cum Turcho confligit semperque superior evasit. *Lodo.* Haec profecto gravissimo dicendi genere describenda essent, haec dignissimam historiam postularent multaque litteris mandata sunt et vetera et nova, quae ne minima quidem ex parte cum his conferri possunt. *Sig.* Audio certe a doctissimis novissimum hoc bellum, quod expressimus, Graeco sermone illustratum solutaeque oratione descriptum ac versibus celebratum. Omnibus quidem nostris in ore est nimiumque illius meminisse necesse est multorumque natales ab eo, ut olim a consulibus, designantur. *Lodo.* De rege illo quoque mirabilia praedicantur, quod⁶ benignissimus, quod⁶ clementissimus, quod⁶

¹ circumventi *C.* ² hostem *T.* ³ Terentii *C.* javítás elött. proelio *T.* ⁵ ceteris *C.*, ceteris *T.* ⁶ qui *T.*

liberalissimus extiterit. *Sig.* Immo vero putatur, quod usque ad aetatem illam illibata virginitate vitam exegerit proptereaque tanquam ex conscientia bene actae vitae mortem contempsisse fortique animo pro Christiana fide veluti generosus quidam martyr occubuisse. Hoc tamen scias velim, o Lodovice, multo plures in eo proelio ¹ Turchos cecidisse quam nostros. Confecto enim bello cum occisorum capita recenserentur, pro singulis nostrorum capitibus quinque Turchorum traduntur inventa, unde apud eos proverbium natum, ² cum deum pro adipiscenda victoria precantur: Non talem praestet, qualem in hoc bello habuere. *Lodo.* Romanorum et Carthaginensium plurimae huiusmodi extitere victoriae, ut saepe propius periculo fuerint qui vicerunt. *Sig.* An tibi videntur tot laborum gradus et patris et filii regiam coronam meruisse? *Lodo.* Mediusfidius, non tantum laborasse puto Numam Pompilium aut Tarquinium Priscum aut Servium Tullium, qui cum peregrin essent, tamen propter eorum nominis probitatem in regiam populi Romani sedem evecti sunt. *Sig.* ³ Neque solum bellicae laudes et rei militaris peritia Matthiam nostrum exornat, sed leniores quoque illae animi virtutes in eius pectore plurimum regnant: moderatio, affabilitas, sermonis lepiditas, dulcissima cum amicis consuetudo, summa in benemeritos gratitudo, liberalitas inaudita, ut quotiens de Germanico illo vestro aut Vespasiano Tito audio, in quibus omnes animi et corporis dotes cumulatissimae ⁴ fuerunt, semper Matthiam nostrum videre videar. *Lodo.* Est ⁵ quidem militaris gloria in rege praecipua nec laudabilis solum, sed apprime necessaria non ad inferendas, sed ad propulsandas iniurias; nec perfectus princeps putari debet, qui militari scientia et experientia careat. Unde Magnus Alexander ex omnibus Homeri versibus illum maxime probabat, ubi de Agamemnone suo inquit: βασιλεὺς τ' ἀγαθὸς: κρατερὸς τ' αἰχμητής, ⁶ bonum regem fortem quoque pugnatorem esse

¹ prelio C, praelio T. ² notum T. ³ Laus max. Matthiae a második kéztől C margóján. ⁴ cumulatissime C. ⁵ Est a második kéz Et-ből. ⁶ a görög idézetet a második kéz irta az üres spatiumba.

oportere designans. Quod et Flaccus monebat : Angustam, amici, pauperiem pati robustus acri militia puer condiscat et Parthos feroces vexet eques metuendus hasta, vitamque sub divo et trepidis agat in rebus. Sic Aeneas invitat Ascanium : Disce puer virtutem ex me verumque laborem, et Evander Pallantem suum cum Aenea mittere non dubitavit, ut sub eo militiam et grave Martis opus tolerare assuesceret. Verum tamen incredibile dictu est, quantopere sibi conciliet animos et civium et externorum humanitas regum et principum, ut de Alexandro et Caesare legimus, quos magis ob eorum mansuetudinem quam fortitudinem milites tantopere dilexerunt; nam fronte et oratione magis capiuntur homines quam beneficiis ipsis. Sed erga litteras quem animum habet Matthias vester? *Sig.* Supra quam credi possit de principe tam magnis rebus implicito;¹ maxime vero legendis audiendisque historiis delectatur. *Lodo.* Optimum sane ac regium scribendi genus historia est; nam, ut inquit Cicero, historia testis est temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuncia vetustatis. Hoc facile concedent omnes. Quis enim est, qui neget cognitionem historicorum optimo cuique regi maxime necessariam esse? Ex historiis enim cognoscuntur quales extiterint veteres illi homines immortalitate digni, cognoscuntur eorum in regendo imperio artes et consilia, cognoscuntur in pace et bello res illae divinitus gestae admirandaeque virtutes in maximarum laudum genere, quarum rerum lectione his temporibus noster aliquis sapientissimus princeps sumere potest documenta et in magnis rebus administrandis proponere sibi priscorum hominum clarissimum lumen exemplisque et cogitatione eorum consilia sua confirmare. Nam etsi gloriosissimus princeps Matthias suapte natura tam ingenio sapit, tam animo audet, ut ad gerendas res maximas nullis exemplis veteribus egere videatur (ad omnia enim valet ipse suis consiliis, ei non est necesse uti alienis vestigiis) tamen in isto tanto lumine et tanta acie ingenii sui, si sibi priscorum hominum imaginem proponat, confirmare potest se ipsum et in omnia

¹ *ī*plicito *C*, *ī*mplicito *T*.

suscepta negotia sua cum maiore alacritate incumbere, cum videat se ipsum id iudicare et sentire, quod prisci illi viri iudicaverunt et senserunt, quotiens clarissimorum virorum exemplis ad capessendam virtutem excitati sunt principes atque ad antiquorum imitationem generosa quadam aemulatione incensi, quemadmodum et Q. Maximum et P. Scipionem dicere solitos accepimus, cum maiorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtutem accendi et memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, quae sedari prius non poterat, quam eorum famam et gloriam adaequassent. Quis enim, cum in historiis legerit M. Attilium Regulum acerbissimis doloribus et crudelissimis suppliciis affici quam fidem hostibus datam fallere maluisse, non se hoc modo instituat, moriendum potius quam aliquid turpiter faciendum? Quis, cum intellexerit Decium se ipsum pro civium et exercitus incolumitate devovisse, non ita se comparet, ut nullum pro salute patriae periculum subire formidet? Quis, cum ¹ ex historiarum monumentis perceperit maiores nostros, Pythagoram, Archytam,² Platonem tanto studiorum amore flagrasse, ut totum pene orbem maximis laboribus peragrarent, non ardeat incredibili quodam desiderio litterarum? Tanta est, mihi crede, exemplorum vis, ut animum etiam ad difficillima et quae pertimescenda esse videntur, inducere possint. Interrogatus Themistocles ille Atheniensis, summus vir, cur noctu quiescere non posset? Miltiadis trophaea, respondit, me oculis somnum capere non sinunt. Et Magni Alexandri victoriae ad mentem saepe recursantes dormientem Caesarem excitarunt. Quis ergo negare audeat historiam summa esse cognitione dignissimam? Nam nihil aliud scire, nisi quod temporibus nostris factum sit, id mihi videtur semper esse pueros. Unde Alexander Mammeas, unus ex numero imperatorum, in consilio suo praecipuos habuit historiarum peritos, propterea quod ex praeteritis et antefactis melius atque maturius futura dignoscuntur. Quae cum ita sint, cui

¹ cum helyett enim volt C-ben javítás előtt. ² Archytam Architam-ból a miniator C-ben.

mirum videri debeat, si omnes, qui unquam fuerunt clari et optimi principes, aut ipsi litterati extiterunt, aut saltem litteratos in summo precio et honore habuerunt eosque incredibili quodam amore prosecuti sunt? Nec enim aliter civitates recte administrari possent, licet plerique aliter arbitrentur, qui nullo praesidio muniti, nulla doctrina suffulti, nulla virtute ornati, nulla scientia exculti, nullo rerum usu praediti, ad rerum publicarum gubernacula impudentissime accedunt nihil recte fieri putantes nisi quod de stultissimo capite suo agatur. Omni sapientia inclitum regem Solomonem non Iudaeos modo principes, sed cunctos superasse Graecos philosophos regesque Aegyptios atque orientales, constat. Apud Romanos Catonem superiorem, tantum in illa re publica moderatorem et principem, in omni litterarum genere floruisse¹ legimus. Qui, ne sibi quicquam deesset, etiam in senectute Graecas litteras didicit et quotiens in senatum veniret, semper librum aliquem sub ala portare solebat, ut, si nondum frequentem senatum inveniret, donec congregaretur, lectitare interim aliqua posset, ne quid temporis perderet. Scipioni Africano Pauli Aemyl² filio nihil de bonarum artium cognitione defuit, cum etiam scripta Terentii ad Scipionem referantur. Iulio autem Caesari ea cura de litteris ac litteratis fuit, ut magnis praemiis undequaque peritos alliceret atque, ut remanerent qui essent in urbe, constitutis honoribus hortaretur; se quoque adeo litteris dedit, ut peritorum omnium iudicio etiam doctissimis aequaretur. Ita eloquentiae studuit Caesar, ut cum Cicerone ipso, Romanae facundiae principe ac lumine, certaret atque contenderet. Eodem tempore C. Caesar pro suo illo animi vigore praestantissimo legebat, scribebat, respondebat, audiebat et scribentibus quaternas aut etiam septenas dictabat epistolas. Tanto studio magnus ille imperator Octavius in litteris versabatur, ut horas, quas ad legendum constitutas habebat, eas nunquam in alia re quam in litteris occuparet; omnia saeculi sui beata ingenia munificentissime fovit, non solum orationes, sed et dialogos et poe-

¹ floruisse T. ² Aemilii T.

mata integra patienter audivit, et cum frumenti penuria quodam tempore usque adeo Romam urgeret, ut qui essent peregrini quive artium mechanicarum et vilium artifices viderentur, ex urbe edicto publico pellerentur, Octavianus Caesar honestarum artium professores, ac nominatim medicos et oratores, ut remanerent, excepit. Titus Vespasianus, cum ingenium ad quaecunque vellet promptissimum haberet, litteras et arma tractavit, aequae consilio bonus et manu paratus erat, Graece vero ita loquebatur ac scribebat, ut natus in ipsa Graecia videretur, cantorque ac scriptor fuit egregius. Hadrianus, item amator litterarum, doctos et dignitatibus sublevavit et opibus perditavit, iniquum¹ existimans illos non divites et honoratos esse, qui optimas disciplinas et optimos vivendi mores caeteros² docerent, et ipse bonas omnes didicit artes. Modulator praeterea, caelator, pictor, fictor excellens fuit; ingenio autem quocunque se verteret, omnia longe melius manu sua, quam qui in ea re periti artifices erant, fabricavit. Aurelium Alexandrum, qui et Mammeas appellatus est, ex Christiana matre natus, nulla res unquam adeo impedivit, quin die quavis temporis partem litteris, partem armis daret, historiarum vero scriptores atque poetas maxime coluit, metu ductus ne quid de se vituperandum ad posteros memorarent.³ Theodosius Iunior bonarum artium disciplinas didicit non solum ut sciret ac peritus videretur, verum ut sciens operaretur honesta et ingenium exerceret ad virtutem. Laboribus enim corpus, litteris vero dedit ingenium, dicens humanos sensus sic comprimi et castigari posse. Martianus litteras, quas juvenis ac privato in statu contempserat, imperator factus discere procuravit, quod⁴ illos non appellandos homines esse perciperet,⁵ qui litteras ignorarent. Docti enim ab indoctis tantum differunt, quantum viventes a mortuis. Robertus Siciliae rex inclitus atque philosophus, increpantibus amicis, quasi operam sapientiae regibus dare non liceret, quod tantopere in philosophiae studiis vigilaret, respondere saepe-

¹ iniquum *C* (de *um* rasurában), iniquos *T*. ² ceteros *T*.

³ memoraretur *T*. ⁴ quam *T*. ⁵ perceperit *T*.

numero auditus est: se, si ita necesse esset, regno privari potius quam litteris velle. Quod prius Alexander Magnus ad Aristotelem scripsit, malle se singulari doctrina quam singulari potestate praestare, et cum inter ornamenta Darii Persarum regis a se devicti capsulam quandam preciosissimam repperisset, non ad alium usum esse voluit, quam ad Homeri sui vaginam et veluti vestem quandam. Et cum in Sigaeo ¹ ad Achillis tumulum astitisset: O fortunate, inquit, adolescens, qui Homerum rerum tuarum praeconem invenisti! Et recte quidem, nam nisi Homero litterarum principi et parenti ars illa extitisset, idem tumulus, qui Achilles corpus contexerat, res quoque illius obruisset. *Sig.* His tantis principibus invictissimus Pannoniae rex Matthias adiungi potest, quem fidei nostrae fortissimum clipeum ² appellare possumus et debemus, qui, quamquam assidue bella gerit acerrima cum gente illa importuna et nomini Christiano infestissima, tamen etiam de novo in Pannonia studio erigendo cogitat, et nisi cavetis, praeclara quaedam ingenia vobis eripiet. *Lodo.* Utinam dies illa cito adventet, qua Romanorum regem imperatoremque Matthiam videamus! Sic enim et patris, et sua ipsius merita deposcunt atque efflagitant; et quemadmodum super Matthiam apostolatus sortem cecidisse novimus, ita de altero Matthia nobis sperare conceditur, fore aliquando ut ei sors imperatoria contingat, quod si, ut confidimus, evenerit, o qualem tunc ad Caesarem Matthiam orationem habebimus, cum in Italiam coronationis gratia proficiscetur! Tunc meum in Pannonios ³ amorem omnes homines intelligent. *Sig.* Si te orantem, o Lodovice, Matthias audiret, maioribus, mihi crede, et honoribus et muneribus afficereris ab eo, quam ab Italis istis tuis, qui mihi tardiores et frigidiores videntur quam litterarum tuarum dignitas postulet; et certe curabo diligentissime, ut ad eius manus disputatio haec nostra perveniat, ut eius maiestas intelligat se in Italia quoque habiturum ardentissimum praeconem rerum gestarum suarum. *Lodo.* Debemus quidem hoc facere omnes, quibus dicendi aut

¹ Sigaeo T. ² clypeum T. ³ pannonios C.

scribendi facultas data est, ut meritis laudibus afficiamus generosos principes (hanc enim potissimam mercedem virtus desiderat, gloriam) quod officium gratius esse consuevit, si ab iis fortasse praestatur, quibus maxime convenit quique aliquo pacto videantur obnoxii; quod mihi usu evenire et agnosco, et fateor. Nam si Pannonii propter eloquentiam Ferrariam colunt, debet Ferrariense ingenium et eloquium Pannonios colere et exornare. Itaque non desinet Carbo tuus fortissimum et sapientissimum regem Matthiam cum dulci praesule Sigismundo suo in nominis immortalitate coniungere.

F I N I S.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

EXCERPTA E
GALEOTTI MARTII
LIBRIS DE EGREGIE, SAPIENTER, IOCOSE DICTIS
AC FACTIS S. REGIS MATHIAE ET DE INCOGNITIS
VULGO.

Országos Széchényi Könyvtár

Galeotti Martii de egregie, sapienter, iocose dictis ac factis S. Regis Mathiae ad inclitum Ducem Iohannem eius filium liber incipit.

Volui iam diu, inclite ¹ dux Iohannes, aliquid tuo nomine componere, ut intelligeres Galeottum regi Mathiae, ² genitori tuo, tibiue deditissimum. Et cum animo volverem, quidnam tua puerili aetate dignum esset, quod ad ³ virtutem excitaret, occurrerunt ⁴ quaedam genitoris tui regis dicta ac facta egregie, sapienter ac iocose. Hoc ratus sum aetati tuae maxime convenire. Exempla enim domestica et patrum, et avorum, ita inflammant ⁵ pueros excitantque ad virtutem, ut iam grandes natu exemplis domesticis imbuti putent a moribus parentum nefas discedere, ⁶ ita ut ardua difficiliaque negotia alaeri animo capessant. Quod nec poeta ignoravit Virgilius, cum ait: Ecquid in antiquam virtutem animosque viriles et pater Aeneas et avunculus excitat Hector? Haec autem quae hoc in libello inseruimus, maiori ex parte auribus nostris acceperimus ⁷ aut oculis vidimus. Fuimus enim perpetui comites et convivae serenissimi regis Mathiae, ⁸ ut tu optime scis. Scribere autem visa et audita ab iis ⁹ qui egerunt, quantam in se utilitatem contineat, facile aestimabit, ¹⁰ qui libros antiquorum percurreret, et maxime Livium. Nam historici, qui ab aliis accepta et non visa, nec a se ipsis audita scripserunt, tantam interdum habent varietatem, ut lectorem incertum relinquant (hinc est illa Livii frequens disputatio, cupientis elicere veritatem) sed in hoc tam parvo volumine certa et indubitata continentur, quod quanti sit momenti, nemo recte formatus est, qui ig-

¹ inclite *C* (a codex), inelyte *E* (az 1611-ik évi kiadás). ² Galeotum r. Matthiae *E*. ³ ad] te ad *E*. ⁴ occurrerunt *C*. ⁵ inflament *C*. ⁶ discere *E*. ⁷ accoepimus *C*. ⁸ Matthiae *E*. ⁹ hiis *C*. ¹⁰ extimabit *C*.

noret. Nonne magis animos nostros inflammaret¹ Liviana eloquentia de² pulchritudine Seipionis, si illam promissam caesariem³ illamque corporis dignitatem, quam tantopere extollit, non legisset, sed oculis vidisset? Bellum Iudaicum quis cum⁴ animi haesitatione unquam perlegit et in illis Vespasianorum virtutibus dubitavit, cum Iosephus auctor⁵ omnibus se interfuisse testetur? Accipe igitur, inclite dux Iohannes,⁶ opus hoc, volumine exiguum, auctoritate⁷ autem maximum. Continet dicta quaedam ac facta illius regis, qui saepe Turchos⁸ profligavit, qui vicit Boëmiam, qui Valacos⁹ subegit, qui Polonos afflixit, qui rebellantem Hungariam sub antiquo iugo continuit, qui Austriam acquisivit, qui et Oceanum et Hadriaticum mare imperii sui terminum vi bellica effecit, qui Hidruntum¹⁰ a Turchorum¹¹ oppressione liberavit. Sed de his alias. Nunc ad rem nostram redeamus: si prius admonuerimus, etiam iocosa dicta maximos reges, summos imperatores, acutissimos philosophos, et maxime Caesarem Augustum, in usu frequenti habuisse, et qui huius rei testimonia requirit, legat¹² Macrobbii librum et Plutarchi Apophthegmata,¹³ ubi huius rei veritatem intelliget.

Dictum iocose. Caput III. Duxerat uxorem rex Mathias¹⁴ Beatricem regis Ferdinandi¹⁵ filiam, virginem venustam, ingenuis moribus, litteris¹⁶ et doctrina excultam, facundam, eloquio¹⁷ benignam, ac in respondendo cum gravitate solertem. Cui inerat gratia quaedam et in narrandis agendisque negotiis,¹⁸ ut homines in sui admirationem traheret, praesertim cum non modo reginalis dignitatis, sed privatarum quoque mulierum officia ita¹⁹ impleret, ut posset cum omni antiquitate certare. Ad illos pudicos mores virginalemque cum maiestate verecundiam accedebat quaedam

¹ inflamaret C. ² de hiányzik E-ben. ³ cesariem C. ⁴ cum-ot C-ben a második kéz adta hozzá. ⁵ autor E. ⁶ inclite dux Joannes E. ⁷ autoritate E. ⁸ Turcos E. ⁹ Valachos E. ¹⁰ Hydrundum E. ¹¹ Turcorum E. ¹² rei—legat leszakadt C-ben. ¹³ apoctegmata (de-ctegmata a második kéztől rasurában) C. ¹⁴ Matthias E. ¹⁵ Ferdinandi C. ¹⁶ literis E. ¹⁷ eloquio facundam E; — C-ben facundam a második kéztől írva a lap szélén áll, ugyanazon kéz eloquio után kettős pontot tett és ugyan e szó után fandi-t kitörülte. ¹⁸ negociis E. ¹⁹ ita hiányzik E-ben.

in allegandis auctoribus ¹ promptitudo. Nam cum de cuiusdam dominae mutabilitate sermo haberetur, statim Virgilianum illud adduxit: varium et mutabile semper femina.

Dictum egregie. Caput IV. Advenerunt oratores regis Poloniae ad Vicegradum. Nomen enim regiae est a Budae uno schoeno distantis, prope Danubium aedificatae cum eiusdem nominis oppido. Aedificaverunt quidem antiqui reges, sed rex Mathias ² omnia renovavit et magnificas aedes construxit. Nam supra omnes homines aedificiis pulchris oblectatur eoque in aedificando ingenio est, ut cum peritissimis architectis ³ decora ac commoda ⁴ aedium divisione non sine victoria certarit. Venerunt (inquam) oratores praemeditati, tanquam ii qui regem Mathiam ⁵ sapientissimum et in respondendo promptissimum non ignorarent, et tam longam habuerunt in lingua patria orationem, ut duas aequinoctiales horas impleverint. Lingua autem patria usi sunt, quamvis Latine scirent, propter astantium multitudinem (nolebant autem ⁶ quae fuerant a rege suo mandata, ab omnibus intelligi); solus enim rex Mathias ⁷ in tanto hominum caetu linguam tenebat Sclavinam. Sclavina autem et Polonica lingua parum re ipsa, sed multum pronuntiatione ⁸ differunt. Hac igitur oratione completa ⁹ rex Mathias ¹⁰ ab eis sciscitatus est, vellentne, Latine sibi an Polonice responderit; oratores hoc in arbitrium regis reiecerunt. Tunc rex Mathias ¹¹ ordine ab initio repetivit, quae dicta sunt omnia, et quae ab illis sparsim et incomposite relata sunt, in ordinem redegit. Deinde vertit se ad confutationem, ita ut illi ipsi oratores obstupuerint. Ea namque ¹² attulerant, quae rex minime coniectare potuisset Sed in hoc tam longo sermone, et Latino ¹³ quidem, rex Mathias ¹⁴ lapsu linguae semel in grammatica ¹⁵ peccavit. Dixerat enim ordinem quam, in genere foeminino; sed statim ¹⁶ subiunxit: quem, genere masculino dicere volebam. Est namque ¹⁷ rex

¹ auctoribus *E.* ² Matthias *E.* ³ archidectis *E.* ⁴ comoda *C.*
⁵ Matthiam *E.* ⁶ autem hiányzik *E-ben.* ⁷ Matthias *E.* ⁸ pron. után
 (dialectis) van közbetoldva *E-ben.* ⁹ complecta *C.* ¹⁰ Matthias *E.*
¹¹ Matthias *E.* ¹² nanque *C.* ¹³ Latine *E.* ¹⁴ Matthias *E.* ¹⁵ gramatica *C.*
¹⁶ statim után subito-t kitörülte a második kéz *C-ben.* ¹⁷ nanque *C.*

Matthias¹ sermone promptus, ingenio versuto, lingua elimata, memoria diuturna, exercitatione firmata. Sed haec magis ex frequenti hominum doctorum et eloquentium commercio² quam studio acquisivit. Erat enim annorum quatuordecim, cum in regem electus est.

Iocose dictum. Caput V. Habebatur inter convivas regios sermo de esculentis. Cum alii alia extollerent, alii alia³ improbarent, Avicenna Hippocrateque in cibariorum testimonia allegatis, ait rex Matthias⁴ proverbium esse Hungarorum nihil esse peius caseo. Negantibus id quibusdam, quandoquidem cucumeres armenicaque et multa piscium genera caseo esse longe peiora manifesto est, rex respondit vera semper esse proverbia; proverbium enim non insulse probatum dicitur verbum, unde apud⁵ philosophos et oratores testimoniorum vim obtinet.⁶ Sed fortassis non bene vim huius proverbii intelligitis. Nam nihil est caseo peius, significat: cum nihil habemus, tunc deterius nobiscum agitur, quam cum habemus caseum. Admirantibus multis dicendi modum (nam haec videntur inter se contraria, habere videlicet et nihil, cum alterum, id est habeo, possessionem,⁷ alterum vero, id est nihil, privationem indicet) quamprimum in medium venit illud Ovidii carmen:

Ingenium quondam fuerat preciosius⁸ auro,
At nunc barbaria est grandis, habere nihil.

Quo carmine cuncti illud Hungarorum proverbium concinne dici intellexerunt.

Sapienter dictum. Caput IX. In ea frequentia hominum, quae circa reges esse consuevit, de temporum varietate sermo est ortus, et, ut in cottidiana et extemporaria⁹ locutione fit,¹⁰ finis a principio multum plerumque¹¹ discrepuit,¹² voluntantur¹³ enim vicissim verba et a¹⁴ iocosis in seria, et a seriis in iocosa saepenumero devenitur, ita ut prima extremaque non minus quam album et nigrum inter se dis-

¹ Matthias E. ² comertio C. ³ alia alii ext., alia alii C. ⁴ Matthias E. ⁵ apud] apud et C. ⁶ optinet C. ⁷ possessionem C. ⁸ pretiosus C. (a végső s javításból a második kéztől). ⁹ quotidiana et temporaria E. ¹⁰ fit után ac cum-ot kitörült a második kéz C-ben. ¹¹ plerumque C. ¹² discrepet CE. ¹³ voluntantur E. ¹⁴ a hiányzik CE-ben.

sonent, et tandem locutio hoc extremum habuit, apud vetustissimos¹ honorificum fuisse ducibus exercituum pugnare, et ad huius rei comprobationem adduxere Titi Livii verba haec, de Bruto consule et Arunte² filio regis Tarquini,³ qui cum essent diversarum partium duces, Aruns „concitatur calcaribus equum atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tunc ipsis capessere pugnam ducibus. Avide itaque se certamini offert adeoque infestis armis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret sui protegendum corporis memor, ut contrario ictu per parvam uterque transfixus duabus haerentes hastis moribundi ex equis lapsi sint.“ Ad hunc Livianum sermonem rex suspiravit, dicens: Utinam et nunc haec esset consuetudo, ut ducum pugna magnanimos⁴ et fortes principes indicaret aperiretque nonnulorum ignaviam, qui otioso et sedendo, non pugnando, virtutem extollunt bellicam. Cognosceremus profecto, sapientiane an ignavia in cellis latitent plerique, quos imperitum vulgus extollit.

Dictum Sapienter. Caput X. Incidit inter homines, qui in corona regis astabant, disputatio de regionibus, quatenus esset hac tempestate scientia rei militaris ac fortitudine illustrior,⁵ circumstantibus⁶ diversarum nationum viris; sic enim fit, cum principum fama clarescit. Maxima namque⁷ virorum multitudo ex toto fere orbe ad regem Mathiam⁸ confluerat, quoniam varietate bellorum, multitudine victoriarum, magnitudine gestorum totius Europae⁹ principes anteibat essetque in eo summa cum humanitate benignitas, eruditio plurima, eloquentia mitis et facunda: et multarum linguarum cognitio. Tenebat praeterea astrologiam et in operibus Apulei Platonici ita detritus, ut eius dogma omnino calleret, unde et apud eum theologi, philosophi, medici, poetae, et oratores, et astrologi, et qui omnes disciplinas profitebantur, frequenter¹⁰ erant; alii enim rogati, alii sponte regiam frequentabant. Sed in sermone de regionum prae-

¹ vetustissimos C. ² Aronte C, Arunti E. ³ Tarquinii E. ⁴ magnanimi C¹, magnanimos C². ⁵ illustrior. Et C. ⁶ circumstantibus E. ⁷ nanque C. ⁸ Matthiam E. ⁹ totius Europae C. ¹⁰ frequentes E.

stantia quisque patriam suam laudavit; Hispani Hispaniam, Germani Germaniam, Boëmi Boëmiam, et ne generatim prosequar, Itali Italiam extollebant. Ad huius rei corroborationem qui erant docti testimonia historicorum proferebant. Indocti vero historicam fidem non correspondere conditionibus¹ aetatis nostrae contendebant, asserentes aetatem nostram artibus machinamentisque² bellicis, antiquitate praestantior, cum et strategemata³ et machinamenta mirabilia⁴ excogitarit, reiectis quibusdam et antiquis quidem machinis et armis. Tunc rex Mathias⁵ hilari vultu inquit: Si centesimam partem antiquae militiae aetas nostra teneret talemque rei militaris disciplinam haberemus, quae posset cum antiquitate conferri, profecto Turchorum⁶ regnum non fuisset tam longe lateque diffusum. Non enim antiquitatem nuncupo, quae intra quingentesimum aut sexcentiesimum annum continetur, sed ad illos me verto, qui tempore Romanorum vigerint.⁷ Artes enim bellicae machinamentaue et tormentorum vis magna tunc claruerunt, ut in Frontino Vegetioque aliisque plurimis luce clarius inspicitur. De illorum temporum⁸ ducibus et imperatoribus quid loquar? Cum nemo tam extremae dementiae sit (quamquam bellicosissimus praedicetur), qui se ipsum aut Hannibali aut Alexandro regi aut Marcello aut Scipioni Iulioque Caesari audeat non modo anteferre, sed aliqua ex parte comparare. Si autem antiquitatem intra quingentesimum aut sexcentiesimum annum incluseris, non a vobis dissentiam, nam intra hos annos pauci aut fortassis⁹ nulli possunt cum aetatis nostrae ducibus comparari. Renovata enim a nobis illa bona et perita antiquitate, longe melius praestantiusque rem militarem tractavimus, quam illa rudis aetas, quae non est sexcentesimo¹⁰ anno maior.

Factum sapienter. Caput XIII. Nicholaus¹¹ Madru-siensis episcopus missus in Hungariam a Pio Pontifice, adiit regem Mathiam.¹² Et his peractis,¹³ quorum causa venerat,

¹ conditionibus C. ² machinamentis E. ³ strategemata E. ⁴ et mach. et mir. C. ⁵ Matthias E. ⁶ Turcorum E. ⁷ vignerunt E. ⁸ tempore C. ⁹ fortasis C¹. ¹⁰ centesimo C. ¹¹ Nicolaus C. ¹² Matthiam E. ¹³ pactis E.

desedit Budae per totam hiemem,¹ regis humanitate pariter et liberalitate fretus. Sed episcopus non is erat, quem sese fronte ostendebat. Erat enim decora facie,² eloquentia miti, gestu blando, et qui sub agnina pelle lupum celaret, qui quidem simulatione et palatinis artibus fallacibusque blanditiis,³ non sine viperino complexu et osculatione Iudae omnes fere Hungariae principes fefellit excepto rege. Nam cum rex Mathias⁴ esset eloquio blandus, ingenio versutus et sagax, diu inter huiusmodi viros exercitatus, par pari referebat Nicholao⁵ ita, ut non minus blande rex Nicholaum, quam Nicholaus regem alloquebatur. Iuvabat praeterea regis solertiam et exercitationem astrorum cognitio et phisionomiae⁶ scientia, quas a doctissimis viris largissime acceperat.⁷ Accessit etiam ad regis perfectionem, quod eius genitor Iohannes,⁸ quem Itali Blanchum nuncupant, nati sui versutia cognita cum ipse esset Latinae linguae experts, in arduis negotiis cum Pontificum legatis pertractandis nullo alio usus interprete quam filio, ita ut tener adhuc Mathias⁹ arduorum negotiorum cognitionem imbiberit. Sed inter omnia phisionomiae¹⁰ peritus, non modo huius, sed multorum primo conspectu hominum mores solertissime iudicavit. Unde primo congressu qua esset conditione¹¹ Nicholaus apprehendit, sed nunquam se aperuit; artium enim palatarum et simulationis ac dissimulationis¹² principes fere¹³ omnes habent peritiam. Apud hunc Nicholaus episcopus aggressus¹⁴ est rem non episcopo et legato Pontificis, sed¹⁵ vilissimo nebulone dignissimam; nunc hos, nunc illos Hungariae principes criminando in gratiam sui regem trahere conabatur. Rex annuebat fingens se omnia credere. Et ut iste criminator liberius loqueretur, interdum se maxime mirari quosdam simulabat, quibus multa rex beneficia contulisset, dicebatque rex: vix possum adduci, ut malo erga me esse¹⁶ animo

¹ hyemem *E.* ² fatie *C*¹. ³ blandiciis *E.* ⁴ Matthias *E.*
⁵ Nicolao *E* (igy rendesen). ⁶ Physionomiae *E.* ⁷ accoeperat *C.* ⁸ Joannes *E.* ⁹ Matthias *E.* ¹⁰ phisionomię *C.* ¹¹ phisionomiae *E.* ¹² conditione *C.* ¹³ dissimulatio *C.* ¹⁴ fere-t a második kéz adta hozzá *C*-ben.
¹⁵ agressus *C.* ¹⁶ set *C*¹. ¹⁶ sint *C.*

putem, cum nulla malivolentiae ¹ apparens causa intercesserit. Hoc autem faciebat, ut magis Nicholaum excuteret. Posteaquam ex hac tam intima familiaritate animum ² mentemque regis se tenere putavit, factus est audentior et suas criminationes vertit etiam in eos, qui de Nicholao fuerant bene meriti et a quibus honorem et munera acceperat, ³ ita ut iam nullus neque magnus neque parvus sive sacer sive prophanus (de principibus loquor) a morsibus huius pessimae viperæ erat ⁴ immunis; omnibus detrahebat, cunctos in odium regis rapere conabatur. Considerans rex Mathias huius viri nequitiam pariter et ingratitude excogitavit humano generi salubre exemplum, ut fallacibus et detractoribus finem quoad eius ⁵ fieri posset imponeret. Sicque ait ad Nicholaum: Ea quæ tu dudum narrasti de principibus Hungariæ non videntur verisimilia; nam cum honeste et liberaliter secum egerim, non apparet ulla ratione probabile, quod tu argumentis et eloquentia persuadere tentasti. ⁶ Tunc ille ardentius instare et se in ⁷ eorum faciem dicere paratum asseverabat. Rex his auditis rogavit episcopum et legatum, ut tales artes deponeret saltem in ⁷ Hungaros, ad quos nomine Pontificis venerat. Ille adhuc in sua nequitia persistens amicitia ⁸ et favore regis propenso tumefactus, credens se regem quocunque vellet impellere posse, in incepto perseverabat dicens nihil ad se hoc pertinere, sed in medium velle omnia adducere propter affectum quo regem prosequeretur. Nam multis de se bene meritis regis salutem anteponeere volebat et ob hanc rem omnia dictitasse narrabat. Rex expectavit aliquandiu, ut Nicholaus poenitentia ⁹ ductus livorem hunc suum exueret, cogitans non esse magnanimi principis credulitatem et aures detractoribus habere patentes, et angebat eum episcopi et legati et docti viri erubescencia. Interea habitum est concilium principum Budæ, ubi nunc sedes regia est: congregatisque principibus supervenit Nicholaus nihil suspicans, immo credens animo regis

¹ malevolentiae *E*. ² se animum *C*¹. ³ accoeperat *C*. ⁴ esset *E* (helyesen?). ⁵ ut *C*. ⁶ tetasti *C*. ⁷ apud *E*. ⁸ amicitia *C*. ⁹ penitentia *C*.

suas illas criminationes inhaesisse. Tunc rex seorsum vocans Nicholaum sciscitatur, an adhuc esset illius sententia, ut in faciem¹ principum insidias in se exprobraret. Annuit Nicolaus, putans hoc nunquam futurum. Apprendit² rex episcopum manu duxitque in principum congregationem. Cunctis assurgentibus et Nicholao blandientibus: Iam (inquit) tempus est id efficere, quod tantopere concupiscis; iam palam loquere, quod mihi saepe insusurrasti;³ nudentur insidiae et proditioes, quas tu in istis principibus cognovisti. Episcopus videns tot principum venerandas facies⁴ ac de se bene meritas, a quibus et munera et honores acceperat⁵ et⁶ nihil unquam mali audierat,⁷ animo confusus coepit toto corpore contremiscere et insertis pectinatim manibus demisso vultu obmutuit. Tunc rex ad eum: Nisi me summi Pontificis reverentia contineret, ostenderem profecto, non convenire legatis seminare discordiam et innoxios principes in periculum capitis adducere. Vade et e regno⁸ meo discede. Quod nisi per biduum feceris, tale dabo de te exemplum, quo totus orbis intelligat⁹ huiusmodi nequitias et improbitates Mathiae regi semper displicuisse. Discessit ille sine mora.

Factum egregie. Caput XV. Venit ad regem quidam, sed eius nomen tacebo, sicuti feci in maiori parte libri (quoniam adhuc vivunt multi) qui se gladio occisurum Georgium regem pollicebatur, si praemium reciperet aureorum quinque milium.¹⁰ Rex Mathias chirographo¹¹ et fide promisit, se adhuc maiora daturum, si id efficeret quod promittebat. . . . Rex extemplo mandavit, ne ullo modo Georgium veneno aggrederetur: Pugnamus enim hic, inquit,¹² gladiis, non veneno. Frustra legissem historias de Fabricio, qui ad regem Pirrum¹³ Romanorum hostem acerrimum scripsit, ut a familiarium veneno caveret (quidam enim eius mortem promittebat) addiditque, Romanos ferro, non veneno

¹ fatiem C. ² Apprehendit E. ³ insusurrasti C¹E. ⁴ faties C. ⁵ accoeperat C. ⁶ et] et de quibus E. ⁷ audiverat E. ⁸ Unde et regno E. ⁹ intelliget C. ¹⁰ millium E. ¹¹ chyrographo E. ¹² iniquiens E. ¹³ Pyrrhum E.

pugnare consuesse!¹ Quam ob rem libros lectitamus? nisi ut optimis exemplis imbuti virtutem sequamur vitemusque vitium. Et his dictis Georgium monuit, ut nisi praegustatos et a fidelibus quidem, et cibum et potum sumeret, quoniam ei ex veneno periculum certum immineret.²

Caput XVII. Moris est apud Hungaros, uti in discumbendo mensis quadratis, qui ab antiquitate Romana defluxit, omnia in iure apponere.... Unde fit, ut cum maxima difficultate in illa Hungarorum copia et mensa opipara quis se a manuum vestisve iniquatione tueatur.... Sed rex Mathias omnia manibus pertractans nunquam fit sordidus, quamvis locutioni intentus. Semper enim in eius convivio disputatur aut sermo de re honesta aut iocunda³ habetur aut carmen cantatur. Sunt enim ibi musici et citharedi,⁴ qui fortium gesta in lingua patria ad mensam in lyra decantant. Mos enim Romanorum hic fuit et a nobis defluxit ad Hungaros. Cantatur autem semper aliquod egregium⁵ facinus nec deest materia. Nam, cum Hungaria in medio hostium diversarum linguarum sita sit, semper rei bellicae habet fomitem. Amatoria autem carmina raro ibi cantantur, et ut plurimum gesta in Turchos⁶ in medium veniunt, non sine sermone concinno. Hungari enim sive nobiles sive rustici sint, eadem fere verborum conditione utuntur et⁷ sine ulla varietate locuntur, eadem enim pronunciatio, eadem vocabula,⁸ similes accentus ubique sunt. Nam ut de Italia loquar, nobis tanta est loquendi varietas, ut civis a rustico et rursus Calaber a Tusco tantam habent⁹ in sermone dissimilitudinem, ut difficultatem intelligendi maximam praebeant. Sed apud Hungaros, ut diximus, eadem loquendi forma vel exigua admodum differentia est, unde fit, ut carmen lingua Hungarica compositum rusticis et civibus mediis et extremis eodem tenore intelligatur. Sed ut ad rem revertamur, oculis meis non sine admiratione vidi loquentem regem aut aures carmini vel sermoni maxima attentione

¹ consuevisse *E.* ² imineret *C.* ³ iocunda *E.* ⁴ citharedi *C.* citharaedi *E.* ⁵ egregium *C.* ⁶ Turcos *E.* ⁷ et hiányzik *C.* ben.
⁸ eodem vocabulo *E.* ⁹ habeant *E.* helyesen?

praebentem, esculenta iusque¹ pertractantem et nunquam coinquinatione turpatum, quod profecto mirum est, cum alii summa cum attentione et diligentia non possint aut manuum aut vestimentorum sordes praecavere. Sunt igitur huius regis naturales munditiae, quoniam eis maxime gaudet, praeter influxum et consuetudinem regionis.

Sapienter dictum. Caput XXI. Quidam non omnino imperitus illud Terentianum ad rem suam faciens allegaverat: Obsequium amicos, veritas odium parit Quod quamprimum rex Mathias falso dici esseque humanae naturae contrarium evidenti ratione ostendit, inquires: Omnes homines natura scire desiderant, teste Philosopho; nihil autem scitur, ut eiusdem testimonio utamur, nisi verum. Unde concludimus veritatem esse naturae humanae accommodatam.² Quicumque enim sese hominem intelligit, veritatis amatorem se esse profiteatur necesse³ est. Si autem poëtarum et comicorum quidem adducenda⁴ sunt dicta, personarum conditioni⁵ et non veritati accommodata,⁶ non sunt pro vero testimonio referenda.⁷ Servi interdum et ancillae, praeterea lascivi iuvenes et amatores a poëtis introducti locuntur⁸ secundum illud poëticum⁹ decorum quod: Fingere¹⁰ personae scit convenientia cuique. Unde fit ut vilissimas et abiectissimas et veritati contrarias et a se ipsis dissidentes habent¹¹ sententias. Vir ille regis argumentatione percepta erubuit facileque cognovit,¹² praeclara ingenia veritate, et non obsequio et adulatione mulceri.

Sapienter dictum. Caput XXII. Inter doctos viros, qui aulam regis quotidie frequentabant, erat quidam sexdigitus; in manu enim dextra duos habebat pollices. Cuius rei exprobratione¹³ irascebatur, praesertim cum sextum in manu digitum nonnulli inter monstrosa connumerarent. Sed rex causam huic sexdigito irascendi iustam esse affirmavit. Monstroso enim (inquit) apud veteres, ut ominis infausti,

¹ usque *E.* ² accomodatam *C.* ³ necesse *C.* ⁴ adducenta *E.*
⁵ conditioni *C*¹, condicione *E.* ⁶ accomodata *C.* ⁷ refferenda *C.*
⁸ loquuntur *E.* ⁹ p. Horat. decorum *E.* ¹⁰ Redere *E.* ¹¹ habeant *E.*
 helyesen? ¹² agnovit *C*¹. ¹³ exprobrationem *C*¹.

expiabantur sacrificio, quoniam semper videbantur praenuntiare infortunium. Quod et Lucani dicta confirmant hoc versu: Monstrosique hominum partus numeroque modoque. Et hoc ratione firmatur. Rarissime enim contingit, monstroso corpori non subesse monstrosos perversosque mores. Anima enim (ut a doctis viris accepi ¹) ex medicorum sententia sequitur corporis habitudinem. Monstra ergo homini obicere ² nil aliud est quam vitia exprobrare. Quis iram compresserit, ³ cum inter vitiosos numeretur? Nemo enim tam malus est, qui malitiae nomen non vehementer abhorreat. Et quamquam nequitiam concupiscat sequaturque, tamen nequaquam dici putarive malus affectat. Quotiens vidimus a nativitate claudos aut caecos aut aliqua corporis parte monstrosos, moribus quoque et mente et caecutire et claudicare et perverso iudicio ⁴ uti? Perfecta enim natura perfectos affert mores. Sed in his quos casus debilitavit alia ratio est. Nam fortissimi optimique et reges et imperatores militesque strenui casu aut caecutiverunt aut claudicarunt, sicuti de Horatio ⁵ Coclite legimus, qui Porsenae regis exercitum solus in ponte tenuit et ex eo cadens toto vitae tempore claudicavit. Adducerem Philippum ⁶ Alexandri patrem et Hannibalem cum Sertorio monoculos, nisi sacra scriptura Jacob virum perfectum narraret ex collectatione cum angelo claudicasse. ⁷ Inquit enim: unde crus eius emarcuit. Qui enim huiusmodi debilitates casu factas connumerat, gesta horum praeclara refert. Unde non inconcinne Cocles ille Horatius ⁸ pedis debilitatem exprobranti respondit, se per singulos gradus gloriae suae admoneri. Monstra igitur nascuntur, non fiunt. Nonne instrumentum vetus aduncarum ⁹ narium viros ¹⁰ atque reburros a sacerdotio abdicat? Deformitas igitur naturalis videtur esse signum a Deo positum ad dignoscendos hominum mores, quosque ¹¹ sequi aut evitare conveniat.

Sapienter dictum. Caput XXIII. In conventu Holo-

¹ accoepti C. ² obicere E. ³ compreserit C. ⁴ iuditio C. ⁵ Oratio C. ⁶ Phillipum C. ⁷ claudicavisse E. ⁸ Oratius C. ⁹ aduncarium C¹. ¹⁰ vires E. ¹¹ mores; quos quae E.

mocensi,¹ quo Boëmia, Germaniae, Hungariae² diversarumque
 nationum plurimi convenerant principes, permulti etiam scurrae
 histrionesque, principum secuti culinas, confluxerant, inter
 quos quidam non infacetus³ homo rhimmos⁴ Germanica
 lingua compositos coram rege Mathia recitavit gestu etiam
 non indecoro. In quibus principum Europae nomina connumera-
 bantur,⁵ quos adversus Turchorum⁶ impetum expeditionem
 facturos vaticinabatur, et⁷ armis et⁸ numero militum pro
 facultate cuiusque enumeratis horum ducem et imperatorem
 fore regem Mathiam concludebat, qui tum propter vicini-
 tatem, tum propter diuturnam cum Turchis⁹ pugnam lon-
 gamque bellorum experientiam omnium sententia cunctis
 praeponeretur. Hoc primum rhimorum¹⁰ caput. Secundum
 vero laudes regias continebat, et amplissimas quidem, par-
 tim veras, partim vero fictas. Nam quicumque illorum rhim-
 morum¹⁰ compositor fuerit, aut non bene tenuit Mathiae
 gesta aut fuit adulationis avidus. Multa enim falsa veris
 commiscuit. Nam cum eius excellentiam in re militari et
 magnificentiam et litteraturam¹¹ et humanitatem et pru-
 dentiam praedicavit, vera narravit. Sed cum ad laudes illas
 fortitudinis Giganteae pulchritudinisque Venereae se vertit,
 quis non novit esse figmenta, cum rex Mathias virium
 mediocrium pulchritudinisque virilis sit videaturque. Nam
 capillo non plene rutilo,¹² suberispo, denso atque promisso,
 oculis vividis et ardentibus, colore genarum robicundo, lon-
 gis manuum digitis, quorum minimos non plene extendit,
 Martiali potius quam Venerea pulchritudine¹³ decoratur.
 Sed cum rex Mathias sit magnificus, rerum gestarum¹⁴ ve-
 ras laudes non recusat, fictas vero cum adulatione abhorret,
 itaque fugit, ut eum subiratum putes. Tandem huius scur-
 rae sermo ad praemia dictorum exposcenda se vertit, sui
 laboris et rhimorum¹⁵ recitationem praedicans. Rex finitis

¹ Olomucensi *E.* ² ^a Hungariae *C.* ³ inficetus *C* (corr. m³). ⁴ ryth-
 mos *E.* ⁵ eur. et n. conumer. *C.* ⁶ Turcorum *E.* ⁷ et hiányzik *C*-ben.
⁸ ac *E.* ⁹ Turcis *E.* ¹⁰ rythmorum *E.* ¹¹ literaturam *E.* ¹² capilli
 non pleni, rutilo *E.* ¹³ pulchritudie *C.* ¹⁴ gestorum *C* (to a második
 kéztől rasurában). ¹⁵ rythmorum *E.*

rhimmis¹ inquit: Permulta in tuo opere in laudem meam decantasti quae nullo pacto in me esse intelligo. Attamen tibi non succenseo, quoniam bono animo dixisti, et ego tanquam virtutis incitamentum rhimmos² tuos accipio conaborque pro viribus in his quae a me fieri poterunt dicta tua implere. Sed illam Gygantum³ fortitudinem, Ganimedidis⁴ Absolonisque speciem⁵ posthac ne amplius dicas. Tu iam oculis me vidisti. Si deinceps in hac adulatione peccares, non esses venia dignus. Sed tui laboris et recitationis cum adulatione praemium expectato quoad implebuntur⁶ quae vaticinaris. Multa enim dixisti quae optamus magis quam speramus⁷ imminente impraesentiarum⁸ Turchorum⁹ bello acerrimo.

Factum Sapienter. Caput XXIV. Kalendis Ianuariis, in circumcisione¹⁰ Christi, consueverunt Hungari strenam dare, hoc est donum pro bono omine incipientis anni. . . . Moris est, ut a rege petatur strena, praetentis cuiusque artificii instrumentis. Tibicines tibia, tubicines tubam, citharedi¹¹ citharam,¹² coei ollas et creagras et alii alia sui artificii commoda¹³ instrumenta deportant. Rex in ollam aliquot aureos congegit et in tibia tubamque et reliqua praemium coniecit proprium; nam et regius pincerna in scyphum exporrectum pecuniam iactam ex tinnitu coniecit. Cum autem ad multam noctem donorum multitudo pervenisset (erant enim plurimi liberalitatem regiam expectantes) aderat Galeottus¹⁴ Martius, non ut dona acciperet, sed ut dona regia faceto sermone condiret, ne tantae munificentiae deesset hilaritas. Omnia igitur iocis et gaudio plena ex munere regio ornata¹⁵ exultabant. Tunc rex vertit se ad Galeotum¹⁶ inquiens: Cur tu quoque non pandis sinum tuorum instrumentorum ad capiendam strenam? Nam hic ollas, ille scyphos, nonnulli timpana,¹⁷ et cellarii congios, stabularii strigiles, sartores acum et forcipes, sutores scalprum

¹ rythmis *E.* ² rythmos *E.* ³ Gigantum *E.* ⁴ Ganymedis *E.*

⁵ spetiem *C.* ⁶ quoad impl. *C.* quo adimpl.-böl, quando adimpl. *E.*

⁷ magisque sp. *E.* ⁸ in pres. *E.* ⁹ Turcorum *E.* ¹⁰ circuncisione *C.*

¹¹ cytharedi *E.* ¹² cytharam *CE.* ¹³ comoda *C.* ¹⁴ Galeotus *CE.* ¹⁵ ornatu *E.* ¹⁶ Galeotum *E.* ¹⁷ tympana *E.*

cum subula porrigentes non fuerunt praemio suo fraudati. Respondit Galeottus ¹ se non habere secum instrumenta. Tunc rex ait : Instrumenta tua sunt quos edidisti libri, quibus bibliotheca nostra ornatur. Hoc intelligens Galeottus ¹ innuit filio suo Iohanni ² Martio, ut librum De homine et De incognitis vulgo ex regia bibliotheca afferret. His allatis rex Mathias tunc sapientiam suam maxime aperuit, cum cocis et stabulariis aliisque huiusmodi viris non ex animi iudicio, ³ sed ex patriae consuetudine se donasse, ⁴ doctos vero viros non impulsu consuetudinis, sed animi iudicio ⁵ venerari omnibus manifestissime indicavit. Auro enim et argento plurimo librorum forulos operuit pecuniamque grandem apposit, adeo ut unus Galeottus ¹ plura et preciosiora quam reliqui acceperit. ⁶ Hoc regis factum declaravit, multos ex necessitate, ⁷ sine quorum ministerio vivi non potest, alere, praeclaros autem viros in quocunque genere virtutis ex iudicio ⁸ animi colere et venerari praemiisque dignis afficere, cum illi pauca etiam petentes abstulerint, et Galeottus ¹ tacens, nec quidquam tale sperans nec etiam adfectans, multitudine precioque donorum cunctos donatos anteiverit. Quanti autem momenti fit animi iudicio ⁹ et non inveterata consuetudine aliquid efficere, relinquo iudicandum huius libelli lectoribus, cum alterum nobiscum cum brutis, alterum vero cum diis commune ¹⁰ sit.

Sapienter dictum. Caput XXV. Nominabant nonnulli principes non sine laudibus Alphonsum Aragoniae ¹¹ et Neapolis regem, qui tum et rebus fortiter sapienterque gestis, tum etiam animi magnitudine ac liberalitate immensa memoriam sui reliquit sempiternam. Gesta enim Alphonsi et dicta ac facta sapienter sunt a doctissimis viris mandata litteris, ¹² sed inter tot huius regis egregia ¹³ non in postremis ¹⁴ habendum est, quod iam natu grandior ita litteris ¹⁵ incubuerit, ut doctissimus evaserit. Huius autem praeclarissimi regis similitudinem in duobus relucere cognovimus.

¹ Galeotus *CE.* ² Joanni *E.* ³ iuditio *C.* ⁴ donase *C.* ⁵ iuditio *C.* ⁶ accoeperit *C.* ⁷ neccessitate *C.* ⁸ iuditio *C.* ⁹ iuditio *C.* ¹⁰ comune *C.* ¹¹ Arragoniae *E.* ¹² literis *E.* ¹³ eggregia *C.* ¹⁴ non imposter. *C.* ¹⁵ literis *E.*

Nam Alphonsi incessum regina Beatrix et manuum decoro motu a natura imitatur et, quod maximum est, doctissima doctos colit et veneratur. Nunquam enim cessat, quin aut legat aut audiat ad avi sui similitudinem se conformans.¹ Et dux Franciscus reginae germanus animos militiamque Alphonsi secutus litteratura,² liberalitate, humanitate, magnificentia, ingenii acumine, prudentia in negotiis, fortitudine in periculis, gravitate morum, promissorum fide tantam de se in hac aetate iuvenili spem omnibus praebet, ut alterum Alphonsum brevi videre speremus. Allegare autem ad rem auctores³ cum Beatricis et Francisci communis⁴ sit laus, quid referam, cum Beatrix regina tam prompto et eloquenti sermone cum Boëmia rege locuta est — hoc enim nos oculis vidimus — ut omnes audientes obstupescerit?⁵ Auctorum⁶ autem sententias in medium ex tempore et apte adducere fecundi⁷ ingenii doctrinaeque⁸ exercitatae signa esse intelligimus. Nonne adhuc mentibus hominum inhaerescit, cum de mutabilitate, ut dixi,⁹ cuiusdam dominae sermo haberetur,¹⁰ a Beatricis ore decoro statim Virgilianum illud: Varium et mutabile semper femina¹¹ — et ad iuvenem summa anxietate amicam requirentem illud quoque Ovidii adductum: Res est solliciti plena timoris amor. De psalterio impraesentiarum¹² nihil referam, quoniam ei¹³ est cottidiana¹⁴ lectio et allegatio. Et ut ad rem nostram revertamur, fama erat hunc regem Alphonsum dispensatori suo et praemia et laudes tribuisse ex eo, quod ausus¹⁵ est, prodigalitate opprimere temerariam cuiusdam emptionem. Habitabat enim tunc rex Alphonsus Tibur¹⁶ et dispensator cum preciosa optabat, Romam ibat.¹⁷ Est enim distantia XVI milium passuum.¹⁸ In macellum Romanum attulerant piscatores murenam venalem satis grandem pro natura re-

¹ confirmans *C* javítás előtt. ² literatura *E*. ³ autores *E*.
⁴ comunis *C*. ⁵ obstupescerit *C*. ⁶ auctorum *E*. ⁷ foecundi *E*. ⁸ et doctrinaeque *C* javítás előtt. ⁹ ut dixi-t a második kéz adta hozzá a lap szélén. ¹⁰ hiberetur *E*. ¹¹ foemina *E*. ¹² in praesentiarum *E*. ¹³ et *E*. ¹⁴ quott. *E*. ¹⁵ visus *E*. ¹⁶ Tiburi *E*. ¹⁷ ire *E*.
¹⁸ pasuum *C*.

gionis, et piscis (vix enim tres quatuorve libras implet) et piscator propter raritatem (unica enim erat in macello) tunc adventantibus uno temporis momento Pontificis et Alphonsi dispensatoribus venalem ¹ plura offerenti proposuit. Dispensator Pontificis tres, regis autem sex, rursus Pontificis decem, regis viginti obtulit. Et altercatione crescente ait piscator: murenam auferat, qui triginta aureos dabit. Alphonsi dispensator tacente corrivali murenam numerata pecunia ² absportavit ³ regique narrato emendi modo ostendit. Rex autem Alphonsus negotium hoc diligenter advertens dispensatorem suum et laudibus et muneribus regiis cumulavit. Hoc audiens rex Mathias inquit ⁴: Magnificentiam et liberalitatem nemo unquam improbavit. Sed si dispensator meus ⁵ in huiusmodi rebus liberalitatem ostendasset, laudassem quidem si emptam murenam Pontifici donasset, ut dominum suum et pecuniarum et gulae contemptorem prudentiores iudicarent, quandoquidem murenam non ex avaritia dimissam ne ex gula emptam cognoscerent. Dispensator qui haec fecisset sine dubio laudem meruisset.

Dic'um sapienter. Caput XXVI. A rege Mathia saepius audiavi male facere huius aetatis historicos, qui regionum urbiumque nomina ad antiquitatem revocare contendunt, cum in urbibus non fit magnus, sed in regionibus maximus error deprendatur ⁶ et fallacia. ⁷ Nam si quis Gallorum regem nunc nominet, quis non intelliget non esse sub hoc vocabulo Franciam comprehensam, ⁸ cum gens Gallorum et citra et ultra Alpes sita confusionem ⁹ faciat Franciae populos minime concludentem? Si quis autem Mysiae nomine Serviam nuncuparit, faciet nominis errorem, cum duplex sit Mysia. ¹⁰ Rasciam aetas nostra nominat et Thraciae ¹¹ et Mysiae partes; Hungariam ab Hunis et Avaribus appellatam Pannonias Daciaeque ¹² partem habere intelligimus. ¹³ De Polonia quid loquar, cum Germaniae et Schyta-

¹ venale *E.* ² peccunia *C.* ³ assport. *E.* ⁴ inquit hiányzik *C-ben.*
⁵ meus mihi *E.* ⁶ deprehendatur *E.* ⁷ fallatia *C.* ⁸ comprehensam *E.*
⁹ confussionem *C.* ¹⁰ misia *CE.* ¹¹ Traciae *C.* ¹² Datięque *C.* ¹³ intelligamus *E.*

rum partem complectitur? ¹ Slavina tam latae ² significationis nunc est, ut in Italiam usque extendatur; lingua enim regionum hoc facit. Austria, ³ ubi nova Vienna est, et Pannoniae et alterius nationis obtinet ⁴ portionem. In Italia, ubi via Aemilia ⁵ est, quae latius patet continetque diversa, et Marchia alios habet fines, quam Picenus ager. Et ne omnia persequar, ⁶ dicebat rex necesse ⁷ esse, novis ⁸ nominibus pro linguarum, regnorum, praefectarum mutatione utamur. Nam nec hoc caret exemplo, dicente Plinio libro tertio: Gens Liburnorum iungitur usque ad flumen Titium; pars eius fuere Mentores, Himani, Encheleae, ⁹ Dudini, et quos Callimachus Peucetias appellat. Nunc totum uno nomine Illyricum vocatur generatim. Sed de urbibus et regionibus si quis ambigeret, legat Strabonem, ubi antiqua ¹⁰ in nova transisse nomina comprehendet. Nam Ferrariam pro Muento et Bononiam pro Felsina positas inveniet. Nunc et Imolam, et Faventiam ¹¹ Cornelii Sempronii fora cognoscet, licet et Faventia et Bononia et in veteribus nomina frequententur. Fluentia in Florentiam, Patavium vero in Paduam declinarunt. Et quae Venetia ad Mantuam usque Strabone teste extenditur, Marchiae Tervisiniae nomine comprehenditur, finibus diversis. Et antiquitas Taurunum, ¹² quem iuniores Hungari Namdoralbam, Slavini Bellogradum et Italici nuncupant, utrumque tamen, et Hungaricum et Sclavinum, Castellum album vocabula sonant. Concludamus igitur vel linguarum diversitatem vel urbium instaurationes vel praefecturas impositas vel regna ¹³ constituta non recte pro rerum et locorum varietate in omnibus antiquum nomen servare, cum termini variati sint et perpauca reperiantur, ¹⁴ quae ab antiquo tenore minime discesserint.

Sapienter factum. Caput XXVII. Iohannes ¹⁵ cognomine Vitez, quod Latine dicitur miles (est enim nomen familiae) vir in iure Pontificio et studiis humanitatis erudi-

¹ complectatur *E.* ² latè *C.* latè *E.* ³ extendatur l. e. r. h. f., Austria *E.* ⁴ optinet *C.* ⁵ Emilia *C.* ⁶ prosequar *C.* ⁷ necesse *C.* ⁸ (dicebat rex) n. est, ut n. *E.* ⁹ Himmani Eneheleae *E.* ¹⁰ antiqui *C.* ¹¹ imola et faventia *C.* ¹² Thaurisum *C.* taururum *E.* ¹³ re (sor végén) regna *C.* ¹⁴ repperiantur *C.* ¹⁵ Joannes *E.*

tus, statura procera et pulchra et in aetate iuvenili capillo cano, et ingenio versuto, fuerat olim Galeoti¹ discipulus et contubernalis, sed Mathiae regi aliquantisper invisus. Nam cum consanguineus esset Iohannis² archiepiscopi Strigoniensis et alterius Iohannis³ Quinque-Ecclesiarum episcopi, qui a rege Mathia ad regem Poloniae non sine maximo periculo desciverant, videbatur adhuc in Iohanne³ Vitez inimicitiae veteris et consanguinitatis reliquias remanere. Perrarò enim suorum caritas brevi aboletur. Unde sermo de hoc viro auribus regiis non poterat esse gratus. Sed contigit Galeottum Martium, qui propter suam universalem disciplinam et facundiam lepidam atque iocosam⁴ regi erat carissimus, in discrimine vitae et rerum suarum saepe fuisse et propter librum De incognitis vulgo haereseos damnatum; sed tandem causa devoluta est ad Xistum⁵ Pontificem, virum eruditissimum, cuius iussu Galeottus e⁶ teterrimo carcere exemptus Romam commigravit, ubi Galeottus multos repperit⁷ aemulos et inimicos acerrimos, sed summus Pontifex ex iudicio⁸ doctrinae suae Galeottum diiudicans pristino honore et rebus recuperatis absolvit, ita ut in pristinam dignitatem divitiasque Galeottus, Xisti⁹ opera et iudicio¹⁰ et auctoritate¹¹ redierit. Sed inter agendum (diu enim causa agitata est) Iohannes Vitez et propter veterem cum Galeotto benivolentiam¹² et maxime propter regem Mathiam, cui sciebat Galeottum ob singularem cum virtute doctrinam cordi esse, plurimum in hac re desudavit effecitque, ut gratis omnia Romae a Galeotto haberentur, quae ad eius honorem ac salutem pertinebant. His peractis Galeottus ad regem Mathiam convolvavit narratoque rei ordine et spe simul ac desperatione relata, non enim hilari vultu rex audivit, cum tortore¹³ ad necem Galeotti parato imperita plebs esset intenta, doctioribus¹⁴ tamen et nobilioribus doctioribus causamque Galeotti tuentibus. Sed in hoc longo

¹ Galeotti *CE*, melyekben különben e név alább mindig egy *t*-vel van írva. ² Joannis *E*. ³ Joanne *E*. ⁴ iocosam-ot a második kéz adta hozzá a lap szélén. ⁵ Xystum *E*. ⁶ et *E*. ⁷ repperit *E*. ⁸ iuditio *C*, indicio *E*. ⁹ Xysti *E*. ¹⁰ iuditio *C*. ¹¹ autor *E*. ¹² benevol. *E*. ¹³ terrore *E*. ¹⁴ doctoribus *E*.

sermone (voluit enim rex a principio ad finem usque rem omnem audire) incidit sermo de Iohanne¹ Vitez, qui tanto pere respectu regis pro Galeotto laboraverat. Rex statim omne in Iohannem² odium deposuit et redeuntem in Hungariam blande suscepit dixitque se non mandaturum obli-vioni, quod pro Galeotto sui amore³ fecisset idque re ipsa comprobavit. Nam primo in Franciam oratorem Iohannem⁴ Vitez in arduis negotiis misit, deinde reversum ditissimo⁵ episcopatu ornavit; est enim Sirmiensis⁶ episcopus.

Factum sapienter. Caput XXVIII. Mirabilis diligen-tiae regem Mathiam et in magnis et in parvis rebus esse, hoc maxime indicat. Omnes litteras,⁷ quas ad diversas par-tes mittit, aut ipse dictat aut ab aliis scriptas legit. Item-que ad se missas sine aliqua mora oculis percurrit, quocun-que ex loco venirent. Peritus enim plurium linguarum in-telligit⁸ Latine, ut dictum est, optime scit Bulgaricam⁹ linguam, in qua Turchi¹⁰ sua scribunt diplomata, bene tenet; parum namque a Slavina distat. Quae cum latissime pateat, maximam habet varietatem. Cuius rex Mathias non est ignarus, unde factum, ut cum¹¹ Boëmis, Polonis, Ruthe-nis,¹² Dalmatis, Bulgaricis,¹³ Curetibus, Servianis, Brencis, Roxolanis aliisque permultis populis sine interprete loquatur; Slavina enim lingua omnium istarum mater esse cogno-scitur. Germanorum autem sermonem puer adhuc et in car-cere didicit adauxitque iam natu grandis continuam cum principibus Germaniae habens consuetudinem. Sed Germani et Boëmi et Poloni aliquando lingua patria, plerunque Latina¹⁴ litteras¹⁵ scribunt, sola Hungaria (ex Christianis loquor) non nisi Latine scribit, quoniam Hungarorum lingua non facile scribi potest. Minima enim accentu-um mutatione et diversitate prolationis mutatur significatio. Nam apud Hungaros sunt vocabula, quae in v littera¹⁶ desinunt, sed si illa littera¹⁷ promissis,¹⁸ aliud quam si con-

¹ Joanne E. ² Joannem E. ³ honore E. ⁴ Joannem E. ⁵ dig-nissimo C. ⁶ Sirmensis E. ⁷ literas E. ⁸ intelligit törlendő és scit után vessző való? ⁹ Bugaricam C. ¹⁰ Turci E. ¹¹ eum E. ¹² rhutenis E. ¹³ burg. E. ¹⁴ latinas E. ¹⁵ literas E. ¹⁶ u littera E. ¹⁷ littera E. ¹⁸ promittis C javítás előtt, promptis E.

tractionibus et depressioribus labiis pronunciatur, significat, quod scriptura ostendi nequit, quandoquidem Latina lingua unicum habet *v*¹ et lingua Hungarica quadruplici indigeret, si varietas omnis comprehendi² deberet; et sic de aliis. Habent etiam linguae penuriam in nominibus provinciarum. Nullam enim nomine suo nuncupant, sed circuitione³ utentes gentile nomen ponunt adduntque regnum: hollas vrsaco⁴ dicunt Italiam, quod sonat Italarum regnum; Toto orsaco,⁵ quod Scelavinorum regnum; Nemet autem orsag est Germanorum regnum. Et sic de singulis. Habent etiam multa Scelavinorum vocabula et Latinorum etiam: *Mit cheres*⁶ dicunt, *quid quaeris*: cum *c* et *q* sint affines. De his satis. Ad illam minimarum quoque rerum regiam diligentiam atque memoriam revertamur. In maxima mole bellorum et rerum cardine, in medio hostium, cum exercitus castra moveret omniaque et clamarent et tumultuarentur (sic enim fit, cum tot milia⁷ armatorum et hominum et carrorum loco moventur) in quodam oppido Austriae, quod vocant Balneum propter aquas calidas thermasque magnificas quae ibi sunt, erat Galeottus Martius, qui ab Italia venerat, ut et dotibus filiarum, quas nuptui tradiderat, auxilium a rege peteret et gloriam regis videret. Expugnaverant enim paucis diebus ante oppidum grande nomine Hainburcum,⁸ muro et viris munitum et arce quodammodo⁹ inexpugnabili. Est enim in altissimo monte sita et ab impetu tormentorum tuta. Sed auxilio dotis impetrato volebat Galeottus redire in patriam — non enim regem sequi poterat — adiitque regem memoria eius fretus dicens se non posse sine periculo redire, nisi Sua Maiestas provideret. Fiebant enim crebrae hostium incursiones¹⁰ crebraque latrocinia, quae illis regionibus peculiaria sunt. Accedebat etiam ad hoc, quod Galeottus sciebat se quibusdam principibus esse invisum. Nam diu in curia regis versatus non potuit efficere, quin amicos in re honesta iuvaret; quo factum est, ut et

¹ u *E.* ² compraehendi *E.* ³ circuiicione *C.* ⁴ olaz orszag *E.*
⁵ tot orszag *E.* ⁶ keresz *E.* ⁷ millia *E.* ⁸ haniburkam *C*³, aniburcom (?) *C*¹, Hamburcum *E.* ⁹ quodammodo *C.* ¹⁰ excursions *E.*

inimicos inveniret. Qui enim amicis Galeotti adversabantur, et Galeotto erant contrarii. Humanum est hoc, ut qui multos iuvat amicos, pariat etiam sibi multorum inimicitiam,¹ qui adversariorum iuvamenta pro offensionibus habent. Rex cum omnia streperent vixque Galeotto dicere posset verbum, ait: Eris mihi curae. Biduo post, cum rex armaretur, ut illinc castra moveret omniaque in motu, ut diximus, essent, et hinc inde variis, ut fit, negotiis infestaretur,² diversis resonantibus linguis (erant ibi Rasciani, Turci, Boëmi, Germani, Poloni) Galeottus rursus regem interpellavit. Est enim rex Mathias memoriae validae, benignus in audiendo, in respondendo promptus et facundus, eloquentiam suam nunc hilari, nunc tristi vultu gestuque ad rem accommodato³ prosequens; est etiam vocis tam clarae, ut longissime audiat. Videns Galeottum ait: Currus et ductores pecuniaeque et commeatus⁴ tibi dabuntur; redi in Hungariam et cum ibi fueris scribam, quid tibi faciendum sit. Discessimus illinc, rex Viennam cum exercitu, ego Hungariam versus bonis et foelicibus⁵ auspiciis; omnia enim abunde et ex sententia habui, recognoscens regis Mathiae summam etiam in minimis rebus et memoriam et diligentiam maximamque in viros doctos benivolentiam;⁶ nemo enim ausus est, etiam e potentioribus, Galeottum vel minimo nutu laedere. Sed eam, quam cum Cyro Persarum rege similitudinem habet, non⁷ praeteribo. Hic sicut ille nominatim suos omnes milites cognoscit. Sed cum rex Mathias litteras⁸ manu sua scribit, breves admodum facit; autographia⁹ autem eius perpulchra¹⁰ inter neotericos et antiquos litterarum continet¹¹ formam. Scribit autem ad familiares amicos, ut nos aliquando conspeximus. Plerumque enim Iohannem,¹² archiepiscopum Strigoniensem tunc regi carissimum, litteris¹³ manu sua scriptis ad se vocavit.

Iocose factum. Caput XXIX. . . . Et in festo Epiphaniae de more regionis est, ut sacerdotes sacris vestibus in-

¹ inimiciam C, inimicitias E. ² infestarentur C javítás elött.

³ accomodato C. ⁴ comeatus C. ⁵ felicibus E. ⁶ benevolentiam E.

⁷ nem hiányzik C-ben. ⁸ literas E. ⁹ autographa E. ¹⁰ perpulchram E.

¹¹ litterarum continent E. ¹² Joannem E. ¹³ literis E.

duti cuiusque domum praetenta cruce intrent tentantes quodammodo more antiquo crucis receptionem dicuntque solemnia¹ quaedam et stipem colligunt. Erasmus in Tolna (est enim oppidum² grande in ripis Danubii situm) et in festo Epiphaniae, ut consuetum ibi est, sacerdotes intraverunt regiam dixeruntque solemnia³ stipemque collegerunt. Sed dum morantur ientationem et potum (sic enim in ea regione faciunt⁴) rex Mathias ex magna principum multitudine quosdam manibus suis traxit ad eam partem ubi sacerdotes erant, cum sacerdotibus alia, principibus vero alia regiae pars daretur. Inter quos traxerat rex Iohannem⁵ Thuz,⁶ virum prudentissimum et Latine et Hungarice Sclaviniceque eloquentissimum, in arduis negotiis summo cum honore exercitatum, gratissimum olim patri regis et regi quoque Mathiae longo tempore carissimum, cuius opera per multa et ardua quidem rex effecerat. Sed nunc longe a patria Venetiis cum uxore et liberis vitam privatam ducit, cuius rei causam nunquam potui intelligere; mutatio enim fortunae et status Iohannis⁷ Thuz⁸ causam non habet mihi manifestam. Sed illuc unde digressi⁹ sumus revertamur. Admirantibus cunctis, quid sibi vellet haec regis violentia, ut ad chorum sacerdotalem hos traxerit, rex inquit: Pares cum paribus (ut vetus est proverbium) facillime¹⁰ congregantur. Reclamantibus cum risu cunctis se non esse sacerdotes, ut pares sacerdotibus iudicentur, et non facillime¹¹ congregatos, quoniam violentia intercesserat, rex ait: Verum dicitis; principes enim temporales sunt in sacramento sacerdotibus dissimiles, sed in aliis vos estis sacerdotibus pares ac similes; nemo enim vestrum duxit uxorem (nondum¹² enim Iohannes¹³ Thuz habuerat uxorem) et sacerdotes sine uxoribus apud nos degere quis dubitat? Vos igitur celibes¹⁴ ad chorum¹⁵ celibum traximus et a commercio¹⁶ nostri expulimus tanquam alienos et dissimiles. De facilitate nemo melius iudicare potest quam ego qui vos

¹ solempnia C. ² Tolna, quod est opp. E. ³ sollempnia C. ⁴ fatiunt C. ⁵ Joannem E. ⁶ Thuç (uç rasurában) C. ⁷ Joannis E. ⁸ Thuç C. ⁹ diggressi C. ¹⁰ facillime E. ¹¹ facillime CE. ¹² Nundum C. ¹³ Joannes E. ¹⁴ caelibes E. ¹⁵ caelibum E. ¹⁶ comertio C.

traxi; tanta enim fuit facilitas, ut nullum laborem senserim. Facillime¹ igitur vos sacerdotibus pares cum paribus illis estis aggregati secundum proverbii veritatem. Quo dicto exhilarati sunt omnes et risu agitati. Nam in dicendis facetiis habet rex Mathias cum facundia gratiam, vultum vocemque ac gestum materiae semper accommodans.²

Sapienter factum. Caput XXX. Strigonium, oppidum Hungariae in ripis Danubii situm, a Buda, quo secundo fluvio descenditur, triginta milibus³ passuum distans, arcem habet in edito colle munitissimam et pulcherrimam. Nec immerito. Fuit enim aliquando regum domus et habitatio, et in ea arce templum, cuius pronäum⁴ et solum porphyreo⁵ lapide constructum, a longe habens prospectum, vasis aureis argenteisque nec non pulcherrimo⁶ et ditissimo sacerdotalium vestimentorum apparatu potest cum omnibus iure certare. Estque Strigonium Hungariae metropolis cum opulentissimo archiepiscopatu. Nam florentibus rebus ad centum milia⁷ aureorum proventus se extendebat, nunc vero vix dimidium obtinet.⁸ Huius arcis possessor fuit Iohannes⁹ archiepiscopus, de quo superius mentionem fecimus, vir in multis disciplinis non in postremis habendus astrologiaeque adeo deditus, ut Ephemerides secum gestitans nihil¹⁰ nisi consultis astris ageret. Habebat secum viros excellentes et in omnia fere doctrina excultos. Nam nos quoque, qui librum De homine nomine suo edidimus, diu eius familiaritate sumus usi. Sed in numero doctorum erat quidam theologus acuti et prompti ingenii, natione Siculus, ordine divi Dominici, nomine Iohannes¹¹ Gattus, multum sibi arrogans. Nam omnia theologiae dubia se soluturum ex tempore praedicabat, maxime cupiens cum rege Mathia habere disputatiunculas. Audiverat enim a Galeotto, qui eum ex Italia in Hungariam duxerat, regem Mathiam solertis ingenii linguaeque elimatae¹² solere doctis viris aenigmata solvenda proponere et ita suis argutiis angere

¹ facillime CE. ² accomodans C. ³ millibus E. ⁴ pronam E.

⁵ porphyreo C. ⁶ pulcherimo C. ⁷ millia E. ⁸ obtinet C³ optinet-böl.

⁹ Joannes E. ¹⁰ nichil C. ¹¹ Joannes E. ¹² climate E.

atque vexare homines, ut difficillimum putaretur ¹ eius retia ² et argumentorum laqueos evitare. Sed accidit regem iter per Strigonium habere hospitemque archiepiscopi fieri. Quod cum Gattus accepit, ³ valde exultavit, ratus advenisse tempus ostentandae doctrinae conciliandique regis, a quo multa sperabat. Et ne longius prosequar, paratur coena ⁴ regia, et in Laconico; erat enim hyems ⁵ et Hungaris mos est, hyeme uti Laconicis calidis tepidisve, prout frigus et albor intenduntur. Et in his etiam aliquando dormiunt, licet sanitati sit contrarium. Fit enim Laconis ⁶ vapore crasso in humanis corporibus spirituum vexatio repletioque cerebri, quam plerunque dolor consequitur capitis. Cum iam discumbendi hora venisset, narratur regi Iohannem ⁷ Gattum in arce esse vocandumque ad coenam, ⁸ ut cum eo habeatur disputatio, cuius rex est avidissimus et praesertim inter comedendum; nam alio tempore vix occupationibus sufficit. Vocatus iussu regio discubuit in mensa regia, ubi episcopus Quinquecelesiarum ⁹ et archiepiscopus Strigoniensis (uterque enim vocabatur Iohannes ¹⁰) doctrina exculsi, et quidam alius episcopus, et Iohannes ¹¹ Thuz et Galeottus consederant. Peracta coena ¹² regifico luxu. Utuntur enim Hungari summa in esculentis et poculentis abundantia non sine vinorum varietate. Hic enim mos nunc est Hungaris, quo olim Galienum Romanorum imperatorem usum fuisse tradunt historiae. Varia enim vina ille in lautissimis conviviis ¹³ praebere consueverat. Cum igitur Gattus vino ciboque et Laconici calore factus est ¹⁴ animosior (parant enim animos vina, teste Ovidio) non expectato fine coepit ¹⁵ de se ipso praedicare et doctrinam ostentare suam affirmareque ¹⁶ nihil in theologia esse quod eum latitet ¹⁷ et se aenigmata omnia, ubicunque fuerit, sine aliqua haesitatione solvisse paratumque esse ad omnia respondere. Rex autem, ut homo versutus et qui mores huius aetatis theologorum recte novit non nisi ardua et difficilia sectantium, cum Thomae et Scoti

¹ putetur *E.* ² retiam *C.* ³ acccepit *C.* ⁴ cena *C.* ⁵ hiems? ⁶ Laconicis? ⁷ Joannem *E.* ⁸ cenam *C.* ⁹ quinque *Eccl. E.* ¹⁰ Joannes *E.* ¹¹ Joannes *E.* ¹² cena *C.* ¹³ convitiis *CE.* ¹⁴ esset *E.* ¹⁵ cepit *C.* ¹⁶ affirmare *C.* ¹⁷ lateat *E.*

difficiles de trinitate, de attributis, de eucharistia nodos tantummodo¹ videant negligentque moralia et evangeliorum explanationem, extemplo Iohannem² Gattum tam magna de se ipso pollicentem blande alloquens rogat, ut a se dubitationem diu animo inhaerentem removeret, cum nemo adhuc in hac re sibi ad plenum respondisset. Dubitavi, inquit, diu, cur Christus Deus et homo omnia iuste sapienterque faciens, in nonnullis visus est minime servare iustitiam? Iustitia enim pro meritis praemium tribuit. Nam dare merenti obolum aureos, aureosque merenti obolum tribuere, quis dubitat aequitatem non esse servatam? Christum autem sic fecisse, Evangelia videntur ostendere. Nam cum Petrum et Iohannem³ inter ceteros apostolos haberet dilectos, eorum merita non aequa lance pensitavit. Petrum enim desertorem et abnegatorem deierantemque Christi non habuisse notitiam,⁴ maxima pontificatus dignitate ornavit, et Iohannem⁵ ad mortem usque Christi perseverantam, nullo tumultu, nullo metu mortis nullisque periculis ab eo divulgum inhonoratum ingloriumque reliquit.⁶ Nam, ut de me loquar, si duos haberem familiares et in pugnae proeliorumque principio alter fugeret, alter vero ad extrema usque permanens me dimitteret nunquam, fugacem illum ac desertorem infamia et forsitan⁷ cruciatu prosequeretur, remanentem vero mecumque in omni periculo persistentem praemiis et honore ornarem, omnibus, ut reor, hoc approbantibus. Nam si fugaci honor tribueretur, pugnaci vero et fido nulla sit gloria, quis non videt virtutem suo praemio fraudari et ignaviae fomenta praebere? Ciceronis dictum hoc esse a praeceptoribus accepi:⁸ Honos alit artes omnesque accenduntur⁹ ad studia gloria. Quid igitur aliud est Petrum pontificatu ornare Iohanne¹⁰ neglecto, nisi discipulos admonere, ut fugiant persecutiones vitentque tormenta, nullos sustineant¹¹ cruciatus, sed statim fugiant Christumque abnegent? Haec volui dixisse declarationem expectans. Non enim mihi

¹ tantummodo C. ² Joannem E. ³ Joannem E. ⁴ noticiam C.

⁵ Joannem E. ⁶ reliquerit C. ⁷ forsitam C. ⁸ accoepti C. ⁹ accendantur E. ¹⁰ Joanne E. ¹¹ sustineant C.

unquam persuadebo hoc a Christo sine ratione factum. Quicquid autem mihi alienum a iusto videtur, non iniustitiae divinae, sed inscitiae nostraetribuendum est. Tunc Iohannes¹ Gattus orationem regis quasi ordine capitulatim repetivit, sed cum ad confutationem declarationemque dubitationis se vertit, subtristis perplexe loqui coepit et affirmare secretorum divinorum nullo pacto rationem esse postulandam. Nam cur Christus hoc fecerit, ut Petrum honoraret, inhonoratum dimitteret Iohannem,² non pertinet ad hominis intelligentiam; excedit enim theologorum ingenia. Hoc enim arduum et difficile sibi Christus reservavit, nec ullus unquam ausus est hanc quaestionem facere. Nonne aetas nostra et antiquitas etiam plurimos vidit huiusmodi perscrutantes in errorem incidisse? Unde Maiestatem Vestram rogo, ne haec divina secreta et inscrutabilia in medium adducat; possent namque³ nos illaqueare irretireque erroribus. Rex Mathias hoc sermone Gatti percepto inquit: Ea quae nos tetigimus,⁴ non sunt divina secreta, de quibus ratio nulla evidens appareat, sed sunt moralia et homini perito facilia intellectu. Tunc Gattus iratus inquit: Nolite mihi praeфинire modum theologiae, quem teneo. Nemo enim est tam temerarius, qui in theologicis⁵ se mecum confere auderet.⁶ Nam nihil in hac divina scientia mihi est (ut puto) incognitum. Omnes enim bibliothecas percurri et nunquam huius dubitationis occurrit declaratio. Tunc rex Mathias ait ad Gattum: Non multos in theologia libros legi, nec etiam in aliis facultatibus. A puero enim ad regiam dignitatem evectus pauca e multis didici et militarem quodammodo⁷ litteraturam⁸ arripui. Sed tamen huius rei declaratio, ut opinor, facile invenietur. Gattus impatiens sermonem regium interrumpens inquit: Deponite hanc mentem, quoniam, ut dixi, nusquam est. Tunc rex Mathias iussit opus divi Hieronimi⁹ contra Iovinianum afferri, in quo haec sunt verba: „Propterea inter duodecim unus eligitur, ut capite constituto scismatis¹⁰ tolleretur occasio.

¹ Joannes *E.* ² Joannem *E.* ³ nanque *C.* ⁴ detegimus *E.*

⁵ teologicis *C.* ⁶ auderat *E.* ⁷ quodammodo *C.* ⁸ liter. *E.* ⁹ Hieronymi *E.*

¹⁰ schismatis *E.*

Sed cur non Iohannes¹ electus, qui virgo est? Aetati delatum est, quia Petrus senior erat, ne adhuc adolescens et pene puer progressae aetatis hominibus praeferretur² et ne magister bonus, qui causam iurgii debuerat auferre³ discipulis (dixerat eis: pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis, et qui voluerit inter vos maior esse minimus omnium sit) in adolescentem quem dilexerat causam praeberet invidiae. Ut autem sciamus, Iohannem⁴ fuisse tunc puerum, manifestissime docent Ecclesiasticae historiae, qui usque ad Traiani imperium vixerit, id est post passionem Domini sexagesimo octavo anno dormierit, quod et nos in libro de illustribus viris breviter perstrinximus. Petrus apostolus est, et Iohannes⁵ apostolus; sed Petrus tantum apostolus, Iohannes⁵ apostolus, evangelista et propheta. Apostolus, quia scribit ad ecclesias; — evangelista, quia librum evangelii edidit,⁶ quod excepto Matheo⁷ alii ex XII apostolis non fecere;⁸ — propheta vidit in Pathmos⁹ insula, in qua fuerat a Domitiano¹⁰ principe ob Domini martirium¹¹ relegatus, apocalypsin¹² infinita futurorum mysteria continentem.“ — Huc usque Hieronimus,¹³ qui partem huius nostrae dubitationis absolvit ansamque prae-buit, ut et nos reliqua declaremus: Peccatorem et desertorem abnegatoremque Iohanni¹⁴ virgini in pontificatu praeposuit Christus, ut peccatoribus spem veniae praeberet. Nam peccator et desertor Petrus coitus violentiam expertus, humanam callens fragilitatem impetumque voluptatis (habebat enim uxorem), peccatoribus libidinibusque involutis (exemplo magistri sui edoctus, qui discipuli errata post amarum fletum abolevit habuitque pro non erratis) facile parceret veniamque praeberet,¹⁵ dignitate ac honore poenitentes¹⁶ afficeret.¹⁷ Nam si virgo Iohannes¹⁸ et in fide firmus pontifex fuisset cum ligandi solvendique potestate, nunquam libidinis blanditias¹⁹ vimque expertus, et qui nullo tumultu a Christo potuit

¹ Joannes E. ² praeferretur C javítás elött. ³ auferre C

⁴ Joannem E. ⁵ Joannes E. ⁶ reddidit E. ⁷ Mattheo E. ⁸ fuere C.

⁹ Pathmo E. ¹⁰ Domiciano CE. ¹¹ martyrium E. ¹² apocalypsin E.

¹³ Hieronymus E. ¹⁴ Joanni E. ¹⁵ preberet C. ¹⁶ poenitentis E. ¹⁷ afficeret C. ¹⁸ Joannes E. ¹⁹ blandicias E.

dimoveri, ad sui similitudinem humanum genus confirmare percupivisset¹ et Christi fideique desertores libidineque corruptos summa austeritate² depulisset. Non enim ex fragilitate peccantes, sed ex animi nequitia homines putasset, qui fletibus dolorem fingerent. Summa igitur ratione factum est, ut Petrus Iohanni³ in pontificatu praeferretur; quod tu, Iohannes⁴ Gatte, inter illa dei iudicia inscrutabilia⁵ cornumerabas. — His dictis convivium est solutum regis Mathiae rationis acumine animis nostris insidente.

Dictum sapienter. Caput XXXI. . . Budae cum cogeretur principum concilium et nondum ad regem aditus pateret, inter eos erat Nicholaus Batur,⁶ genere nobilis, dignitate episcopus Vacienensis.⁷ Est enim Vacia XX⁸ a Buda miliario;⁹ sed Budam a Vacia secundo fluvio devenitur. Hic igitur Nicholaus¹⁰ episcopus virtute et animi generositate dignitateque corporis cumulatus maxime erat; studiis namque¹¹ humanitatis in Italia eruditus, cura et diligentia doctrinam adaugens, nihil laboris, nihil vigiliarum, nihil impedii subterfugiens quod ad doctrinam conveniret, brevi effecit, ut doctissimis acutissimisque philosophis eius doctrina et litteratura¹² summa cum admiratione probaretur. Qui, dum congregatio principum cogeretur, ne otio et garrulitati¹³ locum praeberet, habuit secum librum (si recte memini, Ciceronis, cui Tusculanarum Quaestionum est titulus). Irridentibus multis huius egregii iuvenis librorum lectionem ibi inusitatam (novum quippe videbatur Hungaris, episcopum libros lectitare in eo praesertim loco, ubi sermo et confabulatio esse consueverat) interea rex Mathias¹⁴ venit et Nicholaum¹⁵ gestantem libros conspiciens¹⁶ ait ad Galeottum: Nicholaus¹⁷ (ut puto) tuus fuit aliquando discipulus et contubernalis litterarum¹⁸ et doctrinae amantissimus. Et recte. Nam Apostolus episcopos formans, inter caetera episcopum¹⁹ doctorem ait esse oportere; docere

¹ percupiens C. ² austerita C. ³ Joanni E. ⁴ Joannes E. ⁵ iudicia inscriptibilia C. ⁶ Nicolaus Bathor E. ⁷ Vatiensis C. ⁸ quatuor E. ⁹ miliariorum intervallo E. ¹⁰ Nicolaus E. ¹¹ nanque C. ¹² litteratura E. ¹³ garulitati C. ¹⁴ Matthias E. ¹⁵ Nicolaum E. ¹⁶ conspiciens C. ¹⁷ Nicolaus E. ¹⁸ literarum E. ¹⁹ episcopum hiányzik C-ben.

autem nemo potest, nisi sit doctus, sed doctrina aut superne inspiratur, aut studio et labore acquiritur. Recte igitur Nicolaus ¹ inertiam ignaviamque fugiens et legit et studet animumque ornat. Deinde rex Mathias ² vertit se ad principes illos, quorum risum acceperat: ³ „Nolite, inquit, irridere, quae internoscere non valetis ex ignorantia quadam. Nicholao ⁴ episcopo illustis. Nonne aliquando audivistis, virum quendam Romanum nomine Catonem fuisse sapientissimum, ut historiae tradunt, cuius mortem, quae Uticae accidit (est enim Utica Africae ⁵ urbs) Iulius Caesar ille imperator invictus iniquo animo tulit, quanquam ei fuisset semper inimicus. Hic igitur Cato divini consilii, ⁶ doctrinae admirabilis, summae apud omnes auctoritatis, ⁷ otium tanquam vitiorum fomitem putans, dum Romanus cogeretur senatus, semper aliquid lectitabat. — His auditis in admirationem versi sunt, qui lectionem Nicholai ⁸ irriserant. Nam Nicholai ⁸ modestiam liberalitatemque ac munificentiam norant, familiae antiquitatem mirabantur, fratrem germanum Stephanum Bathur, Turchorum ⁹ cladem et excidium, non sine reverentia nominabant, decoros Nicholai ¹⁰ gestus probabant eiusque mitem ac lepidam et Ciceronianam eloquentiam quotidie sentiebant, animi vivacitatem constantiamque, probitatem, fidem ac amicitiae sinceritatem ¹¹ honorabant, nulla in eo superbiae ac ambitionis signa conspicientes, ¹² maioribus suis, qui summi excellentesque fuere, germanoque Stephano decori et ornamento et esse et fuisse diiudicabant. In hoc dumtaxat ex inscitia damnabant, quod libros praeter patriae mores lectitaret in regia; nam non ignorabant, quo animo, qua mentis praestantia aemulorum ac invidorum morsus et tulerit et denique superaverit, ¹³ cum in medio odiorum tumultu ferventibus fortunae minis et invidorum procellis eundem se praebuerit, quem in secundis rebus aspexerant. Non referam, qua magnificentia templum instauravit architectis fabrisque ex Italia accitis maximo cum impendio,

¹ Nicolaus *E.* ² Matthias *E.* ³ accoeperat *C.* ⁴ Nicolao *E.*
⁵ affricæ *C.* Affricae *E.* ⁶ concilii *E.* ⁷ auctoritatis *E.* ⁸ Nicholai *E.*
⁹ Bathor Turcorum *E.* ¹⁰ Nicolai *E.* ¹¹ sync. *E.* ¹² conspitientes *C.*
¹³ superavit *C.*

ut generositati animi sui et templum et domus episcopalis responderent. Unum tamen non praeteribo. Cum in Hungaria iam duobus annis elapsis fui ad Nicholaumque ¹ visendum diverti, tanta me humanitate et suscepit et fovit, ut mihi ipsi singularis illa hospitalitas fuerit admirationi. Praeterea semper me hortabatur, ut gestorum regis Mathiae ² historias facerem, ne tanti regis negotia, quae patriam exornarunt illustremque fecerunt, oblivione torpescerent. Perplacuit etiam mihi illa familiae suae dignitas et elegantia; semper enim in eius domo aut oratur aut studetur aut carmen cantatur ad liram ³ aut sermo habetur honestus; nullum ibi otium, nulla ignavia, nulla temporis dispensia internoscuntur. Nam ab arce ad hortos, ⁴ quos ipse munivit piscinisque ornavit, ab hortis ⁵ vero ad arcem frequens deambulatio, non sine et proborum hominum commercio, ⁶ comitibus libris efficit, ut iter quoque disputationibus teratur. Interdum pilento ⁷ vehitur episcopus, amoenos ⁸ apricosque colles, vitibus arboribusque ut in corona consitos revisens, non sine lectione et disputatione honesta: ita ut Bacchicos ⁹ illos floridosque colles et Minerva et Musae incolere ¹⁰ ac frequentare non sine iocunditate credantur.

Laus Hungariae. Caput ultimum. Iam libello nostro, inclite ¹¹ dux Iohannes, ¹² inponemus finem, ne nimia exemplorum copia tuae tenellae aetati fastidium pariat. Nam si ea omnia, quae a rege Mathia ¹³ genitore tuo facta simul ac dicta me praesente sunt, colligerem, magnum profecto volumen implerent, quod sui magnitudine fortassis a lectione te deterreret. Sed e plurimis pauca decerpsi, quae aetatem tuam ad imitationem invitent ad virtutemque inaniment. Nam non modo tu filius, sed totus terrarum orbis haec quae scripsimus, digna imitatione iudicabit. Severam enim iocunditatem vel iocundam severitatem sapientiamque iocis conditam vel iocos sapientia commixtos nemo unquam etiam barbarus abhorruit. Sint ergo haec tibi imitatio-

¹ Nicol. E. ² Matthiae E. ³ lyram E. ⁴ ortos C. ⁵ ortis C. ⁶ comertio C, commertio E. ⁷ pil.] curru pilento C. ⁸ amoenos E, amenos C. ⁹ bachichos E. ¹⁰ incollere C. ¹¹ inclyte E. ¹² Joannes E. ¹³ Matthia E.

nis¹ speculum, ut his exemplis firmatus magnarum rerum idoneus gubernator habearis. Principes ut dignitate prae-cellunt, ita populum virtute superare debent, ut nemo eorum grave putet imperium. Nam Hungariam honestis principibus abundare, iamdudum inspeximus. Et ne omnino episcoporum obliviscar, nonne Urbanus Iauriensis episcopus regisque Mathiae² thesaurarius, illa sua excellenti familia magnificisque apparatibus, rerum copia atque praestantia ita redundat, ut aliis in regionibus forsitan³ regulorum divitias aequet? De cuius humanitate quid loquar? Cum hospitibus et peregrinis eius mensam lautissime praeparatam patere conspiciamus,⁴ in qua et doctissimi pariter et fortissimi viri semper discumbunt, et licet pro negotiorum magnitudine pariter et multitudine subtristis plerunque, praeter convivalem laetitiam,⁵ videatur, non tamen est; in sermone enim facilem conspicias⁶ hilaritatem. Illud certe admirandum censeo, quod tot tantisque negotiis pressus (totius enim Hungariae onera sustinet) in exigendis dispensandisque rebus, et legit et disputat librosque diversae facultatis habet familiares. Nam cum in illo suo et lauto et quotidiano convivio viri docti versentur, accidit me praesente, ut sermo haberetur ambiguus de re satis ardua, et diversis diversa dicentibus iussit e cubiculo suo libros afferri unoque momento auctoritates,⁸ quae ad causam faciebant, invenit, quod facere nequaquam potuisset, nisi familiariter libris uteretur. Accedit etiam ad haec illa eius in regem Mathiam⁹ fides admiranda, ut die noctuque cogitet, quo pacto honorem regis ubique et tueatur et adaugeat. Nam nemo ignorat, quantum benignitas thesaurarii in conservanda regis auctoritate¹⁰ valeat, cum in Hungaria omnes solutiones pecuniariae ab eo tanquam a fonte quodam exeant. Nullum laborem, nullam vigiliam subterfugit, etiam in his, in¹¹ quibus honestam haberet excusationem, quae ad honorem dignitatemque regiam spectant. Nam regia dona, quae fre-

¹ imitacionis C. ² Matthiae E. ³ forsitam C. ⁴ conspiciamus C.

⁵ leticiam C. ⁶ conspities C. ⁷ honera sustinet C. ⁸ autor. E.

⁹ Matthiam E. ¹⁰ autor. E. ¹¹ in hiányzik E-ben.

quentia amplaque sunt, cum ipse Urbanus persolvit, cele-
ritate numerandi hilaritateque dandi accipientibus longe
facit gratiora, et si quem videt virum egregium a rege
donatum, ipse quoque e suo aliquid¹ addens ostendit, prin-
cipes etiam sui regis mores imitari debere. Sed ut ad rem
revertamur, hunc libellum, inclite² dux, dicavimus tibi, sed
censorem iudicemque regem Mathiam³ constituimus dabi-
musque alia, si senserimus primo⁴ regi Mathiae⁵ placuisse
(est enim ingeniorum solertissimus iudex), deinde tibi, qui
genitoris tui mores et virtutes imitari debes et huius libelli
exempla die noctuque in memoriam revocare, ut tam excel-
lenti patre et Hungarorum principatu dignus iudiceris. Domi-
nari autem in tam excellenti genere gloriosum est. Nam
Hungaros et suoapte ingenio, ut Hieronimus⁶ testatur, et
ex situ regionis cum mores Pannoniorum induerint, et
astutos et fortes testimonio sapientum esse, monstratur,
cum Tibullus poëta dicat: Testis quoque fallax Pannonius,
prudentiam Pannoniorum ut hostium Romani nominis fal-
laciā⁷ nominans. Et Statius in libro Silvarum⁸ sic: Pan-
noniusque ferox arcuque⁹ horrenda fugaci Armenia. Gen-
tem autem ferocem pariter et prudentem, qualem Hungari-
cam esse cognoscimus (Pannonias enim tenet) dignissimam
excellentissimamque esse, nemo sanæ mentis unquam du-
bitavit. — Finis.¹⁰

¹ aliquid e suo *E.* ² inclyte *E.* ³ Matthiam *E.* ⁴ prima *E.*
⁵ Matthiae *E.* ⁶ Hieronymus *E.* ⁷ fallatiam *C.* ⁸ Sylvarum *E.* ⁹ archu-
que *C.* ¹⁰ *finis hiányzik E-ben.*

**Galeottus Martius De incognitis vulgo czímű művéből.¹
 Galeottus Martius Serenissimo Mathiae, Hungariae,
 Boemiae, Dalmatiae, Croaciae² Regi Invictissimo
 Salutem.**

Librum de incognitis vulgo, quem dudum Maiestati
 Tuae addixeram, iam absolutum offero, non sine maxima
 animi iocunditate. Cruciamenta enim et carcer teterrimus
 et vitae pericula (ter enim de capite agitatam est) et ignomi-
 niosa ludibria, quae toto spectante populo Venetiis passus
 inmerito sum, itemque bonorum meorum (quae satis ampla
 erant) amissio,³ filiabus filioque hereditate privatis, spoliata
 et diu in vinculis habita⁴ uxore charissima, in gaudium,
 libertatem, salutem, honorem omniumque meorum integram
 recuperationem Maiestate Tua cooperante conversa sunt.
 Tanta namque, invictissime rex, ubique Maiestatis Tuae
 viget auctoritas, ut nemo tam insolens, tam superbus, tam
 barbarus, tam⁵ immanis sit, qui nomen tuum non venere-
 tur et colat. Res enim fortiter sapienterque gestae summam
 tui apud omnes venerationem pepererunt, et communis totius
 universi utilitas ut colaris efficit, nec meorum malorum
 poenarumque et ludibriorum cum ignominia recordatio me
 aliqua ex parte conturbat. Sapientia enim et arduarum re-
 rum cognitio et titulus libri (cum de incognitis vulgo in-
 scribatur) plebeculam et vulgus et extremi ordinis homines a
 sui contemplatione repellunt odiumque malivolorum ac
 imperitae multitudinis inducunt. Sapienti sapiens est amicus;
 similitudo enim teste Philosopho dilectionis est causa, sed
 sapienti delectabilius est deprimi propter honesta quam

¹ Cod. Vindob. lat. 3166, chart. saec. XV. ex. f. 296a sqq.
 (A-val jelöltem). Megvan a cod. Vindob. lat. 12509. jelű codexben
 is (B), melyet Galeotti praefatióján végig A-val összehasonlítottam;
 a többi kérésre Weisz Rezső úr volt szives összehasonlítani.
 A praefatio czímét B-ből vettem. ² Dalmaciae Cureciae B. ³ omis-
 sio A. ⁴ habitata A. ⁵ ut B.

propter turpia exaltari, his praesertim temporibus, quae¹ regem Mathiam malorum vindicem domitoremque monstrorum feliciter sortiuntur. Ubique enim aliqui ex iniuria opprimuntur, ad Maiestatem Tuam ut ad totius orbis arbitrum certissima securitate confugiunt (nihil namque in te vulgare nihilque plebeium cognovit quisquam) unde iure et merito libri de incognitis vulgo tutela atque defensio tibi dumtaxat incumbibat. Nam nec magnifica aedificia, quae sparsim per regna tua perspiciuntur, nec omnium civitatum renovatio, quae Budam quoque domesticas et obsoletas² deponere et nuptiales ac novas vestes cum omni hilaritate assumere compulit, nec aulea miris historiis³ atque contexta nec aurea argenteaque vasa, quorum numerus apud te quodammodo est infinitus, nec gemmae nec margaritae, quibus reliquos reges exuperas, tantum Maiestatem Tuam exornant (sunt enim caduca) quantum scientia⁴ et litterarum amor extollit. Amor enim non nisi cognita appetit teste Augustino; non igitur mirum,⁵ si rex litteratus et scientia super omnes reges editus⁶ litteratos summa prosequitur pro facultate cuiusque benivolentia.⁷ Reperti enim sunt principes, qui sine iudicio et mediocres atque summos atque excellentissimos in omni doctrinae genere viros uno ordine habuerint, quod quam ridiculum indecorumque sit, caecus est qui non videat. Is enim qui haec facit se rationis expertem indicat, qua verum a falso secer nitur. Accipe igitur, invictissime rex, totius orbis columnen et defensor Turcorumque domitor, librum nostrum Maiestati Tuae ob excellentiam dedicatum, cuius iudicem atque censorem te iam dudum constitui. Accipe, inquam, laeto animo, ut ea quae bona mente Excellentiae Tuae offeruntur; quae quidem si placuerint, reddent profecto nos ad alia alacriores. Sapientissimi enim et invictissimi et toto orbe clarissimi regis favor ut stimulus quidam⁸ currenti additus alacriorem facit. Vale.

¹ qui A. ² absoletas B. ³ hystoriis A. ⁴ scientiae B. ⁵ nimirum A, nimium B. ⁶ editus B, deditus-ból; deditus A. ⁷ pros. fac. et benivol. A ⁸ quidem A.

P. 297 (az első caputot megelőző introductio vége felé:) Hac [theologia] duce (non tamen reiectis antiquorum libris) de rebus arduis et vulgo incognitis dicere aggrediemur, quae Tuae Excellentiae, serenissime rex Mathia,¹ non minus convenient quam horrida Turcorum bella Maiestatem Tuam per universum orbem illustrantia; nam cum Christianorum semper fueris propugnator, necessarium est ut et ratione solerti veritatis dicaris solers² assertor. Bellorum enim vis corpora, sed rerum inscitia animos populatur; animos autem corporibus longe esse preciosiores nemo profecto dubitat.³ Sed in hac tam ardua disputatione unum me consolatur, quod ad te, princeps serenissime, liber dirigitur, qui ut religionis defensor, ita doctrinarum iudex acutissimus haberis. Si quid enim in nostro volumine minus idoneum apparebit, solerti ingenio sapientiaque tua recidetur et ad sanam reducetur intelligentiam.

Fol. 307a (cap. V.) Tractaturus iam de fide necessarium duco rursus auxilium serenissimi regis Mathiae implorare; nam ipse rex⁴ religionem Christi antea collabentem erexit Turcosque atque⁵ potentissimos et acerrimos nominis Christiani hostes trucidavit expugnatis duorum regnorum capitibus, laisa atque¹ Sebesto, quorum alterum Breucos, alterum vero Misos turbat.⁶ Nam hae⁷ duae civitates adeo Christianum genus infestabant, ut nulla unquam daretur quies. Auxilium autem a serenissimo rege Mathia mihi necessarium duco duplici ratione, quoniam scripturis de fide aut locuturis in omni tempore fuit manifestum periculum aut erroris aut indignationis popularis. Opus igitur est potentissimorum auxilio ad tantam rem, ne etiam⁸ populariter occidamur. Sed quis melius me tueri poterit quam is, qui totum orbem rebus fortiter sapienterque gestis illustraverit,⁹ Christianos omnes foverit, haeresis partim gladio partim litteris et persuasione extinxerit? Ab errore autem quis item defendet me acutius quam divina regis Mathiae

¹ Mathia hiányzik A-ban. ² solers hiányzik A-ban. ³ dubitet. A. ⁴ sepe B. ⁵ at A. ⁶ turbatur AB. ⁷ hee B. ⁸ etiam hiányzik B-ben. ⁹ illustravit AB.

sapientia summumque ingenium et theologiae doctrinae solertia, qua plerumque summos exercitatissimosque philosophos ac theologos in propositis¹ quaestiunculis adeo vexavit, ut illi se parum scire iudicarent et ad doctorem redire cuperent; hoc enim saepe oculis nostris inspeximus. Assistentibus igitur mihi invictissimi regis Mathiae et corporis tutela et erroris emendatione dicere aggrediar.

Fol. 369b. (a 25-ik caputban.) Sed de stella magorum dicturi serenissimum regem Mathiam omnino in auxilium vocare est utile et necessarium; haec enim stella cometa ad eum spectare videtur, qui est rex et astrologus. . . . Cum vero praeter aetatis nostrae reges ad antiquorum scientiam formatus² doctusque sit serenissimus rex Mathias, sese harum rerum caelestium iudicem praestet necesse est. Nam Necepso et Attas³ reges in mathematicis doctissimi et Zoroastes Bactrianorum rex artium magicarum inventor exemplo suo regem Mathiam excitarunt, ut mathesim perscrutetur. Eo autem perfectionis devenit, ut et pluvias et serenitatem et annonae conditionem horasque electiones et hominum genituras summa cum veritate praevideat. Talem igitur dictorum⁴ auxiliatorem habituri sine titubatione loquemur.

Fol. 386a. (a 31-ik caputban). Sed iam ad te (ut ab initio feceram) ad te sermonem vertam, serenissime rex Mathia, orbis pariter et domitor et illustrator; nam religionis Christianae dum fueris acerrimus propugnator, non mirum est, si ab aeterno deus haec praevidens tot tantaque in te unum congesserit. Moribus enim et litteris et rerum gestarum gloria te ornavit adeo, ut non modo aetatis nostrae reges exuperes, sed posses cum omni antiquitate certare. Nullus enim te sapientior, nullus bellandi arte peritior, nullus his ornamentis, quae Maiestati Regiae conveniunt, tecum potest comparari.

Fol. 391b. et nos quaecunque, serenissime rex Mathia, posuimus tam ex duodecim tabularum decreto

¹ praepositis A. ² informatus A. ³ Athas B. ⁴ genituras suma nostrorum A, g. s. c. v. praevalleat, t. i. dictorum B.

quam ex verbo Augustini, ecclesiae catholicae subiicimus, et maxime Serenitati Tuae, quoniam rebus gestis et litteris et religione omnes, quotquot sunt, reges antecellis. Iocundissimum est viro docto apud doctos loqui; nam in theologia Serenitas Tua bellis aliquando cessantibus plurimis et doctissimis quidem astantibus quaestiones cum acutissimis philosophis summisque ¹ theologis non sine admiratione omnium habuit. Adhuc ² ex animo non excidit, quo pacto Serenitas Tua illum singularem theologum in Strigonio cum eramus, propositis ³ disputatisque nonnullis in Evangelio ita turbaverit, ut nec argumentationis nec eloquentiae vim potuerit subterfugere, adeo ut ille sibi ipsi ⁴ diffidens iratus abierit. Sed quam pulbrum excellensque sit hac praesertim aetate maximos principes et rerum gestarum fama celebres doctrina fulgere, nemo valet exprimere in tanta praesertim paucitate. Nam dux ex Urbino Federicus, arte bellica admirabilis Maiestatique Tuae deditissimus, ut ex eius epistola apparet, in qua plurimum se tibi commendat, penitus Serenitatem Tuam imitatur. Laurentius ⁵ autem de familia illa Medicorum amplissima Florentinus, inter rectores rerum publicarum primarius, opibus vero tam patris quam avi industria partis et sua et fratris adauctis cum maximis principibus certans, litteris et studiis sublimium disciplinarum inter maximas occupationes (totum enim rei publicae onus sustinet) ita pollet, ut difficillimum ⁶ sit iudicatu, uter prudentia, iustitia, fide aut litteris et studiis sit excellentior. Ipsius namque cum Iuliano ⁷ fratre prudentia Italiae pax longo tempore perdurat; ⁸ unde litterarum studia longe lateque diffusa sunt; nam ingenia fovere, pauperes sublevare, templa aedificare, concordiae ac civium tranquillitati studere, avitum et paternum bonum ipsius cum Laurentio ⁹ fratre est. Sed tu, serenissime rex Mathia, inter omnes reges, quos et ¹⁰ aetas nostra produxit et antiquitas refert, rerum magnitudine, bellorum varietate, hostium occisorum victoria, Turcorum strage, Chri-

¹ sumisque A. ² aduc A. ³ praepositis A. ⁴ ipse sibi A. ⁵ la-rencius A. ⁶ difficillimum B. ⁷ Juliane A. ⁸ perduravit B. ⁹ larentio B. ¹⁰ et hiányzik A-ban.

stianitatis defensione, litterarum ac morum claritate, pietate m-
 mensa, clementia admirabili, regia liberalitate, summa inter
 omnes homines auctoritate ita enitescis, ut qui inter mortales
 gloria eminent, tuarum rerum magnitudine et obfuscentur et
 obruantur. In te enim omnia sunt admiratione dignissima.
 Nam Iohanne ¹ illo duce clarissimo genitus es, qui totiens
 signis collatis cum Turco ter victor conflixerit, ² ut adhuc
 nomen eius terreatur, qui a nullo nisi a te filio bellorum
 numero ac fama superatur. ³ Tu, serenissime rex Mathia,
 Turcos saepe afflixisti, Polonos devicisti, tu Bohemos subiun-
 xisti, ⁴ tu Germanos ad tuum imperium adiunxisti, tu totum
 orbem Christianorum et ense et fama nominis defendisti,
 tu omnibus veniam petentibus elementi animo dedisti; nulla
 enim res etiam adversa illam animi tui constantiam, illam
 in periculis audaciam turbare aut minuere potuit. Non est
 igitur mirum, si te Italia laudat, Gallia extollit, Hispania
 admiratur, Britannia colit, bellis attrita ⁵ Germania, Bohemia
 una cum Polonia et tota paganorum secta, quae Asiam Afri-
 camque iam dudum occupavit et iam Europae imminet, ita
 contremiscit, ut unius Maiestatis Tuae nutus longo tempore
 intra limites suos maximos eorum exercitus continuerit.

T E Λ O Σ. ⁶

¹ Joanne A. ² confluxerit AB. ³ superaturatur B. ⁴ subiungasti B
 (így; — subiugasti?) ⁵ abtrita B. ⁶ τέλος hiányzik A-ban.

NALDI NALDII
FLORENTINI DE LAUDIBUS AUGUSTAE BIBLIOTHECAE
LIBRI QUATUOR AD MATHIAM CORVINUM
PANNONIAE REGEM SERENISSIMUM.

Országos Széchényi Könyvtár

**Naldi¹ Naldii Florentini Epistola de Laudibus
Augustae Bibliothecae ad Mathiam² Corvinum Regem³
Serenissimum.⁴**

Cum ita per universam Italiam, Mathia Serenissime, iam fama tui nominis late vagaretur, ut omnem Florentinam civitatem occuparet omnesque de tuis maximis clarissimisque virtutibus plurima loquerentur, ut captus amore tui regiarumque virtutum coepi cogitare, quonam modo tibi significare possem qui meus in te animus esset, et quonam potissimum genere litterarum res tuas domi atque militiae abs te pulcherrime gestas attingere deberem, ut ex uno me plane intelligeres quam caeteri⁵ omnes nostrae urbis cives te colant et observent, quamque pro tua divina virtute admirantes ea quae antehac bene gessisti quaeve geris in praesentia, te ipsum venerentur. Cum vero Taddeus Ugolettus abs te missus ad nos proficisceretur, ut expedientiae bibliothecae quidem regiae praeesset, cumque hic multa de te rege sapientissimo deque tua divina virtute multis audientibus multisque assentientibus praedicaret, tum vero arsi cupiditate incredibili, ut ea quae ille de te laude omnium praedicationeque digna memorasset, heroico carmine litteris mandarem, quod id genus scribendi ad res tuas a

¹ A Thornigymnasium könyvtárának Corvincodexéből legelőszőr kiadta Jaenich Péter „Meletemata Thorunensia“ III. (1731) p. 97—185., ebből Bél „Notitiae Hungariae Novae. Tomus III.“, p. 595—642. — Fol. 1. versóján díszes körben: In hoc volumine continentur Naldi Naldii Florentini Epistola de Laudibus Augustae Bibliothecae atque libri quatuor versibus scripti eodem argumento ad Serenissimum Mathiam Corvinum Pannoniae Regem. — A codex most is a thorni kir. gymnasium tulajdona, könyvtári jegye R. Fol. 21. — ² Matthiam van Bél kiadásában (B) rendesen. ³ Pannoniae Regem BE (Jaenich kiadása). ⁴ Serenisimum C (a codex) ⁵ ceteri BE.

te summa cum prudentia summaque animi magnitudine administratas magis accommodatum¹ esse videretur.

Sed cum rursus inaudita quaedam atque incredibilis et infinita pene rerum maximarum quas domi atque militiae² non minori sapientia quam foelicitate³ gessisses, copia nobis offerretur, dubitare coacti sumus, unde potissimum exordium sumeremus. Verum cum in deliberando non satis esse videremur, ad nostras Musas confugimus, consilio quarum atque gravi monitu eam partem sumpsimus tuarum rerum abs te pulcherrime gestarum explicandam quae ad ocia⁴ pacis pertineret, non tam quia haec faciliora essent, quae quietis temporibus abs te gesta sunt, quam quod expeditiora quoque ad properationem nostram esse putarentur, cum bellicas tuas laudes superesse tot tantasque Musae nobis demonstrarent, ut eas enarrare minus esset huius nostrae institutae rationis, qua in emendandis voluminibus tuo iussu e scriptis occupamur, praesertim cum tam magnae sint tamque multae res quas in armis gessisti, ut ingenio magis expolito per exercitationem diuturnam atque magis exulto quam hoc nostrum sit ingenium ad illas pro dignitate satis exornandas opus esse videatur.

Quam ob rem ne Pieridum gravissimas aspernarer monitiones, in hanc potissimum sententiam discessi, ut quae ad studia pacis celebranda, quae ad otium⁵ et tranquillitatem pertinerent, versibus prosequeretur, hoc tamen consilio, ut quod ad exactissimam tuam sapientiam spectaret, qua in studiis pacis usus es, nihil a nobis praetermitteretur. Nam cum omnia quaecunque in vita gesseris te divina quadam, quae lucet in te multum, sapientia constaret effecisse, dixi, cum legisses apud Platonem scriptum divinitus „foelices⁶ illas res publicas fore, quarum principes aut ipsi philosopharentur aut eos qui philosophi nomen consequuti essent unice diligerent“, te omnium bonarum artium disciplinis ita mentem atque animum tuum instituisse, ut non modo in regem evaderes doctissimum, sed amore quo-

¹ accommodatum CB. ² militia E (sajtóhíaból) B. ³ felic. BE.

⁴ otia BE. ⁵ otium BE. ⁶ felices BE.

dam ardentissimo in eos omnis¹ homines flagrares, qui in aliquo litterarum genere floruisent, ut non tam se beatas atque foelices² illae civitates, quas consilio regis appellare possint, quam se beatissimas omnium atque foelcissimas³ debeant existimare, quod abs te rege sapientissimo tam fortiter, tam sancte, tam prudenter, tam religiose gubernentur, ut utrunque⁴ per te illae cumulate satis consequutae fuerint, et quod unus omnibus qui vivunt quique diu vixerunt magis sapis regibus et quod doctos omnis ubicunque sint tanto amore tantaque benivolentia⁵ complecteris, ut uno consensu omnes non modo te ut alterum Caesarem Augustum aut Macedonem saluent Alexandrum, verum utrosque in te uno pro tua summa clementia in omnes pro liberalitate inaudita, pro magnificentia tua regia facile recognoscant. O sapientiam admirabilem atque omnium nationum, temporum, saeculorum⁶ laude praedicationeque⁷ celebrandam! Cum divino quodam ingenio perspiceres multo commodius ex tribus ea posse accipi, quae tuis a civibus et populis ad consequendam foelicitatem⁸ expeterentur, reginam accersisti⁹ tanta humanarum divinarumque rerum scientia refertissimam, ut et laudem Corneliae Gracchorum¹⁰ matris atque Sybillarum quaecunque floruerunt, facile obscurare posse videatur. Hanc igitur cum sociam auspiciis paribus in gubernando regno ita tibi delegisses, ut in imperio administrando nunquam eius aut consilium aut prudentiam esses desideraturus, profecto re ipsa expertus es uxorem tuam sapientissimam omnium¹¹ reginarum non modo quae sunt, sed quae fuerunt antea. Itaque cum in hac parte uxoris accersendae¹² cumulatissime tibi prospexisses, restabat quiddam tertium quod¹³ ubi expedisses, universum quidem negotium regium quod intra te statuisses sapientissime tibi confecisse videreris. Nam cum numero Deus impare gaudet, putasti faciendum, ut quem genuisses natum suavis-

¹ omnes *BE.* ² felices *BE.* ³ fel. *BE.* ⁴ utrumque *BE.* ⁵ benevol. *BE.* ⁶ saeculorum *BE.* ⁷ praedicationesque *BE.* ⁸ felic. *BE.* ⁹ arcessisti *B.* ¹⁰ Graochorum *E,* Grachorum *B.* ¹¹ omn.] omnium esse *B.* ¹² arcessendae *B.* ¹³ quod tu *B.*

simum ad imperium gubernandum tertius adderetur. Verum ne quid Ioanni¹ filio deesset, quod ad regem sapientissimum futurum pertineret, eadam omnia quæ ipse didicisses per te statutum est, ut a filio tuo regio adhibitis magistris et doctoribus ad id faciendum accommodatis ediscerentur. Quod tuum sapiens consilium cum fortuna quoque multum adiuvisset, factum est ut quod vehementer ipse concupisses, non mediocriter fueris consequutus. Nam cum Taddeus Ugolettus ad vos se contulisset, traditæ sunt a fortuna tibi ansæ multo faciliores ad eam rem quam ipse requirebas exequendam, præsertim cum ad hominis doctrinam mores quidam aurei accederent et qui ad instituendum tanti regis filium non minus convenirent quam ipsa eruditio. Nam cum reges qui sunt et qui futuri sunt exemplar caeteris² se præbeant intuendum, unde cives urbani sibi sumant quod cum virtute atque laude imitentur, iure in magistrum ac doctorem qui natum regium erudiret, eum virum elegisti qui et doctrinam simul et mores probos esset præstaturus. Est igitur, ubi³ traditur puer regius Taddeo præceptori ad omnis⁴ bonas artes effingendus, incredibile dictu, quam brevi ille⁵ pervenerit⁶ non modo ad summam doctrinam, verum ad experientiam quoque rerum bellicarum. Ut enim omittam præceptorem instituisse regium discipulum ad omne genus excellens litterarum, sic ad imitandum patrem in re quoque militari puer ab eodem præceptore inflammatus⁷ est, ut vel fortissimos Romanorum duces facile adaequaturus esse videatur. Sunt et alia complura, quæ, quia nota tibi esse arbitror, silentio præteribo in præsentia, non tam ne videar ineptus in rebus notissimis tibi recensendis, quam ne nomen parum considerati hominis incurram, si quæ luce solis magis patent omnibus, ea contentam oratione me reddere illustriora.

Ergo ubi hæc tria sunt abs te confecta, quæ intra te ipsum sæpe atque multum cogitasses, id est, postquam

¹ Johanni *B.* ² ceteris *BE.* ³ uti *E* (sajtóhibából) *B.* ⁴ omnes *BE.* ⁵ ille hiányzik *E*-ben; *B*-ben *incred.* előtt pont van.
⁶ perveniret *B.* ⁷ inflamatus *C.*

omnibus bonis artibus te atque Ioannem instituisti filium suavissimum, atque ubi accersisti ¹ reginam moribus atque ingeniis vestris non dissimilem, tandem istae ² quas subiugasti nationes deprehenderunt, quonam modo per vos et quam via uterentur ad foelicitatem ³ consequendam. Ut enim natura rerum in divinitatem ipsam triplicem dicitur intueri, ut inde sumat in rebus omnibus creandis eas formas quae in mente divina domicilium suum atque sedes posuere, sic et tui populi ac virtute tua subactae nationes te ipsum contuentur, a Beatrice regina nusquam dimovent oculos, in Ioannem filium regium quotidie sic respiciunt, ut ex his tribus simulacra virtutum exercendarum dum assumunt. easdem sibi ad imitandum proponant. Quam ob rem quod in superioribus coepi disputare, consequatur necesse est, ut per vos, principes sine controversia doctissimos, et populi et nationes fiant beatiores. Nam „quales sunt in re publica principes, tales reliqui solent esse cives“, ut est apud Platonem scriptum divinitus, quo nos auctore tanto libentius utimur, quanto caeteros ⁴ doctrina et eloquentia gravissimus ille philosophus videtur ⁵ superasse.

Verum cum sapientes qui habentur soleant intra se ipsos saepe ac multum cogitare omnia priusquam aggrediantur, deinde quales et quam egregiae fuerint cogitationes eorum quasi quaedam signa prae se ferre consuerint, ⁶ quae oculis cernantur atque pateant omnibus ad sapientissimorum imitationem, Mathia Serenissime, incredibili quadam ubi diu quae facienda essent, tecum animo volutasti, usus es liberalitate atque magnificentia regia in homines eruditissimos, ut nihil tuis civibus tuisque nationibus et populis deesset, quod ad cumulandam illorum foelicitatem ⁷ maxime pertineret. Hinc non solum domus tua regia doctissimis hominibus abundat quocunque in tempore et in quocunque genere litterarum, verum etiam tibi concilias omnes quicunque in singulis orbis terrae partibus reperiuntur, eosque tanta clementia regia tamque multis ac mag-

¹ arcessisti *B.* ² illae *BE.* ³ felic. *BE.* ⁴ ceteros *BE.* ⁵ videatur *B.*

⁶ consueverint *B.* ⁷ felic. *BE.*

nis prosequeris muneribus, ut illi relictis rebus omnibus aut advolent ad te tanquam ad alterum Alexandrum Macedonem aut Caesarem Augustum salutandum,¹ aut si quo casu impediuntur ne possint proficisci, tanto amore tui regiarumque virtutum absentes capiuntur, ut more amantium de te deque tuis rebus pulcherrime gestis aut in coronis hominum quotidie loquantur, aut scribant multa de te domus suae tanta cum elegantia et copia, ut facile appareat, quid amor summus possit in rebus humanis et quam saepe soleat eos qui nec ingenio multum nec doctrina potuerunt antea sic stimulis urgere gravioribus, ut dum amatae rei gratificari cupiunt, de re amata in scribendo se superent, mutationem illorum in multo melius tam celerem tamque repentinam non modo reliquis omnibus, sed illis² ipsis qui tot egregia praeter vires solitas conscripserint admirantibus.

Neque solum hoc uno argumento, rex sapientissime, omnibus declarasti, quam pulchra quamque bona meditaris intra tuum animum, sed aliis atque pluribus. Nam cum non tam prudentioribus ipsis, quam populo et multitudini satisfaciendum esse iudicares, ea templa immortalī Deo dicata condidisti, quae non modo digna viderentur in quibus superiorum memoria celebraretur maxime, verum etiam ut ab illis ipsis purioribus superiorum mentibus assidue incoherentur, ut de penetibus regiis taceam, cum tanto auro istos exornaveris, ut exuperare³ facile regum reliquorum qui vivunt domicilia existimentur. Hic ego non dicam, quibus aula regia laquearibus, quibus ornatibus diversorum generum exulta quidem atque honestata fuerit; nam dies me deficiat, si velim singula complecti oratione mea; tantum affirmabo, nihil esse in tuis penetralibus ornatius, quam hunc locum atque hanc partem aedium regiarum, in qua libri collocandi sunt eorum qui doctrina et ingenio dum hac vescerentur aura caeteris⁴ praestiterunt. Quod abs te factum est, non tam pro facultate quadam et copia regia, quam optimo consilio et ratione maxima. Cum enim ab

¹ salurandum *E*. ² istis *BE*. ³ exsuperare *BE*. ⁴ ceteris *BE*.

immortali Deo nihil maius, nihil excellentius, nihil conducibilius, nihil homini melius datum esse cognovisses, quam ipsam sapientiam, quae lucet in te plurimum, voluisti tu quidem, rex sapientissimus, sacellum sapientiae, in quo illa tanquam Dea quaedam coleretur, intra regalia tecta esse tanto excellentius, atque partem domus tuae regiae, quam habitaret illa, tanto iudicasti debere abs te fieri caeteris ¹ pulchriorem, quanto magis sapientia praestat donis quidem atque muneribus omnibus quae a superis in homines collata pervenerunt. Itaque miro quodam artificio sunt instituta tibi tabulata ornatissima triplici quodam ordine, in quibus edita volumina hominum doctissimorum in quocunque genere litterarum exponerentur, atque adhibitae cortinae ex auro per artem intertexto et purpura confectae, quae libros a situ et pulvere subtiliori vindicarent.² In parte ima quae pavementum attingit, collocata sunt scrinia gravi arte laborata, in quibus volumina quae in tabulatis superioribus prae multitudine locum non haberent plura simul conderentur. In medio aulae tales positi tripodes, in templo Apollinis quales extitissent, quod non minus convenirent in penetralibus sapientissimi regis, quam in aedè Apollinea prius convenissent, quorum alter praestandae sapientiae Deus haberetur, alter vero sic auctor conservandae sapientiae atque honestandae, ita ut est, ab omnibus existimetur, ut mira quadam inter utrumque regem atque Deum similitudo esse videatur.

His igitur sedibus ita constitutis, quibus accipienda essent divina illa ingenia, quae multum flourissent in studiis litterarum, adductus sum, ut per enumerationem quandam Graecos prius scriptores enarrarem, in secundo loco Latinos exponerem, in tertio qui religionem Christi sunt sequuti explicarem. Ubi vero sunt a me, quos memoria mihi subministrare potuit, enumerati omnes, conatus sum docere pluribus argumentationibus, bibliothecam tuam regiam, Mathia Serenissime, non tam reliquis numerosiorem, quae hactenus fuerunt quam praestantiorem quoque mul-

¹ ceteris *BE.* ² vindicarent *B.*

toque¹ meliorem, siquidem ad Graecos et Latinos libros, quos possedit antiquitas quosque ipse collegisti, accedant etiam religionis nostrae libri pene innumerabiles tanto acumine ingenii tantaque humanarum rerum divinarumque scientia compositi, ut vel iudicibus illis priscis, si fieri posset, scriptoribus, qui antequam Christus terras humiles peteret, extiterunt, multis modis multisque rationibus et numero et bonitate bibliothecae tuae bibliothecas veterum sis superaturus, ut de ornatibus taceam qui adhibentur in tuam, qui tanti sunt atque tam egregii, ut a nullis non dicam exhiberi, sed ne cogitari quidem valeant praestantiores.

Quam ob rem cum in uno te non modo Italia tota, sed exterae quoque nationes omnium virtutes priscorum regum facile recognoscant, mirandum non est, si te omnes prosequantur divinis laudibus, si te veluti numen quoddam in terras caelitus ad nos missum venerantur, praesertim cum hoc de te non modo homines faciant iudicium sed² Musae quoque immortales quae sunt de te idem sentiant et re probent atque confirment plurimum, cum te propter dicantur sedes priscas deseruisse Pierides, ut tecum sint tecumque versentur.³ Neque, me hercule, iniuria, cum neminem adhuc quam te indulgentiorem hospitem invenerint. Cuius rei argumento nobis esse possunt cum alia complura, tum hoc vel ante omnia, quod gemini fontes illis⁴ abs te sunt parati, pro uno vetere Pegaseo fonte, in quorum altero Musae sub sydere cancri se aqua lavent frigida, in altero unda⁵ sese foveant calida eo tempore quo terra riget nivibus. Huc accedit, quod alia de causa Musae quoque tibi⁶ se debere fatentur, et quod ornaveris alumnos earum multis modis et quod eos sedibus pulcherrimis⁷ in aula tua regia donaveris, quamquam⁸ illi tanti abs te suscepti beneficii non immemores habebunt per se ipsos aliquid, quo⁹ tibi regisint magnificentissimo liberalissimoque gratias relaturi.

¹ multoque esse *B.* ² sed hiányzik *B.* nél ³ conversentur *C.* conversentur *E.* ⁴ illi *B.* ⁵ unde *B.* ⁶ quod alia quoque de caussa Musae tibi *B.* ⁷ pulcherimis *E.* ⁸ quamquam *B.* quaquam *C.* quamque *E.* ⁹ quod *E.*

Nam foelices ¹ animae quae Christum in terris coluere ab eodem impetrabunt ut ² pro beneficiis in eas abs te collatis foelicitate ³ hominum in terris ⁴ potiare, in superis aevo fruaris sempiterno, cum illuc te contuleris. Caeteri ⁵ vero qui procul a Christo fuere et qui eius religionem minus sequi potuerunt, quique, ut credidit antiquitas, in Elisiis ⁶ versantur, mentem atque animum suum inspirabunt poetis qui modo vivunt, ut te laudent pro meritis et quae gessisti mandent litteris, sed iisdem numeris iisdemque carminibus quibus aut Homerus Achillem, aut Virgilius Augustum immortalitati commendavit, unde non tam in superis sedibus, quam in terris etiam humilibus, Mathia Serenissime, ab omnibus celebrabere. Hic igitur est finis, quo meum in te scriptum carmen et quod nunc ad te mitto, terminatur, quod si tibi, regi sapientissimo atque magnificentissimo, fuisse gratum sensero, sic bellicas tuas laudes attingere audebo, ut omnes homines intelligant, me totum instituisse ad Corvinae familiae decus celebrandum, atque ⁷ ita, ut omne ingenium meum omnesque vires et animi et corporis uni tibi per universum tempus vitae sim dedicaturus. ⁸

¹ felices *BE.* ² ut hiányzik *B-nél.* ³ felic. *BE.* ⁴ terris ut *B.*
⁵ Ceteri *BE.* ⁶ elysiis *BE.* ⁷ idque *B.* ⁸ A 12-ik levél versőjén (és Jaenichnél): In sequentibus continentur libri quatuor versibus scripti de laudibus augu [sor vége] augustae bibliothecae.

Naldi ¹ Naldii Florentini De Laudibus Augustae Bibli-
othecae ² liber ³ primus ad Mathiam ⁴ Corvinum
Pannoniae Regem Serenissimum.

- Cum mihi Corvinus caelesti ⁵ e sorte canendus
Sit ratione datus, cum sit rex maximus horum
Mathias regum, latas qui ex ordine fati
Arte regunt terras, cum pace insignis et armis
- 5 Ille sit atque parem partes se praestet in ambas,
Me dubitare facit, quae prima exordia sumam,
Aut quod principium tantis modo rebus habendum
Esse putem? Referamne prius quam fortia bella
Gesserit et victor quotiens superaverit acer
- 10 Non modo, sed duros iuga ferre coegerit hostes?
Anne prius memorem, quantum colat ocia ⁶ pacis
Optandae, quantum tribuat bonus ille quieti,
Atque novem Musas quanto veneretur honore?
Incertum quid agam prius est. Vos ergo, puellae
- 15 Pierides, sedem Permessi ad fluminis undam ⁷
Quas habuisse ferunt, precor aspirate canenti!
Quae potius vobis nunc incipienda videntur ⁸
Quaevae canenda prius? Nam quod statuetis, id ipsum
Exequar atque duces hinc vos imitabor honestas.
- 20 Vix prece finita dixi, cum numen amicum
Aduit atque novem referens mandata sororum,
„Haec, ait, Aoniis sententia visa puellis
Est modo: Cum nimis haec tantarum copia rerum
Urgeat ingenium nimiumque laboris in omnem
- 25 Postulet hanc operam, gravibus ponenda canendis
Quae foret in rebus, quas gessit Marte secundo

¹ Ad Matthiam Corvinum R. H. Carmen Naldi stb. B. ² Bibliothecae C. ³ Carminum liber B. ⁴ Matthiam B. ⁵ coelesti E. ⁶ otia BE
⁷ undas BE. ⁸ Eddig hasonlítottam össze az első éneket.

- Acribus in bellis princeps Corvinus et armis
 Fortis, cumque domum victricia signa reportans
 Haecenus exstiterit semper, celebresque triumphos
 30 Ipse Iovis summi palmata in veste refulgens
 Duxerit in curru Mathias vectus eburno, —
 Quae gerit ille domi, quae gessit tempore pacis,
 Quae mentes hominum possint mulcere quietas,
 Quae studiis alimenta bonis tam multa paravit,
 35 Instaurare bonus nostris placitura Camoenis :
 Ista priora tibi potioraque, Nalde, putabis,
 Tu quibus intendas nervos animumque volentem
 Applicuisse pares. At tunc gravis horrida Martis
 Arma canes acrisque viri praestantia facta,
 40 Tempora cum tantis mox aequa laboribus olim
 Sint concessa tibi, cum Iuppiter ista notare
 Te volet et tantis volet interponere rebus ;
 Temporis angusti quia non ea gesta putantur
 Esse, nec ingenium tardum mentemque requirunt,
 45 In geminas quae se male dividat anxia curas.
 Mox ubi desieris res commemorare quietas
 Finierisque modis placidis ubi dicere facta
 Mitia, Corvinus quae gessit Apollinis arte,
 Fortia sic gravibus numeris memorabis, Homeri
 50 Concelebranda tuba vatis, sic carmina plectro
 Aptabis recinenda novo, sic Martis in acre
 Te exercebis opus, sic regis facta repones
 Mathiae, populos quae commemoranda per omnes
 Acribus in bellis gessit fortissimus heros,¹
 55 Ut tibi tunc liceat lato decurrere campo,
 Cuius equos spatio vates duxere priores,
 Hucque tuos, ubi Mars fervet, deducere currus.
 Tumque coturnato dignissima vate referri
 Permittam numerisque tuis et carmine dici.
 60 Interea ne quid praetermisisse puteris,
 Ex his, Mathias quae gessit amica quieti
 Plurima, quae in patrios populos statuisset benignus

¹ haeros *E*.

- Dicitur, ingenioque gravi bonus artibus idem
 Ingenuis, penitus referes, quam mitis in omnes
 65 Ille sit et Musas quam sit veneratus amicas,
 Quotque suis opibus sibi conciliare pararit
 Doctrina insignesque viros artisque magistros
 Egregiae, quoscumque velis, quoscumque requiras.“
 Haec ait et subito tenues discessit in auras.
- 70 Hinc mihi Pierius mentem calor impulit, haec ut
 Facta prius memorem, quae rex Corvinus agenda
 Pacis in ornatus iussit statuitque futuros.
 Nam cum pace quidem belloque sit aptus et armis,
 Viribus indomitis, cum sit vel utrumque sequutus,
- 75 Praestat utrumque bonus pariter vel pace vel armis,
 Poscit et a nobis haec utraque facta vicissim
 Dicier; at prius haec dicantur ut ordine primo,
 Ocia¹ quae teneant in se gratamve quietem.
 Ultimus in bello nam sit cum finis habendus,
- 80 Hostibus evictis optata ut pace fruamur,
 Omnia Corvinus semper facienda putavit,
 Quae referunt pacem, quae pacis et ocia¹ servant.
 Quod facere ut posset melius, sapientia primum
 Est suscepta duci, prius et sapientis honestos
- 85 Sumpserat hic habitus, doctos veneratus et omnes
 Inde viros, quoscunque forent, ubicunque manerent.
 Hinc se componens ad habendas protinus artes
 Ingenuas, novit, quid fert doctrina; quid acer
 Grammaticus, rhetor quid agat; quae tempora rerum
- 90 Prisca fuere prius, moresque fuere probandi;
 Bellica res quantum famae dedit ipsa gerenti
 Fortia bella duci, prudentibus acta ministris
 Militibusque illis, qui fortiter omnia tentent.
 Publica res etiam qua sit ratione regenda,
- 95 Mathias novit sapiens Corvinus ab ipsis
 Exemplis hominum, non tam quos protulit aetas
 Acta prior, quam quod multo sapientius ille
 Consilio patriamque suo patriosque penates

¹ otia BE.

- Temperat, antiqui quam confecisse putantur
 100 Reges atque duces, quibus est data cura tuendi
 Orbis et imperio qui rem populosque regebant.
 Adde quod historias ubi noverat ille virorum,
 Quicquid et in terris Mathias, quicquid in orbe
 Conficitur Latio, seu quicquid solis ad ortum,
 105 Quicquid ad occasum geritur, seu quicquid ad Austrum
 Fiat et ad Boream, postquam bene noverat ille,
 Mente quidem celsa quam sit domus ampla deorum
 Hunc didicisse iuvat; Leo quid sibi quaerat in altis
 Sedibus et quicquid Virgo sibi poscit honoris;
 110 Tunc ubi Mercurius coniungitur ordine pulchro
 Saturnoque gravi levis ille Iovique benigno
 Quid ferat alma Venus, pulcherrima sola dearum
 Laetitiae, quid luna frequens, quid sol et amicus
 Afferat ipse boni; quid et adversarius idem
 115 Ipse mali tribuat nobis; quid triste minetur
 Mars, dum bella gerit, dum saevus et arma ¹ ministrat,
 Corvinus sapiens excelsa in mente repostum
 Sic tenet, ut nihil hunc possit latuisse, quod instat,
 Quod manet in fatis, quod sit per inane voluere
 120 Aeris immensi, quod per loca cuncta futurum
 Pendet et a superis caussis generatur in horas.
 Haec bene Mathias cum nosset in omnia solers,
 Addidit his alias artes sanctosque poetas
 Complexus tanto semper veneratur honore
 125 Regia Corvini domus, ut sit ubique referta
 Vatibus egregiis, qui maxima ² facta canentes
 Illius insigni meditantur ab arte decorem
 Illius ac referunt laudes virtutibus aptas
 Non aliter, quam cum terras hominesque regentem
 130 Augustum multi vates doctique canebant,
 Dicentes graviore lyra sic gesta merentis
 Praemia ³ summa ducis, terrae cui paruit orbis,
 Extet ut in terris laus immortalis in illum
 Inque illum maneant praeconia laudibus aequa,

¹ armo *E.* ² maxime *E.* ³ proemia *E.*

- 135 Dum sol occiduas sese demerget in undas.
Hinc bene qui veteres quicquid scripsere Pelasgi
Transferat in Latium Picens Antonius ille
Doctus adest aperitque tibi, rex, cuncta iubenti
Graecia quae scripsit, datque illa legenda Latinis.
- 140 Hinc quoque qui versu tua maxima facta reponant ¹
Concelebrant gemini Corvinia limina vates,
Cinthius est quorum pariter vocitatus uterque,
Sit quod uterque pius Musae Phoebique sacerdos,
Dignus uterque tuos qui carmine dicat honores.
- 145 Nec satis hoc fuerat, nisi rex Corvinus et illud
Adderet, ut natura tulit quod maxima rerum
Mater et in terris genuit, quod ubique serendis
Noscat, et arboribus cur frondes vere tepenti
Instaurare parat superis Deus altus ab oris
- 150 Iuppiter, et rebus quae causa sit apta creandis
Vere novo potius, quam tunc ubi ferbuit aestas
Torrida, cum reddit steriles male Sirius agros.
Ista tenet melius quoniam Corvinus et illis
Non modo qui populis praesentes iura ministrant,
- 155 Sed qui iam dudum terras coluere iacentes
Imperioque suas urbes fecere beatas.
Nec latet hunc regem, rubrum quid et uva colorem
Contrahit auctumno primo, cur pomifer annus
Inde fit in medio, vindemia fiat eodem
- 160 Tempore cur potius, quam cum riget aspera bruma
Continuis nivibus, glaciem cum flumina trudunt.
Quin etiam sic alta sapit, sic alta requirit
Semper, et ingenio sic omnia cernit acuto,
Quae latuere viros nomen sapientis adeptos,
- 165 Grande sophos quamvis vitam cupiere per omnem,
Et licet agnorint quid sit, quid eritque faitque
Mortales inter, quid et imo fiat in orbe.
Nam quorum causae notae minus ante fuere,
Efficiunt dubias dum coeca tonitrua mentes,
- 170 Mathias sapiens haec iam deprendit et audet

¹ reponat *E* (sajtóhibából) *B*.

- Ingenio causas investigare latentes,
 Cernere quas homines nondum potuere vetusti.
 O res mirandas ! dum delectantur ineptis
 Rebus et in vanis alii consumere tempus,
 175 Quod multo constat fulvo pretiosius auro,
 Dum cupiunt, curam gravioribus ille gerendis
 Impendit; Musas noctesque diesque sequutus,
 Quicquid ab armorum strepitu superesse videtur
 Temporis, in studiis penitus consumit honestis.
 180 Quid referam moresque probos, quibus ille prius se
 Composuisse parat ? Docet hinc natumque domumque
 Corvinam,¹ ut faciant illud quod et unica virtus
 Socraticumque sophos monuit ratione magistra,
 Quodque Plato tradit doctrina insignis et arte,
 185 Namque magister erat mediis qui natus Athenis
 Quemve suis aditis² sapientem dixit Apollo.
 Hic mores coelo castos revocavit ab alto
 In terras, primus docuit iuvenesque senesque,
 Quo se quisque modo patriamque domumque gubernet,
 190 Purgatusque procul vitio tueatur ab omni,
 Atque pios in res animos ut praestet agendas.
 Ergo ubi Socraticis imbutus pectora chartis
 Omnia percepit, quae nos ratione tuentur
 Turpibus a cunctis, quibus ac mens ipsa beatos
 195 Assumens habitus similis fit ubique deorum,
 Qui superas habitantque domos, similisque supremi
 Fit Iovis in terris ; tantum valet aurea virtus.
 Haec ubi Mathias igitur suscepit honesta,
 Implevitque animum dictis sapientibus acrem,
 200 Egregia rhetor quod Quintilianus ab arte
 Orandi docuit, Cicero quod praestitit auctor
 Dicendi summus, voluit didicisse per artem,
 Posset ut in populos haec ipsa referre monendo,
 Quae prius intra se meditatus agenda putasset,
 205 Omnibus ille viris qui regia iussa facessunt
 Utile quodque foret, patriaeque suisque sibique,

¹ Corvinum *E* (sajtóhibából) *B*. ² adytis *B*.

- Intra se sapiens, quia quae meditatur, ab ore
Sunt dicenda gravi, penitus referendaque verbis
Dulcibus, ut cunctos sententia ducere possit
- 210 Blandior ad rectos sensus graviorque futuros.
Hinc quodcunque sapit per se, quodcunque latenti
Invenit ingenio, princeps quodcunque requirit,
Illud idem populis cunctis persuasor honesti
Pandit et id verbis gravioribus instat agendum,
- 215 Ut cum suscipient homines, quae verba loquetur
Optima, cumque geri pulcherrima facta videbunt
Rege sub invicto, verbis imitentur eundem
Non modo, rebus agant illum sed ubique gerendis.
Ergo ubi composuit tot se Corvinus honestis
- 220 Mathias studiis, animum postquam ipse replevit
Artibus ingenuis, uxorem duxit habendam,
Qua comite haec ageret, quae publica cura requirit.
Nam rex ut posset melius dare cuique petenti
Consilium, posset melius regnare, Beatrix
- 225 Sumitur in sociam regni prolemque futuram,
Alphonsi regis summo de sanguine cretam,
Qui septem sibi regna ferox coniunxit in unum
Protinus imperium, septem domitavit et oras
Consulibus populi rerum ducibusque regendas ;
- 230 Militiae sic doctus erat, dum bella ministrat
Milite cum forti, dum victor ab hoste triumphat
Strenuus ac patrios auget virtute penates.
Inde Beatrici Ferrandi a stirpe profectae
Uxori tantum tribuit sapientia magni
- 235 Consilii, tantum prudentia praestitit artis,
Noverit illa novem ut quicquid docuere Camenae
Scriptores priscos; quodve inspiravit Apollo
Mentibus illorum, satis haec agnoscit ; et illud
Quod monuere viri de Christo digna loquuti,
- 240 Non fugit hanc, verum illud idem tenet usque repostum
Pectoribus mediis altaque in mente Beatrix
Regina et relegens noctesque diesque, quod ipsi
Christicolae dederant, mentem purgavit ab omni
Illa quidem vitio sacroque replevit amore

- 245 Virtutis sic, ut quicquid canit omnibus horis
 In templis Christi cultor castisve sacellis,
 Illud idem canat ipsa Deo repetatque frequenter
 Carmina perpetuos Christo repetenda per annos,
 Ut sacri canonesque docent coetusque sacrorum
- 250 Pontificum, statuens mandavit in acta referri.
 Hinc nihil egregium rex pertractavit agendum,
 Quin bona consiliis accederet illa marito
 Proxima, consuleret dubiis regina gerendis
 Rebus et imperio quovis ea digna tenendo
- 255 Visa foret populis aptissima facta regendis.
 Ergo ubi iam partem rex procuravit in istam
 Coniugis ingenium, postquam quaesivit et artem,
 Ut bene cuncta sibi cedant, bene cuncta gerantur,
 Coniuge de tali qualis concessa fuisset,
- 260 Munere divino natum sic deinde Ioannem
 Erudit in patrias urbes hominesque regendos,
 Ne quid ad exemplum populis grave desit habendum,
 In quod suspiciant, dum se patriamque domumque
 Composuisse volunt duro vel ab hoste tueri.
- 265 Nam quales primi, talis quoque turba resultat
 Urbibus in cunctis; primos imitatur et ipsum
 Vulgus, ut edocuit sententia dia Platonis.
 Ut primi starent igitur, quos turba sequatur
 Caetera,¹ quos reliqui cives imitentur ad unguem,
- 270 Talibus institui natum iubet artibus ipsum,
 Rex quibus instituit sese, quibus optimus auctor
 Factus adest, dignus terrae cui pareat orbis,
 Dignus et imperii cui iam tribuantur habenae.
 Consilium cuius similis fortuna sequuta ²
- 275 Et ³ fuit et curae genitoris adhaesit amica.
 Nam dum forte cupit puerum iuvenilibus annis
 Edoctum fieri, curam dum versat et omnem
 Prorsus in id studium, studio dum totus in illo est
 Rex bonus, ut melior natus foret inde parenti,
- 280 Illuc ⁴ ecce venit Latia de gente profectus

¹ Cetera BE. ² sequatur B. ³ Ut E. ⁴ Illus E.

- Taddeus⁵ caelo tanquam demissus ab alto,
 Patria Bebrico genuit quem Parma sub orbe,
 Cui genus egregium domus est Ugoletta creatrix,
 Et qui non hominum nutritus lacte, sed usque
 285 A puero gravior Musarum cura fuisset.
 Nanque² ubi progenuit Taddeum mater et illum
 Edidit in lucem, subito rapit una sororum
 In nemus umbriferum, ramos ubi tendit opacos
 Semper et aeternum vivit Parnasia laurus.
- 290 Illic res hominum docet hunc res atque deorum
 Musa volens, ducitque frequens ubi fontis iu unda
 Se lavet hac, doctae qua se lavere sorores,
 Aestibus in mediis Phoebus modulante per artem
 Carmina divinam³ Musas ubi mulcet Apollo
- 295 Vocibus ad cytharam placidis fidibusque canoris.
 Ergo Pieridum monitus ac iussa sequutus
 Ille diu fuerat postquam sub Apolline dextro,
 Pannonias doctus sese Taddeus in oras
 Contulit, ut puerum caperet, qui regius esset
- 300 Filius, huncque docens satis inflammaret ad artes
 Ingenuas et ad id solum quod semper honestum
 Ducitur a cunctis iustumque putatur in omnes.
 Traditur ergo viro puer instituendus, ab arte
 Pieria cui tantus honos; reverentia tanta
- 305 Stabat in hunc, a quo fuerat praecepta Ioannes
 Sumpturus fueratque bonas ducendus ad artes
 Regius ipse puer, nihil ut tentaret in illum
 Praeceptor sapiens, nihil atque doceret agendum,
 Quin puer arripiens alta quoque mente locatum
- 310 Conderet in rectos habitus ubicunque futuros.
 Praesertim cum tanta foret concessa Ioanni
 A duce natura iuveni prudentia rerum,
 Posset ut inde senes etiam superare videndo,
 Quae facienda prius, quae post agitanda manerent,
- 315 Rebus et in dubiis potius quid ubique gerendum

¹ Taddaeus *B.* ² Namque *BE.* Egyéb eltérés a 280–286. versekben nincs a kézirat és a kiadások közt. ³ divina *E* (sajtóhibából) *B.*

- Esset, in imperio quidnam praestaret habendo.
Ingenio penitus tanto fuit inde Ioannes
Praeditus, ad Musas tantus fuit ardor eundi,
Ut duce Taddeo, cuius praecepta sequutus
320 Extitit ille puer, cura studioque perenni
Hauserit ex Heliconis aquis, quodcunque furore
Divino afflati veteres cecinere poetae,
Quicquid et orator nobis dedit ore rotundo,
Advocat ipse reis dum tristi a peste tuendis,
325 Hos stimulus quotiens causae gravioris adurget
Et facit in rebus dubiis pallere sub acri
Iudice, dum metuunt, quemnam sententia finem
Eventumque ferat, damnet solvatne trementes
Usque adeo dubii tristissima iudicis ora,
330 Ut sibi donari vitam moestique precentur
Squalentesque rogent veniamque petantque salutem.
Sub duce praeterea didicit Corvinus eodem
Quid sibi grammaticusque velit, meditetur agatque
Partibus in cunctis, quid vox, sonus atque requirat,
335 Quid tonus accentusque ferant, quid littera signet
Tam variis distincta modis variisque figuris,
Inde queant homines ut rite notasse per artem.
In summo tandem quot sunt errantia coelo
Sidera, quot varios cursus variosque recursus
340 Conficiant, seu recta ierint, seu ducta retrorsum,
Diversas agitentque vias; an grata ministrent
An mala dira ferant causis gravioribus acta,
Saturno quotiens coniungitur orbe propinquo
Mars gravis ac caedes hominum parat inde cruentas;
345 An ferat alma Venus nobis Iove iuncta benigno
Eventusque bonos et vota cupita secundet.
Ista quidem veterum quoniam monumenta dedere
Historiae veteres, variis dum littera signis
Cuncta notat, quae mens hominum diversa requirens
350 Invenit atque aliis etiam memorata relinquit.
Haec ubi Corvino dederat praecepta Ioanni,
De prisco ducens Latio Taddeus eundem
Edocuit Graios etiam recludere fontes,

- Usque adeo puer ut legeret, quaecunque fuere
 355 Scripta per auctores, quos Graecia protulit olim
 Vates atque bonos oratoresque supremos,
 Non aliter, quam si mediis hic natus Athenis
 Esset, et hinc oculis percurrere singula posset,
 Quae quis apud Graecos gravis ante reliquerit auctor,
 360 Diversisque modis variisque notata figuris.
 Haec igitur Corvinus habens ubi cuncta Ioannes
 Condidit atque alto servavit pectore fixa,
 Quanta patris laetam tentarint gaudia mentem
 Carmine non datur ut possim memorare, quod acrem
 365 Spectaret natum, tantis iam rebus adauctum,
 Tamque bonis studiis mentem satiasset profundam,
 Ut sibi persimilem¹ iam duceret esse futurum,
 Ingenio, virtute nova, meritisque ferocis
 Corporis atque animi gravioribus inde putaret²
 370 In cunctis vires animosque referre paternos.
 Ergo laetus erat genitor, tot inesse Ioanni
 Optima, quot nulli adfuerant de stirpe priorum;
 Laetus erat populus, quod regis adesse videret
 Mathiae sobolem tantam tantisque refertam
 375 In genus omne bonis, ut crederet esse futuram
 Dignam, quae patriis virtutibus obvia solers
 Iret et in regno succederet una parenti.
 Praecipue laetata fuit gens omnis et una
 Quisque vir ex illis, quos nunc Corvinia tellus
 380 Sustinet³ imperioque regit tenet atque volentes,
 Quod tribus exemplum caperet de regibus amplum,
 De patre, de nato, de te, regina Beatrix,
 Quo bene se primum patriamque domumque genusque
 Legibus instituatque bonis ac moribus aureis.
 385 Nam veluti natura prius prospectat in ipsum
 Auctorem mundi primum rerumque potentem,
 Cernat ut exemplum formarum, in mente repostas
 Quas habet ipse Deus, donec generentur in orbe,
 Possit ut inde cupit quicquid natura creatrix

¹ per similem *BE*. ² putares *B*. ³ susstinet *E*.

- 390 Sumere et in varios habitus variasque figuras
 Ducere, ut hinc variae formae videantur inesse
 Omnibus, inque vicem per tempora certa creandis.
 Sic omnes civesque tui iuvenesque senesque,
 Omnis et imperio quicumque vir usque libenter
- 395 Paret ubique tuo, partes quicumque sequutus
 Dicitur esse tuas, quisquis tua iussa facessit
 Obsequiturque tibi, penitus quicumque iubenti
 In te, Mathia,¹ primum natumque Ioannem
 Spectat in uxoremque tuam rerumque potitam
- 400 Auspiciis paribus regni sociamque gerendi,
 Ut queat ex tribus his quae sit cognoscere virtus,
 Ut queat exemplum rerum capere inde bonarum
 Quisque vir egregium, dum se reprimitque domumque
 Omnibus a vitiis patriamque tuetur ab hoste.
- 405 Ut tibi propositum fuerat divinitus ante,
 Cum regnum firmare tuum rerumque potiri
 Percuperes virtute gravi, sapientia cum, rex,
 Monstrabat facienda tibi quaecumque fuissent
 Optima, ne quid agens gereres, sapientis habendum
- 410 Quod non esse putent homines, imitentur et idem.
 Nam meliora forent haec ut tua saecula, princeps,
 Ornasti primum sic te natumque Ioannem
 Moribus egregiis, sic accersita Beatrix
 Uxor habenda tibi virtute insignis et arte,
- 415 Ut possint homines spectare, quid afferat usus
 Cuique bonus, per vos, quid possit et aurea virtus
 Ferre boni reliquis per vos bene cognita primos.
 Haec ubi facta tibi, quibus expurgatur ab omni
 Labe quidem pectus, quibus ad meliora resurgit
- 420 Optimus in vobis animus, super alta levatur
 Sidera mortali neglecto corpore, vestrum
 Fit quibus ingenium praestantius, inque deorum
 Exercens rebus sese, mortalia temnit ; —
 Confectis igitur quibus est mens candida vobis
- 425 Facta quidem pulso vitio, virtute recepta,

¹ Mathias *E*, Matthia *B*, mint rendesen.

- Omnibus ut pateant quae tu meditaris, et intra
 Pectora quae tecum sapienter agenda putasti
 Exagitans et quae tecum tractaris in imis
 Sensibus, hic ubi stans viget in praecordia virtus.
- 430 Urbibus in multis stant condita templa Deorum,
 Urbibus in multis educta palatia caelo ¹
 Stant, Corvine, tibi; stant regia tecta superbis
 Aedificata modis, sumit domus alta penates
 Aurea facta tuos, rerum monumenta tuarum.
- 435 Nam tua tam multis ornata decoribus aula,
 Tam miris confecta modis atque artibus, una
 Omnibus ostendit, quae mens animusve ² quis extat
 Hinc tibi, Mathia, quam nunc aequasse videris
 Caelicolas ³ virtute tua meritisque supremis.
- 440 Quisquis enim tabulata videt laquearibus aureis,
 Quisquis item, paries quo marmore fulgeat omnis,
 Ut testudo sedet gravibus ⁴ suffulta columnis,
 Cernit et egregios thalami genialis honores,
 Admiratus eos iurabit ubique virorum
- 445 Has non esse domos, verum haec Iove digna videri
 Omnia, qui terras, caelum, ⁵ mare, temperat aequis
 Legibus et mundum pariter se miscet in omnem.
 Sed licet haec ita sint abs te vulgata per omnes,
 Mathia, populos, tam mira exulta decore
- 450 Sumptibus atque tuis, ita facta superba ferantur,
 Ut superent quaecunque alii regesque ducesque
 Aedificare solent. Quicquid struxisse domorum
 Consuevere prius, tamen haec meliora putantur,
 Artibus atque magis variis exulta nitescent
- 455 Haec loca nunc, ubi certa manet statioque parata est
 Omnibus, ingenio qui iam nituere supremo
 Ingenuasque boni vitam excoluere per artes,
 Scriptis quique suis docuere, quid esset agendum
 Cuique viro, cultus vitae quis honestior esset,

¹ coelo BE ² animusque B. ³ coelicolas E. ⁴ gravioribus E.
 (sajtóhibából) B. ⁵ coelum E.

- 460 Quis modus in rebus, quid fas optare quid aut nos
 Vitavisse decet, ratio quid ubique requirat,
 Rebus in humanis melius putet atque gerendum
 Sanctius ex cunctis, homines ubi iure quiescant.

Naldi Naldii Florentini liber secundus De Laudibus Augustae Bibliothecae ad Mathiam ¹ *Corvinum Pannoniae Regem Serenissimum.*

- Quadratus mediis locus in penetralibus ergo
 Existens, cameras testudine substinet altas
 Incurva, paries quam cinxerat undique fortis
 Decocti lateris durique a robore saxi,
 5 Cui geminae lucem fundunt a fronte fenestrae
 Compositae vitreisque coloribus, in nova certe
 Cunctis, qui veniunt illuc, spectacula rerum.
 Inter utranque manens, ima sub parte resedit
 Lectulus auratis stratis, ubi regius heros
 10 Saepe solet placidam membris captare quietem.
 Ostia bina manent illic, quorum altera mittunt
 Intro quosque viros, mittunt quorum altera regem
 Inde foras, quotiens secreta in sede locatus
 Solus adesse cupit sacris hymnisque canendis.
 15 Atque triplex muri facies, quae restat ibidem
 Integra, neve aliis ullis obnoxia rebus.
 Illa triplex triplici tabulatum ex ordine sumit
 Arte laboratum, fulvi splendentibus auri
 Bractea ¹ quod pinxit foliis tenuisque refulsit
 20 Auratis; haec facta quidem pretiosa metallis.
 Non ego narrarim, quanta exornatus ab arte
 Ille locus fuerit; prisci fuit Alchimedontis
 Ille operi similis, vel Mentoris artibus idem
 Par fuit egregiis, nec plus valuisse feratur
 25 Daedalus ingenio, quam qui se exercet in illis
 Caelandis ² lignis incidendisque figuris.

¹ N. N. Fl. de l. Aug. b. carminum liber secundus ad Mathiam stb. B. ² Brattea C és Jaenich. ³ Calendis C, celandis E.

- Iure quidem, quoniam tabulati quilibet ordo
 Ternus inest libros asservaturus honestos
 Scriptorum, quos et doctrina insignis et ingens
 30 Gloria tollit humo superasque attollit in oras.
 Quid referam textas auri sub tegmine vestes
 Purpureoque simul pariter variata colore?
 Quid memorem scutulata modis splendentia miris?
 Ex quibus imperio regis cortina per artem
 35 Facta novam circum divina volumina texit
 Omnia, ne pulvis libros aurataque terga
 Deturpet maculetque gravis fulgentia late,
 Non minus aurigero quam sol ubi surgit ab ortu
 Et mare collustrat radiis terrasque iacentes.
 40 Inde capax locus hic foret ut magis, undique cingunt
 Scrinia Thirenni confecta ex arte magistri
 Tam bene tam facillique nota manibusque peritis,
 Ut quaecunque manent illic, perfecta putentur
 Partibus ex cunctis, ut regis facta supellex
 45 Debuit esse quidem, terrae cui debitus orbis
 Est modo, cui rerum iam nunc debentur habenae.
 In medio tripodesque astant unaque resurgunt
 A terra tales, quales agitata furore
 Pithia ¹ plena deo prius ascendisse solebat,
 50 Divinos quotiens monitus stimulabat ² Apollo,
 Ut canat ex aditis antroque refundat aperto
 Omnibus illa viris, qui tunc responsa petebant
 Ostendente Deo, melius quodcunque futurum
 Esset et in cunctis quidnam foret inde gerendum,
 55 Quisque vir ut sciret sensuque notaret in imo.
 Rex igitur tales tripodas iubet esse patentes
 Corvinus mediis latae in penetralibus aulae,
 Quod bene conveniant illic sapientis in usum
 Regis, ut in templo tripodes patuere locati,
 60 Cuius Apollo Deus, quo nec sapientior alter
 Extitit in superis, imo neque mansit in orbe.
 Hoc tamen intererat veteresque ³ quod illos

¹ Pythia BE. ² simulabat E (sajtóhibából) B. ³ novique E.

- Serpentis tripodas pellis maculosa tegebat, |
 Hos tegit irradians auri sub tegmine vestis
 65 Tot gemmis gravibus nitidisque ornata lapillis,
 Ut quicquid Persae reges habuisse putantur,
 Mathiam cumulassee putes, sapientia ¹ quo sit
 Illustrata magis, propriis sit honoribus illa
 Culta magis, venerata magis, quia non satis illam
 70 Pro meritis ornare queant mortalia corda.
 Sed tamen ut potuit, rex hanc Corvinus ut ² ornet
 Et colat, ut potuit, magno veneratus honore
 Ornavit penitus tripodas, ³ quibus illa supremos
 Accipit auctores super his aperitque legendos
 75 Illa quidem libros, quos composuere vetusti,
 Et docuere viros, quid habet sapientia primum,
 Quid monet humanumque genus, quid rite gerendum
 Esse putet nobis, aut quid meditetur agendum
 Omnibus illa viris, qui se patriamque domumque
 80 Composuisse velint tandem virtute magistra.
 At licet haec superent, quae nunc facis, ordine longo,
 Mathia, regum praestantia facta novorum,
 Quos nunc orbis habet, caelo ⁴ quos Phoebus ab alto
 Aspicit, Oceanus quos circuit omnibus undis ;
 85 Non tamen id mirum est, si quae sapientia cernant
 Sit tua nunc homines, quo sis affectus amore
 Rursus in hanc videant, si nunc meditentur et idem,
 Omnia quam cupias illi tribuisse merenti,
 Qui certe fuerit sapientis nomen adeptus,
 90 Qui reliquos etiam doctos superarit ⁵ honore.
 Ergo quis auratas miretur ab ordine sedes
 Ornatusque loci miretur in omnia summos,
 Cum non hanc homines, quales habet infima ⁶ tellus,
 Rex habitare velit sedem Corvinus, at illos
 95 Ingenii meritis qui sic nituere per orbem,
 Ut mortale quod est iam deposuisse putentur,

¹ in sapientia *E.* ² et *BE.* ³ tripodis *E* (sajtó hibából) *B.*
⁴ coeli *E.* ⁵ superavit *E* (sajtó hibából) *B.* ⁶ infirma *E* (sajtó hi-
 bából) *B.*

Atque domos superas iam nunc habitare ferantur,
 Si quod habet nomen doctrinae gloria, si quem
 Fama levat meritis pro talibus ardua supra
 100 Sydera,¹ si virtus homines facit una beatos ?

*Naldi Naldii Florentini liber quartus De Laudibus Augu-
 stae Bibliothecae ad Mathiam² Corvinus Pannoniae Regem
 Serenissimum.*

.... Cum iam plena essent regis tabulata, forentque
 Complures alii, quorum nova gloria fulget
 Non minus, ardentis radii quam solis in orbe,
 155 Cumque foret numerus pene infinitus habendus,
 Ut si quis memorare velit, velit aequoris idem
 Dicere Tyrrheni quot eant ad littora fluctus,
 Cum mare turbatur ventis agitantibus undas,
 Quotque nives gelido volvuntur in aere, bruma
 160 Cum riget atque novis aquilonibus omnia tōrpent.
 Tunc operae pretium fuit, ut rex magnus eosdem
 Tot pene innumeros caperet penetralibus altis,
 Et loca certa daret quoque convenientia tantis
 Ingeniis, proprio ne defraudetur honore
 165 Ullus, at in pluteis bene suscipiatur eisdem,
 Regis et in laribus videatur habere tenendum
 Hospitium, quod et ante dari rex iussit amicum
 Omnibus his, aliquid qui conscripsere per artem,
 Illud sive sacrum fuerit, seu forte profanum,
 170 Illud ad historias seu pertinet atque poetas,
 Sive sophos spectat, sive ad monumenta deorum
 Attinet a superis in nos collata benignis.
 Ergo frequens nimium foret haec cum turba, per altas
 Quae cuperet sedes libros posuisse patentes,
 175 Nec tamen id posset, quia plena fuisse videbat
 Omnibus his, sese qui per loca cuncta superne

¹ sidera BE. ² N. N. Fl. liber quartus de l. aug. b. car-
 minum ad Matthiam stb. B. Tovább nem hasonlítottam össze a
 codexet ezen énekben.

- Ingessere prius, sapiens Mathia paravit
 Scrinia, susciperent ut quoslibet ima darentque
 Hospitium cunctis, qui per tabulata nequirent
 180 Alta tenere locum, sedes nec habere sub auras.
 Sic ut adinvenias illic quod quisque per artem
 Disputat egregiam, seu quod meditatur ab ipsis
 Undique principiis, quae fert natura creatrix,
 Dum cupit ingenio rerum cognoscere causas
 185 Quisque, quod in physicis sapiens bene monstrat, et illud
 Quod praestant illi, qui se patriamque domumque
 Instituire bonis monitis ratione magistra
 Qui monuere, Deus qua religione colendus
 A nobis, quanto sit et afficiendus honore.
 190 O res, o cunctis toto memorabilis aevo!
 O res, perpetuos semper celebranda per annos,
 Omnibus o positura modum finemque datura
 Extremum laudis, cunctis ubicunque paratis
 Accumulare libros plures operamque frequentem
 195 Qui dant atque dabunt, ut multa volumina possint
 Collegisse sibi, scriptoribus undique multis
 In pluteum ductis, ut eorum scripta tenerent!
 Musa, velim referas, toto quis habebat in orbe
 Plura vir e Graiis, refer, omnibus? omnia namque
 200 Sunt bene nota tibi. Potes ac memorare petenti
 Nunc mihi, de populis quis habebat plura Latinis?
 Te rogo, diva, mone, vigilata volumina apud se
 Quisve libros plures quam rex Corvinus habet nunc
 Mathias intraque lares patriosque penates?
 205 Attalus innumeros licet ac Ptolomaeus haberet,
 Quem Philadelphum commemorant; licet ille tyrannus
 Qui doctis quondam fuerat dominatus Athenis,
 Pisistratum vocitant veteres quem nomine Graii,
 Millia librorum variorum multa teneret;
 210 Eumenis et quamvis ita magna fuisset habenda
 Bibliotheca prius, tam plena volumine multo,
 Ut vix e priscis cuiquam numerabilis esset;
 Rursus et ipse quidem Mythridates Ponticus, unus
 Ex horum numero licet ante fuisset habendus,
 215 Collegisse iuvat quos multa volumina multis

- Evigilata viris, rerum monumenta priorum.
Romanique duces quanquam Lucullus et acer
Iulius imperio quondam sibi plurima Caesar
Collegere prius, quamvis et Asinius olim
220 Pollio tot libros habuisset in urbe coactos
Ut bene si numeres, illi ter quinque ferantur
Millia, non tamen est nunc inferiora sequutus
Mathias, cunctis at sint graviora putanda
Temporibus nostris, quae nunc facit unus et idem
225 Optimus ingenio Corvinus et optimus arte.
Unde fit orbe quidem non tam numerosior amplo
Bibliotheca sit haec Corvini regis habenda,
Quam quoque sit melior, quam sanctior omnibus illis
Quae fuerant olim, cum sit complexa tot in se
230 Scriptores, quot in hac sunt religione loquuti
Protinus ad Christum spectantia cuncta supremum,
Factaque qui Christi memorant finemque futurum
Praesentis mundi, cum sidera cuncta nitorem
Amittent solemque suum posuisse videbunt
235 Lustrandae curam terrae currumque relinquet
Disiectisque rotis et equis diversa sequutis,
Fecerat ut Phaeton, quo tempore maximus orbis
Est prope combustus, rapientibus undique flammis
Omnia, contorto quem fulmine Iuppiter altus
240 Perculit, ut nimios hominis grave perderet ausus.
Namque quot auctores Graii tenuere vetusti
Quotque bonos pariter veteres habuere Latini
Scriptores rerum, terras inviseret ante
Quam Christus veniens imas hominesque redemptos
245 Sanguine quosque suo splendentia ferret in astra,
Tot, Corvine, tibi iam collegisse videris,
Auctoresque domi tot habes, tot ubique parantur,
Totque loci varii varios aliunde ministrant
Scriptorum libros, ut iam tibi plura supersint
250 A multis olim conscripta volumina, soli
Quam Graii tenuere prius populiue Latini.
Nam quod utrique viri quondam scripsere seorsum,
Quodve dedit Latius memorans populusque Pelasgus,

- Haec admista locum prudens tibi iungis in unum.
- 255 Namque simul misces libros ab utraque profectos
 Gente, sit ut tibi nunc penitus data summa facultas,
 Vincere posse duos populos, quia munere fultus
 Nunc utriusque potes solus quod uterque valebat,
 Atque tenes libros unus quot uterque seorsum,
- 260 Graius ovans quondam tenuit florensque Latinus.
 Adde huc illustres animas bene cuncta loquutas,
 Quae deus omnipotens concessit aperta referri
 Mentibus humanis, nam quae tractantur in oris
 Aethereis, voluit nos accepisse per artes
- 265 Divinas, ut se regeret patriamque domumque
 Quisque vir, a sacro quocunque volumine doctus
 Sperneret ut vitium gravius fugeretque vicissim,
 Quicquid et in toto sceleris committitur orbe.
 Namque omnes sedem cum deducantur in unam,
- 270 Rex Corvine, tibi, qui scripta sacrata ferentes
 De Christo fuerant sanctissima verba loquuti,
 Qui nihil in scriptisque suis docuisse videntur
 Divinum praeter, qui nil meditantur in ipsis
 Quos scripsere libris, nisi forte sacrumque piumpque ¹
- 275 Quod sit, quod mentes hominum faciatque pudicas.
 Cum libros igitur sacros, Corvine, reponas
 Innumeros mediis nunc in penetralibus, illos
 Antiquis addens Graiis priscisque Latinis,
 Evenit ut de te tanto magis ipsa vetustas
- 280 Vincatur, quanto libris magis unus abundas
 Ipse sacris, caruere quibus duo protinus ante
 Quam Christi adventus fieret populusve Quirini
 Et populus qui Graingenas ¹ habitaverat urbes.
 O laus, o sacris late memoranda poëtis !
- 285 O laus, in terris qua non praestantior ulla
 Esse queat nec quae tibi convenientior adsit
 Nec mage quae proprios merito tibi praestet honores.
 Nam licet assidue tot bellica facta gerantur,
 Rex Corvine, tibi, possis ut Caesar haberi,

¹ primumque *E.* ² gravigenas *EB.*

- 290 Aut is qui Macedum ductavit in arma phalanges,
Attamen in bellis cum se fortuna gerendis
Misceat et magnam partem sibi ducat habendam
Ex bene confectis rebus, sit ut illa putet, se
Ius habuisse suum, super his quae gesseris olim
- 295 Egregiam quamvis tractaveris ipse per artem
Omnia, consilio fueris licet usus et acri
Nec minus ingenii fueris quam corporis usus
Viribus, atque tuae dederis nova signa futuris
Virtutis populis, animi documenta supremi.
- 300 Mentis at in rebus, non ius habet illa paratum
Inque bonis animi non utitur illa superbo
Imperio, potis est hominum nec vertere mentes
Qui sapiunt, animos nec perturbare quietos,
Nec fortuna potest Musarum invertere sedes.
- 305 Quae cum ita nunc habeant se, rex, mortalia corda
Non modo concilias tibi nunc hominesque peritos
Devincis gravibus meritis, sed Apolline dextro
Demulces adeo tibi, rex Corvine, puellas
Pieridas, faciens adeo tibi semper amicas
- 310 In tua vota trahis, fortunam et iura super te
Nulla tenere putem, partem nec vendicet ullam
Haec sibi de factis, sola ratione magistra
Quae geris in studiis versatus et artibus aequis.
Tam bene tam placidisque modis placidave¹ quiete,
- 315 Ut Musae statuunt omnes Helicone relicto,
Montibus Aoniis, sedes ubi prisca manebat,
Posthabitis, etiam Permissi fluminis undis
Desertis, Cyrrae deserto vertice summae,
Bellerophonte² neglecto fonte Caballi,
- 320 Velle habitare tuos, rex nunc, Corvine, penates,
Vos apud atque suas statuunt modo ponere sedes,
Atque novum plantare nemus laurosque virentes
Hic ubi nunc habitas, ubi nunc tua regia surgit,
Sic nutrire parent, ut non Parnasia laurus
- 325 Prisca sit in pretioque suo, nec nomina servet

¹ placidare *E.* ² Bellorophonte² *BE.*

- Haec sua, te propter, seu iam Corvina vocetur
 Laurus et ob meritumque tuum, sic crescat in altum
 Extendens ramos ut sidera vertice tangat.
 Et merito! quoniam nullis in partibus orbis
 330 Pierides alibi sedes habuere paratas
 Arte magis, quam nunc, ubi regis tecta refulgent
 Aurea, Matthiae, veteres ubi forte penates
 Stant, Corvine, tui, deducta palatia caelo,¹
 Hic ubi tot splendent iam nunc laquearibus aureis.
 335 Nam bene cum referat Musas habuisse vetustas
 Castalium fontem, lymphis superantibus unum,
 Inter utrumque nitens Cyrrae Nisaeque cacumen
 Qui fluit, ob varias causas qui nomen adeptus
 Est varium, multi ut quondam cecinere poëtae.
 340 Rex Corvinus ut antiquos superaret honore,
 Ut meritis superat, binos modo surgere fontes
 Optimus ille iubet Musis Phoeboque sacratos.
 Ex illis alter Pario de marmore constat
 Vectus ab Hetruscis oris, argenteus alter,
 345 In quo celando multum consumpsit et artis
 Pannoniae populus, quicquid Germanica tellus
 Possidet ingenii, nec non fudisse videtur:
 Nunc opere in tanto, ne quid praestantius illo
 Esse queat, toto nec sit speciosius orbe,
 350 Aspice quam sapiat rex hic Corvinus; id audet
 In regnis fecisse suis, quod nulla vetustas
 Ausa sit aut scierit, quis nunc Matthia per artem
 Primus adinvenit, primus quoque praestitit auctor,
 Ut geminos Musae fontes habuisse ferantur,
 385 Hac ubi laurigerum nemus est in parte locatos
 Diversi generis fontes, ut tempus et affert
 Aestatem varium nobis hiememque vicissim.
 Nam cum frigoribus regio magis apta sit ista,
 Rex tua, quam locus est ubi permansere, prius quam
 390 Ad te confugerent Musae, colerentque penates
 Inde tuos, illis curas, nimis aspera bruma

¹ coelo BE.

- Ne nocuisse queat, subita novitate locorum.
 Ergo facis, sedes gelidae calidaeque parata
 Ut sit aquae, possint qua membra fovere sub altis
 395 Tunc nivibus, gelidis aquilonibus aspera cum fit
 Terra, novam glaciem propter cum flumina durant
 In lapidem solidum gelidis concreta pruinis,
 Piscibus et vitas adimunt solidata fluenta
 In morem saxi, cursum neque conficit unda,
 400 Ut solet; at fundo penitus durescit ab imo.
 Hinc tibi confectus fons est argenteus, unde
 Emanent lymphae calidae, quibus aspera late
 Frigora mollescant, castae quibus inde Camenae
 Membra pudica lavent, gelidum vitentque rigorem.
 405 At cum vere novo redeunt nova tempora nobis...
 420 Cumque novo iam tunc Phoebi radiantis ab aestu
 Membra levant homines frigusque umbramque requirunt;
 Cum primis igitur liquidus calet aestibus aër,
 Ecce! iubes fontem, princeps Corvine, secundum
 Marmore de Pario Musis Phoeboque sacrari,
 425 Unde fluant lymphae gelidae sub sidere cancri,
 Unde lavent calida sub tempestate puellae
 Corpora Pierides Matthiae in fonte, solebant
 Bellerophonteis ¹ lymphis velut ante lavari
 Tunc, ubi Parnasi nemus incoluere bicornis,
 430 Cum mersere caput vitreis Heliconis in undis.
 Frondibus hic lauri quam sint viridaria densis
 Consita, quam nitidis sint facta madentia rivis,
 Non meminisse queam, cum tanta sit aëris aequi
 Temperies illic nulli ² subeunda procellae,
 435 Frigus ut hanc turbet nullum nullaeque pruinae,
 Nullae hiemes, ³ nullusque calor, non Sirius ardens.
 Namque ita concordant calidis frigentia rebus,
 Atque ita conveniunt nec non humentia siccis,
 Hic ubi sunt horti regis, sunt instar eorum
 440 Hesperides quos rite prius tenuere puellae,
 Ut videas illic quocunque in tempore flores

¹ Bellerophonteis *BE.* ² nullae *E.* ³ hyemes *E.*

- Purpureos nasci violasque rosasque perennes,
 Quicquid Arabs felix mittit, Panchaia quicquid,
 Quicquid item suavis regio bene miscet odoris
 445 Illa, queas hortis spectare per omnia late
 Nascier usque tuis, foetus pariterque creari,
 Rex Corvine, illic, quales creat Indica tellus
 Diversi generis, tales spectabis apud vos,
 Cum bona temperies ibi sit servata per aevum
 450 Vos apud, aeternum densis viridaria lucis
 Sunt ubi nunc Musis per te, Corvine, parata.
 465 Et dubitabis adhuc te, rex, magis esse beatum
 Omnibus inde viris, cum tot pia numina tecum
 Hospitio capias, noctesque diesque libenter
 Vos apud aeternos cum sint mansura per annos,
 Pro meritis, Corvine, tuis, meritisque peritae
 470 Coniugis atque domus vestrae natiue Ioannis?
 Certe nullus adest nunc, rex, si cuncta requiram
 Omnibus in terris, qui te felicior uno
 Sit modo, nec gentes tribuant cui plura subactae
 Sic merito, plures cui nec ¹ tribuantur honores
 475 Urbibus a cunctis orbis populisque Latinis,
 Iure quidem, princeps cum sis vel pace vel armis
 Tam bonus, ut te sit nullus modo maior habendus,
 Te melior toto sit nemo repertus in orbe,
 Ut tua facta probant nullis cessura triumphis
 480 Priscorum, nullis etiam cessura trophaeis,
 Utque probant quae pace bonus facis omnia princeps,
 Tam bona tamque sacris etiam memoranda poëtis,
 Sis ut ob id superis late celebrandus in oris
 Tempus in aeternum, terrae celebrandus et imae
 485 Semper ob egregium meritum, Corvine, quod acer
 In bene contuleras meritos de nomine Christi.
 Accipis hospitio dum rex, dum sedibus amplis
 Donas quosque viros, qui Christo digna loquuti
 Stant penes hunc ipsum, qui res hominumque deumque
 490 Temperat et superis pariter dominatur et imis,

¹ nec cui plures *B*, talán helyesen.

- A cunctis celebreris item mortalibus illis
 Qui nemus Elisium multos coluere per annos,
 His quoque de causis, quia quod scripsere librorum
 Praecipis escribi, posthaec tabulata per alta
 495 Ordine disponis, donatus ut omnis honore
 In tectis maneatque tuis semperque moretur
 Vos apud, in vestrae positus penetralibus aulae,
 Dum sol ducet equos magnum per inane volantes
 Oceanique patris fessos dum condet in undas.
 500 Nam quicumque polos scanduntque Iovemque tuentur. . .
 508 Obtineant meritis pro talibus a Iove summo
 Quisque tuis, dentur feliciter omnia vobis
 510 Tempora felicesque dies, dum vita manebit.
 Detur ut imperio iam pareat ultima Tyle
 Victa tuo, veniatque tuis sub legibus orbis,
 Ingentique domum redeas dignatus honore
 Gentibus a victis pulchros referasque triumphos.
 515 Ast ubi Saturni te confecisse iuvabit
 Quatuor in terris cursus hominesque pigebit
 Te regere imperiis cupidusque redibis in astra,
 Unde prius veniens cancro demissus ab alto
 Indueras habitusque graves moribundaque membra,
 520 De Iove contendunt illae tibi rursus eodem
 Felices animae, sedes ibi certa laborum,
 (Quos bene pro rebus te delectabit honestis
 Suscepisse novos) data sit, Corvine, merenti
 Aurea, perpetuum semper mansura per aevum,
 525 Qua Iove supremo superumque fruaris honore,
 Invidiosa queat quam non minuisse vetustas.
 Sed tibi permaneat semper, dum Iuppiter altus
 Vertet utrosque polos, dum sedibus ille supernis ¹
 Stabit et imperio caelum ² terrasque tenebit.
 530 Qui vero Elisiosque colunt et amoena vireta
 Qui nemus umbriferum, qui prata recentia rivis
 Usque tenent, habitantque viri de limine vitae,
 Quos tulit atra dies prius hunc quam viseret orbem

¹ supremis *E.* ² coelum *E.*

- 534 Christus, et optatam nobis daret ille salutem...
 538 De quorum numero fuerat divinus Homerus,
 Pindarus atque sacer prius extitit ore rotundo,
 540 Pithia qui cecinit volucrum certamen equorum,
 Nos apud atque Maro, vati¹ cui summa merenti
 Calliopea dedit divino ex ore loquuto,
 Quod nulli vatum dederat pia Musa priorum.
 Hi tibi pro meritisque tuis, pro sedibus amplis
 545 Quas satis egregias statuisset merentibus illis
 Diceris in laribusque tuis, domibusque sub altis,
 Vatribus hi multis animum mentemque pudicam
 Inspirasse volent, ut quae cecinere poëtae
 Ante quidem veteres, suavis dum vita manebat
 550 Priscorum in laudem sublimia carmina regum.
 Haec tibi decantent hodierni temporis omnes
 Vates, tot numeris confecta, tot artibus illa,
 Tot variata modis, tot sparsa coloribus aureis
 Priscorum vatum, quot quilibet ante fuisset
 555 Usus in egregiosque viros regesque canendos,
 Dum prius augustosque duces rerumque potitos
 Gestaque dum Macedum regis super astra tulere,
 Hinc dabitur, Corvine, tibi, rex optime regum,²
 Proque tuis meritis, erga hos pro talibus actis,
 560 Sis ut apud superos sacratior unus et inter
 Felices animas illas, quibus alta tonantis
 Regia iam colitur, sis instaurator earum
 Nominis et famae sis accepturus ab illis
 Grande tuum meritum propter tibi praemia³ tanta
 565 Quanta tibi nequeant homines praestare caduci.
 Scilicet ut sedes illic tibi certa paretur,
 In qua sis cunctos aevo fruiturus in annos
 Visurusque dei praesentia numina summi.
 Parte alia vates, quorum modo nomina servas,
 570 Nunc renovata libris multis ac sedibus altis
 Inde recepta tuis, quique ante fuere per orbem
 Visi, quam Christus, deus optimus, ima subiret,

¹ nati *EB*. ² rerum *E*. ³ proemia *E*.

- Certe inspirabunt animum mentemque poëtis
Omnibus egregiis, quorum modo vita superstes
575 Inter mortales, ut de te talia cantent,
Qualia Virgilius cecinit, dum Roma triumphans
Extitit atque sacer numeris cantavit Homerus
Grandibus, ut famam rebus daret ille canendis,
Ad Troiam quondam quas Lariseus Achilles
580 Gesserat, ut raptos patriae foret ultus honores.
Sic eris a superis pariter celebratus et imis,
Sic eris in terris unus, quem numina divum
Conservare velint regem cupiantque potiri
Rebus et imperio terrae, mox alta supremi
585 Cui domus ob meritum dabitur subeunda tonantis
In qua qui terrae fueras dominatus habendae,
Protinus ingenti superum dignatus honore,
Caelicolum¹ sedes habites teneasque beatas.

*Finis librorum quatuor Naldi Naldii in Matthiam,
Serenissimum Pannoniae Regem.*

¹ coelicolum *E.*

T. ALEXANDRI CORTESII
LIBER UNUS DE VIRTUTIBUS BELLICIS MATTHIAE
CORVINI, HUNGARIAE REGIS INVICTISSIMI.

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Ornatissimo viro, d. Sebastiano Hellero, legum imperialium doctori Vincentius Opsopoeus.

Etsi serenissimus rex Hungarie Matthias Corvinus plurima virtutum suarum monumenta posteris reliquerit, ut non admodum earundem praeconem et testem requirat, nam virtus per se satis clara et aeterna est, tamen cum inter alia literarum egregia monumenta ex illius bibliotheca ad manus meas pervenerint, maxime beneficio illustrissimi Principis Georgii Marchionis Brandenburgensis Principis nostri clementissimi, huius eximii poëtae T. Alexandri Cortesii versiculi in eius laudem conscripti, non passus sum ut illi ipsi diutius in tenebris delitescerent, cum luce sint dignissimi, cum ob tanti principis et bello et pace maximi immortalē gloriam, tum istius poëtae mirificam eruditionem et ingenium singulare. Fuit hic unus ex eorum numero, quos foelicissimum illud et politissimum Angeli Politiani seculum produxit, quo nunquam foelitium ingeniorum uberius proventus extitit. Qui, si ad iustam ingenii maturitatem pervenisset, num priscis poëtis inmerito annumeratus esset, huius lucubrationis foetura documento est. Hos autem versiculos, ornatissime Sebastiane, merito tibi dicare videor, non tantum ob id quod homines musicos incredibili quodam amore complectaris, sed quod ipse inter eximios poëtas honestissimum locum obtineas. Hoc est quod omni humanitate, amore, suavitate, lepore, gratia, venere, facetiis, urbanitate, comitate, civilitate, neque non eruditione et multarum rerum cognitione, una cum iuris civilis ac pontificii prudentia omnium mortalium es excultissimus et excellentissimus. Quapropter hoc amoris erga te mei pignus non gravate accipe et vale ex sententia. Ex aedibus nostris Onoltzspachii. Idibus Iuniis. Anno MDXXXI

Regi Matthiae Corvino Io. Cor. Fil. Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croaciae, Ramiae, Servianiae, Galitiae, Lodomeriae, Romaniae, Bulgariae, Duci Austriae, Slesiae, Lucenburgensis, Marchioni Moraviae, Lusatiae, optimo fortissimoque principi, ob rempubl. Christianam conservatam et imperium regni Hungariae propagatum insignibus virtutibus eius domi forisque
T. Alexander Cortesius.

Etsi nihil difficilius videtur, optime rex, quam de te scribere in quo omnis est laus imperatoria et digna principe virtus, tamen cum existimarem, si non facultatem at certe voluntatem hanc optimum quenque probaturum, movererque admiratione rerum a te gestarum, scripsi de tuis laudibus libros duos. Et cum bello et pace aequae clarus sis, uno res bellicas, altero pacis artes sum persequutus. Mitto priorem hunc, secundum, qui adhuc est in manibus, paulo post missurus. Nam ne hunc ipsum quidem nunc mitterem, nisi indignum putarem, quae ab aliis legerentur, ea tibi cui dicata sunt esse ignota. Leguntur autem non quia sint scripta eleganter (parum enim aut ingenio aut doctrina valeo), sed quia tuas et veras continent laudes. Quae ita passim amantur celebranturque, ut et quoquo modo scriptae delectent, et qui eas scripserit carum omnibus reddant. Nam cum omni es laude cumulatus, tum maius quiddam atque praestantius in te est, quam quod aetas nostra pati videatur, et plane cum antiquitate conferendum. Quare urbs nostra dea, ut ita dicam, terrarum ac gentium Roma, unde tu originem ducis, tuis gestit virtutibus, tibi gratias agit. Ipsaque cui natus es respublica Christiana, quo frequentius gloriatur, in quove magis conquiescat habet

neminem. In tanto itaque totius orbis terrae consensu, ego quoque absens atque ignotus feci hoc quaecumque est poëma, ut simul immortalem tuam gloriam meis versibus venerarer, simul egregiam in te ostenderem voluntatem. Tu vero, si nunquam ab his studiis te avertit cura regnorum, lege, oro, atque cognosce, et si merui, in tuorum numerum adscribe. Vale.

Ad Librum.

Care liber, magnum qui iam volitare per orbem
 Notus et argutis auribus esse cupis,
 Qui cupis Arctoi tectis succedere regis
 Numinis et propius ora videre mei,
 5 Qualiscunque, mihi multo vigilate labore
 I foelix genio candidiore liber,
 Neu blatta informi laedat rubigine, neve
 Tempus edax noceat, neu mala lingua tibi.
 Sic faveant Musae, et studiis servata nepotum,
 10 Quae canis, haec olim secla futura legant.
 Quantus et Alcides, et quantus nomine Achilles,
 Matthias hominum pervolet ora meus,
 Matthias Romanus honos, cui vertice sacro
 Pierias laurus bellica fert hederas.

Laudes Bellicae.

- Iliacas alii flammas Thebanaque fratrum
 Arma et Iasoniis insignem heroibus Argo,
 Astrorum cursus et Ditis inania regna
 Fictaque Pierio referant miracula cantu.
- 5 Nos propriis spectanda oculis, nos inclyta dextrae
 Facta tuae canimus, quibus aurea sydera vivus
 Tangis et aethereas fama petis arduus arces.
 Sed sine te nunquam tenues ad carmina tanto
 Subsistant vires oneri, tu numine toto
- 10 Dexter ades, da Moeoniam tua facta canenti,
 Matthia Corvine, chelyn; si Delphica parent
 Templata tibi sentitque frequens tua nomina Cyrrha,
 Si Musae, si Phoebus amant, hoc tempore solus
 Carminibus si digna facis, quae nulla vetustas
- 15 Deleat annorumque gravi situs obruat aevo,
 Quamque absens tanto rerum splendore tuarum
 Excitor, assensu laudum procul omnia plaudunt
 Fortunae momenta tuae neque clarius axe
 Lumen ab Arctoo micuit, sonat omnis ubique
- 20 Nomine terra tuo et famam vaga gloria coelo
 Terminat immensumque ingens accedit Olympum.
 Non haec ingenio complecti aut versibus optem
 Posse meis, Cupido, non si torrentia vati
 Pieridum sint ora novem, sit ahenea lingua.
- 25 Littoreas aliquis citius numerabit harenas
 Parvaeque per densum volitantia corpora mundum
 Et tenues per inane globos, quam singula versu
 Expediam; potui satius tacuisse, furentem
 Ne dulcis raptaret amor, qui frena pudoris
- 30 Rumpit et immenso cogit decurrere campo,

- Conveniunt omnes quando tua cura poëtae
 Certatimque novas contendunt scribere laudes.
 Nec bene Romano de nomine Musa meretur
 Quae tua facta silet. Regum tu maximus ille es,
 35 Et maris et terrae domitor, tua fulmina passim
 Horret Hyperboreae regio Maeotica brumae,
 Te duce tuta fides, tibi religiosa parentum
 Debetur pietas, in te fidutia duris
 Militibus sita, Threicii fera munera Martis
 40 Te penes, in te anceps belli fortuna recumbit.
 Tu vallum Italiae Romana palatia servas,
 Impia tu gentis contundis monstra prophanae
 Bisaltamque Scythamque ferum, tu Norica vincis
 Arma et bellacem non uno Marte Bohemum.
 45 Tu mores hominum domitas et iura per urbes
 Restituis lapsisque potens succurrere rebus
 In faciem antiqui mutas mala tempora cultus.
 Verum ego non hydrae magis indelebile collum
 Foecundumque iecur Tityi consumere posse
 50 Desperem, aut Ixionias firmare rotatus,
 Quandoquidem primo tantarum in limine laudum
 Hinc decus, hinc rerum incertam fert copia mentem.
 Ac veluti rubrae dubitat rimator harenae,
 Quam prius e variis gemmam legat—ardet hyaspis,
 55 Lucet onyx, viridi radiat fulgore smaragdus;
 In partes dubium varias et singula circum
 Illum agit haerentem spectandi immensa voluptas—
 Nam quid principio referam, unde exordia sumam?
 Maiorumne prius repetens exempla tuorum
 60 Messalas atavos memorem stirpemque togatam,
 Unde tuum magnis genus est authoribus ortum?
 An patris Hunniadae tot bella exhausta tot annos
 Persequar? Ut saevos totiens disiecerit hostes,
 Fuderit ut dirum Taurini ad moenia Turcam
 65 (Nunc Albam appellant, albent quando ossibus arva
 Bistoniis galeaeque micant effossaque pila
 Et madidae humano pinguescunt sanguine glebae).
 Sed genuisse tamen Matthiam gloria maior,

- Quam variis septem bellis domuisse trionem
 70 Et tetigisse altum vicina fronte Bootem.
 Romuleae decus, Hunniade, memorabile gentis,
 Quo duce Pannonium pulsavit sydera nomen,
 Non ulla pro laude, pater, nullisque triumphis
 Plus tibi res Italiae debent, quam pignore tanto
 75 Fulmina quod belli populo rediviva Latino
 Et tanta eversis peperisti commoda rebus.
 Tu nato concede tuo quantumque priores
 Vicisti, tantum vinci patiaris ab illo.
 Non secus Aeacidem proles Pellaea Philippum
 80 Fortior et bello Peleum superavit Achilles,
 Sic vinci Anchises nato gavisus et Aegeus
 Magnanimum laeto miratus Thesea vultu.
 Atque equidem nasci Romano semine multum est,
 Matthia armipotens, authorum fortibus actis
 85 Et genus et famam renovare et fata suorum;
 Scilicet ante alios cursu Neptunius auras
 Altius efflat equus, virtusque immissa propagat
 Indole diffusas cognata in pectora vires.
 In te crevit honos rerum successibus auctus
 90 Et nova maiorum virtus tua nomen obumbrat,
 Sola bonis contenta suis nihil indiget patrum.
 Te vario casti venturum carmine vates,
 Te cecinit multo quondam pius ore sacerdos
 Quique avium cantus quique ardua sydera norunt
 95 Aut qui divinum spirant sub pectore numen.
 Tum coelum sua signa dedit Phoebaeque lucem
 Natalem praedixit avis, cum decidit aethra
 Annulus in gremium matris delapsus Elisae.
 Ipsa sub umbrosa fatorum nescia quercu
 100 Carpebat placidam seclusa in valle quietem,
 Huic puer in somnis utero quem languida pleno
 Gestabat subito foetae circum ubera visus
 Ludere et infantis facto velut agmine in ora
 Plurima praecipiti labentia flumina cursu
 105 Pectore sub magno dictu mirabile condi,
 Cum subito gemmam digitis quae lapsa iacenti

- Errabat, rostro praepes libravit acuto.
 Inque sinum celsa demisit ab arbore corvus
 Et leviter molli distinxit lumina penna.
- 110 Excidit extemplo somnus, tum laeta salutans
 Augurium verbis supplex his diva precatur:
 Corve sacer, longa superis gratissime vita,
 Seu tu sponte venis nostri praesagus honoris,
 Seu pater altitonans coelo te misit ab alto,
- 115 Adsis et tanto fortunes omine natum.
 Tu gentilis honor, cognomen nobile nostri
 Tu generis, te nostra ferent insignia semper
 Parque aquilis toto venies victricibus orbe.
 At tu rex superum, primis cui pugnat ab annis
- 120 Hunniades, cui sese ultro devovit et omnem
 Progeniem, quando eveniunt sine numine nunquam
 Ista, tuo carum foelici lumine foetum
 Aspice et auspiciis insomnia laeta secundis,
 Ut quot ab innumeris manabant fontibus amnes,
- 125 Tot sint regna meo late parentia nato,
 Undique caeruleis circumdata regna fluentis.
 Haec ait et tacitis veneratur numina votis,
 Pannonius quo more senex aut Dalmata suevit,
 Qui desyderio coeli, terraque marique
- 130 Longum iter emensus tandem pervenit ad arces,
 Maxima Roma, tuas, et flexo poplite supplex
 Ardua clavigeri succedit limina Petri.
 Ipse pius tremulis titubantia murmura labris,
 Integrat, ipse preces et cana fronte peractis
- 135 Concretam votis exemit pectore labem.
 Non aliter coelum divosque precatur Elisa.
 At pater omnipotens melioris conditor aevi,
 Proxima maturi repetens iam tempora partus,
 Atque animum castae precibus commotus Elisae,
- 140 His incorruptam compellans vocibus ultro
 Affatur Mariam, quanquam facta impia cogunt:
 O mater, diro poenas de sanguine sumam
 Immittamque globos flammaram in viscera terrae
 Et genus humanum deleta semine perdam;

- 145 Iam pudet in nostras armari numina vires,
 Quae superis depulsa polis damnavimus orco.
 En rursus fera bella cient, rursusque gigantes
 Monstraque de superis audent decernere regnis.
 Pars quota terrarum restat mihi? possidet orbem
- 150 Turca ferox Eurumque premit Magmedus et austrum
 Nec patriam tantum Solymam nec Achaica tantum
 Regna, sed Illyricum tenet Epirumque superbus.
 Angusto vix tuta freto Roma inclyta, divum
 Roma locus, Roma imperii pulcherrima sedes.
- 155 Quid memorem infandis tot diruta templa ruinis,
 Dedecus in nostrum versum fasque omne nefasque
 Pollutamque fidem et temeratas caedibus aras?
 An frustra ignifera torquemus fulmina dextra
 Miscemusque cavis horrenda tonitrua nimbis?
- 160 Me tamen Hunniadae pietas movet actaque bello
 Fortia et effusus nostro pro nomine sanguis.
 Sed quoniam emeritum iam pridem sede locare
 Sydere certum est, et iam nunc filius illi
 Nascitur, hunc rebus bellantem imponere fessis,
- 165 Hoc saevos ductore paro compescere Turcas.
 Ergo age tu, Lucina parens, tu maxima Iuno,
 Da faciles matri partus natumque rubentem
 Excipe, cumque suo vocem formaverit ore,
 Fac Turcas puer ille, meas saeviret ad aras
- 170 Igne secuturum et ferro terraque marique.
 Postquam alacres magnis vires firmaverit ausis,
 Is premat immanes invicto milite gentes
 Aureaque Arctois componat saecula terris.
 Haec ubi dicta, polus tremuit, tremuere cavernae
- 175 Tellurisque cavae et sonitum maria alta dedere.
 Palluit anguiferis impexus crinibus ora
 Territus atque imo latuit Magmedus averno,
 Ceu latet intonso pavidus sub gramine serpens,
 Vicina apparet quotiens Iovis armiger aethra.
- 180 Dulcibus is praedam natis rimatur et acres
 Dat penna stridente sonos super aëra raptus,
 Ille anceps glacie torpet latebrasque propinquas

- Intrat et optatae tumulo sese abdit harenae.
 Interea carae nullo langore parentis
- 185 Continuo in dias ope numinis editus auras
 Ipse puer strictos primis vagitibus enses
 Complesti, in patriis repisti parvulus armis,
 Militis exceptus manibus plausuque faventum,
 Othrysium tenero spirabas pectore Martem.
- 190 Qualis ubi in cunis genitus Iove mollibus infans
 Elisit geminos manibus Tiryntius angues,
 At tibi nascenti fortuna innoxia plausit
 Permulsitque manu blandum Rhamnusia pectus.
 Affuit Aeneadum genitrix formosa Dione
- 195 Gradivusque parens, atque urbis Romulus author.
 Exoriare, inquit, nostro de sanguine tandem,
 Magne nepos, patriae decus et tutela ruentis!
 Quanta tibi placidi favet indulgentia coeli!
 Qualibus aegoceros radiis, quo lumine Mavors
- 200 Prospicit, et quanto rutilus Iove fulgurat aether!
 Ingens Aethnaeis stridet fornacibus ensis,
 Ingentem Siculi formant thoraca Cyclopes; —
 En tibi iam rupes Vulcania tota remugit:
 Incipe, dive puer, tenero vibrare lacerto
- 205 Tela virum. Iam nunc animos ostendis avitos,
 Quippe his Scipiades oculis, hoc parvulus ore
 Caesar erat, sic Corvinus mihi riserat olim.
 Aspice iam, nostri quantum stet roboris instar
 Fronte tibi et patrios effingis imagine vultus.
- 210 Qualis eris, cum moestus Arabs, cum territus Indus
 Cernet adhuc superesse mea de gente nepotem,
 Ausit qui domitis totiens iuga ponere Dacis!
 Perge modo, non haec equidem te oracula fallent,
 O spes Ausonidum et Romani nominis haeres!
- 215 Dixerat ipsa fovens gremio Tritonia Pallas.
 Hastam insertabat dextrae et phorcynida levae
 Et parvo auratum capiti diadema locabat.
 Ter lauro cinxere comam, ter blanda dedere
 Oscula, ter laetae cecinerunt omina Parcae.
- 220 Vix fari poterat, brevibus cum longa lacertis

- Tela dari torvus, patre exultante, petebas,
 Assuetus clangore tubae atque hinnitibus ipsis
 Laetari et flammis galeae ardere coruscae.
 At non armorum sonitum pugnaeve fragorem
 225 Consertae horrebas, gemitus vocesque cadentum
 Auribus intrepidis tormentaue pectore suetus
 Audire impavido, cum saxeae fulminis instar
 It pila flammiferi sonitusque imitatur Olympi.
 Non amnis tumidi murmur spumantiaue undis
 230 Aequora, non rapidis terrebant flamina ventis.
 Sic in Chaoniis generosae vividus arvis
 Pullus equae, visoque truci venaticus apro
 Indolis ante annos catulus dat signa Molossae.
 Post ubi paulatim crevit robustior aetas
 235 Atque metus expers adolevit corpore virtus,
 Non tergo, sed fronte vago notissimus hosti,
 Iam volucres solitus cursu praevertere cervos
 Flammea vel celeris saltu vestigia damae,
 Telaque nunc arcu, nunc saxa emittere funda,
 240 Aerea sulphureis tormenta incendere taedis
 Murorumque frequens lapsam ingeminare ruinam.
 Ac velut Hesperium Poenus cum presserat orbem
 Annibal aëriasque furens animosa per Alpes
 Et Pyrenaeos raptaverat agmina saltus,
 245 O quotiens ausus vastos umbone molares
 Pellere, centenis quotiens occurrere telis,
 Intactas super ire nives fluviosque minaces
 Et tumidum audaci pelagus tranare natatu!
 Cum trepidum genitor castris educeret agmen,
 250 Ipse author pugnae stabas et terga daturis
 Firmabas dubium rerum discrimine pectus,
 Cumque per insidias a tergo invaderet hostis
 Et furtim missas tremere procul Alba phalanges,
 Vertebas strictis pavidas mucronibus alas,
 255 Ceu ferus, Aeneadas premeret dum Nervius acres,
 Iulius emicuit raptaque a milite parma
 Restituit fusos media inter signa maniplos.
 Et quod defixum est Othomanni regis in ore

- (Vulnere quo turbatae acies), tua dextera telum
 260 Torserat, auspicio parta est victoria tanto.
 Inde chorus divum coelique exercitus omnis
 Pro te bella manu telis infesta ciebant.
 Ipse pater superum, summo tibi Christus Olympo
 Propugnator erat; iam tum pia numina voces
 265 Audivere tuas, et votis annuit aether.
 Ille Pharaonias summersit fluctibus alas,
 Ille et legifero Mosae deus affuit undas
 Disiiciens mediumque viam patefecit in aequor.
 Nimirum Macedum populi atque Alemannia pugnax
 270 Adventu tremuere tuo responsaque divum
 Bosphorus et Scythicis Hypanis procul horruit undis
 Interea Hunniaden referentem signa cruentis
 Turcarum spoliis, ne quid mortalibus ultra
 Viribus auderet maius, revocare parabat
 275 Iuppiter et vacuo terrae decus addere coelo.
 Isque ubi labentes arctus et frigida membra
 Sensit anhelantemque anima fugiente iuventam,
 Sic fatur moriens dictisque ita pectora firmat:
 Nate mihi vita semper iucundior ipsa,
 280 Flos regum, nate, Ausonidum lumenque future,
 Accipe et haec memori praecepta in pectore fige.
 Nam te qui supra est annis et vertice toto
 Fratrem fata mihi comitem dant mortis acerbae.
 Iam propior mors atra ruit. Quid lactea colla,
 285 Quid flavos calido conspersos sanguine crines
 Commemorem? Heu tenero sanguis meus occidis aeo
 Proiicis et truncum ferro ceu victima corpus!
 O dolor, o lachrimae, dulcis Ladelae, tuorum!
 Tu cui foelices ostendunt numina cursus,
 290 Qui patriam nomenque feres ad sydera nostrum,
 Utere sorte tua, nec foedi carceris horror
 Terreat aut duri imperium crudele tyranni.
 Inveniet fortuna viam, victorque redibis
 Quadriugo insignis subiecta per oppida curru,
 295 Cum te Pannoniae regem, te Misia et altae
 Noricus Illyricis mundus venerabitur oris,

- Successuque ferens sese laetabitur omnis
 Armipotens Europa tuo et caput efferet astris.
 Amplum, nate, tibi regnum famamque relinquo,
 300 Duratum castris Hunnum assuetumque periclis,
 Qui nulli inferior genti pietate vel armis
 Quique tuis nunquam desit conatibus audax.
 Aude omnes tentare vias hoc milite et omnes
 His belli contemne minas, puer inclyte, dextris.
 305 Debellanda manu variarum horrenda ferarum
 Monstra tibi et multae diversis finibus urbes;
 Augendum bello decus et sudore paranda
 Gloria, nam magnos fortunant fata labores.
 Ergo nec somno indecori, nec tempora segni
 310 Perde situ, et patrem duris imitare sub armis.
 Incumbent alii Sarrano mollius ostro,
 Argutas tenui ducent de gutture voces,
 Pulsabunt cytharam melius saltuque choreas
 Intexent agili et convivium lauta parabunt —
 315 Tu bellare frequens et vincere, nate, memento;
 Hoc tibi erit studium, regnique extendere fines,
 Exercere fidem et contingere sidera factis.
 Ingredere et tantos iam nunc ordire labores.
 Iam nova pertendant moribundum gaudia pectus.
 320 Haec memorans dulci genitor dedit oscula nato
 Et simul astrigeris conscendit in aethera bigis,
 Aelius ut Solyma vates levis excitus aura
 Egit sydereo candentes igne quadrigas,
 Obstupuit mediis agitantem in nubibus axem,
 325 Sublatumque polo nequicquam exclamat Elyses:
 Quo ruis et dulcem linquis crudelis amicum?
 Sic pater Hunniades coelo sese intulit alto.
 Tum diva immenso regnum paritura labore
 Matthiae fortuna suo fratrem impulit acrem
 330 Ulcisci patrium ferro decus hoste preempto.
 Ipsius ante oculos Agelai regis et ora
 Ense virum necat indomitum patrique parentat
 Audax Hunniadae natus, nec iura nec arma
 Regalemve manum veritus fascesve tremendos,

- 335 Sumeret ut meritas hostili a sanguine poenas.
 At rex Pannonia tremuit Germanus in aula
 Insontemque dolis iuvenem et nil tale verentem
 Occupat ac multo foedatum vulnere saevus
 Imperat intonsa caput a cervice revelli.
- 340 Heu pietas! Haeret vinctis post terga lacertis
 Infoelix puer et crudelia fata moratur;
 Terque quaterque ferus nequicquam fortia lictor
 Colla ferit crebrisque addit super ictibus ictus,
 Purpureo niveos humeros dum caesa cruore
- 345 Infecit cervix et pulchros abluit arctus.
 Non lachrymas pueri, non plebs patriusve senatus
 Continuit tristesque necem flere catervae.
 Turpavit senior squalentes pulvere canos
 Danubius, gemuere alto sub gurgite nymphae
- 350 Et Rhiphaea iuga et Boreae glacie obsita tellus.
 Sed non ille diu casu laetatus acerbo est.
 Dum nova regifico celebrat connubia luxu,
 Interit inter vina miser libata dapesque
 Laetaque lugubri turbat convivia planctu.
- 355 Nil adeo certi miseris mortalibus usquam est.
 Tu, velut alterna Pollucis morte redemptus
 Castor Amyclaeum stellis ostendit honorem
 Et certam nautis tranquilla luce salutem,
 Talis ades regno everso patriaeque ruenti,
- 360 Cum primum lapsas miles tibi victor habenas
 Et regni vaga frena dedit cervicibus ipsis
 In solium regale ferens fractisque cathenis
 Tradidit Arctoeae late moderamina gentis.
 Principio infensas acies populosque rebelles,
- 365 Impia non grati periuria militis ultus
 Sub iuga depresso misisti regia collo.
 Necdum etiam primo vestibat flore nitentes
 Barba genas, cum laeta tuos victoria currus
 Circumit et virides substravit gloria lauros.
- 370 Prima triumphales fronti concessit honores
 Seditio pacata tuae, prima impulit armis
 Discordes late gentes frenare severis.

- Nec mora ; Sidonio longe spectabilis ostro
 Sacra facis sacrasque deum veneraris ad aras,
 375 Vocalem veluti fama est Davida tonantem
 Placavisse deum, teneri fundamina regni
 Dum iacit et puram sacris fert curribus arcam.
 Macte animis et care tuis coelestibus heros,
 Qui sancta imperii pietate exordia firmas!
 380 Non vires, non arma magis legumve potestas
 Religione valent, mundum terrore subactum
 Haec regit, haec saevas moderatur numine gentes
 Protinus hostilem ductor capis acer lasam
 Invictumque doces vinci certamine Turcam
 385 Ac prius indomitum fugientia vertere cogis
 Terga ducem, nec te belli vis ulla nec ullus
 Impetus avertit dura obsidione prementem
 Moenia, disiectis donec patefacta ruinis
 Intrasti curru victor sublimis ovarianti
 390 Et magnam infandis rapuisti ex hostibus urbem.
 Sed dum persequeris victricis praemia pugnae
 Ultioresque trahis iurata ad praelia divos,
 Dira superstitio patrias invaserat urbes.
 Hussius huic author quondam; nec templa nec aras
 395 Erexit superis et quae constructa manebant
 Diruit impius, infoelix ac peste cruenta
 Tristia periurae maculavit moenia Praegae
 Multaque de superis demens infanda canebat.
 Hinc ortae monstris facies bacchataque passim
 400 Prodigia Herculeis non contemnenda lacertis
 Thesiphones atrae stimulis accensa fremebant;
 Nec contenta suis iam pridem finibus ingens
 Bellua Pannonias spiris involverat ambas.
 Mille manus illi fuerant et cornua mille
 405 Et totidem intortis armabat colla colubris,
 Cum procul obsessas regni circumspicis arces
 Tartareae labis tabo, sic protinus orsus:
 Quid Thracum sequar indomitas Arabumque
 phalanges,]

- Quos terra et vastis dirimit mare fluctibus altum ?
 410 Monstra domi vincenda mihi maiora supersunt,
 Intestina mei populatur viscera regni
 Sacra lues propiusque in limine labes.
 Indigetes divi patriae tutamina nostrae,
 Et tu sanctorum columen Stephane inclyte regum,
 415 Si me cana fides pietasque illaesa ciere
 Bella iubet mediisque arctus opponere telis,
 Nunc precor, o superi, sinite hac me sternere dextra
 Prodigium diroque manus foedare cruore !
 Nunc sinite his terris sceleratam avertere pestem !
 420 His dictis monstrum patria vi perdere adorsus,
 Non clava accinctus, non in certamina pelle
 Venisti; rigido pugnatum est undique ferro;
 Undique commissae cumulos stragis acervos
 Cernere erat. Tepidas Oderae cruor inficit undas
 425 Involvitque ruens labentia corpora vertex.
 Pars flammis ambusta sonat piceoque crematur
 Igne lues, nigris lucent incendia bustis
 Et sparsos rapiunt cineres in nubibus Euri.
 Ergo victa tuis portenta Bohemica telis
 430 Tempora victrici flaventia fronde coronant
 Praeceduntque duces onerati colla cathenis
 Atque sacerdotes coetu comitantur honoro
 Florentes visentem urbis et vota sacrantem.
 Aurea caesaries humeris volitabat eburnis
 435 Laetaque purpurea flagrant ora iuventa.
 Qualis ubi auricomos eduxit Lucifer ignes,
 Vere novo roseus rutilo sol enitet astro,
 Sic formae splendore nites clarisque verendae
 Virtutis bellicae notis, o nobile Martis
 440 Numen adoratum, o terra decus omnibus ingens,
 Iura manu pacemque geris viridesque triumphos
 Et scelerum ultores educis in agmina divos.
 Imperium tibi grande comes, tibi regna laborque
 Clarus et insignis generoso vulnere mortes.
 445 Bello iura Gethis, bello data iura Britannis,
 Parta quies populis et vita gloria maior.

- Adde tot erectas urbes positosque colonos,
 Tot pacata fero late loca vasta latrone
 Aequoraque invectas quondam per inhospita merces.
 450 An memorem iunctas diverso a littore gentes,
 An notas rerum caussas sedesque locorum
 Et mores hominum et variae commertia linguae?
 Hoc coelo Alciden victoque oriente Lyaeum
 Extulit, hoc Persas, Poenos, Gallumque potentem
 455 Romanosque tuos, et te, fortissime princeps,
 Qui nunc extremis Europae victor in oris
 Immanem avertis Tyrrhenis urbibus hostem.
 Salve, certa salus rerum, pater inclyte Mavors,
 Certa virum! Tibi nunc aeternae laudis honorem
 460 Invictumque cano Romano carmine regem.
 Quodsi nascentis vixdum Cortesia Musae
 Orsa iuvent dicique meo dignabere versu,
 Matthia, incipiam rursum et primordia laudum
 Exequar, exemptus vulgo doctasque per aures
 465 Ipse virum longos vivax volitabis in annos.
 Nox coelum interea nigris involverat alis
 Et placido miles laxabat corpora somno
 Strataque per terras animalia fessa iacebant.
 Rex vigiles animo curas casusque futuros
 470 Et rerum ingentemolvebat pectore molem,
 Extemplo Latiis iuvenis cui fulgidus armis
 Visus adesse procul martemque accendere dictis:
 Care nepos, potes hoc tardare ingentia cursu
 Fataque fortunamque, tibi quae tradita, custos?
 475 Imperio superum magnis accingere rebus.
 Pugnandum meliore deo servandaque rursum
 Roma tibi et generi rursum data gloria nostro.
 Aspice me, tanti qui sum cognominis author,
 Cui quondam galea corvus consedit in ista,
 480 (Corvigerumque alte quatiens caput) eia age segnem
 Rumpe moram et tantis, sanguis meus, utere fati!
 Haec fatus cristis fulgentibus exuit arma
 Telaque, terribilem nodis ac viribus hastam
 Insignemque ense atque iterum sic ore profatur:

- 485 Accipe digna tuis tandem virtutibus arma,
 Quae tibi tam multos olim servata per annos.
 Haec Cytherea suo quondam dedit aurea nato ;
 Haec soliti gestare patres ; his fortiter usi,
 Dum stetit imperium ; sed postquam a culmine lapsa
 490 Roma ruit passimque omnem distracta per orbem est,
 Occului mecum Elysiis arma inelyta campis.
 At modo Sicaniis iterum Vulcanus in antris
 Firmavit crassumque oris super addidit aurum.
 Haec tibi do, generis lux o clarissima nostri,
 495 Ne dubites acres in praelia poscere Turcas.
 Indue et Ausoniam factis fer ad aethera famam.
 Talia narrabat, croceo cum flava serenum
 Ore ferens aurora diem pulsabat Olympum.
 Sensit et ambrosio respersum rore nepotem
 500 Deserit et caecae nocti se immiscuit heros.
 Matthias monitis et tanto munere laetus
 Singula miratur rutilis radiantia flammis
 Et galeam et clypei longe venerabile textum.
 Nunc illustre caput vestit, nunc brachia, latos
 505 Nunc humeros, aptatque altis accommoda membris
 Et solito magis armorum fremit excitus oestro,
 Qualis ubi Ethruscis Volaterrae in finibus urbis
 Aetnaeo par flamma iugo de rupe cavata
 Exilit, aspirant Boreas si forte Nothusque ;
 510 Sulphureos tum terra vomens eructat acervos
 Acrius ignescuntque magis per nubila flammae
 Sibilaque ingeminant latrantibus effera saxis.
 Ex illo assiduis vitam traducere castris,
 Matthia, et duris statuisti incumbere rebus.
 515 Arma cibos, dant arma thoros placidumque soporem
 Instratus clypeo nudoque in cespite carpis.
 Contemptamne sitim referam somnumque famemque,
 Concretas sudore comas spretosque calores
 Ac rapidos longis superatos solibus aestus
 520 Frigoraque Arctois devicta regentia brumis ?
 Mollities alios turpique ignavia luxu
 Lenta iuvet tenerisque quies ingloria plumis,

- At te artes tractare iuvat Mavortis. Anhelum
 Quis melius te frenat equum? quis flectit in orbes
 525 Ocyus? His stimulis agitari mallet Arion,
 Te sessore ferox pensaret Cyllarus acrem
 Castora, pensaret te Persea Pegasus ales.
 Quem Bellona magis rutila tegit horrida parma?
 Aegide quem tantum Pallas fulgente tuetur?
 530 Cuive suum totiens Gradivus commodat ense?
 Quis dura invictae dextra quatit acrius hastae
 Robora? Cui pectus thorax animosius ambit?
 Aeneas non maior erat, non divus Achilles,
 Ambo animis alacres, armis coelestibus ambo.
 535 Quis vaga castra locat te cautius, opprimit hostem
 Durius, aut cingit melius munimine vallum,
 Aut premit obsessas bello constantius urbes?
 Quis patrio latos de more agitare per agros,
 Ponere quis iunctos sciat aptius ordine currus?
 540 Scis tormenta hosti venturo adversa locare
 Et loca fluminibus vicina et pinguibus arvis
 Deligere et duplicem castris deducere fossam,
 In quaecunque libet faciem componere pugnae
 Agmina, sive tua placeat, seu lege priorum.
 545 Omnia militiae calles documenta severae.
 Quin genus armorum varium et quo quisque superbit
 Ense minax, qua vi telum, qua torqueat hastam,
 Pectoraque et latos quo tegmine munit armos.
 Callida Sertori et regis mens vafra Molossi
 550 Talis erat, virtusve senis matura Camilli.
 An tu Cantabricis Cimbrorum septa manipulis
 Castra perhorrescas, aut iuncto Gotthus Alano,
 Aut coniurato si Vandalus aspera Poeno
 In te bella ciant? An quisquam eludere tectis
 555 Laetetur te posse dolis telisque fugare?
 Firmior undisonis scopulis quos impete frangunt
 Auster et insanis nequicquam fluctibus aequor,
 Obsistit bellis animus casusque futuros
 Praesaga cum mente videt; vis corporis acres

- 560 Strenua belligera sternit virtute cohortes
 Ac velut obscura densus caligine nimbus,
 Qui varias atra concepit nube procellas
 Post ignes rutilos et crebra tonitrua praeceps
 In sylvam perinane ruit magnoque fragore
- 565 Frondiferas avium sedes atque alta volucrum
 Culmina perpetuum geminans quatit ictibus hymbrem
 Et rapido tonsos prosternit turbine ramos, —
 Nulla equidem rarae monumenta ingentia pugnae
 Egregia te clade latent: Marathonia nosti
- 570 Bella Saguntinasque faces Cannasque Padumque
 Et quanto Leucas, quanto Cathelanica tellus,
 Aemathii quotiens rubuerunt sanguine campi.
 Ergo rudimenta et corruptae munera firmas
 Militiae, ut bello teneris assuescat ab annis,
- 575 Ut sese ad varium fingat certaminis usum
 Et parere ducum dicto matura iuventus
 Discat et iniussae fugiat discrimina pugnae,
 Iussa eadem infestis hosti concurrere telis
 Ardeat ire ferox, curvo seu tendere gyro
- 580 Aut sit opus recto aut firmo decernere gressu
 Sive urgere procul iaculis, seu cominus ense
 Ire, ducemque sequi legio per vulnera discat
 Sive pedes sive asper equo procedit anhelos,
 Tentarit seu valle viam, sive ardua montis
- 585 Per iuga, seu caecis sylvarum amfractibus erret,
 Annosum veluti cervi ramosa ferentem
 Cornua, Strymoniaeque grues super atra sequuntur
 Nubila ductorem et certo procul ordine cingunt.
 Tum vero assensu felix exercitus alte
- 590 Conclamant vario: dubiae iam nulla timemus
 Fortunae te rege mala et te extrema iubente
 Aethiopum impavidi ferro penetrabimus arva.
 Tecum fluctisonis capita obiectare periclis
 Non pigeat, tecum diris obsistere monstribus
- 595 Et proprios piceis arctus opponere flammis
 Aut qua letiferas muralis machina glandes
 Spargit et excussis creber sonat aëre telis

Scorpius innumeraeque volant per spicula mortes.

Talia magnanimo fundebant pectore dicta

600 Et quocunque ruas, penitus te quisque ruentem

Prodigus in strictos animae comitabitur enses,

Ut tener insuetas iuvenis cui pectore flammas

Ignis alit caraque animis in virgine fixis

Ille mare in medium, medios ille ibit in ignes,

605 Intrepidus cum iussit amor cumque impulit aestus

Proiciet dulcem per mille pericula vitam

Optabitque sua dominae placuisse ruina.

Et quoniam solers vires industria firmat,

Horrida continuis exerceas corpora bellis;

610 Si quando siluere tubae valloque refixo

Agmina sedatis iam captant ocia rebus,

Venatum interea studiis flagrantibus itur.

Tum miles positus vibrat venabula pilis,

Tum nemorum canibus saltus atque avia lustra

615 Circumit et vastis figit pecora abdyta sylvis

Indicitque feris alio certamine bellum.

Moenia seu vacuus pacatis urbibus intrat

Multaque belligeris edit spectacula ludis,

Aut ferit ense virum vir cominus, aut petit hasta

620 Eminus; armorum conflictu personat aether

Vicinaeque procul sylvae montesque reclamant,

Qualiter indomiti longis per compita tauri

Quos trahit implicitos laqueis Romana iuventus

Agmine cum toto Capitoli in vertice pugnant,

625 Si iuvenem curvis elatum cornibus alte

Excutiunt ac more pilae super aethera iactant, —

Tum vero arrectis animis Aeneia pubes

Incessunt magnisque implent clamoribus urbem;

Tum vaga per septem responsant murmura montis.

630 Praeterea valido franguntur robora nixu

Ictibus et sonipes tantis collisus utrinque

Ingemuit, fuis equites labuntur habenis

Semineces rubroque lavant fora lata cruore.

Facta virum trepidae mirantur fortia turbae

635 Pectoraque invadit pavor et miserabile murmur,

- Martia ceu magnis urbs quondam effusa theatris
 In ferrum audaces vidit concurrere turmas,
 Avertit largo moestos a sanguine vultus
 Plurimaque exanimi matrona expalluit ore.
- 640 Quisque sibi dubiis hinc te fortissimus optat
 Rebus habere ducem, tecum maioraque bello
 Audet et in pugnam violentius ardet Erinnyis,
 Et magis horrendo duce te Mars intonat ore.
 Nam quid lecta canam generosae robora pubis?
- 645 Quisquis Parrhasia fama celebratur ab Arcto
 Te colit et multo compulsus nomine gaudet
 In partes transire tuas tuaque arma fovere.
 Haud equidem magna desunt qui Stentora voce,
 Qui cursu Aiace, qui viribus Hectora vincant;
- 650 Non unus tibi Tydides, non unus Ulysses
 Militat, heroas post haec veneranda vetustas
 Parcius heroumque duces extollat Atrides.
 Non his, Matthia, modo formidabilis armis
 Militibusque venis, nec te sollertia tantum
- 655 Victorem aut duris facit experientia rebus,
 Sed quod prisca fides pietasque Ascræaeque virgo
 In pugnas te laesa ciet, quis iustius arma
 Induit aut pacis studio mage bella capessit?
 Causa deo praesente ipso stat in agmine victrix,
- 660 Una tibi quando ante alios defenditur omnes
 Religio, sequiturque ducem foelicibus ausis
 Conatus comitata tuos, ipsa unica bellis,
 Urbibus, ipsa tibi praeses, tecum ipsa volentes
 Signiferosque in bella trahit memoranda penates.
- 665 Quippe aliquis superum turmas circumvolat ordo
 Arma inter, fiunt ignes, flagrantia fiunt
 Fulmina grandiferis ventique hymbresque procellis.
 Ergo numinibus fidens et nobile vasto
 Munitus patriae virtutis robore pectus
- 670 Cuncta tuis veluti subsidant viribus arma.
 Nulla oblata feri detractas praelia Martis
 Et nullum pugnae vitas genus acer iniquae
 Occurrisque hosti vel inundent milite montes

- Obvia vel densis peditum seges horreat hastis.
- 675 Ecce autem a Stygio Furiarum prima baratro
 Bella ferens flammasque Asiam bacchata per omnem
 Threicium iuxta demissis Bosphoron alis
 Constitit, urbs magnis ubi curvo in littore fatis
 Spartano fundata dum sese erigit. Illic
- 680 Gens effrena fero quondam cognata Gelono
 Massagetæ Turcaeque horrendo Marte fremebant
 Impius et Graio perfusus sanguine pectus
 Arcem instaurabat domita iam victor in urbe
 Magmedus, quem successu fortuna secundo
- 685 Coeperat ignavo captum corrumpere luxu.
 Hic iuvenem tristi virgo Cocytica vultu
 Patris Amurathæ in faciem mutata labantem
 Increpat et saevas dictis ita suscitât iras :
 Ergone quem neque bella valent, neque, nate, labores
- 690 Invictum superare quies atque ocia frangent ?
 Non ita te caedes inter pugnasque cruentas
 Erudii attritus galea pater ; eripe paci
 Te, nate, et bellis immanibus insere bella.
 An tibi bellorum precium sit vile Corynthus,
- 695 Tunditur Euboico quæ inclyta marmore Calcis,
 Scodraque Dalmaticæ pudor ? En procul aspice,
 in armis]
- Aemulus Aeneadum quantus tibi sanguine surgat
 Matthias. Huius fatis contraria nostris
 Fata vides, saevo iuvenem prius opprime ferro,
- 700 Pannoniam patrio quam firmet robore gentem.
 Solus hic infirmo poterit ni sternis ab ævo
 Fortunæ promissa tua rescindere fata.
 Illius auspiciis fustum te vidit et armis
 Taurinum, vidit cuius stat fronte cicatrix
- 705 Vulnus ; an hoc unquam vulnus patieris inultum ?
 Quid pater Hunniades ? Quantis me affecerit olim
 Cladibus et diræ memorem discrimina mortis ?
 Diripe iam factis lacerum crudelibus hostem
 Teque simul patremque tuis ulciscere bellis
- 710 Et satura infenso maiorum sanguine manes,

- Tantarum si te ulla movent praeconia laudum!⁴
 Dixit et ardentes oculos suffusa cruore
 Tenareas imo fixit dea pectore flammas,
 Et scelus et geminos per viscera concutit angues.
- 715 Dein pennis invicta atris super agmina belli
 Eumenis inferno signum canit improba cornu
 Et victrix Herebi subito se reddidit umbris
 Illi atrox mediis rabies insueta medullis
 Saevit et insano Stygius furor aestuat igni
- 720 Aeграque letiferum sudant praecordia virus.
 Tum vero laxis praeceps Othomanus habenis,
 Aeolus ut caecis ventos emittit ab antris
 Agmina per terras effundit et omnia late
 Arva ferox animis numeroso milite complet.
- 725 Ac velut obscenis Maurusia terra locustis
 Cum tegitur nigroque alarum obducitur hymbri
 Una agros glomerata omnes tot millia vastant
 Et laetas densa populantur grandine messes,
 Sic in Dalmatico consedit littore Turca.
- 730 Haud ego crediderim iuvenum tam multa secuta
 Millia Cambysem Lagaea in regna furentem,
 Aut Xersem Aegaeo minitantem verbera Ponto.
 Haec inter Scythica rex inplacabilis ira
 Talibus incendit ductoris pectora Lydi.
- 735 Illum propter Halym Boccho concepit Amazon
 Mixta Deo mixtumque illi dedit Ombrima nomen :
 „Magnanime antiquum divum genus, inclyte bello
 Ante alios Halybocche meis fidissime regnis,
 Dum me Dalmatico nequiquam Scodra tumultu
- 740 Infoelix tenet, i, saevis tu Pannonas armis
 Corvinumque impelle ducem, licet ille superbos
 Iactet avos patriisque insultet viribus hostis,
 Tu iuga Danubio Breucisque impone subactis.
 Novi ego quos animos ingenti pectore verses,
- 745 Turcarum decus, imperii spes maxima nostri,
 I celer et spoliis redeas ornatus opimis.“
 Extemplo Illyricis ductor se Lydius oris
 Intulit, aut Euro Icariis cum pugnat in undis,

- Aut Choro similis magno cum murmure frangit
 750 Herculeam Calpen, serpentiferumve Athlanta,
 Non illum aërii montes, non alta retardant
 Flumina, concedit Macedo Mysusque Tryballusque
 Impiger et Turco calcantur milite Carni
 Verum ubi collatis acies Corvina furenti
 755 Obvia processit signis atque agmina contra
 Matthias Tyrio emicuit Romanus in ostro,
 Tum primum trepidare animis atque avertere vultus
 Ductor Amasonius coepitque indigna suorum
 Fata queri; bisque in faustis assultibus amens
 760 Vix celeri pervectus equo, sese agmine fuso
 Proripuit, bis terga fugae dedit obrutus hastis,
 Ut se reliquias inter collegit et omnes
 Palantes trepidus toto videt aequore turmas
 Multa gemens coelumque obtestans vocibus infit:
 765 „Quis Deus his, Magmede pater, quae tanta tuetur
 Matthiam superum facies? quid nostra relinquis
 Signa quid in primo mentem certamine turbas?
 Non haec auspiciis olim sperare iubebas!
 Heu heu, quot periere viri, quot clara meorum
 770 Lumina sunt extincta ducum! da dedecus istud
 Ulcisci, pater, et dignas me sumere poenas!“
 Haec fatus, toto vires parat acer ab orbe,
 Et maiore virum vi percitus emicat ardens.
 Ac veluti primi victus certamine cursus
 775 Acer equus, rursus cura firmatus herili
 Carpit iter mediisque effert sese arduus arvis
 Et palmam et raptos incassum exposcit honores,
 Talis se bello Maeandrius intulit heros:
 „Quo vesane ruis fatis male fretus avitis?
 780 Matthia sternente cades, nec mater Amazon
 Corniger aut genitor morientem iuverit Evan.
 Interea magno celsam muniverat arcem
 Aggere Taurinum contra, curvamque bicornis
 Ille Savi muris ripam firmaverat altis.
 885 Non his audacem passus consistere Turcam
 Finibus, obsessasadmoto milite turres

- Vi capis et captas radicibus eruis imis.
 Nec te, Matthia, belli vis ulla, nec ullus
 Impetus avertit dura obsidione prementem
 790 Moenia deiectis donec patefacta ruinis
 Intrasti, curru victor sublimis ovanti,
 Et validam infandis rapuisti ex hostibus arcem.
 Tum vero obnixis animis Basterna iuventus
 Ante arcem toto concurrunt agmine versam,
 795 Terque quaterque duces ineunt mala praelia Turci
 Effusitque pedem retro impellente dedere
 Pannone: tum disiectae acies, resoluta phalangis
 Et tristi compago ruit per vulnera casu.
 Inclinat turbata cohors, undantiaque urget
 800 Agmina, per medios volitans rex Hunnicus hostes,
 Agminis ipse instar totius, millia letho
 Multa dat et vastam diversa strage ruinam.
 Quae postquam extremo prospexit ab agmine ductor
 Lydus et versis nescit succurrere rebus,
 805 In cuneum coiere duces, nec iam amplius ulla
 Cura fugae est; foeda squalent arva omnia clade.
 Tum demum iubet ira truci decernere ferro
 Et decus et cara mortis pro laude cupido.
 Evolat infoelix, coelum divosque precatus:
 810 „Bacche pater, mundi quondam regnator Eoi,
 Quisquis es, et coeli quacunque in parte moraris,
 Extremam, si me genuisti, hanc accipe vocem:
 Non ego iam ulterius, genitor, non ulla reposco
 Effugia; haud superesse velim tot caedibus unus
 815 Testis et in patriam gentem pudor ipse reverti,
 Iamque vale, tuque ipse tibi cape funere tanto
 Deutotum hoc, Magmede, caput; iuvat ire per enses
 Degenerem, nec me ulla olim damnaverit aetas.“
 Haec memorans densum properat moriturus in agmen.
 820 Interea nigro quantos demittit averno
 Ille viros, quot calcat equo, quot traicit hasta?
 Quis mihi, dux inuicte, tuae nunc fortia dextrae
 Facta canat? stupuit mediis rex Martius arvis
 Praelia miscentem et geminantem vulnera ferro.

- 825 Tunc inter gemitus magno sic ore minatur :
 „Quo te dira lues verique ignara tonantis
 Relligio miserum, quo te rapit, improbe? Lethum
 Quin potius fugis? Atque equidem iam septima
 promptum]
 Te potuit fecisse fuga. Aut si tanta cupido est
- 830 Morte tuos maiore sequi, sequere, inquit, et ensem
 Fulmineum assurgens adigit per pectora dextra.
 At iuvenis tanti prostratus mole lacerti
 Thermoodontiaci respersit sanguine terram,
 Lapsus equo, dulcemque animam vomit ore cruento.
- 835 Infoelix, seu aeterna manent incendia sontem,
 Seu dirae exercent in te tormenta sorores,
 Laetior hac Stygias dextra fugis ictus ad umbras!
 Hic oritur caedes, faciesque miserrima pugnae.
 Arva rubent alto late stagnata cruore
- 840 Plenaque sanguineis crescunt torrentia rivis
 Et loca corporibus complentur tristia truncis.
 Ut cum Phlegraeis genitor Saturnius arvis
 Terrigenas contra fratres stetit atque flagranti
 Corripuit telo Encheladum, simul ad Styga trusit
- 845 Centimanum Briareum, simul anguipedem Typhona,
 Bisseptem vacuo Turcarum millia campo
 Alitibusque ferisque iacent data pabula diris.
 Ut procul, heu, tantum congesta strage cadaver
 Saevaue magnanimus vidit spectacula princeps,
- 850 Utque arvo stetit in medio: „Sat cara superque
 Saevitum est“ clamat, „legio, iam parcite victis.
 Si quisquam cladi superest, sinite ille supersit
 Nuncius et Scythico referat mea facta tyranno.
 Tum genibus terram amplectens: tibi, maxime, vota
- 855 Christe deum, toto solvam non immemor aevo.
 Tu puerum regno insignem clarisque triumphis
 Auxisti; fortuna mihi te praeside laeta est!
 Successu interea tali da, sancte, superbos
 Excutere Ausoniis longe cervicibus hostes.“
- 860 Haec ait et magna responsant voce cohortes.
 Ut primum tantae cladis per nubila raptus

- Pervenit pavidas Othomanni rumor ad aures,
 Ac velut instaret tergo et iam castra teneret
 Pannon, ab Illyrico properans iactantior Istro :
- 865 „O nimium Turcis, Matthia, nate ruinis.“
 Exclamat, „quanta fraudas mea nomina laude.“
 Tum secum illachrymans Scodram obsidione repente
 Liberat et Graiis subito se reddidit oris,
 Qualis Hyperboreum penna crepitante columba
- 870 Accipitrem fugit et praeceps in tecta revertit.
 Quod nisi civilis revocasset fata tumultus,
 Nunc tota imperio pareret Mysia nostro,
 Sub iuga Turca ferox nec strage cruenta
 Urbibus insultans miseris, nec tot gauderet adacta
- 875 Tam multis vacuas viduasset regibus oras.
 Scit Carnutus ager Turcam, scit Mysia tota
 Cum premeres, quanto torquebas turbine telum
 Fatifero caedens disiectas ense catervas,
 Ceu secat incurvus flaventes messor aristas.
- 880 Talem belligera miscentem praelia mala
 Crinibus et vastis fretum Samsona lacertis
 Saepe Palaestinas fama est mactasse phalanges.
 Ipse ruens rapido per strata cadavere cursu
 Caesarum informes cumulis addebat acervos
- 885 Pulsabatque acies mala stridente choruscas,
 Quot natos flevire patres et dulcia matres
 Pignora ? quot viduae raptos in bella maritos ?
 Quid modo, quam caute nosti ductare catervas,
 Commemorem aut pugnae quae captas tempora, quave
- 890 Componis cuneos, quave instruis arte maniplos,
 Seu densas campo explicuit seu totus aperto
 Ordinibus longis sectas exercitus alas ?
 Ut solet acclivem per collem ponere vites
 Agricola innumeras, tum recto limite passim
- 895 Mille vias, et mille vias secat, omnis in ungvem
 Structus ager sudibus cannisque palustribus horret.
 Hinc fregisse mora nemo est te promptior hostem,
 Fortiter et duri tolerare incommoda Martis,
 Insomnis celsa qualis de puppe magister,

- 900 Velivoli fluctus pelagi qui noverit omnes,
 Qua lateat rupes, ubi ferveat aestus harenis,
 Unde ruant hymbres, ventorum unde ingruat agmen.
 Surda prius taciti scrutatur murmura Ponti,
 Aeoliamque auras captando providet iram,
- 905 Armat et ad, quaecunque parentur, praelia sese.
 Saepe nemus fluviumque et inexuperabile dorsum,
 Humano qua pressa pede vestigia non sunt,
 Ense viam faciente subis, properandaque suetus
 Maturare, hostem securo in limine segnem
- 910 Ante expectatum vicino Marte lacessis.
 Ergo vagus toto peragrat quem Sarmata tractu,
 Quem Geta, quemque aquilo glacialibus obruit alis,
 Ut procul insonuit Corvini nuntia late
 Fama ducis, linquunt tauros et aratra coloni,
- 915 Aviaque aversi sese in deserta relegant
 Pastores, errant incustodita per agros
 Armenta, at curvis trahitur casa pendula plaustris,
 Diique Lares, frugesque focusque et parva supellex.
 Saepe puer carae nutriceis ab ubere pendens,
- 020 Continuit querulos audito nomine fletus.
 Quin etiam subito partum clangore tubarum
 Territa abortivum rupta nurus edidit alvo,
 At non et celeres raptantem in praelia turmas
 Territa deseruit carum regina maritum,
- 925 Italidum regina decus, cui luce micantes
 Sydereas flagrant oculi, cum dulce decoris
 Extulit os formosa genis, velut aethere puro
 Roscida puniceis oriens aurora quadrigis.
 Non satis est castae mores, studiumque Minervae,
- 930 Non satis ambrosios Veneri rapuisse capillos
 Et plenas puero pharetras et lumina Phoebos,
 Musarum fruitur donis decimumque sedile
 Implet, Amazonios audax aequare labores
 Et comes armatos it tecum fida per hostes.
- 935 Qualis per densas acies Mythriddatica coniunx,
 Magnanimum sequiturque virum tergoque recepta
 Acris equi tenditque arcus et spicula vibrat,

- 975 Quam fuerat satius victorem admittere Regem,
 Moenibus et nullos contra tolerare labores?
 Ecce triumphata iam nunc cervice recumbis,
 Et piget ingratis tantum durasse periclis.
 Scilicet illa tuis, Matthia, obsistere demens
- 980 Viribus optabat, quem non compage nivali
 Caucaseae rupes Rhodophaeaeque saxa ruentem
 Sustineant, cui terra patet, cui panditur aether,
 Cui via per medios aperitur in aequore fluctus.
 Pone modum lachrymis, nec solum Roma Quirites,
- 985 Marcellos iacta et Fabios et nomina prisca:
 Corvinos Mariosque refert en magnus avitos
 Matthias virtute duces et fortibus ingens
 Patricios aequat factis bellator honores.
 Nam velut exarsit rapta pro coniuge in iras
- 990 Taurus, ubi et duris acuit sua cornua saxis,
 Et pedibus iam spargit humum, iamque ora cruentus
 Terrifico terram mugitu et sydera complet; —
 Talis finitimos bellum molitur in hostes
 Matthias, quaque arma trahit, quaque agmina ducit,
- 995 Omnia debilitata labant, ceu moenia vastis
 Arietibus concussa. Quid aut castella relictas,
 Aut desolatas versu nunc prosequar urbes?
 Quid memorem eversas acies pugnataque bella,
 Germanosque bono superatos milite montes,
- 1000 Nec non Danubii victricia signa ferentis
 Mille, altum, ingentem, coniectum navibus alveum?
 Aut quid marmoreae dicam expugnata Viennae
 Moenia, et oppressas tantis conatibus arces,
 Et longa insignem partum obsidione triumphum?
- 1005 Atque novam nuper tam magni nominis urbem
 Ardua disiectis curvantem brachia muris
 Adiiciam? Iam nunc spoliis vestire decoris
 Et postes et templa iuvat, iuvat humida ferre
 Serta coronatis victrici fronde capillis.
- 1010 Urbs equidem vigili nunc primum libera cura
 Solvitur et festis ornat delubra Corymbis,
 Ipsaque laetiferi nutrix Germania belli,

- Palladiae crines ramis praecingit olivae.
 Incedunt patrio princeps de more senatus,
 1015 Et plebs et nivea velatus veste sacerdos
 Exemploque tuo solvunt pia vota per aras
 Et sacra unigenae peragunt solennia Christo ;
 Per fora, perque vias passim diffusa iuventus
 Ingreditur cessantque operum artificumque labores.
 1020 Ipse triumphales inter victa agmina pompas
 Laetus agens curruque rotis invectus ahenis,
 Quadriungo procedis ovans plaususque frementes
 Excipis, ingenti cum te clamore salutat
 Miles et armisonis complentur vocibus aurae.
 1025 Iam videor rutilas auro spectare curules
 Et regale auro solium, argentoque superbum
 In medio populis te dantem iura subactis.
 Quanta quies animo, diris circumdatus armis
 Pacem fronte geris ; quam formidabile nomen
 1030 Hostis eras, tam dulcis ades praesentia cari
 Principis. In te omnes, in te mirantia figunt
 Lumina et oblitis immoti sensibus haerent.
 Poenitet exacti per tanta pericula Martis.
 Conclamant : validis cui propugnacula muris
 1035 Clausimus et duras aerato cardine portas ?
 In quem tam multos bellum produximus annos ?
 O utinam vallo trepidam cum cingeret urbem,
 Nota ducis pietas placidi, spectata fuisset
 Maiestas vultus, ultro in sua castra ruentes
 1040 Issemus, tantis summissi colla trophaeis.
 Haec ubi dicta citos virtus auriga iugales
 Ducit, lora ferens et laeto candida vultu ;
 Pone sequens fortuna deam comitatur ovantem ;
 Una eodem phas atque pium vectantur in axe,
 1045 Atque honor, et niveis volitans victoria pennis.
 At chorus Aonidum cythara modulatus eburna
 Mille modos, totum vertunt a fontibus imis
 In laudes Heliconae tuas et flumina Dirces.
 Ipse egomet vario laudum distractus honore
 1050 Obruor et captae blanda dulcedine mentis

- Confusus stupeo, nec sum, mihi crede, furori
 Laeticiaeque satis cunctos aequare poëtas
 Ardeo et Ausoniis superare Aeneida plectris.
 Pars quota, sed rerum Matthia, est illa tuarum;
 1055 Nam superant coeptis maiora audacibus et quae
 Nunc facis et quae venturos moliris in annos.
 Ac veluti siquis studeat cohibere tumentem
 Eridanum, aut septemgeminus cum creverit Ister,
 Noctes atque dies incurvas aggere ripas
 1060 Agricola, incassum metuens foelicibus arvis
 Munit et obducto circumdat flumina vallo:
 Illi exundantes sinuoso gurgite late,
 Obiectam superant molem, campoque potiti
 Qualibet obiicibus bacchantur in aequore ruptis.
 1065 Non aliter, quicumque tuas describere laudes
 Dicendo cupit, ingenti stupet ille labore,
 Irrita pertaesus tantarum exordia rerum.
 Calcatas ne loquar glacies pulsataque crebris
 Aequora quadrupedum pedibus, vitreasque, per undas
 1070 Candida fluminibus tentoria fixa gelatis?
 Aut perlustratas referam tot cursibus oras,
 Tot loca, tam multis vulgo exornata trophaeis
 Ac vario late fusos discrimine Dacos,
 Illyrios, Mysosque securiferosque Polonos
 1075 Et domitum fractis iampridem cornibus Albim?
 An procul expulsos Nomadas serasque luentes
 Pastores rupto Siculos pro foedere poenas,
 Thrynacriae Siculos quondam Scythiaeque colonos
 Fortia magnanimos praebentes colla Valachos,
 1080 Qui referunt prisca Romanam ab origine gentem?
 Turcarum an servile iugum, populisque paratum
 Proh dolor, Hesperiiis, dominaeque minantia Romae
 Fracta tua tot tela manu, gentisque nefandae
 Addam Dalmaticis tot strata cadavera campis?
 1085 Magnanimus veluti Libycis regnator in arvis,
 Cum dirum fremit ore leo, si forte lacessit
 Venator, seu dura fames impellit in iras?
 Dant quercus, dant saxa locum, fugit aequore toto

- Segne pecus, trepidaeque ferae spelaea requirunt,
 1090 Aestuat ipse sui vindex ac caede cruentus,
 Mactat apros, vario lacerat certamine tauros,
 Ungvibus et volucres Lynceas discerpit aduncis:
 Ora madent sanie, et fulvos cruor irrigat armos.
 Mira fides, cristis quotiens flagrantibus ardens
- 1095 Involitas, celsaque micas cervice tremendus,
 Ut cum terrifico Mavors horrentia cursu
 Bisthoniis terit arva rotis, victricia tecum
 Fata trahis, divumque omnes hominumque favores.
 Ipse ferox oculis volucrem spirantibus ignem,
- 1100 Instructos late cuneos, sinuataque lustras
 Cornua, disponens peditumque equitumque catervas,
 Tum te pulsa tremit magno cum murmure tellus,
 Bellatorum avidum stimulantem pectus equorum.
 Nec mora, terribiles cum primum ad sidera torvum
- 1105 Intonuere tubae, cum se clangore vicissim
 Increpitant, prior adversus ruis acer in hostes;
 Quaque invadis atrox, et qua vi feruidus instas,
 Nil te ferre valet, tanto conamine praeceps
 Funditus obtritas acies procul impetus aufert.
- 1110 Thracius haud aliter, Boreae cum spiritus atris
 Nubibus et pelago incubuit stridentibus alis
 Fit strepitus; qua parte ruit, coelumque fretumque
 Proripiunt caeduntque minis, ille agminis instar
 Diripit horrifero volitantem flamine mundum,
- 1115 Atque ubi crudescit furiarum verbere caedes
 Et fera vipereo saevit Bellona flagello,
 Non secus aggeribus ruptis torrentia torquent
 Saxa simul, simul omne pecus sylvasque natantes:
 Non impune tibi quisquam venit obvius ultro
- 1120 Irritatque acres animos iramque lacessit.
 Namque minax vultu requiemque moramque perosus
 Sangvineum perrumpis iter, per tela, per enses,
 Sternis agros, quatis infensas terroribus urbes.
 Quale viam rapidum mediis ubi rupit ab astris
- 1125 Fulmen et aërios disiecit turbine montes,
 Concussae reboant turres, urbsque alta remugit

- Et precibus pavidae cumulant altaria matres.
 I nunc et secli laudatrix fama prioris,
 Hesperiam mirare fidem atque ingentia regum
 1130 Nomina Gallorum et raptos orientis honores.
 Non Atilae ¹ fortuna prior, non Gotthica laurus
 Germanumque decus, nec victo maior Horonte,
 Matthia, Saladinia erat, nec Graecia reges
 Nec Babylon quos alta tulit, quosque horrida lauda t
 1135 Aphrica, quos tepidi mirantur flumina Nili.
 Quae regio laudum, Matthia, ignara tuarum?
 Qui locus est usquam, Tanais te sentit et Arctos,
 Te Gades Scotusque sonant, te coelifer Athlas
 Aeousque tuo turbatur nomine Ganges.
 1140 Quin prostrata ducum concedant facta priorum,
 Imperio quemcunque suo Byzantia tellus
 Aut Romana dedit, fretus victricibus armis
 Transierit licet Euphratem et superaverit Indum.
 Nec vero Aegides tantis sese extulit actis
 1145 Centaureos ferro Lapythas, et Cressia quamvis
 Maetarit monstra et Stygium concusserit orbem,
 Nec Libycam secuit qui Gorgona, quique Chymaeram
 Ignivomo rapidas efflantem gutture flammam,
 Nec qui Colchiacum nudavit vellere Phasim
 1150 Ausus inassueta primum freta scindere puppe.
 Praeferri iam nemo potest tibi iure, superbis
 Semideos armis aequas et solus in omnes
 Heroas iam stare potes, lux temporis huius,
 Militiaeque parens et belli gloria, magnis
 1155 Laudibus obscuras veterum miracula rerum.
 Salve Martis honos, Martis genus, optima bello
 Dexterâ, Romanis maioribus aemula virtus!
 O foelix nimium soboles, foelicia quae te
 Tempora, quae talem, tantum, tulit inelyta tellus.
 1160 Non magis aut Phoebus Delos aut Creta tonante
 Aut gemino pugnax Lacedaemon gaudeat ooo,
 In freta prorumpens septena per hostia magno

¹ Attilae C.

- Gurgite dum fluctus Ister turbabit amaros,
 Dum patriis Latiae Musis memorabile linguae
 1165 Vivet opus, nullo divi periturus in aevo
 Matthiae durabit honos, nec nominis unquam
 Deficient monumenta sacri, venturaque quondam
 Saecula palmiferos delebunt nulla triumphos.
 Scilicet Aeois olim subnixa columnis
 1170 Mausolea ruent, altosque aequantia montes
 Marmora pyramidum scindet longaeva vetustas.
 At tua venturi vatum celebrata nepotes
 Carmine facta legent et sero traditus aevo
 Notus eris ducibus, decus, exemplarque futuris.
 1175 Christe pater, tuque aetheriae qui ianitor aulae es,
 Qui Vaticanum et Latialem respicis urbem,
 Si benefacta iuvant et nominis ullus aviti
 Restat honos, date foelici pia numina cursu
 Longaevas in luce moras placidamque salutem:
 1180 Et rapta imperii referentem sceptrata Latini,
 Ne prohibete Italas orienti imponere leges.
 Quanquam stelligeri totiens plaga candida coeli
 Te revocat, cupide iampridem celsa morantur
 Astra, novum Arctoo sydus factura trioni:
 1185 Tu potius praesens hominum labentia cura
 Fata diu lentoque levis pete sydera gressu,
 Dum magnis maiora paras intexere rebus,
 Affectasque viam merito sublimis Olympo.
 Quippe ubi tot terrere Italas successibus urbes
 1190 Pergit, tam multis elatus Turca triumphis
 Classe natat tanta victor freta, maximus orbem
 Hesperium timor ingenti formidine pulsat,
 In te spes arrectae hominum, curaeque repostae,
 Ut cum coeruleis tempestas hymbribus orta
 1195 Collectas glomerat nubes, ac turbine nigro
 Praeceptis iam ruitura satis, sylvisque minatur,
 Si fax disiectos rutilis Titania nimbos
 Coepit equis afflare, neque irrita vota feruntur.

EXCERPTA EX
UGOLINI VERINI
POETAE FLORENTINI EPIGRAMMATUM LIBRIS
SEPTEM.

Országos Széchényi Könyvtár

Országos Széchényi Könyvtár

**Ugolini Verini poëtae Florentini clarissimi liber
primus epigrammatum ad Mathyam regem Panno-
niae christianorum clipeum adamantinum.¹**

Pannoniae rex, certa salus et gloria nostra,

Tempore hos laeta pellege fronte libros.

Qualem te populis redeuntem ostendis ab hoste

Delete, talis carmina nostra lege.

5 Quando tuos potero felix spectare triumphos,

Victricem tanget cum mea dextra manum?

Tam longo quamquam spatio me dividat aequor,

Fama tamen montes transvolat et maria;

Suspensoque mihi pendent tua gesta Mathya,

10 Gesta Sophocleo vix referenda pede.

Tunc me non humilem, princeps, mirabere vatem,

Si tanto norim me placuisse duci.

*Triumphus et vita Mathyae regis admiranda versu heroico
percursa.²*

Magnanimi aeternos regis memorare triumphos

Gestaque Pindaricis numeris scribenda Mathyae

Fert animus; sed nil vestro sine numine tentem,

¹ Cod. Laurent. plut. XXXIX, cod. 40. Az orthographicus hibákat (tela, régi stb.) hallgatag kijavítottam. A codexnek tartalomjegyzékét lásd Bandininál. A nem Magyarországra vonatkozó költeményeket nem másoltam le. ² E költemény megvan a következő munkában is: „*Ugolini Verini Poëtae Florentini poematia. Ex Manuscriptis Illustriss. ac Clariss. viri Antonii Magliabechi Serenissimi Magni Etruriae Ducis Bibliothecarii nunc primum edita a Nicolao Bartholini Bargensi. Lugduni. Ex officina Huguetana. Superiorum*

Pierides. At tu, princeps, mihi pande recessum,
 5 Calliope, ut liceat penetrare Heliconae sonorum
 Parnassique sacras haurire bivalentis undas.

Virtutis iam mater erat praesaga futurae:

Se parere ingentem clipeum¹ per somnia vidit
 Ex adamante, trucidis quo tela immania Turci²

10 Pannonia arceret procul et contemneret hostem.

Ac prodire suis validam genitalibus hastam,
 Cernebat cuius tremere Germania motu,
 Illyricae Venetumque urbes ac Thracia fortis,
 Pontus et Euxinus vertebat terga pavore.

15 Omnia victori redeunti ex hoste marito
 Grandia conceptae narrat miracula prolis
 Alma parens certumque ducem regemque futurum
 Hungariae affirmat, quo non felicius alter
 Sit regum, insignis pariter pietate vel armis.

20 Subrisit coniux uxorisque omine laetus
 Expectat tacite naturi tempora partus.

Fraterno postquam novies sua cornua Phoebe
 Lumine complevit, materna prodiit alvo
 In lucem egregiis signis regalibus infans,

25 Cui nomen genitor divina sorte Mathiam
 Imponi iussit. Vix prima adoleverat aetas,
 Artibus ipse bonis pueriles imbuat annos.
 Romanum eloquium didicit clarosque poetas
 Historicosque omnes miro pellegit amore,

30 Evolvitque sacrae divinae volumina chartae.
 Inter et aequaevo nuda luctare palaestra
 Spartano de more puer dorsoque volantis
 Vectus equi in parvos didicit deflectere gyros
 Quadrupedem indomitum iaculoque insignis et arcu

35 Parthorum certus potuit superare sagittas.
 Bellorumque omnes artes juvenilibus annis
 Edoctus, meruit pugnae sub patre Ioanne

permissu. MDCLXXIX.“ 8°. 36 oldal. (P. 31—36.) E kiadás olvasá-
 sait *L*-vel, az általam felhasználó kéziratéit *F*-vel jelöltem. *L*-ben
 mindig *Mathias* van írva.

¹ clypeum *L*. ² Turcae *L*.

- Ductore insigni, quo non praestantior armis
 Dux fuit et nulli in bello velocior astus,
 40 Cum metus urgeret, nullique audacia maior.
 Sub tali ac tanto princeps genitore Mathyas
 Edoctus, merito regni iam dignus habenis
 Visus erat. Sed livor edax post funera patris
 Egerat extorrem profugumque in carcere regis
 45 Externi. Tantum potuit sua cognita virtus,
 Et caeleste ¹ dei donum et sollertia ² matris,
 Pannoniae ut proceres dominum regemque crearent.
 Extemplo velox it cuncta per oppida rumor
 Principis electi, magnus quae perluit Ister.
 50 Tunc subito ingenti certatim gaudia plausu
 Effundunt laeti populi, iuvenesque senesque
 Solennem coluere diem regnique coronam
 In patriam nondum regi ³ misere reverso.
 Nam spectata ducis virtus moresque probati,
 55 Magnifico quales poscas a principe, cunctas
 Amovere moras; primus sua tradere iura
 Quisque sibi accelerat, velut esset culpa secundum
 In regis iurare manus. Ruit undique vulgus
 Visendi studio et dextram contingere certant.
 60 Felices illi, qui sunt rectore sub uno
 Praestanti! Hunc proceres et plebs ceu numen adorant,
 Qui bello fortis surgentes arceat hostes
 Quique regat iustos ⁴ populos in pace quietos.
 Talis magnanimi proles generosa Ioannis
 65 In regnum Hungariae est populo plaudente reversus.
 Nec spes deceptit, subito namque expulit omnes
 Infames nullumque suis est passus in oris
 Sistere, qui veluti saevae contagia pestis
 Exemplo possent ⁵ sanctos corrumpere mores.
 70 Praecipue furtis saevisque latronibus instans
 Purgavit latos fines saltusque malignos,
 Ut nunc per totum regnum secure, viator,
 Carpere iter tutum nullo discrimine possis.

¹ caelisti *L.* ² sollertia *L.* ³ Regni *L.* ⁴ iustus? ⁵ posset *F.*

- Mox etiam edicto lascivas respuit artes,
 75 Iussit et indomitam pubem exercere palaestram
 In pratis magnumque Istrum tranare lacertis
 Quadrupedisque citi pronos decurrere dorso
 Telaque torquere et gladios vibrare micantes.
 Hungarus hanc unam didicit Mavortius artem,
 80 Militiam et grave Martis opus tolerare sub armis;
 Vel cum bruma gelu et glacie compescuit Istrum
 Alpigenamque Savum, rapidi vel flumina Drausi,
 Seu cum torrentes exurit Sirius agros,
 Sub galea divoque manent exempla secuti
 85 Principis invicti. Tam formidabile nomen
 Pannonium cunctis populis; lateque furentes
 Invictos olim Turcos ¹ reiecit ab arvis
 Dalmatiae trepidosque metu disiecit ad Haemum.
 At Danaum eversor, Scythicis qui erupit ab oris,
 90 Turcorum ² princeps, nulli feritate secundus,
 Turpe putans populis a se iam mille subactis
 Uni terga duci dare, protinus impiger omnes
 Imperii collegit opes magnoque furore
 Dalmaticos populatus agros Drausique sonantis
 95 Iam rapidas ³ multis alis traiecerat undas.
 At non cunctatus nec segnis Martius heros
 Robore collecto ruit obvius Hungarus hosti;
 Nec mora fit pugnae: instructis exercitus armis,
 Ut belli sonuere tubae prorumpit ⁴ uterque
 100 Et primum iactis obscurant aethera telis
 Innixique hastis ⁵ transfigunt pectora longis.
 Exoritur clamor, crebris sonat ictibus aether.
 Ut coiere manus, destringunt protinus enses
 Fulmineos nudisque petunt mucronibus hostem.
 105 Hungarus instat atrox, sed nec cessere latrones.
 Sic Scythico ⁶ immanis fertur ⁷ cognomine Turcus. ⁸
 Hic quoniam Europae populos ditione subegit
 Victor et egregiam Byzanti diruit urbem,

¹ Turcas L. ² Turcarum L. ³ rapidus L. ⁴ prorupit F. ⁵ hactis L. ⁶ Stytico L, Scytico F. ⁷ fertus L. ⁸ Turca L.

- Secum indignatur, quod pugnet viribus aequis
 110 Accola Danubii tentatque lacessere bella.
 Hungarus at contra miles Mavortius ensem
 Fulmineum rotat et densas prorumpit in alas,
 Turcorum ¹ assuetus rabiem frenare furentem.
 Vertere terga hosti victosque excedere campis,
 115 Istricolae duxere nefas vix morte piamdum.
 Praeterea impellit cari praesentia regis,
 Qui, qua tela videt densissima, primus in hostem
 Urget equum, scindit cuneos densosque maniplos
 Disrumpit secumque viam mucrone patentem
 120 Efficit. Ut fulmen nubem accipiterque columbas,²
 Ut tigris pecudes, ut praeceps vertice saxum,³
 Ut sata prosternit plenus rupto obice⁴ torrens,
 Sic Christi invictus ductor secat agmina ferro.
 Nec iam Turcorum⁵ possunt durare cohortes.
 125 Caeduntur pedites, versis labuntur habenis,
 Castra petunt equites fusi valloque relicto
 Per nota in patrias fugiunt compendia sedes.
 Instat victor ovans noctesque diesque Mathyas
 Multaque tardantum in latis dat funera campis.
 130 Intumuit rapidus spumanti sanguine Drausus
 Verticibusque atris prostrata cadavera volvens
 Alpigenam sanie maculavit decolor Istrum.
 Nec iam contentus patrios defendere fines
 Dux alacer celsis munitas montibus arces
 135 Teucrorum expugnat, caesis pulsive colonis
 Oppida Christicolis et fido milite replet.
 At Scythici⁶ nondum feritas mollita tyranni;
 Excursare audet rursusque invadere fines
 Dalmaticos tentatque Savum penetrare sonorum.
 140 Horret adire tamen, nec credere longius audet
 Pannonium totiens⁷ experta binominis Istri
 Robur et alba suis inhumatis ossibus arva
 Formidat, nec victa potest absistere bello.

¹ Turcarum *L.* ² nubes ut chillo columbes *F.* ³ sacrum *L.*
 obice *L.* ⁵ Turcarum *L.* ⁶ Stylici *LF.* ⁷ toties *L.*

- Verum ubi nequicquam regem superare Mathyam
 145 Regnator Troiae potuit, se vertit ad oram
 Ausoniae socerique urbem expugnavit Hydruntum
 Placavitque Italo Turcorum ¹ sanguine manes.
 Tunc metus Hesperiae trepidas invaserat urbes;
 Barbara gens tanto fuerat bacchata furore.
- 150 Dux Calabrum, suus affinis, fortissimus heros,
 Collecto Ausoniae victrices robore turmas
 Invasit retroque hostes detorsit in urbem.
 Sed frustra inclusos munita obsedit Hydrunto
 At rex Pannonius socero miserisque Latinis
- 155 Mille viros misit, fortissima pectora bello,
 Herbariumque ducem, quo non sollertius alter
 Nec magis assuetus Turcorum ¹ occurrere telis
 Extitit; adventu cuius perterritus ² hostis
 Non ausus fuit in campos prodire, sed intus
- 160 Servabat tutos trepida formidine muros.
 Tandem ubi nulla fugae, nec spes erat ulla salutis,
 Tradidit Alphonso quas bello ceperat arces.
 Servata est igitur per te, venerande Mathya,
 Italia, horrendi extinguens incendia belli
- 165 Ac formidandae solvens primordia cladis.
 Te quoque terribilem sensit Germania regem,
 Ipse licet Caesar sumptis invaserit armis
 Pannonios ³ Federicus ⁴ agros, Venetusque superbus
 Neque tuas merces deferri possit ⁵ in urbes,
- 170 Illyricos statione sinus observet et undas
 Adriacas, faveatque tuo contrarius hosti.
 Tu tamen invictus partes discurre in omnes
 Ac diversa simul pertentas praelia victor.
 Nunc Scythicos ⁶ urges Belgradi ex arce colonos
- 175 Et simul ipsa tua pulsatur porta Viennae
 Cuspide et immanes Dacos a finibus arces.
 Te quisquis laedit, ⁷ sciat irritare crabrones. ⁸
 Nec iam Sarmaticus gaudet bella impia Caesar

¹ Turcarum *L.* ² conterritus *F.* ³ Pannonius *LF.* ⁴ Federi-
 gus *F.* ⁵ posset *L.* ⁶ Scyticos *F.* ⁷ laedat *F.* ⁸ cabrones *F.*

- Te contra movisse; dolet pacemque reposit,
 180 Ut reor, et longo firmabit foedera pactu.¹
 Salve magnanimi proles invicta Ioannis,
 Salve bellipotens praesentis gloria saeculi.
 Tu Nazareni² dux invictissime Christi,
 Maumettis potes insanos frenare furores.
 185 Tu sacrosanctae es fidei fortissimus umbo
 Hastaque, nostra salus, at Turcis pestis et horror.
 Quo nunc divinas percurram carmine laudes?
 Quae quibus anteferam? Rerum me copia vincit.
 Perstrinxisse sat est. Forsan tua fortia facta,
 190 Rex invictae, canam Magni post praelia Carli,
 Quae cecini multum insudans terquinque per annos,
 Otia si nobis dederit Florentia mater,
 Qualia Maecenas³ longo memorabilis aevo
 Virgilio tribuit. Si non urgebit egestas,
 195 Magna Sophocleo referam tua gesta cothurno.

T E Λ O Σ.⁴

[fol. 4^a] *Ad regem Mathyam, ut cum ocium detur, epigrammata sua legat*⁵ *ex sacris litteris deprompta.*

- Si quando, armipotens, tibi cessat bellica cura,
 Ocia cum fuerint, carmina nostra lege.
 Hic nihil obscenum invenies, quod principis⁶ aures
 Offendat, sed quae virgo Catoque legat.
 5 Non haec composui vatum de more priorum,
 Crebrior est Pallas quam mihi dicta Venus
 Plurimaque inseritur nostris sententia chartis.
 Nil praeter Christum carmina nostra sonant
 Deduxique novem in Christi sacra templa sorores.
 10 Per me Calliope est initiata sacris.

¹ pactum *F.* ² Nazarreni *L.* ³ Mecoenas *L.* Męcenas *F.*
⁴ hiányzik *L.-ben.* ⁵ legas *F.* ⁶ principes *F.*

Non Hippocrenem ¹ sed baptisteria ² potat
 Iordanisque sacri est gratior unda choro.
 Tu quoque catholicae fidei, rex, unice cultor,
 Casta Fluentini carmina vatis ama.

[fol. 5^a] *Ad regem Mathyam, cui libellos suos commendat,
 qui properent ad deum* ³ *patronum rationatorem ire.*

Ad te festinant sine me, rex, ire libelli;
 Non mare, non longas pertimere vias.
 Iam defensorem, iam te posuere patronum,
 Iam sordent illis tecta paterna, lares.
 5 Iam nequeo retinere domi, nidoque relicto,
 Ut Phoebi corvus ⁴ iam sine matre volat,
 Sic volucres rapidis ⁵ decurrunt passibus ad te,
 Devovi hos postquam — sic voluere — tibi.
 Demisso his iussi vultu tibi ferre salutem,
 10 Poplite deflexo cum tua tecta petant, ⁶
 Vertice nudato tum supplice voce perorent.
 Adiungant lepidos cum gravitate sales
 Sintque breves, nullum mordaci scommate laedant.
 Sint nitidi et terso dulciter ore sonent
 15 Oreque virgineo prope te nil turpe loquantur;
 Respuit obscenos regia casta iocos.
 Sin secus accedent, detorquens ocus ad uos
 Ut castigatos virga paterna notet.

[fol. 5^{ab}] *Ad librum suum, ut se ostendat Beatrici reginae
 Pannoniae poëtarum faultrici.*

Pannonii regis cum celsam intraveris aulam,
 Reginae thalamos, parve libelle, pete.
 Haec Ferdinandi est soboles generosa Beatrix,
 Vatibus haec sacris semper amica fuit.

¹ hippocrenem *F.* ² bantisteria *F.* ³ dominum? ⁴ cornus *F.*
⁵ rapides *F.* ⁶ patent *F.*

- 5 Postquam dicta salus et dextrae dextera nexa est,
 Exposcet subito, qualis et unde venis.
 Dic te siderei prodire e dogmate Christi,
 Dic te Socratici multa referre libri,
 Et Latii magni Tuscis a finibus hospes
 10 Tam longum per iter regia tecta subis.
 Abs te scire viae causam si forte requirat,
 Quid dices, Tirus cum notet ora pudor?
 Dic, te magnanimi commentum gloria regis
 Pannoniam adtraxit. Nil tamen ipse petas.
 15 Te legat; hoc sat erit; si non explosus abibis,
 Scommata non poterunt saeva nocere tibi.
 Pertenuem censum domini narrabis egeni,
 Nil tamen efflagites, neve protervus eris.
 Sponte dabit,¹ nihil ipse petes supplexque tacebis,
 Nam qui non poscit munera plura feret.

[fol. 6^b] *Ad regem Mathyam bello ac pace insignem.*

- Virtutis iam fama tuae totum occupat orbem,
 Extremi fines exit ad Oceani.
 Pannoniis nuper veniens germanus ab oris
 Dixit, quae bello quae quoque pace geras;
 5 Scilicet ut regum non sit te iustior alter,
 Turcorum exitium Christicolumque salus.
 Armis turpe putas vinci, sed turpius auro,
 Munera te nemo largius ulla dedit.

[fol. 11^b] *Franciscum Bandinum Flo. Ad Pannonii regis familiarem, cui libellos suos commendat.*

- Pignora chara tibi fidi veterisque sodalis
 Commendo nostros, dulcis amice, libros.
 Per te aditus pateant, Bandine, ad regia tecta
 Deduc atque illis dirige, frater, iter.
 5 Nempe verecundo fors an nimis ore timebunt
 Reginae ac regis praepediente metu.

¹ labit F.

[fol. 11^b] *Ad Callimachum*¹ *Etruscum poëtam insignem,*
Pannonii regis amicum.

Callimache, aeterni renovas qui nomina vatis
Nec sinis, ut versu sit prior ille tuo,
Etrusci vatis peregrinum suscipe carmen
Hospitiumque illi praebe, poëta, tuum.
5 Commendes, precor, ut docto mea carmina regi,
Ut Maecenatis² praebeat officium.
Laudari a doctis vera et pulcherrima laus est,
Plebs sine doctrina iudicioque caret.

Ex agro Pannonio cessit aquila victa a corvo victore.

Victori corvo cessit Iovis impiger ales,
Gratior est Phoebo quam fuit ante suo.
Iam niveis rursus vectetur in aethera pennis,
Et prima inter aves gloria corvus erit.

Explicit liber primus.

**Secundus liber epigrammatum Ugolini Verini Flo.
poëtae clarissimi incipit ad Beatricem reginam
Ungariae Ferdinandi regis filiam.**

Arragonum soboles, regina binominis Istri,
Verini laeta pellege fronte librum.
Nil habet obsceni, sed virginis ore modestae
Demisso incedens regia tecta petit.
5 Hunc quoque vittatis³ legisset Vesta libenter,
Posceret hunc avide pellegeretque Cato.
Socraticos mores, partim sacra mystica Christi
Continet, obsceni nil habet iste liber.

¹ Callimacum *F.* ² Mecenatis *F.* ³ vittatis *F.*

[fol. 12^a] *Ad dominum Petrum Archiepiscopum Colocensem virum sapientissimum, Mathyae regis primum secretarium.*

Antistes venerande, tuum iam nomen ad oras
 Ausoniae sparsum est claraque fama tua est.
 Et merito; Italiae edoctus puerilibus annis
 Attica novisti nostraque verba, Petre!
 5 Mox tua nota fides regi te fecit amicum
 Pannoniae, et primo diceris esse loco.
 Saepe tua in dubiis velox prudentia rebus
 Cognita honoratum fecit habere locum.
 Hos tibi commendo, antistes venerande, libellos,
 10 Ut laudes regi carmina nostra tuo.
 Nil, reor, offendet tam sancti principis aures.
 Tu mihi Maecenas,¹ tu mihi Caesar eris!

[fol. 22^a] *Ad Polymniam Musam in Pannoniam proficiscentem, ut Hieronymum De Termo virum eruditissimum conveniat et suo nomine salutet.*

Ire placet postquam ² tam clari ad principis aulam,
 Accipe sint a te quae peragenda prius.
 Doctorum invenies illic, Polymnia,³ coetum,
 Qui te discutiet, qualis et unde venis.
 5 Errores minimos suspensa lance notabunt.
 Quod si te explodet, quis tibi tutor erit?
 Hieronymi Termini prius in penetralia tendas,
 Isti commendes teque tuumque librum.
 Hic est Argivae et Romanae gloria linguae,
 10 Hic Musis laetus fautor et hospes erit.

Explicit liber secundus.

¹ Maecenas F. ² posquam F. ³ Polyhymnia?

Ugolini Verini Florentini poëtae clarissimi liber tertius epigrammatum incipit ad Calliopem de laudibus Mathyae regis.

- Principis invicti victricia signa Mathyae
 Scribimus ; huc assis, Calliopea, precor.
 Hic, licet Odrisiis semper versetur in armis,
 Pieridum sacros fertur amare choros.
 5 Christicolum clipeus Turcorum impervius armis
 Magnanimi superat fortia facta patris.
 Hostiles acies disrumpit fulminis instar ;
 Hunc tremit invictus Turcus, ut agna lupum.
 Pannonia, exulta felix sub principe tanto ;
 10 Producent talem saecula rara ducem.

[fol. 22^b] *Ad librum suum, ut dominum Petrum archidiaconum Strigonensem conveniat eruditissimum virum poëtae amicum.*¹

- Illiricos penetrare sinus per Norica saxa,
 Pannonias arces, parve libelle, petis.
 Strigonense decus, Petrum, prius ore salutes,
 Qui prosa pariter, carmine quique valet,
 5 Quem nostra erudiit mecum Florentia mater.
 Hunc adeas, tectis accipiere suis.
 Etruscae memor urbis erit veterisque sodalis ;
 Ad regem gressus diriget iste tuos,
 Ut non incassum per mille pericla labores
 10 Tot tibi tam longa sumpseris ipse via.

¹ Ezen költeményt kiadtam Garázda Péter életrajzában („Egyetemes Philologiai Közlöny“ IV. 1880.)

fol. 32^b] *Ad librum suum, ut Franciscum Briscensem¹
medicum regis Mathyae conveniat, qui deducet eum
ad regem.*

Fessus ab Etruscis Budam cum finibus hospes
Intraris, subito regia tecta petes,
Sed prius inquires Francisci limen et aedes
Briscensis medici, qui tibi fidus erit.
5 Non illis alter medicus praestantior oris
Fertur, cui regis credita saepe salus.
Hic faciles aditus et mollia tempora regis
Sedulus ostendet, parve libelle, tibi.

ΤΕΛΟΣ.

Explicit tertius liber epigrammatum Ugolini Verini.

[fol. 33^a] **Ugolini Verini Florentini poëtae clarissimi
epigrammatum liber quartus incipit.**

[fol. 39^a] *Ad Carolum Beninum de laudibus Phylippi Hispani
Florentini Pannonii regis ducis invictissimi contra Turcos.*

Invicti me, Carle, rogas numerare triumphos
Hispani et quotiens victor ab hoste redit.
Oceani fluctus et harenas littoris omnes
Et numerare petis sidera cuncta poli.
5 Non mihi Pindaricus resonet si spiritus ore,
Inclyta gesta meis versibus aequiparem.
Marcelli et magni paene aequat Caesaris arma
Scolaris sanguis gloria Syllanidum.
Pannonia celebratur adhuc memorabile nomen
10 Defunctique² colit tela tremenda ducis.

¹ Brixensem ? ² defuncti *F.*

- Horret adhuc feritas Turcorum signa Phylippi;
 Apparent multis clara trophea locis.
 Cum rubicundus aquis Turcorum sanguine fluxit
 Savus et egestis ossibus albet ager,
 15 Saepe ferunt hostes audito nomine tantum
 Hispani trepidam praeripuisse fugam.
 Christicolis tutela fuit veneranda senectus,
 Prospectis canis hostibus horror erat.
 Quin et post mortem vecta est ductoris imago
 20 Per castra et Turcos terruit illa truces.
 Salve Martigenae populi clarissima proles,
 Hispanae, Etrusci fama decusque soli.

[fol. 43^a] *Ad Pannoniam de laudibus invictissimi regis
 Mathyae.*

- Pannonia armipotens, regem venerare Mathyam!
 Producunt talem saecula rara ducem,
 Qui sit magnanimus, qui formidabilis armis,
 Qui sit subiectis mitis, in hoste ferox.
 5 Ecce tuos vicina pavet Germania motus;
 Horret et ipse tuas Turcus inire manus.
 Ungariam excursare timet longeque recessit
 Et procul a Savo continet arma sua.
 O fortunatae gentes populi que beati,
 10 Numina quis talem sancta ¹ dedere ducem!
 Hunc colite et votis in longum extendite regem,
 Saturni ut superet saecula terna ² senis.

TEΛΟΣ.

**Explicit quartus liber epigrammatum Ugolini Verini
 ad regem Mathyam Pann.**

¹ sancte *F.* ² teñā *F.* Vajjon mi rejlik ebben?

**Ugolini Verini Florentini poëtae clarissimi epigram-
matum liber quintus incipit ad Beatricem reginam
Pannoniae.**

- Regia progenies, generosi principis uxor,
Rege patre es felix, rege beata viro es.
Quam tibi veridice nomen posuere parentes,
Unde Beatricis nomina dicta reor!
- 5 Subscipe laeta, precor, nostros, regina, libellos,
Neve illis fessis aurea tecta neges.
Sint licet indigni, sit sordida pulvere vestis,
Hos tamen in pluteo subscipe laeta tuo.
Qui venit Ausoniis istuc a finibus hospes,
- 10 Te veluti portum fessa carina petit.
Hos, precor, accipias et laeta fronte revolvās,
Offendat quod te nil, reor, invenies.
At ¹ non didicere suo nil turpe referre,
Sed casto intactae virginis ore loqui.
- 15 Si quid pro domino poscent audentius illi ²
Da veniam, dominus iusserat illa suus.

[fol. 43^b] *Ad librum suum merito festinantem in Panno-
niam, ut requirat illic quosdam amicos.*

- Festinas merito fugere hinc ad regia tecta,
Adriaci nec te territat unda maris.
Ire simul cuperem, sed me charissima coniunx,
Me dulces nati, parve libelle, tenent.
- 5 Indixere sacris procures fera bella Camaenis,
Ut sit eis nostra nullus in urbe locus.

¹ Ad F. ² illis F.

- I, pete magnifici sublimia tecta Mathyae,
 Quis tibi sub tanto rege timendus erit!
 I cito, ne dominum videas indigna ferentem,
 10 Cui iam Carliados fama sonora nocet.
 Franciscum Arragonem primum salvere iubeto,
 Huic dices domini nomen et unde venis.
 Moxque Colocensis vides antistitis ¹ aedes,
 Tam longae hinc dices quae tibi causa viae est.
 15 Bandinum invenies veterem fidumque sodalem,
 Hunc adeas, gremio te geret ille suo.
 Praeterea multos, quorum tibi nomina dixi,
 Alloquere et prompti posce favoris opem.
 Ceu pestem fugias indocti limen avari;
 20 Fontibus ex istis cuncta venena fluunt.

[fol. 55^b] *Ad illustrissimum Mathyam regem Pannoniae.*

- Si qua tuas aures novitate vocabula laedunt,
 Da veniam, poterant non secus ista cani.
 Primus ego Aonio princeps de vertice Musas
 Deduxi, ut Christi numina sacra colant.
 5 Plurima mordaci delevi carmina lima,
 Ut stet inoffensus religionis honor.
 Cantavi aeterni genus innarrabile Christi,
 Quoque modo fuerit virgo Maria parens.
 Ut se sponte dedit tortoribus, ut cruce passus,
 10 Sanguine qui lavit crimina nostra suo.
 Scripsimus heroum felicia funera Christi,
 Sanguine qui caelum commeruere suo.
 Hos ego laudavi. Reddent mihi praemia, reddent,
 Cum stabo aeterni iudicis ante tronum.
 15 Simonides Scopam ditem laudavit et ambos
 Tyndaridas, quisnam praemia plura dedit?
 Scilicet hi vitam conservavere poëtae,
 Argenti Scopas bina talenta dedit.

¹ antistites *F*.

Quid fore confido, si prosunt numina falsa?
 20 An Christi haeroes dona minora dabunt?!
 Haec est materies nostri, rex magne, libelli,
 Haeroum gestis gloria mista tua est.

ΤΕΛΟΣ.

Ugolini Verini quintus liber epigrammatum explicit,
 in quo funebria ferme eulogia continentur.

Ugolini Verini Flo. poetae clarissimi epigrammatum
 liber sextus de heroibus faelicitatis Christianae incipit

Ad illustrissimum Pannoniae regem Mathyam.

Dum geris armipotens variis bella horrida terris,
 Admonui, ne te carmina nostra petant,
 Laeta serenatae sed quaerant otia mentis,
 Pectus ut insinuet nostra Thalia tuum.
 5 Iam liber hic sextus, quo perrexere priores,
 Ad te tam longum per mare carpit iter.
 Dei vereor, ne sit nimium mea turba molesta.
 Cur plures mitto, cui satis unus erat?
 Quid faciam? attraxit nostros tua fama libellos,
 10 Ad te iam video septimus ire volet.
 Cum vacat a rebus princeps inviete gerundis,
 Tunc referas nostris regia tecta libris.
 Carmina nostra legat tecum regina Beatrix,
 Cum tibi tranquillae gaudia pacis erunt.

ΤΕΛΟΣ.

[fol. 68b.] **Ugolini Verini sextus liber explicit ad Mathyam regem de laudibus heroum Christi.**

[fol. 69a.] **Ugolini Verini Florentini poetae clarissimi liber VII et ultimus epigrammatum ad Mathyam regem Pannoniae incipit.**

Pannonios magni regis visure penates,
 Ore, liber, casto carmina sacra cane.
 Magnanimos Christi proceres caelique triumphos
 Deprome intacto Calliopea sono.
 5 Ite procul, nugae, non sunt miscenda prophanis
 Quae sunt aeterno mystica sacra dei.

[fol. 76b.] *De caenaculo Christi, quam tabulam Phylippus Florentinus pictor insignis pinxit regi Pannoniae.*

Qui cupis aeterni convivia noscere Christi,
 Ultima discipulis cum data caena fuit,
 Aspice pictoris spirantia dona Phylippi,
 Pictaque non dices, sed magis ora ¹ loqui.

Laus eiusdem pictoris.

Si quis picta Petri Prucensis ² viderit ora,
 Hic Petrus est, et non dicet imago Petri est.
 Artifici cessit natura, ut verior ars sit,
 Spirantem superat picta tabella virum.

¹ ore? ² A Prucensis olvasás nem egészen biztos. Azt sem tudom, magyar ember volt-e ezen Petrus.

[fol. 77b.] *Ad amicum, cur tam cito libros suos mittat in Pannoniam.*

Tam cito cur properem nostros exire libellos,
 Cum nostra his detur nullus in urbe locus?
 Gloria Pannonici attraxit mea carmina regis,
 Insignem credunt posse tenere locum.
 Nemo suae acceptus patriae est livore premente,
 Effugiunt patrios carmina nostra lares.

[fol. 81a.] *Ad Mathyam regem Pannoniae invictissimum.*

Armipotens princeps, proles memoranda Ioannis,
 Cui deus et virtus cuncta secunda dedit,
 Hos quoque percurras cum cessant bella libellos,
 Haeroum his laudes Calliopea canit.
 5 Non hic imbelli luduntur carmine nugae;
 Ad te ausim¹ nugas mittere mentis inops,
 Cum sis certa salus et nostri gloria saeculi?
 Ad te sacrorum scripsimus acta ducum
 Imparibusque elegis Romana per oppida primus
 10 Syderei cecini mystica sacra dei.
 Da veniam, doctas si quid rude perculit aures;
 Edidit intactos nostra Thalia sonos.

Gratulatio de victoria Mathyae regis Pannoniae nuper habita de incursione¹ Turcorum.

Implevit Latias laetis rumoribus urbes
 Vecta per Adriacos nuntia fama sinus;
 Applausit niveis nuper victoria pennis,
 Flavit Pannonicis aura secunda iugis.
 5 Dalmatiam irruerant Turcorum millia quinque,
 Christicolum ut plenos depopulentur agros,

¹ hausim F. ² incussione F.

- Territaque extimuit saevum Germania motum,
 Cum vidit terris barbara signa suis.
 At non magnanimi proles generosa Ioannis
 10 Cunctatur; fortes ducit in arma viros.
 Saltus Dalmatiae et fauces intercipit artas,
 Ne fuga per latos ulla pateret agros.
 Praedantesque hostes stricto rex ense Mathyas
 Invadit; subito barbara tela cadunt.
 15 Fit strages ingens, exundant sanguine campi
 Sanguineque argentes intepuere nives.
 Instant victores, sternunt capiuntque paventes;
 Vix unus cladis nuntius inde fugit.
 Pannonii exuvias laeti praedamque receptam
 20 Exportant, capiunt praemia digna duces.
 Hoc utinam faelix possem spectare tropheum
 Cernereque invicti principis ora mei!
 Ista Sophocleis quamquam sint digna cothurnis
 Nec debent parvo carmine magna cani,
 25 Ingenii quodcunque mihi de fonte sororum
 Fluxerit, id regi serviet omne meo.
 Ordinar invicti faelicia principis arma,
 Tu vires nobis ingeniumque dabis.

TEΛΟΣ.¹¹ A τέλος után vörös tintával:

Absolutus nonis Septembris MCCCCLXXXI (az I bizony-
 talan) Anno MCCCC 88 Julio

P. Crin. parvulus.

IO. FRANC. MARLIANI
EPITHALAMIUM IN NUPTIIS BLANCAE MARIAE
SPHORTIAE-VICECOMITIS
ET DUCIS IOANNIS CORVINI.

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

**Ioannes Franciscus Marlianus Matthiae faelicissimo
et invictissimo Pannoniae regi Sal. D. Pl.**

Cum sapientissime rex Matthias, non minus animi magnitudine ac praestantia quam reliquis aliis excellas virtutibus, imprimisque magni facias quaecumque virtutum incitamenta ea libentissime et legens et audiens, quae praeclari viri vel prudenter vel strenue vel continenter vel pie vel fortiter constanterque ac religiose gesserunt, existimavi te non invitum lecturum quae audientibus Hungaris tuis et praesertim reverendo viro in omnique virtutis genere insigni Ioanne episcopo Varadino oratore tuo disserui, cum celebrarentur nuptiae illustrissimi filii tui ducis Ioannis et illustrissimae eius coniugis Blancae Mariae. Multa enim de matrimonio patriaeque tuae et ipsius regum simulque Vicecomitum et Sphortianorum laudibus dicta sunt, quae licet tibi omnium rerum scientissimo sint notae, nihilominus repetita hac mea oratione te fortassis sunt delectatura. Dedit igitur eam ad te deferendam, non quod ignorem non satis dignam esse lectione tua, sed quod sciam tantam esse ingenii tui bonitatem et humanitatem, ut non munusculum hoc, sed dantis animum nominis tui observantissimum sis consideraturus Artaxersis illius Persarum regis exemplo, quem Plutarchus Cheronensis philosophus disertissimus refert aquam a villico sibi equitanti oblatam, quam ille ei obvius factus utraque manu e fonte hauserat, iucundum subridentemque suscepisse, quippe qui existimaret eum non minus regis dignum nomine, qui humane parva acciperet non rem ipsam sed laetam dantis voluntatem consyderans, quam qui maiestate et splendore praeditus munifice liberaliterque ingentia dona largiretur. Si itaque, rex inclyte, munus hoc non dedignaberis, sicuti te pro innata tua benignitate fac-

turum confido, cum animi tui magnitudinem declarabis, tum me audentio rem reddes ad ea quandoque litteris mandanda, quae per te maxima gesta cum laude non modo Pannoniorum tuorum, sed Atheniensium, Lacedemoniorum, Persarum, Thebanorum, Assiriorum, Macedonum, Carthaginiensium Romanorumque omnium admiranda facinora superavere. Vale Christiani nominis decus et praesidium. Mediolani Kalendis Ianuariis M.CCCC.^oLXXXVIII.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

IOANNIS FRANCISCI MARLIANI
MEDIOLANENSIS MAGNIFICI
ANTONII FILII IURE CONSULTI
DUCALISQUE SENATORIS
EPITHALAMIUM HABITUM MEDIOLANI
IN NUPTIIS ILLUSTRISSIMAE
VIRGINIS BLANCAE MARIAE
SPHORTIAE VICECOMITIS
ET ILLUSTRISSIMI DUCIS IOANN
NIS CORVINI FILII FELICISSIMI
ET INVICTISSIMI MATHIAE
PANNONIAE REGIS SEPTIMO
KALENDAS DECEMBRES
M.CCCC^oLXXXVII.

Inter mortalium res arduas quidem ac difficiles unum illud mihi semper difficillimum est visum, reverende ac praestantissime vir, Ioannes episcopo Varadine, serenissimi et semper augusti Matthiae Pannoniae regis eiusque illustrissimi filii ducis Ioannis hoc loco vices gerens, magnifici ac splendidissimi oratores, illustrissime princeps mi Ioannes Galeaci, reverendissime ecclesiae Romanae antistes princepsque inclyte Ascani Maria, et tu Bona, inter claras mulieres clarissima, — illud, inquam, mihi semper difficillimum est visum, cum quis in frequenti praestantissimorum virorum conspectu aliis omnibus silentibus de rebus magnis ac praeclaris verba esset factururus. Quod cum ego quandoque re ipsa didicerim, quippe qui iussu tuo, dux mi ornatissime, et apud principes et apud pontifices aliosque non minus excellentis ingenii quam spectatae virtutis viros disseruerim, nunc tamen sole, ut aiunt, ipso mihi clarius videor intueri, occurritque eorum sententia, qui cum gravissimi et disertissimi viri sint habiti, optime cogitarunt neminem esse qui non acutius vitia in dicente quam quae recta sunt consyderet, adeo ut si quid sit quod minus bene dictum iudicetur, id ea omnia, etiam si maxime laudanda sint, inepta penitus reddat et obscura. Quo fit, ut cum doctissimi simulque eloquentissimi oratores ac philosophi apud principes et reges orationem essent habituri, ex eloquentibus muti omnino ac elingues redditi sint. Quod si tales tantique viri obmutuerunt, quid ego factururus sim, si mecum ipse cogitavero me hodie de sacri matrimonii magnitudine ac amplitudine, de Pannoniae regum laudibus et praeclaris gestis, de Mediolanensium principum illustribus facinoribus verba facturum, quorum singula non ego, qui doctrina et eloquentia parum valeo, sed ne Eschines quidem ac Demosthenes, non L. Crassus, non Cicero, non modo exornare sed nec etiam dinumerare pro dignitate satis possent? Haec omnia mecum animo volutans, diu multumque anxius fui, an tantam tamque difficilem provinciam essem suscepturus, ne cymbula mea maximum ingressus pelagus ventis ac fluctibus agitatus saxis illiderer penitusque immergerer. Verum tamen satius esse existimavi me impru-

dentem iudicari quam eo nomine accusari posse, quod divis principibus meis non paruerim, quo nihil execrabilius, nihil detestabilius dici aut excogitari unquam posset. His igitur ducibus, his auctoribus, his mihi numine suo faventibus, quorum auspiciis qui militant non possunt quocunque in certamine nisi victores evadere, imprimis de sacratissimo dicturus sum matrimonio. Qua in re illud mihi memorandum videtur, sanctissimum hoc institutum non a septem Graeciae sapientum praeceptis aut Delphicis oraculis aut Ariopagitarum Druidarumque documentis aut Sybillarum vaticiniis augurumque auspiciis originem traxisse; non principum constitutionibus, non duodecim tabularum libello, non edictis¹ praetorum, non senatus consultis, non iureconsultorum aut imperatorum legibus, non plebiscitis, non pontificum decretis sancitum fuisse. Altius profecto initium suum repetit, a deo quidem optimo maximo rerum omnium opifice, qui creatis primis parentibus nostris divina providentia sua intelligens nihil magis matrimonio convenire ad propagandum conservandumque genus humanum, quod ad similitudinem sui fecerat: iussit illis in horto deliciarum,² ut crescerent ac multiplicarentur terramque replerent. Huius etiam instituti dignitatem gentilitas ipsa magni faciens vel in deos illos suos vanos ac mendaces vel in eos quos semideos ac heroas appellavit hanc inventionem rettulit. Aegyptii namque huiusmodi sibi laudem vendicantes Vulcanum eorum regem inventorem asserunt; Graeci Cecrope, qui genere Aegyptius apud eos regnavit; Hebrei Mosem; alii sicuti diversos legum latores, ut Cererem, ut Phoroneum, ut Draconem et Solonem, ut Charundam, ut Minoa et Lycurgum aliosque quam plures, ita etiam varios matrimonii inventores fuisse affirmaverunt. Romani autem ab omnibus dissentientes Romuli rapinam de Sabinis factam in medium afferunt. Qua re hoc uno satis superque intelligi potest, quanto in precio sit habendum matrimonium, quod certatim omnes sibi huius rei initium ascribere studeant. Verum sileant et fateantur tantae ac tam praeclarae

¹ edictis C. ² orto deliciarum C.

rei originem non ab hominibus, non a semideis, non a daemonibus, quos caeca antiquitas tanquam deos coluit, sed ab eo vero quem nos adoramus et veneramur deo inventum fuisse ac constitutum. Quis enim compos mentis sibi persuadere queat hanc nobilissimam et clarissimam viri ac mulieris societatem, quae reliquas alias omnes antecellit, ab humano ingenio emanasse? Haec, inquam, illa est societas, qua nihil melius aut commodius, nihil suavius vel iucundius inveniri potest. Hac imperia, regna, principatus, civitates, familiae resque domesticae et conservantur et augentur; hac illicitae et oscoenae voluptates compescuntur; hac vaehementes animi motus sedantur; hac corporis labores remittuntur et animi perturbationum molestia relaxantur. Hinc est quod in multis legimus tantum coniugalis dilectionis vinculum valuisse, ut ardentissimo eius fervore ducti facile quaecunque ingentia pericula subierint, quaecunque etiam vel naturae vel fortunae difficultates constanti animo superarint. Testis est Arthemisia regina, quae adeo Mausolum virum suum amavit, ut eo vita functo cum ipsius cineres bibisset flactibus tandem et lamentationibus assiduus tabescendo mortua sit. Testis Tiberius Graccorum pater, qui tanta dilectione uxorem prosequutus est, ut eius vitam vitae suae praeferre non dubitarit. Testis M. Lepidus, qui Apuleiae uxoris caritate sequuto inter eos repudio mortem obiit. Testis Dido Phoenissa, quae si non poëtarum figmentis, sed verae credimus historiae, se igni mandavit, ut illesum et intactum coniugis sui Sichaei amorem servaret. Testes Sabinae, quae atroci illo bello, quod inter Sabinos et Romanos ortum erat omni discrimine belli contempto erinibus sparsis per tela ac hostes vadentes et lachrymando et monendo et hortando bellum ipsum diremerunt, quo admirabili facinore non modo maritos ac parentes fratresque et alios necessitudine sibi coniunctos, sed universum populum Romanum Sabinumque servarunt. Quid meminerim, quanta et quam admiranda constantia Penelope diurnam viri sui absentiam tulerit? Quid Euadnes patientiam ac animi magnitudinem, quid referam Corneliam Pompei, quid Porciam Brutti, quid Arriam Peti, quid Lu-

cretiam Collatini, quid Alcestem Admeti, quid Sulpiciam Lentuli, quid Mitridatis Pontici regis Hipsicrateam, quid utrumque Plaucium, quorum alter Q. Plaucius audita uxoris morte gladio pectus suum transfigens vita functus est, alter M. Plaucius osculando, ungendo Horestiliam coniugem suam mortuam, quae coniugali amore ducta eum cum sexaginta navium classe in Asiam traicientem Tarentum usque prosequuta fuerat, in se gladium stringendo vitam deseruit? Sunt etiam Lacaedemoniae, illae summis laudum praeconiis extollendae, quae ut viros Minias servarent, non minus constanter quam callidesese ultro morti exposuerunt. Quid quod legimus apud Getas, gentem quidem immanem et feram, uxores eximiae laudis loco ducere super mortuorum virorum corpora interfici simulque sepeliri? Omitto multa alia maiorum exempla, quibus clare ac dilucide perspicui potest tantam esse huius conjugalis vinculi vim, ut eo nihil firmitus, nihil stabilius dici queat. Quod optime intelligens prudentissimus ille Romanus Q. Metellus Numidicus, cum videret nihil esse quod magis Romanorum opes augere posset stabilesque ac diuturnas reddere, populum Romanum facunda oratione est adhortatus, ut matrimonio operam daret, eo maxime argumento, quod nulla alia ratione genus humanum servari posset. Quare eorum sententia mihi summopere laudanda videtur, qui vitam conjugalem caelibis ac virginali praetulerunt. Nam et si virginitatis bonum tale esse videtur, ut facilius caelestis gloriae splendorem assequi eique propius accedere possit, qui tamen illud sequuntur id tantum agere videntur ut sibi ipsis prosint, conjugale vero bonum amplexi non modo sibi, sed familiae suae, cognatis, amicis, rei publicae, denique universo humano generi consulunt. Cum itaque non tantum nobis, sed et aliis nati simus, hi multo maiore digni laude censendi sunt qui sibi et aliis quam qui sibi tantum prospiciunt. Quod si virginitate ordo quidam in caelo quasi angelicus augetur, at matrimonio et caelum repletur et hominum genus multiplicatur. Accedit ad haec quod cum non virginitas, sed matrimonium iussu divino sit constitutum, hi maiore in pretio sunt habendi qui dei praeceptum implentes non caelibatui sed liberorum procreationi

student, cum ea verissima sit theologorum ¹ sententia, his maiora et digniora deberi praemia, qui praecepti necessitate ducti, cui se volentes obnoxios fecerunt, bonum aliquod operantur, quam qui non necessario sed sponte idem muneris impleverint. Iure igitur optimo eos felices beatosque appellabimus qui se matrimonio et eo quidem bene convenienti coniunxerint, quale hoc esse quod iamiam celebraturi sumus nemo est qui non intelligat. Quod enim vel nobilius vel praeclarius vel illustrius matrimonium afferri in medium possit?

Et ut de Hungaris primum loquar, tu illustrissima virgo Blanca, Pannoniam sponsi tui regiam sedem habitatura es, cuius pulchritudinem ac magnitudinem, rerum copiam aërisque salubritatem et antiquitas laudat et nostra haec aetas admiratur. Ea namque est Pannonia provincia, quae in nostra hac Europa sita tertia orbis parte terrarum omnium pulcherrima cum ab oriente ad septentriones vergat indeque Danubio inter omnes qui nostrum in mare decidunt maximo finiatur, superiori parte Dalmatiam et Illiricum tangens, tot praeclaris urbibus, tot oppidis munitissimis annibusque memorandis et fontibus amoenissimis, praeterea auri et argenti copia fortiumque virorum multitudine ac virtute adeo celebris est, ut iure inter clarissimas totius orbis partes sit numeranda. Redditurque excelsior et praestantior virorum qui ex ea prodire prodeuntque in dies virtute ac gloria. Ut autem multos alios ommittam, ne forte minus vera recensere iudicer, quippe quod eorum nomen antiquitas delesse videatur, edidit ² nobis Pannonia Valentinianum, qui tantae fuit virtutis, ut cum imperator Romanorum salutatus esset, illud sibi munus ultro delatum constanti animo renuerit, sed admirabiles virtutes suae effecerunt praesertimque rei militaris scientia, ut ei etiam renuenti uno omnium consensu imperium sit decretum, quod quidem usque ad extremum vitae suae tanta cum iusticia, constantia humanitate animique integritate et fortitudine gessit, ut non immerito talis sit habitus, qui vere perfectus princeps posset appellari. Imprimis autem Christianam fidem coluit

¹ theologorum C. ² aedidi C.

illos omni conatu persequutus qui ei infensi fuerant, qua in re multa eius extant et insignia facinora. Sed illud est maxime memorandum, quod cum tribunitiam militiam gereset sub Iuliano augusto Romanorum imperatore, qui et ipse e Pannonia fuerat oriundus, iussissetque ei imperator, utpote qui Christianam religionem summopere oderat, ut aut idolis sacrificaret aut militia excederet, se potius militia abdicare voluit quam vana simulacra adorare. Quare effectum est, ut qui tribunatum amisisset ob Christi nominis venerationem, is interfecto Iuliano, qui illud semper contemnerat, eius imperium summa cum laude acciperet. Quod si Iulianus, ut paulo ante memini, e Pannonia originem traxit, tam acriter in Christianos non saevisset, profecto tantae eius fuerunt virtutes, ut iure merito inter praeclaros imperatores posset numerari. Vita functo Valentiniano Gratianus eius filius imperavit, qui patris morum aemulus cum solus sibi regnum posset vendicare, existimans indignum esse etiam regnandi causa ius violare, fratrem suum parvulum Valentinianum sibi socium imperii delegit, non minus quoque Christianam fidem patre suo veneratus est. Quo fit, ut saepenumero parva Christianorum manu confertissimas hostium copias deleverit, tandemque ope et auxilio divi Ambrosii ducis ac vexilliferi nostri, qui doctrina, auctoritate vitaeque sanctimonia excellens tunc se huius nostrae urbis sacrum gerebat praesidem, id effecit, iuvante etiam Theodosio Hispano viro pacis et belli ¹ scientissimo, quae postmodum in imperio successit, ut universa Italia, quae Arianæ perfidiae morbo laborabat, ea funditus extincta Christi fidem sequeretur, simulque Gothi cum Scythiae aliisque populis, qui in oriente contra eum arma moverant, victi ac profligati intelligerent conatus omnes adversus Christi potentiam omnino invalidos esse et inanes. Tales nobis Pannonia genuit imperatores, quales vel ex Italia vel alia quavis orbis regione aut meliores aut prudentiores prodixisse non legimus.

Regnavit et apud Hungaros Attila, vir et rei militaris scientia et in rebus gerendis calliditate et versutia iure

¹ bello C.

merito Hannibali comparandus. Hic licet Christiano nomini maxime infensus esset, cum tamen Italiam magno impetu invasisset direptaque ac incensa Aquileia simulque aliis quibusdam Italiae civitatibus et castellis nobilissimis castra eo in loco posuisset quo Mintius fluvius Padum influit, tantum apud eum valuit auctoritas Leonis pontificis, viri quidem sanctissimi, qui pro Italiae Christianique nominis salute eum adierat, ut confestim solo ipsius Leonis congressu pace Italiae reddita una cum exercitu ad Hungaros suos redierit. Sunt praeterea maxime memoranda quae tum apud Gallos, tum apud Germanos, tum in Italia hac nostra per Hungaros fortiter gesta celebrantur. Illis namque temporibus, quibus se Ioannes decimus et Sergius tertius summos pontifices gesserunt, cum antea populabundi Gallos et Germanos invadentes multa ferro ignique vastassent, Italiam deinde armis aggressi ducto per Forum¹ Iulium exercitu, primum Berengarium Romanorum imperatorem qui se ei cum multis millibus armatorum opposuerat, deletio pene toto exercitu in fugam verterunt. Postmodum in Venetos conversi multis ipsis illatis incommodis Clugiaeque populata se in agrum Patavinum receperunt, in quo cum aliquot dies consedisent accepta a Berengario pecunia datisque obsidibus patrias sedes repetierunt. Verum non multo post cum Berengarius secundus Romanorum imperator a Rodolfo Heduum rege Italia pulsus ad Hungaros confugisset auxilium ab eis petiturus, ipsi Salardo duce Italiam ingressi Papiam obsederunt, posteaque cum domum redissent, Taxis eorum rex Italiam invasit tanto impetu tantoque Italarum omnium timore, ut de eis actum omnino esse existimarent. Verum Berengarius tertius, qui mortuo Berengario secundo imperium adeptus fuerat, tanto rerum discrimini propere consulendum existimans, id prudentia sua et Alberti eius filii opera effecit, ut Hungari tradita ingenti pecunia Italia recederent. Praeclara etiam virtutis suae documenta apud omnes praestiterunt et Andreas Hungarorum rex, qui ut Christianae rei publicae consuleret sua-

¹ Forum C.

dente Honorio tertio pontifice maximo iuvantibusque Ioanne Ierosolomitano Rege et Ioanne Columna cardinali, quem Honorius legatum ad id munus obeundum designarat, patria sua solvens exercitum adversus Soldanam duxit, effectumque est, ut cum Heliopolim Aegypti urbem nobilissimam, quam nunc Damiatam appellamus, per aliquot tempus obsedissent, tandem ea potirentur — et Ludovicus, qui cum paratissimo exercitu regnum Neapolitanum invadens, ut Andreae fratris sui a regina Ioanna eius uxore per insidias interemti necem ulcisceretur, primo Sulmonenses ei congressos fudit eorumque urbe vi capta deinde totum regnum occupavit — et Loisius rex, quem Nicolaus quartus pontifex ob bene innocenterque actam vitam dignum existimavit qui inter sanctos referretur — et alii innumeri reges ac belli duces, quorum gesta silentio praetereo, ne longior in dicendo sim quam oportet. — Verum tamen non tacebo Ioannem Vaiouodam sponsi nostri avum, qui egregius belli dux rerumque gerendarum peritissimus prae caeteris pro Christiana praesertim fide strenue ac summa cum laude gestis obsidentibus Turcis Belogradum ducto adversus eos exercitu iuvante etiam Ioanne Capistrano ordinis minorum vexillumque crucis prae se ferente multa millia Turcorum interfecit commeatusque omnes et impedimenta diripuit. Huius filius praestantissimus et invictissimus rex Matthias sponsi pater non immemor eorum quae maxima cum gloria Ioannes gesserat, simulque intelligens cum mortales simus sola nos virtute immortales reddi, eam maximo amplexus studio, cum eo admodum adolescente diem suum pater extremum clausisset, primo Pannoniae regnum, quod ipsius principes non sine maximo totius regni Christianaeque rei publicae periculo ad arma moverant, mira animi magnitudine et prudentia pacavit. Postea saepenumero Turcis praelio superatis, contra quos pro Christiani nominis salute indefesso quodam animi et corporis labore assidue bellum gessit geritque, cum Georgius Boëmorum rex hereticas sequutus opiniones nulla ratione adduci posset ut veram Christi legem agnosceret, hortante Paulo pontifice validum coëgit exercitum regnumque suum armis aggressus

est, cuius maiore parte occupata fusoque exercitu ac filio una cum duobus fratribus captivis factis facile Georgio declaravit se umbratile bonum sequutum a vero et sempiterno discessisse. Fuit itaque peculiare Matthiae regis munus arma pro Christi fide induere sanguinemque etiam proprium effundere. Quare nunquam adversus Federicum imperatorem bellum parasset, nisi ipse nullo iure suadente eo maxime tempore quo contra Turcos militabat Pannoniam ingressus multa vastasset diripuissetque. Cum igitur arcere vim liceret, magna armorum vi in eum impetum fecit subactisque multis civitatibus, oppidis et castellis munitissimis non prius destitit quam Viennam civitatem nobilissimam pulcherrimamque et opulentissimam in potestatem suam redegit coëgitque Civitatem Novam incolentes ditioni suae parere. In hoc summa est religio, admiranda iusticia, eximia animi magnitudo, singularis humanitas, ingens liberalitas ineffabilisque constantia. Nec sane mirandum est, quod tot tantisque excellat virtutibus, cum a Corvinorum gente originem ducat, qui aetate illa Romani imperii florentissima inter Romanos clarissimi admirandis facinoribus suis eorum annalia implevere. Quare cum eorum agnationem retineat eorumque insigni corvino utatur, laudum etiam suarum gloriam attingere enixus est.

Quae omnia imprimisque patris sui gesta tamquam in speculo intuens Ioannes sponsus noster in dies magis ac magis ad virtutem accenditur cogitatque ea omnia quibus efficere possit, ut tali tantoque patre maxime dignus iudicetur. Quod cum hac tenella aetate virtute sua quae maxima in eo viget se effecturum polliceatur, gaudent Pannonii omnes, quod non minus eum Mathiae virtutum quam regni paterni successorem sint habituri. Cum autem ipsius maiorumque suorum gesta consyderarit, laetabitur mirum in modum,¹ quod eam sibi coniugem pater suus delegerit, cuius progenitorum laudes non iniuria maiorum suorum praeconiis possit comparare. Cui enim et Vicecomitum et Sphortiadum generosum nomen obscurum est? Quis est

¹ immodum C.

qui ignoret eorum insignia trophoea, illustres triumphos stemmataque praeclarissima? Tanta profecto ipsorum semper virtus fuit, ut e sinu deorum ad nos descendisse iure merito possint iudicari. Nam ut ea omittam quae Matthaeus et Luchinus eius filius Vicecomites et in Ethruria et in nostra hac patria fortiter gesserunt, ut inclytae huius urbis salutem tuerentur quantumque res nostras Luchinus auxerit, cum Bergomum et Brixiam Martini Scalae urbes in potestatem suam redegit, et concedente Obicione Aestensi Parmae dominium est adeptus, qui etiam se adeo prudenter, pie, iuste ac religiose summaque cum humanitate gessit in gubernando rerum Mediolanensium statu, ut talis apud omnes haberetur, qui optimi principis more omnia ad publicam, nihil ad privatam utilitatem referret. Ut taceam Galeacium alterum Mathaei filium, qui Vercellas huic imperio subiecit, et Accium ex Galeacio natum, qui Papienses debellavit cuiusque auxilio Castrucius Lucensis, qui tunc Lucae et Pistorio imperabat, Florentinos maxima eorum clade superavit; — ut alios his antiquiores, Otonem quidem Vicecomitem, virum bellicosissimum et fidei Christianae optimum defensorem, qui singulari certamine cum Christianorum inimico congressus eo superato ac insigni anguineo sibi ablato, quo ille in praelio utebatur, signo illo victrici ac faelici totam Vicecomitum familiam ornavit — et alterum Otonem archiepiscopum nostrum, qui clarus armis ac rerum experientia anno domini septimo et septuagesimo super ducentessimum millesimumque eo die quo Divae Agnetis solennia festa celebrantur, apud vicum Desii insignem Vicecomitibus peperit victoriam, qua parta Caesarea quadam usus clementia nihil adversus inimicos suos crudeliter egit, sed eos potius amicos efficere curavit; — ut taceam, inquam, alios militiae ac domi praeclaros, unus mihi Ioannes archiepiscopus noster maxime memorandus videtur, vir ingentis animi ac prudentiae et in rebus gerendis solertissimus, quibus effectum est, ut Bononiam urbem potentissimam sub iugum mitteret ac Genuenses Venetorum classe pressi minime vererentur urbem suam, se ipsos fortunasque suas omnes fidei suae committere. Quod Veneti intelligentes,

qui optime Ioannis virtutem norant, sibi ipsis summopere timere coeperunt, nec prius quam morte eius audita cura illa sunt liberati. Hic etiam Florentinos quandoque adeo bello fatigavit, ut eius exercitu Florentiae portis admoto vix se Florentini ipsis moenibus continuerint. Forum etiam Corneliū, quem ¹ nunc Imolam appellant, duce eius copiarum Bernabovē Vicecomite obsedit. Praeterea oppidum munitissimum, quod Burgum Sancti Sepulchri dicunt, aliaque multa et nobilissima subegit loca, quorum monumenta licet intueri in nostrae huius urbis templo maiori versibus quibusdam licet minus elegantibus marmoreo eius sepulchro sculptis. Non sunt etiam silentio paetereundi Galeacius et Bernabos fratres, archiepiscopi nepotes, quorum alter Galeacius praeter quod pulcherrimus esset, vir etiam magnanimus et belli peritus, Papiam, quae a Vicecomitibus defecerat, imperante ei Ioanne marchione Monteferratensi subiugavit, Valentiamque et Casale Sancti Evasii ac multa alia Transpadana subegit loca, — alter Bernabos litteris eruditus mirae corporis fortitudinis animumque infractum et indomitum gerens Bononiam rebellantem receptis in fide multis oppidis ac castellis longa obsidione pressit. Regium, quod Ludovicus Gonzaga, Nicolaus Aestensis, Franciscus Carriarius, Canis Veronensis contra Bernabovem sentientes occuparant, arce quae in fide manserat urbem ingressus eorum exercitu fuso servavit, cumque postea Brixienses bello vexarent, eis mira celeritate opem tulit. Genuenses etiam ipsius dominium detrectantes multis incommodis affecit iuvitque maxime adversus eos Perini Cypri regis res iuncta ei matrimonio filia, quae cum classe duodecim triremium Cyprum delata est. Iuvit etiam res Venetorum, contra quos Genuenses ingentem et munitam duxerant classem, qua Clugiae appulsa eaque vi capta et ingenti Clugiensium ac Venetorum caede commissa eos in maximo rerum suarum discrimine constituerant. Verum istorum omnium famam mirum in modum auxit Ioannes Galeacius regius pace ac bello princeps, quem ob admirabiles virtutes suas Vences-

¹ igy a kézirat.

laus Caroli filius Romanorum imperator titulo Mediolanensis ducatus insignivit. Hic comitem Armeniacum, qui cum exercitu viginti millium Gallorum Alpes transgressus Castellacio nobili Alexandrinorum oppido in praedam acto in portis Alexandriae castrametatus fuerat, ingenti Gallorum caede fudit, quo etiam in praelio comes ipse caesus est. Ioannemque Haucutum ¹ qui cum Florentinorum copiis in Abduae amnis ripa consederat, ut se Armeniaco coniungeret, cogitationibus suis frustratum terga dare coëgit. Hic Mantuam urbem praeclaram aqua ac terra obsedit. Hic Robertum Bavariae ducem, quem Florentini in Italiam vocaverant, in agro Brixiano apud Benacum fudit fugavitque; deinde tantum Florentinis iniecit timorem, ut in ultimam rerum desperationem ² adducti nullum vivente Ioanne Galeacio salutis suae locum existimarent, sed eo intra paucos dies mortuo timore illo sunt liberati. Hic Bononiensium et Florentinorum exercitum apud Bononiae moenia profligavit, mortuusque est Bernardon Florentinarum copiarum dux et Ioannes Benivulus Bononiensis, qua re effectum est, ut Ioannes Galeacius Bononiae dominio sit potitus. Lucam etiam, Pisas, Perusiam, Vicenciam, Veronam nobilissimamque ac vetustissimam urbem Patavinam in ditionem suam redegit, suis denique virtutibus tantum secunda favit fortuna, ut non modo Italia, sed universus orbis nomen suum et formidaret et veneraretur ³. Huius vestigia adeo imitatus est Filippus Maria eius filius, divinus quidem princeps, ut difficile sit iudicare, quis eorum maiori laude dignus fuerit. Cum enim vita functo eius patre et deinde fratre Ioanne Maria e tam amplo paterno regno sola huius urbis arx in fide mansisset, studio, fide ac opera Vincencii Marliani contribulis mei arcis ipsius custodiae praepositi, Filippus, qui nondum adolescentiae annos excesserat, arce sibi tradita Mediolano potitus est. Postea fretus auxilio Francisci Cremagnolae omnium qui umquam fuerunt belli ducum clarissimi, ita prudenter rebus suis consuluit, ut brevi

¹ Ez John Haakwood angol származású condottiere. ² in ultima r. desperatione C. ³ veneratetur C.

Papiae, Parmae, Comi, Placentiae, Laudis, Cremonae, Bergomi, Brixiae, Tricique arcis munitissimae Abduae flumini adiacentis nobilisque oppidi Moguntiaci ac Burgi Sancti Domini dominium recuperaverit. Forum etiam Livium et Cornelium Flaminiae urbes opulentas in potestatem suam redegit. Genuenses una cum Thoma Fregosio eorum duce ita bello pressit, ut deditionem ¹ facere coacti sint. Helvecios, quos nunc Suizios dicimus, qui maximo impetu tumultuaria ut solent arma contra eum moverant, adeo ingenti eorum caede fudit, ut eius nomen veriti nunquam eum bello provocare ausi fuerint. Florentinos ac Venetos diuturno bello fatigavit, denique ita egit, ut non secus ac Italicarum rerum arbiter vel belli vel pacis conditiones ipsi Italiae imponeret. Sed inter alia eius praeclara facinora illud maxime memorandum videtur, quo se non tanquam hominem, sed deum gessit Alexandri Macedonis munificentiam referens. Nam cum Alfonso Aragonum regem praestantissimum aliosque Hispaniae, Italiae ac Siciliae principes fuso eorum maritimo et terrestri apud Caietam exercitu in captivitatem egisset, mira illa princeps praeditus bonitate non modo ut captivos non ² habuit, sed regno ac dignitati restitutos splendidissimis muneribus ornavit, qua una re nihil vel illustrius vel magnificentius aut dici aut excogitari potest. Hic providentia sua praesagiens solos Sphortianos Vicecomitum laudes vel aequare posse vel superare, Blancam Mariam unicam filiam, non modo viraginem, sed semideam, Francisco Sphortiae filio desponsavit. Viderat Philippus, quae Sphortia ³ Francisci pater, vir bellicarum rerum peritissimus, in Italia non minus prudenter quam strenue gesserat; sciebat, quantum virtute sua Florentinos inuisset eo tempore, quo Robertus Bavariae dux eis auctoribus Italiam ingressus a Ioanne Galeacio victus est, quantaque et quam praeclara in Neapolitano regno gessisset facinora tum cum reginae Ioannae regnum servavit, tum cum ea fidem fallente adversus ipsam militavit, et ita militavit, ut nisi eo reconciliato Ioanna de regno suo actum existi-

¹ dedicionem C. ² non hiányzik C-ben. ³ Sportia C.

mare, quo sequuto Sphortia magnus regni comestabilis est declaratus. Hic praeterea vexillifer ecclesiae¹ a Martino pontifice designatus Braccii Montonensis belli ducis praestantissimi impetum adversus eum repressit; deinde auxilium ferens Ioannae reginae Alfonsum Aragonum regem fudit, qui eam in Neapolis arce quam Capuanam dicunt obsederat. Braccio postea congressus qui Tifernates subiugaverat cum superior evasisset eum retrocedere coëgit. Quare existimavit Filippus Franciscum paternae virtutis aemulum facile laudes suas aequaturum. Nec profecto eum sua sefellit opinio; fuit enim Franciscus Sphortia sponsae nostrae avus, vir, ut de Papirio Cursore legimus, procul dubio omni laude dignus bellica, animi non solum vigore sed corporis etiam viribus excellens, quem quidem tam benigna semper fortuna sequuta est, ut cum nemo in eo unquam virtutem desyderaverit, ita etiam neminem fortunae suae ullo tempore poenituerit. Quis est qui eius prudentiam, constantiam ac fortitudinem non admiretur, non summis² laudibus ad caelum usque extollat, cum nondum quartum ac vigesimum annum natus Sphortia patre in Aterno fluvio summerso dum Braccium cedentem³ insequitur, primum Sphortianos milites omnes in fide continuit, deinde Aquilae urbi apud Brutios inclytæ auxilium ferens, quam Braccius dura obsidione premebat, Braccianos omnes fudit, duxque ipse Braccius captivus factus e vulnere in praelio accepto paulo post mortem obiit. Hac illustri victoria, qua fortassis nulla postea in Italia clarior fuit, Franciscus tantum sibi militum animos devinxit, ut nihil esset tam arduum tamque difficile, quod eo duce libenti animo non aggrederentur. Martinumque pontificem et Ioannam reginam Braccii potentiam formidantes immensa cura liberavit. Quo fit, ut non modo Ioanna et Martinus, sed omnes Italiae principes eum magno semper in precio habuerint dignumque existimaverint, cui et domi et militiae maximarum rerum cura tuto committi posset. Cum itaque in dies virtutis suae fama clarior redderetur, Eugenius eum pontifex ecclesiae vexilliferum agri-

¹ ecclesiae C. ² summus C. ³ caedentem C.

que Piceni marchionem declaravit. Deinde cum multa et praeclarissima facinora in Italia gerens nunc apud Filippum, nunc apud Venetos, nunc apud Florentinos praestantissimi imperatoris munus obiisset, mortuo Filippo Mediolanenses, quos Veneti acri bello urgebant quod adversus Filippum coeptum fuerat, sibi maxime diffidentes cum intelligerent, eum unum in Italia esse qui prudentia sua reique militaris scientia rebus suis afflictis opem ferre posset, ipso exercitus imperatore designato tantum solo etiam Francisci adventu hostibus timorem iniecerunt, ut qui antea omnia sibi patere existimabant, de suarum rerum salute summo dubitandum censerent. Coepit itaque Mediolanensium rem publicam a Venetis oppressam totis viribus suis sublevare. Quare cum militum suorum robore Veneti exercitus impetum repressisset ¹ indignum existimans simulque statui Mediolanensi admodum perniciosum, quod Placentia urbs praeclara et opulentissima, quae paulo ante a Mediolanensibus defecerat, in Venetorum fide persisteret, eam in Mediolanensium potestatem redigere instituit. Admoto igitur ipsius urbis moenibus exercitu castrisque ita dispositis, ut nemo nisi maximo cum periculo neque urbem ingredi neque ea egredi ² posset, cum ipsam pluribus diebus nulli ³ labori diurno aut nocturno nullique vitae discrimini parcens obsedisset, videns Placentinos obstinato animo omnia malle perpeti quam deditionem facere, urbem summo conatu expugnare aggressus est, qua in re maxime virtus sua enituit. Nam propugnatoribus acerrime urbis moenia defendentibus ipse inter primos pugnantes fortissime dimicans usque ad extremum etiam vitae periculum (quippe quod equo quo insidebat interemto parum abfuerit quin ipse etiam exanimis corruerit) cum nullum officium ne gregarii quidem militis praetermitteret, reliquos nunc hortando, nunc monendo, nunc laudando, nunc increpando id tandem effecit, ut urbs expugnaretur, quae deinde praesidio Venetorum una cum ducibus capto iure militari in praedam versa est. Hac expugnatione vel Saguntina vel Veiorum nobiliori declaravit

¹ represisset C. ² egredi C. ³ nullo C.

Franciscus se prudentia sua, consilio, animi magnitudine simulque corporis eximia fortitudine quaecunque, etiam difficillima, superare posse. Quod ut magis atque magis confirmaret, paulo post cum Veneti ingentem ac validam classem Pado ad Casale Maius appulissent, qua Cremonensem, Placentinam ac Parmensem oram vexabant, ipsamque imprimis Cremonam iuncto etiam terrestri exercitu adeo premebant, ut in summo discrimine videretur constituta, Franciscus eo cum exercitu advolans classem ipsam maiore etiam navigiorum parte incensa in conspectu Veneti exercitus expugnavit et in praedam vertit. Deinde ad Caravagium exercitum ducens oppidum quidem Transabduanum nobile ac munitum, quod firmo Venetorum praesidio tenebatur, cum etiam Veneti ipsi eo cum toto exercitu suo advenissent, ut Caravaginis opem ferrent, videntes Franciscum industria sua, diligentia ac rei bellicae scientia id effecisse, ut Caravagini cum praesidii praefecto de deditione agerent simulque existimantes magno sibi dedecori ascribendum fore, quod eis videntibus et tote egregiis belli ducibus, qui eo tempore sub eis maerebant, spectatoreque tanto ac tam valido equitum et peditum exercitu tam insigne oppidum deditionem facere cogeretur, sibi gladio iter quod undique occlusum erat ad auxilium Caravaginis ferendum aperire instituerunt. Quare maxima vi¹ ipsius castra eo tamen nil tale opinante² aggressi sunt. Verum Franciscus infracto animo omnia quae tunc usui essent providens, sed maxime animum addens militibus, cum ipse inter primos versaretur, omnium primum hostium vim repressit, deinde tanto impetu in eos irruit, ut paulo momento terga dare coëgerit. Postmodum eos insequutus caedensque castris, signis ac impedimentis omnibus direptis multisque belli ducibus captis ac equitibus et peditibus bonis omnibus exutis exercitum omnem fudit penitusque delevit. His peractis Caravagium in fide Mediolanensium recepit. Quare Veneti tantum rebus suis timere coeperunt, ut urbibus, oppidis castellisque praesidio imposito amplius patenti campo consistere non auderent. Hoc

¹ in C. ² opinanti C.

rerum successu Mediolanenses maxima affecti laetitia simulque Francisci virtutem paene¹ divinam admirantes, cum iam omnia apud eos seditionum ac discordiarum plena tumultuarie nulloque ordine agi coepissent, illud Homericum animo volutantes: Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη. εἰς κοίρανος ἔστω εἰς βασιλεύς: ² unus sit princeps, unus rex, nec enim multorum principatus bonus est — Franciscum uno omnium consensu Mediolani principem salutarunt. Quare effectum est, ut Mediolanensium res intestinis bellis agitatae Francisci prudentia et consilio in summa sint tranquillitate constitutae. Ea enim usus est in gubernandis moderandisque status sui rebus sapientia, iusticia, religione, clementia, liberalitate eximiaque humanitate, ut non modo apud Italos, sed externos reges ac principes talis iudicatus sit, qui non tantum arma tractare, sed domi etiam rem publicam regere optime didicisset. Freti igitur eius auctoritate Ferdinandus Neapolitanorum et Ludovicus Francorum rex, quorum regna gravibus bellis fatigata iamiam excidium passura videbantur, cum ad Francisci auxilium confugissent isque illud libenti animo praestitisset, procul dubio intellexerunt illudque assidue praedicarunt, se una cum eorum statu ipsius opera et consilio esse servatos. Quod si aliquid erat quod in Francisco desyderaretur, id in Blanca Maria eius coniuge facillime poterat inveniri; fuit namque Blanca Maria sponsae nostrae avia, cuius ipsa praeclarum nomen cum eius honestissimis moribus retinet, fuit, inquam, mulier magni consilii magnique animi, praeterea probissima, venustissima et pudicissima, religionisque, pietatis, beneficentiae et affabilitatis plena, tot denique animi et corporis bonis affluens, ut cum humanissima esset multum tamen divini ei inesse omnes iudicarent.³ His ortus est parentibus Galeacius sponsae nostrae pater, cuius vim ingenii cognoscens Franciscus eum vix unum ac vigesimum annum natum delegit, qui cum firmissimo exercitu in Galliam Transalpinam proficisceretur, ut Ludovico de quo paulo ante verba feci Francorum regi opem ferret, qua in re se talem esse

¹ pene C. ² A görög idézet vörös tintával van írva. ³ iudi (sor vége) rent C.

declaravit, qui tantum consilio et armis valeret, ut iure optimo patrum sibi imperium deberetur. Intereaque Francisco vita functo Galeacius summo omnium desyderio domum reversus cum invenisset Italiam maximo bellorum incendio perturbatam, quippe quod per potentissimos hostes duce Bartholomaeo Bergomensi cum adversus Bononienses tum contra rem publicam Florentinam arma mota essent, indignum existimans quietem Italicam mortuo patre turbari, cum hostibus qui in Flaminia consederant congressus est, quos maxima eorum clade superavit. Quare tali tantaque victoria cum universam Italiam tum imprimis Florentinos adeo immortalis obstrinxit beneficio, ut nihil esset quod de ipsis sibi Galeacius pro sua voluntate polliceri non posset. Pacatis itaque in Flaminia rebus, ut undique omnia tuta redderet ac quietas, adversus eos victoriam arma sumpsit qui Allobrogum viribus freti iam non Insubres solum, sed universam Galliam Cisalpinam armis occupare cogitaverant, quos omnes cum fudisset in fugamque vertisset, pace Italiae reddita sibi gloriam peperit immortalem. Quare Christianissimus Francorum rex eum dignum censuit, cuius matrimonio iungeretur illustrissima sponsae nostrae mater Bona, quam reginae coniugis suae sororem optimam et venustissimam miraque animi nobilitate praeditam non secus ac filiam et amabat et carissimam habebat. Horum autem filius illustrissimus princeps noster Ioannes Galeacius cum saepe maiorum suorum virtutes memoria repetat cogitetque praestantissimi principis Ludovici Mariae praeclara facinora quae in dies et audit et intuetur, gloriae studio accensus paternas avitasque virtutes non modo est aequaturus, sed si dicere fas est vehementer superaturus. Cur enim ad laudem non accendatur, praesertim cum videat Ludovicum Mariam praeter ceteris clarissimis virtutibus suis tanta in utraque fortuna animi constantia excellere, ut non satis iudicari possit, an minus rebus adversis doleat, an minus prosperis ac secundis laetetur? Vidit praeterea his proximis diebus, quam prudenter quamque faeliciter Brixianum bellum confecerit quantaque celeritate Herculis Aestensis ac

Ferdinandi Neapolitanorum regis res et externo et intestino bello paene ¹ consumptas iuverit, quantaque vi eorum impetum qui huius status excidium animo agitaverant omni tempore represserit, quantum denique enitatur, ut non modo res suas defendat, sed earum dignitatem ac gloriam summopore augeat. Quae omnia efficiunt, ut cum sibi plurimum debeat tum summopere censeat elaborandum, ut laudum suarum, quas non modo tota Italia sed universus paene ¹ orbis praedicat clarissimum splendorem assequatur. Verum pace Ludovici dixerim, non minus ecclesiam Romanam virtutibus suis ornatam reddit Ascanius Maria frater suus, quam ipse reliquam illustret Italiam; eam enim sibi prudentia sua, ingenii acrimonia admirandaque animi praestantia tum apud summum pontificem, tum apud collegas suos saedis apostolicae firmos cardines laudem comparavit, ut nullius magis quam Ascanii praeclarum nomen in ore omnium versetur. Cum autem Ludovicus multa gesserit maxima digna laude, hoc tamen summopere laudandum videtur, quod illustrissimam pulcherrimamque ac probissimam virginem Blancam Hungarorum regis filio despondi curaverit. Declarat vel hoc uno argumento, se nihil aliud magis animo suo meditari, quam ut Ioanni Galeacio duci nostro ea omnia paret, quibus status sui incolumitas servetur simulque dignitas clarior reddatur. Quare opera sua ac consilio effectum est, ut Hungarorum ac Mediolanensium status coniuncti sint, qui cum nobilissimi sint et potentissimi sibi invicem quibuscunque in rebus maximo adiumento sunt futuri. Sicuti igitur tantae et tam praeclarae rei auctor fuit, ita etiam eius libenti animo spectator fuisset, sed adversa obstitit valitudo, quam tamen ipsum propediem recuperaturum quemadmodum optare ita et sperare procul dubio debemus.

Nos itaque, quibus tam bene convenienti matrimonio interesse licet, laetemur omnes et exulemus diemque hunc inter fastos numeremus, existimantes insigne hoc matrimonium profecto faelicissimum fore, cum sponsi ea virtute prae-

¹ pene C.

diti sint, ut his omnibus inviolabiliter operam sint daturi, quae matrimonii bona esse viri sapientes prodiderunt. Curabunt, quod sacramenti bonum est, ne alterius ab altero separatio fiat. Hoc autem ea ratione facillimum erit, quoniam se mutua prosequuntur dilectione, quare prolis et fidei bonis sibi frui licebit, quippe quod liberos suscipient eosque susceptos benigne alent ac religiose educabunt, ut parentum simillimi possint iudicari, fidemque mutuam servantes id efficient, ne alicuius intemperantis libidinis nomine unquam possint accusari. Haec omnia nobilissimum hoc matrimonium faustum, facundum, faelix, iucundum ac fortunatum reddent, cui ut iamiam maxima cum omnium laetitia summoque plausu extrema possit manus imponi, ea vernacula lingua verba exprimam, quibus Christianorum more matrimonia sauciri solent et firmari.

Δόξα τῷ θεῷ.

Országos Széchényi Könyvtár

Országos Széchényi Könyvtár

INDEX RERUM.

Praefatio.		
Brandolini Aurelii de humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine ad Mathiam Corvinum Hungariae et Bohemiae regem et Beatricem reginam dialogus	1	
Brandolini Aurelii de comparatione rei publicae et regni ad Laurentium Medicem Florentinae rei publicae principem libri III.	77	
Carbonis Lodovici dialogus de laudibus rebusque gestis R. Matthiae	185	
Excerpta e Galeotti Martii libris de egregie, sapienter, iocose dictis ac factis s. regis Mathiae et de incognitis vulgo		217
Naldi Naldii Florentini de laudibus augustae bibliothecae libri IV. ad Mathiam Corvinum Pannoniae regem serenissimum . .		259
T. Alexandri Cortesii liber unus de virtutibus bellicis Matthiae Corvini, Hungariae regis invictissimi		297
Excerpta ex Ugolini Verini poetae florentini epigrammatum libris VII.		335
Jo. Franc. Marliani epithalamium in nuptiis Blancae Mariae Sphortiae vicecomitis et ducis Joannis Corvini		357

INDEX NOMINUM.

Aestensis, Nicolaus 372.	Callimachus, Etruscus 346.
Alphonsus, Arragoniae rex 27, 233, 374.	Carbo, Ludovicus 187.
Argyropylos Joannes 51.	Carrarius, Franciscus 372.
Bandinus, Franciscus 345.	Casimir, Poloniae regis filius 199.
Bartholinus, Nicolaus 337.	Castrucius, Lucensis 371.
Batur (Bathor) Nicolaus, episc. Vacien- sis 247.	Ciliae comes 195.
Batur Stephanus 248.	Columna Joannes, cardinalis 369.
Beatrix, regina 3, 10, 12, 14, 265, 276. 344.	Cortesius, Alexander 297, 300.
Beninus, Carolus 349.	Corvin, Joannes 357, 361.
Benivulus, Joannes 373.	Cremagnola, Franciscus 373.
Bodoniensis praefectus 193.	
Brandolinus Aurelius 1, 77.	Dorolezus, Joannes 198.
" Lippus 3, 4, 10, 14, 81, 84, 115.	
" Raphael 79.	Elisabeth regina, uxor Alberti 198.
Brassicanus, Jo. Lud. 9.	Erasmus Roterodamus 6, 14.
Brennerus, Mart. Bistriensis 3, 9.	
Briscensis, Franciscus 345.	Ferdinandus rex 8.
Brodericus, Stephanus, episc. Vacien- sis 7.	Fregosius, Thomas 374.

Galeacus, Joannes 362, 372, 373.
 Galeottus Martius 219, 232.
 Gattus Johannes 242.
 Gerend, Nicolaus, episc. Transylvanien-
 sis. 3, 9.
 Gonzaga, Ludovicus 372.
 Groffius, Joannes 199.

Haucutus (Haakwood), Joannes 373.
 Heller, Sebastianus 299.
 Hernestus Sigismundus, episc. Quin-
 queeclesiensis. 189.

Janus Pannonius, episc. Quinqueeclesien-
 sis. 199.
 Joannes, gubernator Ungariae 205.
 „ Jerosolomitani rex 369.

Ladislau rex 29, 195, 205.
 Laurentius, praepositus Albensis 7.

Magliabechi Anton 337.
 Marlianus, Joan. Franc. 359.
 „ Vincent. 373.
 Matthias Corvinus 3, 5, 7, 10, 14, 189,
 216, 219.
 Maximilianus rex 32.
 Medici Laurentius 79, 81, 84 115, 158.
 Monatrig begus 290.

Naldus Naldius 261, 270.
 Natulai basa 193.
 Nicolaus, episc. Modrussensis 224. kv.

Opsopoeus, Vincentius 299.

Petrus Prucensis 354.
 Philippus Hispanus Florentinus 349, 354.
 Politianus, Angelus 299.
 Pongoratus Andreas 202.
 Pontanus 5.

Ransanus, Petrus 13, 14.
 Rhocigon, Joannes 199.
 „ Rinoldus 199.

Sanseverinus Robertus 51.
 Scala Martinus 371.
 Sfortia, Franciscus 27, 374, 375.
 Sigismundus rex 206.
 Sphortia Blanca Maria 359, 364.
 Szilágyi (Elisabeth de). 30.
 „ (Michael de). 28.

Termo, Hieronymus de —. 347.
 Thuz, Joannes 241.

Ugoletti Tadeus 261, 264.
 Ugolinus Verinus 337, 346.
 Urbanus, episcopus Jaurinensis 250.
 Urbinas Fridericus 27, 68.

Varda, Petrus de, archiepisc. Colocen-
 sis 347, 348.
 Vitez, Joannes 199, 237, 359.

Zeremensis banus 193.

